

PERSPEKTIVER PÅ EIENDOM

KJETIL STEINSHOLT

(RED.)

NORGES LANDBRUKSHØGSKOLE - INSTITUTT FOR JORDSKIFTE OG
AREALPLANLEGGING

POSTBOKS 29 1432 ÅS-NLH TLF. (09) 94 98 70 TELEFAKS (09) 94 98 95
RETTSLØRE - EIENDOMSUTFORMING - AREALFORVALTNING - LOKAL OG REGIONAL PLANLEGGING

PERSPEKTIVER PÅ
EIENDOM

KJETIL STEINSHOLT

(RED.)

FORORD.

Ifølge kirkefar og filosof St. Augustin, fantes det i Edens hage ingen stat, ingen eiendom og ingen lover. Men så kom det beryktede Syndefallet. Paradisets harmonitilstand ble rystet. Mennesket ble ristet løs fra Edens naturlige bånd, og Gud selv bestemte at denne synd skulle holdes i sjakk gjennom en streng statlig autoritet. Statens midler var forskjellige former for maktbruk. Den viktigste formen var ifølge St. Augustin begrensningen av tilegnelse av "goder" gjennom ideen om privat eiendom. På denne måten så han innføringen av privat eiendomsrett og andre kontrolltiltak som en nødvendig følge av at mennesket smakte på kunnskapens tre og tok steget inn i historien og sivilisasjonen. Men Augustins refleksjoner fra 300-tallet er ikke blitt stående uimotsagt: Noen hevdet at selv om mennesket ikke hadde syndet, så ville den private eiendom og andre kontrollmekanismer ha oppstått allikevel. Andre tillot seg å mene at privat eiendom eksisterte før Syndefallet som noe "naturlig og godt", som ville føre samfunnet mot felles mål og goder, og det til tross for at mennesket syndet.

Men i tidens løp er det ikke diskusjonen om privat eiendom oppstod før eller etter Syndefallet som har stått sentralt. Eiendomsbegrepet selv har vist seg å være svært komplisert. Til tider kan vi undres på om det i det hele tatt finnes noen tilnærmet entydige svar på spørsmålet om hva eiendom er. Ikke engang når det gjelder å finne et almengyldig grunnlag å vurdere eiendomsbegrepet ut fra, har man hatt særlig suksess. De teoretiske eiendomsdiskusjonene har i stor grad levd i spørsmålene. Der noen har funnet svar, reiser det seg over tid bare nye spørsmål. Annerledes synes det å være innenfor den politiske diskusjon, der eiendomsbegrepet stort sett blir tatt for gitt, og brukes som om det skulle være enkelt, entydig og avklart.

Den danske juristen Vinding Kruse skriver i sitt store trebindsverk om "Ejendomsretten" fra 1945 at "der i debatten om de sociale systemer, på offentlige møder og i pressen saavel som i bøgerne, staar som bekendt et stort grundbegreb: Ejendomsretten". Han påpeker videre at eiendomsbegrepet er svært kontroversielt: "Kampen om begrebet bølger frem og tilbage, i angrep og forsvar. Men at forsøge paa en indgaaende undersøgelse af, hvilke fænomenier i erfaringen der ligger bag dette begreb, har tiden i sit hastværk og sin udivendighed forsømt. Følgen er, at den ene forfatter eller agitator ofte taler i øst og den anden i vest, den ene har, naar han taler om ejendomsretten, uklart visse fænomenier i hovedet, medens den, han debatterer med, lige saa uklart tænker paa helt andre fænomenier, og saadanne intellektuelle forhold gav jo alle dage udmærkede betingelser for en lidenskabelig debat".

Ideen om eiendom kan betraktes som et isfjell. Den er mer komplisert enn den ser ut til, og det mest komplekse (og kanskje mest interessante?) ligger under overflaten.

Den viktigste grunnen til at vi på Institutt for jordskifte og arealplanlegging ved Norges Landbrukshøgskole har utarbeidet dette kompendiet, er at vi i undervisningen har hatt trang til å gi studentene en bredere fremstilling, som kan gi innsyn i eiendomsbegrepet ut fra andre synsvinkler enn det rent juridiske. Vi ønsker å diskutere eiendomsbegrepet slik det har fremstått og fremstår innenfor en større samfunnsvitenskapelig kontekst. Dette er, for det første, nødvendig i et studium som tar sikte på å gi innsyn i eiendomsretten- og eiendomsforholdenes funksjon for den faktiske arealbruk, for areal- og ressursforvaltning generelt og for "våre" spesialfelt som jordskifte, fysisk planlegging, verdsetting og ekspropriasjon spesielt. For det andre er det viktig å få et mer nyansert bilde av institusjonen eiendom, som jo på en grunnleggende måte har vært, og er med på å skape og utvikle det vi kan gi betegnelsen et samfunn.

Kompendiet vil i løpet av høsten 1990, hvis alt går etter planen, bli utgitt i bokform. Det er derfor viktig for oss at vi får inn risende og rosende kommentarer før verket settes inn mellom to stive permer (og blir glemt?). Skal boken bli bedre, og bidragsyterne få ytterligere tro på seg selv, er dette viktig.

Turid Gjerstad Dolvik har vært både tålmodig og dyktig gjennom hele tekstbehandlingsprosessen. Takk skal du ha.

NLH, august 1989.

Kjetil Steinsholt (redaktør)

INNHOOLD

DEL I: ET SOSIOLOGISK OG ANTROPOLOGISK PERSPEKTIV.....s.	1
KAPITTEL 1: EIGEDOMSINSTITUSJONEN SOM STYRINGSINSTRUMENT	
av <i>Erling Berge</i>s.	2
1. Ein introduksjon til studiet av eigedoms-	
institusjonen.....s.	2
1.1 Kva er eigedomsteori?.....s.	3
1.2 Kva er eigedom?.....s.	6
1.2.1 Daglegspråk.....s.	6
1.2.2 Juridisk språkbruk.....s.	8
1.3 Makt og eigedom.....s.	10
1.4 Eigedom i økonomisk teori.....s.	12
1.5 Viktige karakteristika av eigedom.....s.	14
2. Eigedom i komparativt perspektiv.....s.	16
2.1 Eigedom i historisk og sosialantropolog-	
isk perspektiv.....s.	17
2.1.1 Idehistorie og utviklingstru.....s.	18
2.1.2 Eigedom i ulike kulturar.....s.	19
3. Eigedom som ideologisk fenomen.....s.	21
3.1 Filosofisk grunngjeving av eigedom.....s.	21
3.1.1 Ideologiproduksjon.....s.	21
3.1.2 Arbeidsargument 1 (nyskapings-	
argumentet).....s.	23
3.1.3 Arbeidsargument 2 (forteneste-	
argumentet).....s.	23
3.1.4 Nytteargumentet.....s.	24
3.1.5 Argument frå politisk fridom.....s.	25
3.1.6 Andre argument som har vore lagt	
fram.....s.	25
3.2 Korleis grunngjev vanlege folk eigedoms-	
rettar.....s.	26
4. Sosiologiske omgrep for studiet av eige-	
domsinstitusjonen.....s.	28
4.1 Samfunnet.....s.	29
4.2 Kultur.....s.	29
4.3 Aktør og handling.....s.	31
4.4 Ressursar, prosessar og strukturar.....s.	33
4.5 Den elementære forma av sosiale	
strukturar.....s.	36
4.6 Aggregering av prosessar.....s.	37
4.7 Makt.....s.	39
4.7.1 Fysisk makt.....s.	41

4.7.2 Økonomisk makt.....s.	41
4.7.3 Ideologisk makt.....s.	42
4.7.4 Kunnskapsmakt.....s.	42
4.7.5 Statsmakt.....s.	43
4.8 Konklusjon.....s.	45
5. Institusjonell økonomi og fordelinga av eigedomsrettar.....s.	46
5.1 Økonomisk utviklingshistorie.....s.	46
5.2 Spelteoretisk vurdering av privat eige versus allmenning.....s.	47
5.2.1 Spelet om allmenningen.....s.	49
5.2.2 Transaksjonskostnader.....s.	50
5.2.3 "The open field system".....s.	51
5.2.4 Uthalarspelet.....s.	52
5.2.5 Skatt for å dekkje transaksjons- kostnadene.....s.	54
5.2.6 Gratispassasjereren.....s.	54
5.2.7 Mange gratispassasjerar gir eit nytt spel.....s.	55
5.3 Konklusjon.....s.	57
6. Den samfunnsmessige definisjonen av eigedomsrettane.....s.	59
6.1 Innleiing.....s.	59
6.2 Aktøren sin verdiprofil.....s.	65
6.3 Den samfunnsmessige definisjonen av eigedom.....s.	68
Litteratur.....s.	69
KAPITTEL 2: EIENDOMSTEORI OG PLANLEGGING. (Om eiendoms- markedets innvirkning på planlegging eller planleggingens innvirkning på markedet) av Morten Edvardsen.....s.	73
1. Innledning.....s.	73
2. Om relasjonene mellom eiendom og planlegging.....s.	74
2.1 To perspektiver.....s.	74
2.2 Fordelingsvirkninger.....s.	77
2.3 Noen sentrale begreper.....s.	78
3. Refusjon, repartisjon og erstatning.....s.	81
4. Statlig styring av arealbruk.....s.	84
5. Eiendomsutvikling.....s.	87
5.1 Eiendomsutvikling og byggebransjen.....s.	87
5.2 Mer om eiendomsutvikling.....s.	95
6. Marxistisk kritikk.....s.	97

7. Ideologi og planleggerrollen.....	s.102
7.1 Aktørene i arealspillet.....	s.102
7.2 Rolleskifte.....	s.103
Litteratur.....	s.107
KAPITTEL 3: RETTIGHETER, OPPGAVER OG RESSURSER - TRE FORUTSETNINGER FOR LIKEVERD I ETNISK SAMMENSATTE STATSSAMFUNN av <i>Georg Henriksen</i>	s.113
1. Innledning.....	s.113
2. Hvem definerer rettigheter.....	s.115
3. Forhandlingssituasjoner: Splittelse mellom urbefolkninger.....	s.116
3.1 Landrettighetsprosessene på Labrador- halvøya.....	s.117
4. Et alternativt rettslig utgangspunkt: Lokal sedvanerett.....	s.120
4.1 Naskapienes rettsoppfatning.....	s.123
4.2 Hvordan fungerer et slikt system?.....	s.126
5. Mangel på organisatoriske ressurser.....	s.127
6. Politisk anerkjennelse - retten til å være forskjellig.....	s.129
Litteratur.....	s.130
<u>DEL II: ET FILOSOFISK PERSPEKTIV.....</u>	s.133
KAPITTEL 1: OM RETTEN TIL PRIVAT EIENDOM. En introduksjon av Locke, Nozick og Rawls. av <i>Kjetil Steinsholt</i>	s.134
1. Innledning: Eiendomsrett og samfunn.....	s.134
1.1 Det kan umulig eksistere samfunn uten eiendomsrett.....	s.137
2. Tilbake til naturtilstanden: John Locke....	s.139
2.1 Naturtilstanden og den private eiendom....	s.140
2.2 Eiendom og arbeid.....	s.142
2.3 Eiendom, arbeid og retten til eget liv....	s.144
2.4 Eiendom, arbeid og naturtilstanden.....	s.146
2.5 Eiendom og belønning. Kommentarer til Beckers Locke-tolkning.....	s.148
2.5.1 Beckers reformulering av arbeidsteorien.....	s.151

2.5.2 Er verdien av arbeid en økonomisk verdi?.....	s.153
2.6 Ettetanker.....	s.156
3. Den "ville" liberale anarkist: Robert Nozick.....	s.157
3.1 Den "minimale stat" og eiendom.....	s.157
3.2 Rettferdighet og eiendom.....	s.158
3.3 Kan vi gjøre hva vi vil med vår eiendom?..	s.160
3.4 Ettetanker.....	s.162
4. Rettferdighet som "rett og rimelig": John Rawls.....	s.163
4.1 To rettferdighetsprinsipper.....	s.164
4.2 Den opprinnelige posisjon.....	s.166
4.3 Uvitenhetens slør.....	s.167
4.4 Retten til privat eiendom.....	s.170
4.5 Mellombetraktninger.....	s.173
4.6 Rammer for anvendelse av rettferdighetsprinsipper.....	s.174
4.7 Eiendomsrett og frihetsformer.....	s.175
4.8 Felleseie vs. privat eie.....	s.177
4.9 Privat eiendom og forskjellsprinsippet.....	s.180
4.10 Ettetanker.....	s.182
5. Avslutning.....	s.183
Litteratur.....	s.185

KAPITTEL 2: "AVSKAFF DEN PRIVATE EIENDOMSRETTE"

En introduksjon til Karl Marx av <i>Kjetil Steinholt</i>	s.187
1. Hegel og en private eiendom.....	s.188
1.1 Abstrakte rettigheter.....	s.189
1.2 Eiendom som individuell "selv- erkjennelse".....	s.190
1.3 Dominans over naturen.....	s.191
1.4 Eiendom basert på vilje.....	s.192
2. Marx og privat eiendom.....	s.193
2.1 Marx kritikk av Hegels syn på privat eiendom.....	s.194
2.2 Den enkle vareproduksjon.....	s.196
2.3 Overganger til kapital.....	s.197
2.4 Penger som byttemiddel.....	s.198

2.5	Penger og menneskelige relasjoner.....	s.200
2.6	Forskjellige eiendomsformer.....	s.201
2.7	Mellombetraktninger.....	s.203
2.8	Marx - eiendom - frihet.....	s.204
2.8.1	Kontroll over egne. livsbetingelser.....	s.205
2.8.2	Frihet gjennom selv- objektivering.....	s.205
2.8.3	Frihet gjennom samarbeid.....	s.207
2.8.4	Frihet og landeiendom.....	s.208
2.8.5	Er kapitalismen urettferdig?.....	s.208
2.9	Kapitalismen som mellomform.....	s.211
2.10	Fremmedgjøring.....	s.212
2.10.1	Den revolusjonære praksis.....	s.214
2.10.2	Den menneskelige natur.....	s.215
2.10.3	Nei til statskommunisme.....	s.216
2.10.4	Privat eiendom som en bestemt relasjonstype.....	s.219
3.	Avslutning.....	s.221
	Litteratur.....	s.222
 DEL III: ET JURIDISK PERSPEKTIV.....		s.225
 KAPITTEL 1: KLØYVD EIGEDOMSRETT.		
	av <i>Knut Robberstad</i>	s.226
1.	Innledning.....	s.226
2.	Kløyvd eigersrett/total eigersrett.....	s.227
3.	Total eigersrett utvikla frå Romerretten.....	s.228
4.	Kløyvd eigersrett i gamal norsk rett.....	s.229
5.	Teoriutvikling bort frå kløyvd eigersrett.....	s.230
6	"Restretten" - ofte ein bagatell som blir hovudsak.....	s.231
7.	Eigersretten fylgjer utnyttingsmåten som sist vart utskift?.....	s.231
8.	Fortolkning av serlege omstende.....	s.233
9.	Umsyn til lokal synsmåte på kløyvd eigersrett.....	s.233
 KAPITTEL 2: "KLØYVD EIGEDOMSRETT" OG UTSKIFTNING AV OMRÅDER MED FALLRETTIGHETER.		
	av <i>Daniel Rogstad</i>	s.235
1.	Innledning.....	s.235

2. Noen alminnelige synspunkter på dagens eiendomsrettsbegrep.....	s.236
3. K.E. og fortolkningen av gamle utskiftninger.....	s.238
4. Nærmere om utskiftning av områder ved vannfall.....	s.239
5. Noen sluttmerknader til rettspraksis.....	s.241

KAPITTEL 3: NOMADISME OG EIENDOMSRETT.

av Geir Hågvar.....	s.245
1. Oppfatninger, bruksrett - eiendomsrett.....	s.246
1.1 Statsgrunn - forutsetningen.....	s.246
1.2 Samiske organers syn.....	s.248
1.3 Skattefjällsmålet og norske forhold.....	s.252
2. Det kommer an på rettstenkningen.....	s.253
2.1 Oppgaven.....	s.253
2.2 Peter Schnitler og andre på 1700-tallet...	s.254
2.3 Even Saxlund 1844.....	s.255
2.4 Høyesterett 1862.....	s.257
2.5 Fredrik Stang 1917.....	s.259
3. Bidrag til rettsbedømmelsen.....	s.262
3.1 Tre synspunkter.....	s.262
3.2 Overgangen til bofasthet vinterstid på Finnmarksvidda.....	s.263
3.3 Rettsoppfatningen. Forholdet mellom flyttsamer og fastboende på vidda.....	s.265
3.4 "Vi har førsteretten".....	s.267
3.5 Samenes bruk bedømt som flerbruk.....	s.268
4. Sammenfatning og utsyn.....	s.271
Litteratur.....	s.272

KAPITTEL 4: "EIGEDOMSRETTE TIL GRUNN - KREV UTVIKLINGEN ENDRINGAR?"

av Olav Lid.....	s.273
1. Innleiing.....	s.273
2. Kva er eigedomsrett?.....	s.274
2.1 "Øjebliksbilder" av eigedomsretten.....	s.275
2.2 Eigedomsretten, samfunnets grunnlag.....	s.275
2.3 Litt eigedomshistorie.....	s.276
2.4 Ei funksjonell grunngjeving av eigedomsretten.....	s.278

2.5 Grenser for eigarråderetten.....	s.279
2.6 Kva er igjen av grunnlovsvernet for eigedomsråderetten.....	s.280
3. Litt om eigar og bruksrettshavar.....	s.281
3.1 Egedomsrett - bruksrett.....	s.282
3.2 Restriksjonar mot visse bruksrettar.....	s.283
3.3 Eigar - bruksrettshavar.....	s.284
4. Kven skal ha verdauken av grunnen?.....	s.285
4.1 Oreiging til lukrative formål.....	s.286
4.2 Innvendingar mot grunnerstatningar.....	s.287
5. Egedomsretten og ressursutnyttinga.....	s.289
5.1 Kritikk av egedomsretten.....	s.289
5.2 Kan privat egedomsrett føre til ressursøyding?.....	s.291
 DEL IV: ET ØKONOMISK PERSPEKTIV.....	 s.293
 KAPITTEL 1: EIGEDOMSTEORI OG EIGEDOMSUTFORMING.	
av <i>Hans Sevattal</i>	s.294
1. Innleiing.....	s.294
2. Transaksjonskostnader.....	s.299
3. Problem avleidde frå transaksjons- situasjonen.....	s.305
3.1 Gratisspassasjerproblemet.....	s.305
3.2 Uthalarproblemet.....	s.306
3.3 Allmenningens tragedie.....	s.306
3.4 Internalisering av eksternaliteter.....	s.307
4. Dagsaktuelle uløyste problem.....	s.309
 KAPITTEL 2: STUKTUR OG ØKONOMI. TEORETISKE PERSPEKTIVER	
PÅ EIENDOMSFORHOLD I LANDBRUKET.	
av <i>Sigurd Rysstad</i>	s.311
1. Innledning.....	s.311
2. Generelle betraktninger.....	s.312
2.1 Sentrale eiendomsbegreper.....	s.312
2.2 Teoretisk utgangspunkt.....	s.315
2.2.1 Nærmere om eksternaliteter, gratis- passasjerer og "hold-out"- problemer.....	s.319
2.2.2 Generelt om markedssvikt.....	s.321
2.2.3 Frivillige samarbeidsløsninger - en illusjon?.....	s.324

3. Agrar struktur og økonomisk utvikling.....	s.328
3.1 Innledning.....	s.328
3.2 Årsaker til stivhet i strukturen.....	s.328
3.3 Strukturelle hindringer for økonomisk utvikling.....	s.330
3.4 Sentrale komponenter i agrare strukturer..	s.331
3.5 En teori om strukturell endring.....	s.333
3.6 Mellombetraktninger.....	s.336
4. Teigblanding, allmenning, sameie og utskifting.....	s.338
4.1 Det økonomisk rasjonale for teigblanding og sameie.....	s.341
4.2 Noen utskiftingsteorier.....	s.349
4.3 Teigblanding, utskifting og økonomisk utvikling.....	s.356
4.3.1 Det åpne jordbruks innvirkning på den økonomiske utviklinga.....	s.356
4.3.2 Faktorer som kan tenkes å forårsake oppløsning av det åpne jordbruk.....	s.357
4.3.3 Det strukturelle endringsforløp er avhengig av historisk gitte strukturer.....	s.360
5. Leie av jord og arbeidskraft.....	s.361
5.1 De økonomiske klassikerens syn på jordleie og sjøleie.....	s.363
5.2 Jordleie og sjøleie i nyere økonomisk teori.....	s.367
5.3 Kontraktstruktur og økonomisk utvikling...	s.370
6. Neo-marxistiske og neo-populistiske perspektiver på strukturell endring i jordbruket.....	s.373
7. Avslutning.....	s.377
Litteratur.....	s.378

DEL I

ET SOSIOLOGISK OG ANTROPOLOGISK PERSPEKTIV

-
- Kapittel 1: Egedomsinstitusjonen som styringsinstrument.
Av: *Erling Berge*.
- Kapittel 2: Eiendomsteori og planlegging.
Av: *Morten Edvardsen*.
- Kapittel 3: Rettigheter, oppgaver og ressurser - Tre
forutsetninger for likeverd i etnisk sammen-
satte statssamfunn.
Av: *Georg Henriksen*.
-

Erling Berge:

EIGEDOMSINSTITUSJONEN SOM STYRINGSINSTRUMENT

1 EIN INTRODUKSJON TIL STUDIET AV EIGEDOMSOMGREPET.

Eigedom er ein sentral kategori for alle menneskje. Vi møter det frå vi er i stand til å oppfatte skiljet mellom mitt og ditt. Men den daglegdagse innsikten vi alle har skaffa oss om kva eigedom er for noko, gjer det også til eit vanskeleg omgrep i vitskapeleg samanheng. Når vi møter andre kulturar eller studerer andre tidbolkar vil vi fort oppdage at folk i andre tider og i andre samanhengar har oppfatningar om kva eigedom er for noko som er svært ulik våre egne. Eigedom viser seg å vere eit kulturspesifikt omgrep. Dette reiser med ein gong spørsmålet om kva samband det finst mellom ein kultur og eigedomsomgrepet i kulturen. Men det første steget vert likevel å gå attende til den daglegdagse innsikten vår i kva eigedom er for noko for å analyser kva som eigentleg ligg i omgrepet og kanskje omforme den til eit omgrep som kan nyttast i studiar av ulike tidbolkar og ulike kulturar.

Som eit utgangspunkt for denne diskusjonen skal vi studere det følgjande sitatet frå den kjende engelske historikaren Tawney (1921, side 50). Han konstaterer at

"Eigedom er ein svært mangetydig kategori. Den dekkjer ei mengd rettar som ikkje har anna felles enn at dei er utøvd av personar og garantert av staten. Utanom desse formale karakteristika varierer dei uendeleg i økonomisk karakter, i samfunnsmessige konsekvensar og i moralsk grunngjeving. Dei kan vere betinga som når ein får tilstått patentrettar, eller absolutte som eigarrettar til jordrente, dei kan vere

tidsavgrensa som copyrettar eller permanente som jordeige, dei kan vere altomfattande som monarken sine rettar til landet sitt eller avgrensa som eit servitutt, dei kan vere så intime og personlege som eige av klede eller bøker eller så fjerne og usynlege som aksjar i ei gullgruve eller ein gummiplantasje."

Sidan vi alle på sett og vis veit dette som ein del av allmenninnsikten vår i samfunnet, er det nokså merkverdig at vi i daglegtale og allment samfunnsliv har så lett for å tenkje på og tale om eigedom som om det var ein enkel og eintydig kategori.

Men korleis skal vi starte for å finne ut meir om kva eigedom er for noko? Finn vi svaret i eigedomsteorien?

1.1 KVA ER EIGEDOMSTEORI?

Nokon etablert og eintydig "Eigedomsteori" finst ikkje. Dei fleste samfunnsfag har bitar som tar opp eigedom til teoretisk diskusjon. I denne samanhengen har vi samfunnsplanlegging i bakhovudet og skal freiste å sjå på eigedomsinstitusjonen i høve til planlegging og samfunnsstyring. Om vi ut frå det freistar å vurdere kva eigedomsteori burde indikere trur eg følgjande kan seiast.

Eigedomsteori bør i det minste kunne

- forklare kva eigedom er for noko, t.d.: eigedom i høve til besittelse, eigedom i høve til nytte, eigedom i høve til fordringar
- gi oss hypotesar om den historiske utviklinga av eigedom innan ulike kulturar, t.d.: korleis kan menneskje bli eigedom og kvifor vert det forbode, kvifor er privat individuell jordeige så dominerande som eigeform gi oss hypotesar om den samfunnsmessige rolla til eigedom og den samfunnsmessige dynamikken i utviklinga av eigedom og eigeformer, t.d.: eigedom som ideologi, eigedom som maktfordeling, eigedom som styringsinstrument.

På ingen av desse områda kan det presenterast enkle og greie svar. Ikkje eingong spørsmålet om kva eige-dom er for noko har eit enkelt svar.

Både striden omkring copy-rettar på programvare¹ for datamaski-nar og striden om innføring av DAT (digital audio tape) som konkurrent til CD-platene, illustrerer dette på meir enn ein måte.

Programvare for datamaskinar er eit relativt nytt produkt i historisk samanheng. Dei første maskinane vart selde med enkel standard programvare inkludert. Vilde kunden ha meir programvare måtte vedkommande skrive den sjølv. Det tok likevel ikkje lang tid før det dukka opp personar og bedrifter som laga og selde programvare tilpassa spesielle problem. Det kjedelege var at programvaren så lett kunne kopierast frå magnetband til magnetband. Når dei første få eksemplara var selde, byrja piratkopiane å fylle resten av marknaden. Dei copyrettane som var utvikla for skriftleg materiale var det heller lite hjelp i av to grunnar. For det første var ikkje programvara trykt på papir og for det andre kunne storparten av teksten i programmet endrast utan at det synlege resultatet av programvara vart endra. På den andre sida kunne ulike menneskje uavhengig av kvarandre skrive program som utførte identiske oppgåver. Det synlege resultatet av programma var det samme.

Etter kvart som kostnadene ved programutvikling vart større vart det viktig for samfunnet å sikre at dei som la ned arbeid i programutviklinga også kunne hauste ei rimeleg inntekt frå dette. Men kva skulle få rettsvern? Den opphavelige programteksten? Kva då med program der nokre får linjer var endra? Var det det synlege programresultatet som skulle vernast? Kva då med andre som ville løyse samme oppgåva på ein annan måte?

¹ Striden om copyrettar på programvare dreia seg særleg om kva ein eigentleg hadde copyrett på: var det programkoden eller var det produktet.

Eit sentralt problem her er korleis einskildmenneskje ter seg i høve til programvare dei har bruk for, men ikkje vil betale for å få bruke. Det verkar ikkje som folk opplever kopiering som eit like alvorleg lovbrøt som å ta eit eple frå fruktdisken sjølv om verdien skulle vere både 100 og 1000 gonger høgare. Litt av det samme problemet finn vi i tilhøvet til kopiering av bøker og artiklar. Dei kulturelle normene som vernar eplehagane til folk verkar ikkje i høve til kopiering av programvare og bøker. Ein av grunnane er vel at vi ikkje heilt ser kven som vert fattigare når vi kopierer.

Striden omkring innføring av DAT-teknologien er knytt til problemet med vern av copy-rettane til musikk. DAT-teknologien gjer det mogeleg å kopiere musikk med samme kvalitet som originalutgåver og installert i kasettspelarar kan alle setje igang piratkopiering. DAT kom som svar på og konkurrent til CD-platene. Striden om innføringa av teknologien har først og fremst vore ein strid der multinasjonale firma innan musikkproduksjon og distribusjon i allianse med rettshavarane til CD-plate teknologien har freista å stanse andre storkonsern frå å marknadsføre utstyr med DAT-teknologien inkludert (sjå t.d. The Economist 20. Dec. 1986; Vol.301 No.7477/7478, side 89-90).

Desse stridsområda viser at spørsmålet om kva eigedom er for noko er påverka av teknologisk endring. Før datamaskinen kunne ein ikkje tenkje seg eigedomsrettar i program. Striden viser og at eigedom ikkje er knytt til materien på nokon enkel måte. Kva er materien til eit program? Det er og klart at synet på kva eigedom er for noko, kan påverke den teknologien ein er villig til å ta i bruk. Sidan DAT-teknologien kan gjere det umogeleg eller alt for dyrt å handheve eigarrettar i musikk, bør ein ikkje ta i bruk denne teknologien.

Eit slikt standpunkt har imidlertid fleire interessante sider. Produsentane av DAT er andre enn produsentane av CD. Forsvaret av eigedomsrettane til musikken fell derfor saman med forsvaret av inntektene til CD/LP plate produsentane. Dette er sjølvsgatt grunnlaget for striden. Men sidan det dreiar seg om ny teknologi manglar ein rettspraksis i handssaminga av interes-

sene til dei ulike aktørane. Dette gir ny næring til striden samtidig som det vert tydeleg at økonomisk makt vert ein vesentleg ingrediens både i striden om den nye teknologien og som eit resultat av at striden blir avgjort den eine eller den andre vegen.

1.2 KVA ER EIGEDOM?

Mye av det som er tenkt omkring eigedom og ikkje minst daglegspråkets eigedomsomgrep er modellert over erfaringar med fast eigedom ("real property" som det karakteristisk nok heiter på engelsk) slik desse har nedfelt seg i kulturen vår. Dette har viktige konsekvensar samfunnspolitisk gjennom den sentrale plassen eigedom har i ulike politiske ideologiar og da sjølvstøtt også for planleggingsverksemd og samfunnsstyring. Eg vonar å kunne komme litt attende til dette seinare.

1.2.1 Daglegspråk.

I vanleg presis språkbruk (sjå Snare 1972) er det ikkje noko skilje mellom eigedom og eige. Utsegner som at "Personen A eig P" er ekvivalent med at "P er i A sin eige" og "P er eigedommen til A". I denne daglegdagse språkbruken ligg det innbakt følgjande føresetnader:

1. A har retten til å bruke P,
2. Andre kan bruke P hvis og berre hvis A gir løyve,
3. A kan avtale med andre spesifiserte personar å føre over permanent eller temporært rettar under 1 og 2,

Saman med desse føresetnadene finn ein også forventningar som er med å gi meining til omgrepet:

4. Straffereglar som seier kva som skjer med dei som grip inn i A sin bruk av P eller som sjølve utan løyve brukar P,
5. Erstatningsreglar som seier når B kan bli pålagt

- å erstatte skade som B har valda på P,
 6. Ansvarsreglar som seier at A kan haldast ansvarleg
 om P er opphav til visse typar skade.

Vi ser med ein gong at desse føresetnadene og forventningane er nært knytt til ein standard brukssituasjon for materielle gjenstandar. Ein kan seie at den daglegdagse oppfatninga av eigedom er "ting-orientert". Eigedom vert tenkt på og omtala som "ting" anten det no er verkelege eller imaginære ting det dreiar seg om.

Men spørsmål og problem står i kø. Korleis går ein fram for å identifisere desse objekta P som er gjenstand for eige og kva for rettar impliserer eigentleg uttrykket eige?

Frå Romarretten har ein i Sentral-Europa omgrepa om eigedom som dominium over ting, det totale herredømmet over tingen. I engelsk "common-law" og også i norsk tingsrett har ein eit omgrep om kløyvd eigedomsrett over tinga (jfr. Robberstad og Rogstads bidrag i del III, kapittel 1 og 2). Engelsk og norsk rett kløyver likevel eigedomsretten på heilt ulik måte. I norsk rett refererer kløyvinga seg som regel til ei deling av eigarrettane etter ressursgrenser medan den engelske kløyvinga går langs funksjonsgrensene for eigedommen, dvs. at i England vil den eine eige grunnrenta, den andre bruksretten og den tredje disposisjonsretten (meir om engelsk rett i Berge 1988).

Ein kan slå fast at "å eige" tyder ulike ting i ulike samanhengar. Å få vite om A at vedkommande eig den fysiske tingen P, er ikkje nok. Vi må ha meir kunnskap om kva A har lov å bruke tingen til.

Men kva ligg det eigentleg i uttrykket å bruke P? Tyder dette det same for alle P (eks. bil vs. hus vs. jordbruksareal?) Sidan alle kan "bruke" vegen, men ingen har lov å ekskludere andre, tyder det at vegen ikkje er eigedom? Korleis står bruksrettar i høve til retten til eit utbytte? Kva er eigentleg skilnaden på offentleg eigedom og privat eigedom?

Dagleglivets språkbruk er tydeleg knytt til ein slags "normal brukssituasjon" som synest vere den individuelle private bruken av varige forbruks-goder. Men som svar på spørsmålet om kva eigedom er for noko, er dette langt frå godt nok.

1.2.2 Juridisk språkbruk.

Vender vi oss til rettslære er det likevel ikkje lettare å få svar på spørsmålet om kva eigedom er for noko. I Grunnlova er det t.d. tale om kva som skal skje om nokon må gi frå seg "rørlig eller urørlig Eiendom". Men kva eigedom er for noko står der ikkje noko om. Enten må det vere sjølvsgagt for alle kva eigedom er for noko eller så må det vere slik at lovverket sjeldan har bruk for å vite kva eigedom er for noko eller kven som er eigar i daglegspråkets forstand.

Det er derimot tydeleg at det er ganske viktig kor vidt ein rett kan identifiserast som eigedom eller ikkje. Er ikkje retten eigedom er den heller ikkje omfatta av grunnlova sin paragraf. Alle vil derfor ha interessa av at det dei meiner er rettane deira skal vere eigarrettar. Eit godt døme her er striden om statspensjonane. Ansatte i staten betaler kvart år 2% av bruttoløna si inn til Statens Pensjonskasse og eit anna beløp til Folketrygda. Dersom innbetalinga til staten vert sett på som innbetaleren sin eigedom vil ikkje staten etter grunnlova kunne røre utbetalingane ein arbeider opp rett til. Vert den derimot sett på som ei form for skatt til staten vert pengane statens eigedom og kan forvaltast friare. Da bør t.d. staten kunne samordne pensjonsutbetalingane frå Folketrygda og Statens Pensjonskasse slik dei i dag gjer. Folk flest vil vel ha lett for å sjå på innbetalingane som sin eigedom i analogi med private pensjonsordningar og vil da oppleve staten sine samordningsegjar som brot mot rettane deira. Det store spørsmålet er eigentleg om pensjonane er ei form for eigedom.

Vi bør nok ikkje vere overraska over å finne strid omkring spørsmålet om kva eigedom er for noko (sjå også Berge 1988, side 14-18). Og sidan det særleg er eigarrettane sin status i

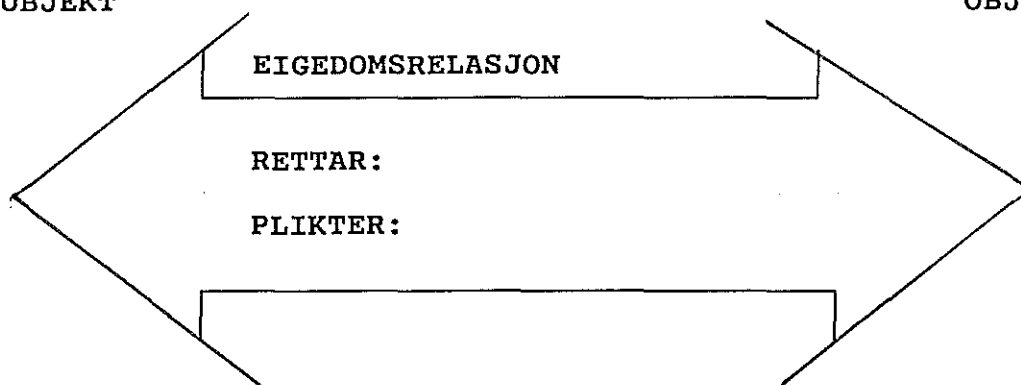
høve til statens tarv grunnlova tar opp, er det heller ikkje overraskande at striden om kva som er eigarrettar, ofte får form av strid mellom einiskilde borgarar og staten. Strids-spørsmål mellom borgarar har oftare som føresetnad at dei er einige om kva eigedommen er for noko, men ueinige om kven som er eigaren. Innan desse to hovudarenane er det at juristane opp gjennom århundra har forma ut omgrep og tenkjemåtar for å handtere eigedom.

I rettsvitskapen fokuserer ein på rettar og plikter av ulike slag og det blir skilt mellom rettar i ting (in rem) og rettar i personar (in personam). Og med ting meiner ein både materielle og immaterielle ting. Daglegspråkets bruk av omgrepet eigedom reflekterer berre eigedomsrettar i ting. Rettar i personar blir ikkje omtala som eigedom.

Sett på spissen og sagt enkelt kan vi seie at rettsvitskapen sitt bilete av eigedom er ei liste som spesifiserer kva rettar og plikter ein person har i høve til spesifiserte objekt. Denne lista definerer ein relasjon mellom ein person og eit objekt og personen sin eigedom er eigentleg denne relasjonen eller meir spesifikt: dei rettane og pliktene som er lista opp. Lovverket vil imidlertid i liten grad spesifisere desse rettane. Det er gjerne meir presist med omsyn på pliktene, men også dei er ofte rundt formulert. Både av omsyn til dei endringane i rettar og plikter ein veit har skjedd historisk, dei ein ventar vil skje framover og dei mange vanskelege grensetilhøve ein har hatt erfaring med, finn ein det føremålstenleg å la spesifiseringa stå ut til ein har ei konkret sak der det er nødvendig.

RETTSLEG
SUBJEKT

RETTSLEG
OBJEKT

Figur 1: Egedomsrelasjonen i juridisk tenking.

Vi får altså ikkje noko klart svar på spørsmålet om kva egedom er for noko ved å studere lovverket. Det vi finn er visse prosedyrar for å handtere egedom og for å avgrense det som er egedom frå det som ikkje er det. Men hjelp til å lage ei liste over kva for objekt, P, personen, A, i prinsippet kan eige er det ikkje meir av i rettsvitskapen enn i daglegspråket.

1.3 MAKT OG EIGEDOM.

Det synest som både daglegspråket og rettsvitskapen har tankar om egedom som føreset at den er garantert av eit maktapparat. Egedomsinstitusjonen får konkret form når vi kjenner kva sanksjonar som garanterer at personen A får nytte dei rettane i objektet P eller får oppfylt dei fordringane på personen B som avtalar og lovverk spesifiserer og rettsapparatet garanterer. I velutvikla legale system har denne makta eigentleg to kjelder. Den eine er statsadministrasjonens politi og domstolar, det andre er den ideologiske utforminga og forståinga av kva som er lov og rett for egedom.

Det er opplagt slik at til nærmare samsvar det er mellom rettsvesenets og folks daglege oppfatning av kva egedom er for noko og korleis folk kan oppføre seg i høve til eigen og andres egedom, til enklare er det for rettsvesenet å garantere denne egedommen. Ideologisk makt eller hegemoni er dermed ein del

av grunnlaget for eigedomsinstitusjonen. Spørsmålet om korleis eigedomsomgrepet endrar karakter opp gjennom historia vil dermed vere nært knytt til utviklinga av og fordelinga av makt i samfunnet og særleg interessant blir det å sjå på korleis ulike grupper med ulikt maktgrunnlag kjempar om det ideologiske elementet.

I det lange løp er det ikkje nok å kontrollere den fysiske makta (hæren) og/eller den økonomiske. Kostnadene ved å forsvare eit eigedomssystem som ikkje er fundert i eller legitimert igjennom ideologi vil, trur eg, i eit lengre tidsperspektiv bli uoverkommelege.

I økonomisk teori om eigedomsrettar er omgrepet transaksjonskostnader viktig. I den samanhengen har ein funne at fordelinga av eigarrettar, særleg mellom private og offentlege institusjonar, påverkar dei totale samfunnsmessige driftskostnadene. Til mindre transaksjonskostnadene er til større er overskotet som kan konsumerast eller reinvesterast. Men vi kan og sjå på dette frå ein annan synsvinkel. Gitt ei fordeling av eigarrettar, kan denne garanterast på ulike måtar og med ulike middel. Det kan alt her antydast at ideologi, mellom mange andre ting, er med på å redusere transaksjonskostnadene vesentleg (jfr. Rysstads bidrag i del IV, kapittel 2).

Tilhøvet mellom juss, daglegspråk og makt har også ei anna side. Daglegspråket inneheld klare oppfatningar av at eigedom er eller gir makt, og her skil daglegspråket seg frå jussen. Alt det som gir menneske makt blir i jussen skilt ut som objekt det knyter seg interesser i. Relasjonen går mellom eigar og objekt. Eigedom er spesifikasjonen av rettar og plikter i høve til objektet. Prinsippet om likskap for lova gjer det vanskeleg for jussen å gå inn på problemet med at den eigaren som får lovleg garanti for mye eigedom også får mye makt. Jussens omgrep om eigedom gjer det mogeleg å separere makt frå eigedom. Maktaspektet forsvinn ut av syne.

Men i den grad eigedomsideologi legitimerer og lovverk garanterer ein eigerelasjon, blir dette ein kamuflert

makteigenskap ved eigaren og den tingen som er i eige. Ein bør her vurdere om ikkje daglegtales eigedomsomgrep representerer eit viktig korrektiv til jussens eigedomsomgrep.

Den engelske rettssosiologen Cotterrell(1986) seier det slik:

"..ting-eige oppfatninga av eigedom kan ikkje bli avfeidd som uinteressant fullt så enkelt som moderne "Hohfeldiansk"² lovanalyse antyder. Omgrepet vil vere svært viktig sosialt og ideologisk enda om det har svært avgrensa verdi for juristar i arbeidet med å løyse dei tekniske problema i lovverket."(side 95).

Maktsida ved eigedom er igjen eit felt vi må komme grundigare attende til. Vegen attende går mellom anna gjennom eit studium av korleis økonomisk teori handsamar eigedom. Til skilnad frå juristane er nemleg maktaspektet ein del av økonomen sitt omgrep om eigedom. Men det er andre sider dei har lagt meir vekt på.

1.4 EIGEDOM I ØKONOMISK TEORI.

Medan juristar har handsama eigedom i termar av både rettar og plikter, har økonomane lagt vekt på rettane. Som naturleg synest vere for økonomar, har dei ut frå si fokusering på hushaldet med knappe ressursar, sett på eigedomsinstitusjonen ut frå spørsmålet om effektiv ressursbruk.

Dei amerikanske økonomane Furubotn and Pejovich seier det slik (1974,side 3, mi omsetjing):

"Eigedomsrettar kan sjåast som sanksjonerte atferdsrelasjonar mellom menneske som veks ut av eksistensen til gode og har å gjere med bruken av dei. Desse relasjonane spesifiserer normer for oppførsel med omsyn til goda som alle personar må ta omsyn til i den daglege samhandlinga med andre

² Hohfeldt er i engelsk rettstenking kreditert som grunnleggjaren av omgrepet om eigedom som relasjonen mellom eigar og objekt (Cotterrell 1986, pp.87).

personar, eller ta på seg konsekvensane av å ikkje gjere det. Uttrykket "gode" er her brukt om alt som gir nytte eller tilfredsstillelse for ein person. Dermed, og dette er eit viktig poeng, vil eigedomsrettar i denne tilnæringsmåten referere til alle knappe gode. Omgrepet omfattar ikkje berre rettar over materielle ting (som å kunne selje skrivemaskinen min) men også menneskerettar (som retten til å røyste, til å publisere, osv.). Det rådande systemet av eigedomsrettar i samfunnet er dermed summen av økonomiske og sosiale relasjonar med omsyn til knappe ressursar som individuelle samfunnsmedlemmer har til kvarandre."

Vi ser at også denne tilnærminga til eigedom er basert på visse maktgarantiar. Det er tale om sanksjonerte relasjonar. På same måten som juristane fokuserer økonomane på rettane som eigaren har. Men til forskjell frå juristane sitt abstrakte omgrep om ting som det kan kvile interesse i og plikter i høve til, har økonomane konsentrert seg om rettar til knappe gode. Ressursbruk er økonomisk interessant berre der det er tale om ein knapp ressurs. Dermed blir eigedomsrettane i økonomisk perspektiv eit spørsmål om allokering av disposisjonsrett til knappe ressursar med dei konsekvensar dette har for fordelinga av inntekt og formue på eine sida og makt og utviklingsdynamikk på andre sida.

Eit anna poeng vi skal merke oss her, er at dei knappe goda ikkje berre omfattar materielle goder, men også sosialt definerte og heilt immaterielle goder som t.d. røysterett (Menneskerettserklæringa Artikkel 21 pkt.1) eller retten til statsborgarskap (Menneskerettserklæringa Artikkel 15).

Dette er temmeleg fjernt frå daglegtaleten si forståing av kva eigedom er for noko. I innleiinga vert menneskerettane omtale som "umistelige rettigheter for alle medlemmer av menneskeslekten". Ordet "umistelig" er her nøkkelen til noko eg meiner er teoretisk viktig. Formuleringa om uavhendelege rettar som tilkjem kvart menneskje peikar på ein fundamental distinksjon mellom ulike typar gode. Dei materielle goda som reint fysisk kan gå tapt eller bli overlatt til ein ny eigar, og dei im-

materielle uavhendelege goda som berre kan tapast gjennom statens aktivitet (eller mangel på aktivitet). Det er forøvrig interessant å merke seg at mellom desse uavhendelege rettane er retten "til å eie eiendom" (Menneskerettserklæringa Artikkel 17 pkt.1) og retten til "beskyttelse av de åndelige og materielle interesser som er et resultat av ethvert vitenskapelig, litterært eller kunstnerisk verk" som ein sjølv har skapt (Menneskerettserklæringa Artikkel 27 pkt.2).

Retten til å eige eigedom og til vern av copyrettar er likevel ikkje knappe goder i vanleg meining av ordet. Knappe er dei berre i den forstand at i einskilde statar finst det grupper av menneskje som meiner seg tent med å nekte andre menneskje desse rettane. For ein økonom vert det interessant å sjå på kva konsekvensar dette har t.d. for økonomisk utvikling.

Modellstudiar av bytte viser t.d. at i høve til ein utgangssituasjon der individ har tildelt ulike mengder og typar av ressursar og der det ikkje vert handheva noko form for eigarrettar ut over det individet sjølv klarer med eiga makt, vil alle tene på at det vert oppretta ein institusjon som kan handheve eigedomsrettar (slik dei er forstått i daglegtalet) til dei ressursane kvar einskild har fått utlevert.

I dette reultatet ser mange økonomar eit sterkt tildriv til framveksten av staten (Cornes and Sandler 1986, side 32-33). Dette kjem vi attende til i eit seinare avsnitt.

Sitatet frå Furubotn og Pejovich seier ingenting direkte om fordelinga av goder. Fordelingsspørsmål er imidlertid sentrale politiske spørsmål og det ville vere meir enn merkeleg om ikkje dette ga seg utslag i spørsmål om fordeling av eigedomsrettar. Også dette temaet må vi komme attende til i seinare avsnitt.

1.5 VIKTIGE KARAKTERISTIKA AV EIGEDOM.

Ser vi attende på daglegspråkets eigedomsomgrep finn vi at eigedom har to viktige eigenskapar: Andre kan stengast ute frå

å nyte eigedommen (føresetnad 2) og eigaren kan føre over permanent retten til sjølv å nyte og retten til å stenge andre ute (føresetnad 3). Prinsippet om at eigaren kan overføre bruks- og eksklusjonsrettane sine permanent, har sitt motstykke i lovverkets prosedyrereglar for å avhende eller tileigne seg eigedom.

I lovverket finn ein imidlertid svært ofte avgrensingar med omsyn til kven ein kan avhende eigedom til (t.d. odelsjord) og visse typar eigedom kan ikkje lovleg avhendast til nokon (t.d. pensjonsrettar, statsborgarskap).

Denne distinksjonen mellom avhendeleg og uavhendeleg eigedom er etter mi meining den eine av to fundamentale karakteristika for eigedom. Den andre fundamentale karakteristikken går på om eigedommen er oppdeleleg eller uoppdeleleg. Eigedommen er oppdeleleg dersom andre interessentar kan hindrast i å nyte den. Dersom andre interessentar kan hindrast i å nyte eigedommen kan den og delast opp i porsjonar, "ting", som i neste omgang kan gjerast til gjenstand for eigedoms-transaksjonar. Kopieringsproblemet vi drøfta ovanfor ligg i grenselandet her. Er det mogeleg å hindre "ulovleg" kopiering?

Ein har i rettsvitenskapen funne det nødvendig å handtere "ting" som eigedom sjølv om eigaren ikkje har lov til å ekskludere andre frå godet. Til dømes kan ikkje ein jordeigar etter lova ekskludere andre frå all bruk av jorda si sjølv om dagleglivets tolking av eigedom vel i prinsippet impliserer det. Jordeigaren kan t.d. ikkje nekte folk å nyte utsynet over jorda eller med lova i hand hindre all ferdsel over jorda si.

Skiljet mellom oppdelelege og uoppdelelege gode er også viktig i økonomisk teori og veks fram av diskusjonen av offentlege gode (sjå Cornes and Sandler 1986). Diskusjonen av om det er mogeleg å ekskludere nokon frå tilgangen til visse offentlege gode som t.d. forsvar, viser at for ein viktig klasse offentlege gode er det i prinsippet umogeleg å ekskludere nokon frå godet om det i det heile skal finnast. Denne typen gode vert her kalla eit uoppdeleleg gode.

Ein kan seie at i høve til daglegspråket har ein i rettsvitenskapen etter kvart vorte nøydd til å utvide eigedomsgrepet til å omfatte ting som er uavhendelege og ting som er uoppdelelege. Diskusjonen av offentlege goder i økonomisk teori har eit heilt anna utgangspunkt enn eigedomsteori, men viser vel at det i den praktisk rettslege tilmærminga kan ligge teoretisk interessante dimensjonar (som t.d. oppdeleleg/uoppdeleleg).

Kryssklassifiserer ein "ting" ut frå om dei er avhendelege/uavhendelege eller oppdelelege/uoppdelelege, får ein fire grunntypar av "ting" som kan vere eigedom.

Vi skal seinare vende attende til ein grundigare diskusjon av både dei to eigenskapsdimensjonane og dei fire grunntypane av eigedom.

	avhendeleg alienable	uavhendeleg inalienable
oppdeleleg divisible		
uoppdeleleg indivisible		

Figur 2: Kryssklassifisering av ein "ting".

Men før vi kjem attende til dette skal vi forfølgje eigedomsgrepet noko grundigare innan ulike samfunnsfag.

2 EIGEDOM I KOMPARATIVT PERSPEKTIV.

Eigedom er eit sentralt samfunnsfenomen. Kvar tidbolk har tenkt igjennom problema kring eigedom og ytt sitt til å endre på kva omrepet står for.

I alle registrerte kulturar finn vi former for bytte og kompleksiteten i samfunnet skal ikkje vere særleg stor før vi også finn former for kjøp og sal. Både bytte og kjøp og sal er

nært knytt til idear om eige eller ei form for råderett over dei elementa som går inn i bytteprosessen. Men i alle samfunn er det også idear om eit skilje mellom dei tinga som kan byttast bort og dei som ikkje kan byttast bort. På same vis finst det idear om kven ein kan bytte med og kven ein ikkje kan bytte med.

2.1 EIGEDOM I HISTORISK OG SOSIALANTROPOLOGISK PERSPEKTIV.

Det har funnest samfunn, og ikkje verken langt vekk eller for lenge sidan, der ein kunne kjøpe og selje menneskje slik vi kjøper og sel dyr. I dagens samfunn er menneskje mellom dei delene av røyndomen rundt oss som ikkje kan avhendast. Dei same samfunna som såg på menneskje som avhendelege "ting" kunne samtidig sjå på jord som uavhendeleg.

Å sjå på jord som uavhendeleg vert ofte sett som typisk for "primitive" kulturar eller det som i nyare tid er kalla "naturfolk". Ei utsegn tillagt ein indianar i forhandlingar med den amerikanske regjeringa, illustrer synet særdeles godt (mi omsetjing etter Reeve, 1986, side 52):

"Så lenge sola skin og vatnet renn, vil denne jorda vere her og gi liv til menneskje og dyr. Vi kan ikkje selje liva til menneskje og dyr: derfor kan vi ikkje selje denne jorda. Den vart lagt her for oss av den Store Ånd og vi kan ikkje selje den fordi den tilhøyrer ikkje oss."

Jorda tilhøyrer "alle". I praksis viser det seg likevel at alle tyder "alle" av ein bestemt sort menneskje. "Alle" er alle dei som fyller krav om medlemskap i ei viss gruppe. Dei som ikkje var medlemmer av gruppa eller hadde forbrote seg grovt mot gruppa var heller ikkje "menneskje" og kunne følgjeleg gjerast til slavar. Normalt er "menneskje-gruppa" definert i termar av slektskap. Men i mange høve kan "slektskap" opparbeidast slik flyktningar i dag kan opparbeide statsborgarskap. Svært sjeldan tyder "alle" verkeleg alle.

I vår kultur synest det naturleg å sjå på individet som den rette eigaren og vi ser med forundring - om ikkje fiendskap - på samfunn der det er kollektivet som står som "eigar". Likevel skal ein ikkje studere tilhøvet mellom individ, eigedom og samfunn lenge før ein må konkludere med at individuell eige er eit kollektivt definert fenomen like så vel som kollektiv eige er det. Det finst ikkje eit einaste historisk eller sosialantropologisk eksempel på individuell eige av jord der eigaren kan gjere fullstendig som han sjølv vil i bruk eller misbruk av jorda si (Godelier 1984, side 85). Ein måte å seie dette på er at eit eigedomssystem er eit kultur eller eit samfunnsmessig produkt.

2.1.1 Idehistorie og utviklingstru.

I utviklinga av eigedomssystemet i vår eigen kultur står derfor den klassiske filosofiske diskusjonen frå 1700 talet og utover sentralt. Denne diskusjonen hadde gjerne utgangspunkt i ei utviklingshistorie. Den historiske framstillinga av det "opprinnelege", det "naturlege" eller det "urkommunistiske" tilhøvet mellom folk og territorium hadde i den samanhengen ein ideologisk funksjon. Den vart brukt som grunngeving for eit bestemt eigedomssystem burde finnast i samtida. Utviklingshistoria til eigedomssystema var i den samanhengen nært knytt til ein teori om samfunnsutvikling generelt: ingen var i tvil om at utviklinga gjekk lineært framover fra veide- og sankar-samfunn via nomadesamfunn til jordbrukssamfunn og kom til slutt til toppen av utviklinga med den merkantile kapitalismen på 1700-talet og industrikapitalismen på 1800-talet. Den tilsvarande utviklinga av eigedomssystema meinte ein gjekk frå allmenning, til stammeallmenning, til føydal jordeige for å kulminere i den form for privat jordeige som borgarskapet freista innstifte på denne tida. Overgangen fra den føydale jordeiga til den borgarlege kan karakteriserast som ein overgang frå å sjå på jord som individuelt uavhendeleg til individuelt avhendeleg.

Trua på grunndraga i denne utviklinga har vore rotfest i vår kultur heilt fram til våre dagar. I dag veit ein at ei slik enkel utviklingsline ikkje finst. Det vi freistar å halde fast ved framleis, er ei tru på at det finst eit visst samsvar mellom samfunnsforma og egedomsomgrepet og tenkninga i samfunnet.

Jordeigesystemet er fundamentalt for eit samfunn. Men ser vi på utviklinga av det moderne jordeigesystemet har sporane til å endre jordeigesystemet kome utanfrå, frå utviklinga i andre delar av samfunnet. Utviklinga av eigerelasjonar i andre "ting" enn jord, nye måtar å sjå på rettar og plikter overfor andre menneksje, i høve til ting det knytte seg interesse i, har inspirert til å endre på jordeigerelasjonen. Desse endringane kom til dels under sterk motstand frå dei som faktisk sat som jordeigarar, men slo likevel igjennom.

Ein svært sentral person i nytenkingsarbeidet omkring egedom på 1700 talet var John Locke (1690, bok 2, kap. 5). Også han tok utgangspunkt i ei "utviklingshistorie". Det blir hevda at både han og andre var inspirert av kunnskap om egedomssystema til indianerstammer som på den tida tok til å bli kjent via reiseberetningar og andre typer dokument. Denne kunnskapen vart tillagt vekt nett fordi ein trudde på den eintydige utviklingslina frå primitiv til moderne, frå barbar til sivilisert. Denne utviklingstrua går i alle fall attende til klassiske greske skrifter og har vel først i vårt århundre fått ein alvorleg knekk.

2.1.2 Egedom i ulike kulturar.

Går ein bort frå trua på den lineære utviklinga og byrjar å granske nøgnare korleis eigesystem faktisk har utvikla seg både i "moderne" og i "primitive" samfunn, finn ein så stor varisasjon og så mange overgangar i ulike retningar at ein berre må forkaste dei utgangspunkta som klassisk litteratur på dette feltet bygg på. Det viser seg t.d. at nomade samfunn kan utvikle seg like godt frå fastbuande jordbrukssamfunn som frå

jeger-/sankarsamfunn (Godelier 1984, s.99). I mange samanhengar er det gjensidige tilpasningar mellom nåmadar og fastbuande som gjer dei gjensidig avhengig av kvarandre. Ser vi på kva tilhøve til territorium som ulike kulturar kan ha så finn Godelier(1984) at det eksisterer nomadekulturar som ikkje har eller gjer krav få noko fast territorium. Dei flytter rundt og leiger beiteområde av dei som gjer krav på territoriet(Godelier 1985, s.86).

Godelier studerer fenomenet eigedom ut frå sambandet mellom samfunn og territorium. Ut frå granskningane sine meiner han å kunne konkludere med at (Godelier 1984 side 75-81, mi omsetjing):

- 1) "Ei eigedomsform eksisterer berre når den tener som ein regel om korleis ein konkret kan tileigne seg noko av røyndomen. Eigedom eksisterer berre når den kan effektuerast gjennom ein konkret tileigningsprosess."
- 2) "Reint formelt vil eigedomsomgrepet kunne nyttast om kva som helst av handgripeleg eller uhandgripeleg røyndom: jord, vatn, ei maske, rituell kunnskap, hemmelege magiske formular brukt til å garantere fruktbarhet av planter, dyr eller kvinner, ein rang, namna til dei døde og så vidare."
- 3) "Reglar om eigedom vil alltid ta form av normative reglar som foreskriv visse former for åtferd medan dei forbyr andre under trussel om straff."
- 4) "Eit samfunn sine eigedomsreglar vil alltid ta form av eit system som samstundes kviler på fleire ulike, til dels motstridande, men kombinerte prinsipp."

Generelt sett står eit samfunn framfor to problem. Det eine er å tileigne seg fra naturen det samfunnsmedlemmene treng for å reprodusere seg. Dette krev ei regulering av relasjonane mellom samfunnet og naturen. Det andre problemet er å fordele mellom individa det gruppa kan tileigne seg i dei høve det ikkje er nok til alle. Dette krev regulering av relasjonane

mellom menneskja. Godelier (1984 s.108-110) finn at eigedomssystemet er sterkare påverka av produksjonskapasiteten, dvs. evna til å tileigne seg levemåten frå naturen, og kulturen, t.d. representert ved slektskapsrelasjonar og organiseringa av samfunnet i grupper, enn av kvalitetar i sjølve naturgrunnlaget.

I utviklinga av komplekse samfunn finn vi trekk som gir opphav både til ekvivalens i høve til tilgangen til goda og faktorar som gir opphav til skilnader. Eit sentralt spørsmål er å fine korleis desse faktorane spelar saman og står i høve til konkrete eigedomssystem.

3 EIGEDOM SOM IDEOLOGISK FENOMEN.

3.1 FILOSOFISK GRUNNGJEVING AV EIGEDOM.

Debatten om eigedom - både akademisk og mellom folk elles - har følgd kulturen vår så langt attende vi kan sjå. Denne debatten, dei grunngjevingane som har vore lagt fram, om kvifor verda er som den er (eller kvifor den bør vere annleis) og kva eigedom er for noko og korleis den vart instifta i verda, har å gjere med produksjonen av ideologi³.

3.1.1 Ideologiproduksjon.

Den moderne akademiske debatten går attende til 16-1700 talet. Dei førande var juristar og filosofar som t.d. Pufendorf, Hobbes, Grotius og Locke.

Grovt sett kan vi alt den tida skilje mellom to argumentasjonsmåtar ut frå kva dei meiner er utgangspunktet: er naturen utan eigar eller er den allmenning?. Den eine tilnærminga, gjerne kalla instrumental eller nyttetenkinga, går ut frå at frå først

³ Ideologi kan definerast som eit integrert system av idear og verdiopfatningar knytt til spørsmålet om korleis ei viss side av samfunnet faktisk er.

av var det ikkje nokon eigar til noko. Den første som kom og tok tingen i besittelse vart eigar. Dette utgangspunktet førte gjerne inn i tankar om kva for eigeformer som var mest nyttige for folk og samfunn (slik økonomane i dag ser på eigedom). Den andre tilnæringsmåten, av Ryan(1982) kalla den romantiske eigedomsteorien, tar utgangspunkt i at alle har eige i sin eigen person (dvs. arbeidskrafta) og at naturen i utgangspunktet er allmenning. Dette leier framover til arbeidsteorien om eigedom som vi i dag finn igjen både som bakgrunn for sosialistisk samfunnsteori og som bakgrunn for ein type sosial-liberal kapitalisme. Begge retningane vil truleg måtte vise til John Locke som den store inspiratoren.

Som ein tangent som til dels skjer over desse to argumentasjonsmåtene, finn vi ein tredje som startar med individets fridom som det viktige heller enn eigedom. Men vurderingane av vilkåra for fridomen til folk endar ofte i eit argument for ei eigeform. Dei konkrete forslaga varierer imidlertid enormt med t.d. Marx på eine sida og Jefferson på den andre. (Ein diskusjon av Marx: Se Steinholts bidrag i denne boka).

Igjen er litteraturen for omfattande til at eg vil våge meg inn på å gi oversikt og samandrag. Nokre konklusjonar hos ein av dei som har vurdert stoffet vil eg likevel ta med (sjå også Steinholt i del II, kapittel 1).

Den amerikanske filosofen Becker(1977) har gått igjennom det han fann av rettferdiggingeringar av eigedom og kom ut med fire gode argumentasjonsmåtar. To av dei er basert på vurderingar av arbeid, ein er basert på nyttevurderingar og ein basert på vurderingar av politisk fridom.

Han summerer sjølv argumentasjon slik (utdrag frå sidene 100-103).

3.1.2 Arbeidsargument 1 (nyskapingsargumentet).

- 2a. Når arbeid går ut over det som ut frå moralske vurderingar trengst å gjerast for andre, når det gir som resultat noko som elles ikkje ville ha eksistert og når resultatet er noko som andre ikkje taper noko på å vere ekskludert frå, da er det ikkje gale for produsenten å ekskludere andre frå besittelse, bruk, forvaltning og så vidare av fruktene av arbeidet deira.
- 2b. Når det å gi produsentar eigarrettar i fruktene av arbeidet deira er ein forsvarleg måte å ekskludere andre (slik spesifisert i vilkår 2a, da er slike eigarrettar forsvarlege).

3.1.3 Arbeidsargument 2 (fortenesteargumentet).

- 3a. Når arbeidet går ut over det moral krev at folk gjer for andre, fortener folk eit vederlag for den verdi som dette (moralisk tillate) arbeidet produserer. Omvendt fortener dei straff for skade som arbeidet valdar.
- 3b. Det vederlaget og den straffa som er fortent, må stå i høve til verdi og skade produsert og vere tilpassa det arbeidet som er gjort.
- 3c. Når ein i termar av formålet med arbeidet finn at berre eigarrettar i den tingen som blir produsert, er ei passande løn for arbeidet, og når løna som slike rett ar gir er proporsjonale med arbeidet som er gjort, så er eigarretten velfortent.
- Når ein i termar av føremålet med arbeidet finn at enten eigarrettar i tingen produsert eller noko anna kan sjåast som ei velfortent løn, så er enten eigarrettane eller eit av dei akseptable alternativa velfortent.
- Når ein i termar av føremålet med arbeidet finn at eigarrettar i tingen produsert ikkje kan sjåast som ei passande løn, eller når løna ved ein slik rett vil gå langt ut over

dei verdiane som er produsert gjennom arbeidet så er eigarretten ikkje velfortent.

- 3d. Alt verditap som skuldast arbeidet må haldast mot arbeidaren som velfortent straff for tapet som er påført. (Straffa må vere proporsjonal med tapet som er påført - passande med omsyn til det føremålet ein kan vurdere det opp mot som eit tap.)

3.1.4 Nytteargument.

- 4a. Folk treng å skaffe seg, besitte, bruke og konsumere visse ting for å oppnå (dei middel som trengst for) ein rimeleg grad av individuell lukke og allmenn velferd.
- 4b. Dersom besittelsen og bruken av desse tinga er usikker, og dersom manglande kontroll over anskaffelse av dei ting folk treng (og ønskjer) gjer at det vert umogeleg (eller usannsynleg) for folk å kunne skaffe seg (dei middel som trengst for å nå) ein rimeleg grad av individuell lukke og allmenn velferd,
- 4c. da vert tryggleik i besittelse og bruk, og kontroll med anskaffelse nødvendig. Men det er umogeleg dersom det ikkje blir garantert av ein institusjon som da vil fungere som ein administrasjon av eit eigedomsrettssystem.
- 4d. Derfor er eit eigedomsrettssystem nødvendig (eller nesten nødvendig), dersom folk skal kunne skaffe seg (dei middel som trengst for å nå) ein rimeleg grad av individuell lukke og allmenn velferd.

Argumentasjonen for den viktige første premissen kan summerast slik:

- (i) Folk treng å bruke og konsumere og å besitte visse ting berre for å kunne overleve (mat, ly, osv.),
- (ii) Folk er målretta; å få stetta denne trongen til målretta handling (ikkje nødvendigvis kva som helst slags mål) krev

konsum, besittelse og bruk av visse råmateriale og forventning om framtidig bruk osv.,

- (iii) Anskaffelse, besittelse og bruk er nødvendig for utvikling av personlegdom, sjølvkjensle, og verdifulle ferdigheter, og også for dei vidare uttrykksmulighetene for personlegdomen, stadfesting av sjølvkjensla og bruken av dei verdifulle ferdighetene.
- (iv) Ein person sin anskaffelse, besittelse og bruk av ein ting kan vere av det gode for andre personar så vel som for den som besitt tingen, og stundom kan den allmenne velferda krevje slik anskaffelse og bruk.

3.1.5 Argument frå politisk fridom.

- 5a. Det kan takast som eit faktum at menneskjelege vesen vil skaffe seg ting, prøve å kontrollere dei, ekskludere andre frå bruken av dei, bearbeide dei og bruke dei som rikdom.
- 5b. Eit effektivt forbod mot slike aktivitetar - dvs. eliminasjon av privat eigedom - ville krevje ein altomfattande og kontinuerleg avkorting av folks fridom som i beste fall er urimeleg og i verste fall vil vere forbode av eksistensen til politisk fridomsrettar som folk har moralsk rett til.
- 5c. Regulering av akkvisisjonsaktivitetane innan noko som i praksis vil vere eit eigedomsrettssystem, er likeins nødvendig for å bevare dei politiske fridomsrettane.
- 5d. Av desse grunnane er eigedomsrettar forsvarlege (rettferdiggjort).

3.1.6 Andre argument som har vore lagt fram.

Frå sosiobiologi og studiet av oppførselen til primatar kan ein argumentere for at aktivitet som å erobre og forsvare personlege rom og familieterritorium saman med innordning i dominanshierarki og bruk av ein inkorporeringsmekanisme (jfr. arbeidsteorien om eigedom), truleg er materielle rammer det vil

finnast visse genetiske tilpassingar til. Desse genetiske og materielle rammebetingelsane kan gjere folk tilbøyelege til å akseptere eit eigedomsrettssystem basert på nødvendigheta av å regulere rettane til dei verdiane arbeidet deira skaper og midla dei treng for å skape desse verdiane.

Denne typen argumentasjon er likevel høgst spekulativ og blir ikkje tillagt vekt av Becker.

3.2 KORLEIS GRUNNGJEV VANLEG FOLK EIGEDOMSRETTAR?

Mye av klassisk eigedomsteori er framstilt som ei forteljing om korleis eigedom vart innstifta da dei første samfunna utvikla seg. Stort sett har "historia" hatt ein ideologisk funksjon og har hatt lite å gjere med kva som faktisk kan ha skjedd i førhistorisk tid. Akademikarane på 1700 talet var like opptekne av å argumentere for eit syn på korleis eigedom burde definerast og organiserast som å seie noko om korleis eigedom faktisk hadde utvikla seg. Som ideologi har det imidlertid klar interesse for dagens situasjon.

Da Newby (et al. 1978) spurte bønder i East Anglia korleis dei kunne rettferdiggjere at dei sat med så mye eigedom fann han nett den same typen argumentasjon som den vi har gitt eit resyme av ovanfor.

Gjennom å klassifisere bruken av eigdommen som anten individuell eller kollektiv og anten til produksjon eller til konsum fann Newby (et al. 1978) fire typar av brukssituasjonar for eigedom (figur 3).

Brukssituasjon I kalla dei kapitalistisk, brukssituasjon II kalla dei individualistisk, brukssituasjon III kollektiv og brukssituasjon IV altruistisk.

Til kvar av brukssituasjonane fann Newby ei argumentasjonsrekke i klassisk eigedomsteori som ligg nær opp til den argumentasjonen som folk sjølve nyttar i dag. Til eigedomsbruk av type I svarar det ein arbeidsargumentasjon av type 1 og 2

hos Becker, til eigedomsbruk av type III svarar det ein nytteargumentasjon. Argumentasjonen som svarar til eigedomsbruk av type II liknar på argumentasjonen til dei som er opptekne av politisk fridom, medan det til eigedomsbruk av type IV finst ein tradisjon innan det romantiske synet på eigedom som legg vekt på forvaltaransvaret.

		EIGEFORM	
		Individuell	Kollektiv
BRUKS SITUASJON	Produksjon	I	III
	Konsum	II	IV

Figur 3: Brukssituasjon for jorda og argumentasjonsmåtar for eiga.

Argumentasjonsmåtar.

I. KAPITALISTISK BRUKSSITUASJON

- Eigedom er løn for hardt arbeid.
- Eigedom er løn for å ta risiko.

II INDIVIDUALISTISK BRUKSSITUASJON

- Eigedom har same karakter som sko og bilar. Ein vil ugjerne gi frå seg eigedelar ein har slite for å skaffe seg og fått eit forhold til gjennom bruken.

III KOLLEKTIV BRUKSSITUASJON

- Eignedom skaper arbeid og velstand for mange fleire enn eigaren.

IV ALTRUISTISK BRUKSSITUASJON

- Eigaren er egentleg ikkje eigar, men forvaltar for etter slekta.

Dei argument som filosofar og rettslærde fann fram til som gangbar rettferdigging, har altså slått rot mellom folk som brukbare argument når dei skal forsvare eignedommen sin.

Men rettferdigging av eignedom er meir enn berre rettferdigging. Argumentasjonen om kvifor det er rimeleg at ein har visse eigarrettar er også med på å definere kva som er eignedom og ikkje minst er det med på å avgjere kva som er viktige karakteristika ved eignedom. Om vi klarer å følgje denne argumentasjonen finn vi og ein peikepinn om kva folk ønskjer å eige.

Ser vi på denne daglegtalens rettferdiggingssamtale i noko større perspektiv ser vi også ein kulturprosess som er med på å definere kva som er samfunnsmessig eignedom og korleis ulike typar eignedom bør prioriterast i høve til kvarandre. Vi er på sporet av ein prosess som har å gjere både med korleis normer og verdiar blir danna som kulturelle realitetar og med korleis preferansar og prioriteringar i den målretta aktiviteten hos folk ser ut.

Vi er no komne til eit punkt der vi kan sjå at også sosiologien kan ha noko interessant å seie om eignedom.

4 SOSIOLOGISKE OMGREP FOR STUDIET AV EIGEDOM.

Før vi går inn på kva sosiologien kan seie om eignedom skal vi raskt risse opp nokre sentrale omgrep vi må ha med i diskusjonen.

Sosiologien har ikkje i dag noko eintydig verdsbilete styrt av ein eller eit lite tal grunnleggande premissar slik som t.d. økonomien har det. I ulike samanhengar vi derfor sosiologien stå fram som svært mangfaldig. Dei omgrepa som vi skal ta med her er derfor ikkje noko dekkjande framstilling av kva sosiologi er, men meint å vere ein kortfatta oversikt over dei omgrep som synest mest nyttige i dei problema vi vidare skal drøfte.

4.1 SAMFUNNET.

Eit samfunn er lokalisert i tid og rom. Det er samansett av ei befolkning som ut frå plasseringa i rommet har rådvælde over eit visst naturgrunnlag for arbeidet med å skaffe seg ein levemåte. Arbeidet med å skaffe seg ein levemåte har ført til at befolkniga har utvikla ein teknologi for å bearbeide naturgrunnlaget til dei produkt levemåten krev. For å gjere seg nytte av teknologien og for å fordele produkta av arbeidet har befolkniga funne fram til ein organisasjon der einskild-individ får sett rammer for verksemda si som gjer at den passar inn i heile befolkniga sitt arbeid for levemåten.

Befolkning, naturgrunnlag, teknologi og organisasjon har vore kalla det økologiske komplekset (Duncan 1964).

4.2 KULTUR.

Menneskja er ikkje berre arbeidarar for å skaffe seg levemåten. Dei har som regel ei meining om kvifor dei lever, kvifor dei arbeider for nett denne levemåten eller kvifor dei heller vil ha ein annan. Meiningane om livet og grunngevingane for verksemda er ikkje tilfeldige eller vilkårlege. Dei inngår i system av meiningar og grunngevingar. Slike system blir av sosiologar omtala som ein kultur. Ein kultur er altså eit system av samfunnsmessig tillærte og formidla standardar for å bedømme goder, kva ein skal tru og korleis ein skal te seg.

Den omfattar også dei symbolske og materielle produkta som kjem ut av den konvensjonelle atferda så langt som desse bidrar til dei prosessane som formidlar eller bestyrkar kulturen.

I praksis kan vi da tenkje på teknologi, organisasjon og dei produkt befolkninga produserer for levemåten sin som om dei har ei tosidig oppgåve. På eine sida har dei som oppgåve å reprodusere befolkninga og den levemåten dei har, på andre sida lærer dei opp nye generasjonar i befolkninga og bestyrkar gamle i trua på og meiningane om levemåten deira.

Om kultur kan det seiast mye (sjå Williams 1981). Her skal vi berre kort summere nokre punkt det kan vere nyttig å ha i minnet.

1. Kultur er eit produkt av samfunnet. Den oppstår og utviklar seg gjennom samhandling mellom menneskje.
2. Kultur er tillært. Det er ikkje medfødt, instinktivt eller eit resultat av den biologiske arven.
3. Språk er kulturen sitt første og viktigaste medium. Gjennom språket kan eit barn på relativt kort tid lære det som det tok år for forfedrane å lære.
4. Kulturen er stendig under tilpasning. Men skikkar, oppfatningar og praksis endrar seg sakte i høve til livslengda til samfunnsmedlemmene.
5. Kulturar tenderer til å utvikle seg som eit integrert og konsistent heile (den utgjer eit system).
6. Kulturen aukar i kompleksitet mellom anna gjennom arbeidsdeling som dyrkar fram spesielle ferdigheter og aukar avhengigheta mellom samfunnsmedlemmene.

4.3 AKTØR OG HANDLING.

Befolkning, naturgrunnlag, organisasjon, teknologi og kultur er storleikar som eksisterer uavhengig av einskildindivid. Men ser ein bort frå naturgrunnlaget, vil slike fenomen ikkje kunne eksistere utan individa. Og dersom fenomenen skal endre seg må nokon gjere eit arbeid som gir endring. For studiet av samfunnet er det derfor heilt nødvendig med eit omgrep om aktør og om handling.

Aktør er eit abstrakt omgrep for ulike typer av "personar" som finst i samfunnet. Det omfattar menneskjelege individ likeså vel som juridiske personar av andre slag enn menneskje og også kollektive einingar som ikkje er anerkjente juridiske personar. Kravet for å bli rekna som aktør er diffust, men det omfattar evne til å ta avgjerder og ressursar til å gjere noko med avgjerdene. Aktørdefinisjonen er altså knytt til omgrepet handling. Handling blir då dei aktivitetane som ligg mellom ei avgjerd og det tidspunktet då dei mål som ligg implisitt i avgjerda kan samanliknast med resultatet av handlinga.

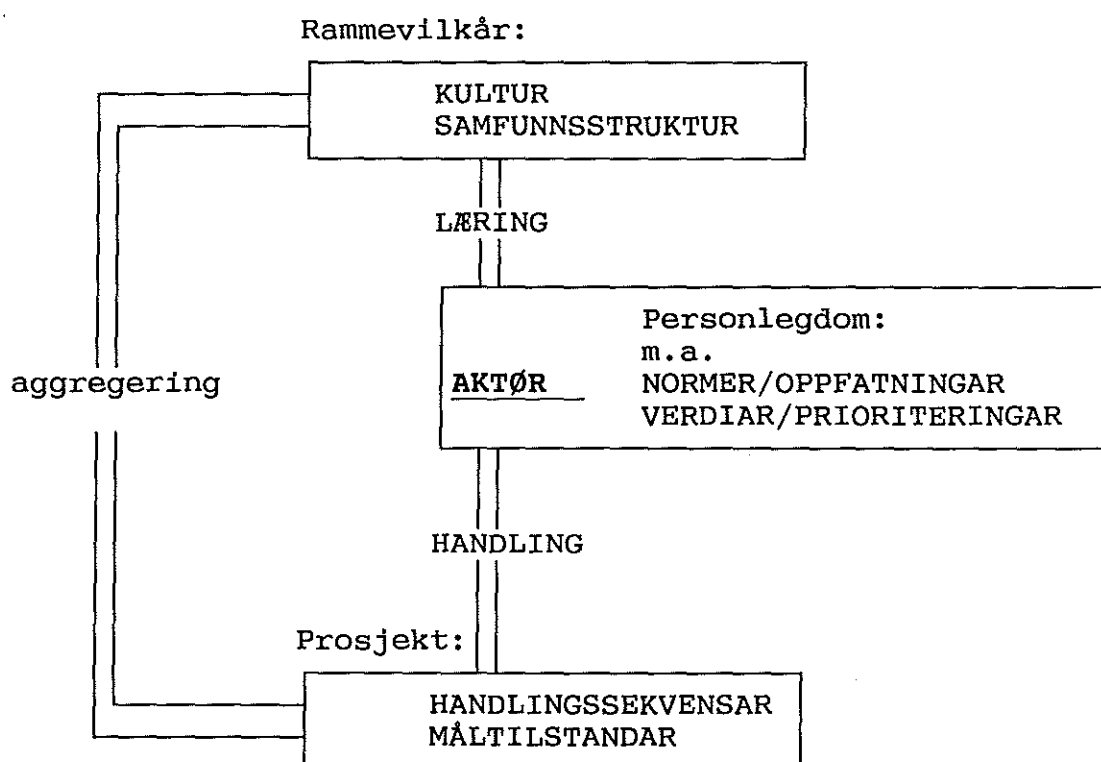
Aktøren vil i nokre samanhengar kunne utføre handlingar som sett utanfrå kan beskrivast som ulike roller. Rollehandlingane er dels styrt av normer som aktøren meiner finst (som regel med god grunn) for atferd i slike samanhengar, dels er atferda styrt av interesser, verdiar, målvalg og strategiske vurdeingar innan ei gitt rasjonalitetsramme. Aktøren er antatt å vere rasjonell i det minste i den grad at han innan dei gitte rammene freistar å maksimere eller oppfylle verdiane sine. Dei gitte rammene er representert ved aktøren sine kunnskapar om dei spesifikke konstallasjonar av befolkning, naturgrunnlag, teknologi og organisasjon som er relevante for aktøren sitt val av handling.

Aktøren vil i mange samanhengar organisere handlingsvala sine i prosjekt. Handlingane er da kjeda saman i sekvensar i høve til ein måltilstand. Rasjonaliteten i dei einskilte handlingane må i slike høve vurderast ut frå prosjektet.

Aktøren vil stendig vere inne i ein læringsprosess. Utvekslingane med omverda som aktøren lever i, gir stendig nye data som styrkjer eller gir grunnlag for å revidere både det verdsbiletet som utgjer rasjonalitetsramma for handlingsvala og dei verdiar og prioriteringar som styrer desse vala.

Når mange aktørar handlar og samhandlar i samfunnet, vil aktivitetane deira, handlingar så vel som prosjekt, aggregere seg til eit mønster som ein utanforståande mellom anna kan kjenne igjen som befolkning, organisasjon, teknologi og kultur. Og i den grad aktivitetane modifiserer naturgrunnlaget må også det reknast med til det samfunnsskapte resultatet av dei ulike individa sine aktivitetar.

Vi kan summere dette i følgjande figur:

Figur 4. Aktørens handlingar saman med andre aktørars handlingar aggregerer og til eit mønster vi kallar kultur og ein samfunnsstruktur som utgjer rammene for den einskilde aktørens handlingar.

4.4 RESSURSAR, PROSESSAR OG STRUKTURAR.

Når aktørar har sett seg mål og skal setje igang eit prosjekt for å få realisert dette målet, vil dei ta med til prosjektet visse ressursar. Dette kan dreie seg om deler av naturgrunnlaget (som jord, vatn, malm etc.), reiskap og kunnskap om bruk av reiskap i ulike ressursamanhengar (teknologi), band til andre aktørar som kan/skal aktiviserast og kunnskapar om korleis ulike aktørar kan aktiviserast og organiserast (organisasjon).

Når fleire aktørar handlar samstundes vil aktivitetane deira kjede seg saman. For utanforståande observatørar vil det vere rimeleg å samle visse typer handlingar, t.d. dei som gjentar seg i regelmessige sekvensar i rom og/eller tid, i knippe og tale om prosessar. Prosessar blir da ein måte å sjå på eller klassifisere dei handlingssystema som formidlar mellom individ og aggregatnivå. Resultatet av ein prosess er reproduksjon eller endring av eit strukturtrekk i samfunnet.

Aktørar må i dei fleste høve samhandle for å få gjennomført prosjekta sine. Når ulike aktørar med ulike prosjekt freistar å få gjennomført prosjekta sine samstundes vil utfallet både for den einskilde og alle andre vere avhengig av om prosjekta

- har mål som heilt eller delvis er i konflikt med kvarandre,
- har mål som er i samsvar med kvarandre eller
- har mål som ikkje rører ved kvarandre.

Der måla for dei ulike prosjekta ikkje rører ved kvarandre, er det ikkje noko problem. Dei ulike aktørane kan realisere prosjekta sine etter planen.

Der ulike aktørar har mål som er av ein slik karakter at ikkje alle aktørane kan få gjennomført sitt prosjekt samstundes eller der prosjekta har ein karakter som gjer at produktiviteten i

prosjekta har negative skalaeffektar⁴, vil det oppstå enten konkurranse om kven som skal (eventuelt først) få gjennomført sitt prosjekt, eller konflikt om korleis tap skal fordelast om prosjekta vert gjennomført samstundes. Desse prosessane kan kallast konkurranseprosessar.

Der måla viser seg å vere komplementære, eller er av ein slik karakter at produktiviteten i prosjekta har positive skalaeffektar⁵, vil det vere grunnlag for samarbeid om gjennomføring av prosjekt og fordeling av produktivitetsvinsten. Desse prosessane kan kallast samarbeidsprosessar.

Samfunnet er grunnlagt på det faktum at i mange vesentlege aktivitetar finst det både komplementaritet og positive skalaeffektar. Reproduksjon, familiedanning og hushaldsbasert produksjon er fundamentale eksempel her.

Samarbeid treng heller ikkje skje i direkte transaksjonar, men gjennom tilpasningar i adferd som t.d. at ulike stammar er til stades i ulike delar av eit felles territorium til ulik tid (Godelier 1984, side 109-110). Diskusjonar av den historiske utviklinga kan ofte tolkast i retning av at samarbeidsprosessane har dominert heilt fram til kapitalismens gjennombrøt og framvekst. Svært mange har ut frå det faktum at det kapitalistiske samfunnet var grunnlagt på konkurranse kome til den konklusjonen at samarbeidsprosessane var dømt til å forsvinne.

Det er likevel opplagt at konkurranseprosessane også fanst i tidlegare tider. Høg status og stor ære har det t.d. aldri vore mogeleg å oppnå utan at andre vart sitjande med mindre status og mindre ære.

⁴ Her definert slik: Negativ skalaeffekt har ein dersom to prosjekt gjennomført samstundes gir mindre enn dobbel måloppfylling.

⁵ Her definert som: Positive skalaeffektar har ein dersom to prosjekt gjennomført samstundes gir meir enn dobbel måloppfylling.

Og om konkurranseprosessar i dag er meir dominerande enn dei var tidlegare, er ikkje samarbeidsprosessane borte eller vanskelege å oppdage verken i reproduksjon eller familieliv. Den hushaldsbaserte produksjonen er rett nok borte og erstatta av det ein kan kalle industrisamfunnets produksjonsmåte. Den kapitalistiske utforminga av denne produksjonsmåten har sett visse konkurranseprosessar i system. Men dette har også stimulert visse samarbeidsprosessar. Arbeidarrørsla sin framvekst og innverknad på fordelinga av produktivitetsveksten som den kapitalistiske organiseringa av industriproduksjonen gav, er eit opplagt eksempel.

Dei prosessane som aktørane set i gang, kan altså på det mest generelle planet klassifiserast ut frå om dei er

-konkurranseprosessar, eller

-samarbeidsprosessar.

Ein slik klassifikasjon er mogeleg først og fremst ut frå kva effekt prosessen har på strukturen i den sosiale organisasjonen som held prosessen igang. Konkurranseprosessane vil verke til å auke eller markere skilnaden mellom likemenn (likemenn i den forstand som konkurrentar er likemenn). Konkurranseprosessane produserer vinnarar og taparar.

Samarbeidsprosessane vil verke til å auke eller markere skilnaden mellom dei som samarbeider i høve til alle dei andre. Samarbeidsprosessar vil altså ha som effekt at dei aukar eller markerer (samarbeids) gruppe-solidariteten. Men det er viktig å hugse at dette alltid skjer i høve til dei som ikkje er med i gruppa.

I ein viss forstand kan samarbeidsprosessar seiast å vere primære i høve til konkurranseprosessar: den form for likskap eller likeverd som konkurransen føreset, kan berre skapast gjennom ein føregåande samarbeidsprosess som konstituerer den gruppa sam kan konkurrere⁶.

⁶ Eit grensetilhøve her er den typen krig mellom ulike kulturar som oppstår når den eine eller begge ekspanderer og vil ta territorium frå kvarandre. Dei er like i hungeren for jord, men kan ellers ha vanskeleg for å anerkjenne kvarandre som

Konkurransesprosessar vil utan kontrolltiltak ha lett for å eskalere til altomfattande og total krig. Da er det felles utgangspunktet øydelagt. Ei viktig side ved felleskapa som utgangspunkt for konkurransesprosessar er derfor å regulere konkurransar så dei ikkje eskalerer. Alle vedvarande konkurransesprosessar er derfor svært nøye kontrollert av fellesskapet dei er utgått frå.

Konkurransesprosessar bygg opp skilnader mellom likemenn og samarbeidsprosessar bygg opp grupper av likemenn. I neste omgang, når nye prosjekt skal setjast ut i livet, står dei etablerte posisjonane av likemenn, vinnarar og taparar som ein realitet aktørane må ta omsyn til. Vinnarane har skaffa seg ein "gevinst", ein verdifull ressurs som dei andre er utestengt frå. Dei som ikkje er med i "vi-gruppa" kan ikkje utan vidare dragast inn i eit samarbeid. Dei ulike grupperingar av aktørar som dei sosiale prosessane har skapt utgjer grunnstammen i det som vert kalla sosial struktur.

4.5 Den elementære forma av sosiale strukturar.

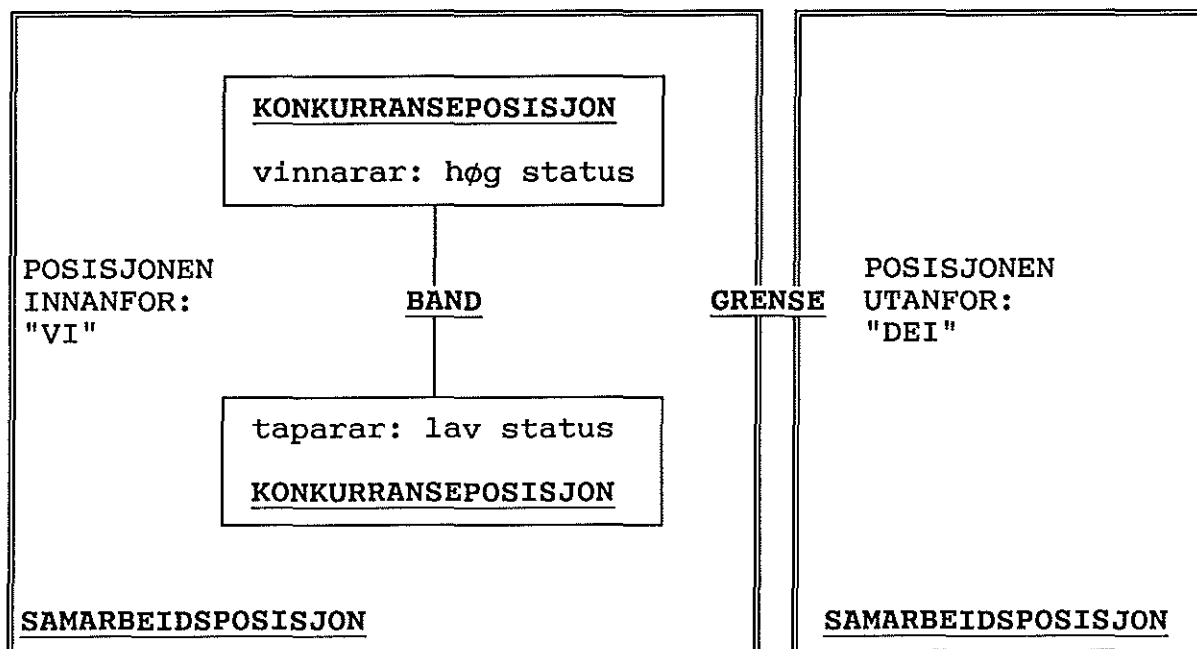
Ut frå overstående merknader kan den grunnleggande strukturen i all sosial organisasjon illustrerast som på neste side.

Konkurransen skjer innanfor eit grunnleggande felleskap av konkurrentar og differensierer desse i vinnarar og taparar. Samhandlinga mellom konkurrentane bind dei ulike posisjonane til vinnarar og taparar saman med sosiale band.

Samarbeidsprosessane skjer alle innan posisjonen. Denne posisjonen markerer det store "VI" i høve til dei som ikkje høyrer til i dette fellesskapet. Det som bind vi-posisjonen saman med posisjonen utanfor er dermed ei sosial grense.

menneskje. I slike grensetilhøve er berre ein type konkurranse mogeleg: krig utan reglar. Til fleire likskapsarenaer ein finn til fleire typar konkurranse kan ein og finne.

BASISMODELL FOR SOSIAL STRUKTUR
(sett frå ståstaden til "VI"-gruppa)

Figur 5. Basismodell for sosial struktur (sett fra ståstaden til "Vi"-gruppa).

4.6 Aggregering av prosessar.

Til ei kvar tid vil eit utal av prosessar vere igang. Dei produserer alle mange ulike typer konsekvensar ved sidan av dei og i tillegg til dei som aktørane er ute etter i måla sine. Slike konsekvensar er interessante dersom dei rører ved verksemda til aktørar i andre prosessar. Dei blir kalla eksterne effektar og kan vere positive eller negative for aktørgruppene i dei andre prosessane. Dette gjeld både i konkurranseprosessar og samarbeidsprosessar.

Eksterne effektar, slik dei er definert her, vil alltid vere biprodukt eller uintenderte produkt frå ein prosess. Så snart eit negativt biprodukt er identifisert kan ein tenkje seg omorganiseringar som gjer at det negative biproduktet forsvinn og for positive biprodukt kan ein tenkje seg at dei blir ein del av det intenderte produktspekteret. Dette er likevel ikkje

mogeleg for alle biprodukt. Det finst ei viktig gruppe positive eksterne effektar som berre kan oppstå som biprodukt. Dersom ein freistar å setje opp ein organisasjon som direkte og målmedvite skal produsere samhold og solidaritet i ei gruppe, kan ein få til mye rart, men jamnt over vil ikkje samhold vere mellom dei produkta ein kan vise fram. Samhold og solidaritet er i sitt vesen biprodukt frå prosessar som har andre uttalte mål⁷.

Ei anna viktig gruppe eksterne effektar er dei som berre kan identifiserast i sum. Når ein prosess består av svært mange prosjekt som alle produserer små eksterne effektar vil summen av desse kunne stå fram for aktøren som ein ny realitet det må takast omsyn til. Køer og andre former for overbefolkning er kanskje dei mest typiske eksempela her. Kvar brukar legg beslag på ein liten del av kapasiteten til eit system og ekskluderer dermed andre frå denne kapasiteten. Når summen av all bruk nærmar seg grensa for systemets kapasitet, vil kvar ny brukar påverke alle andre gjennom det vi kunne kalle auka friksjon i systemet. Alle aktivitetar tar lengre tid. Lengda på køene står fram for aktørane som ein ny realitet dei må ta omsyn til og endrar dermed handlingsvala. Tilgangen på nye brukarar av systemet vil minke til ein finn ein form for balanse mellom kølengd og ønskje om å bruke systemet.

Sumverknadene eller aggregatet av prosessane er altså sjølv ein del av den røyndomen aktørane må ta omsyn til når dei skal gjennomføre prosjekta sine. Dei er med andre ord ein del av strukturen i samfunnet.

Strukturen i samfunnet er derfor til dels sjølv eit biprodukt av aktørane sine aktivitetar. Men store deler er likevel skapt medvite gjennom organisasjonar.

⁷ Religion er etter mi meining eit godt eksempel på dette.

4.7 MAKT.

Makt er eit like omfattande og mangetydig omgrep som kultur. Nokon enkel og eintydig definisjon har ein ikkje kunna bli einig om. Hernes (1975) knyter maktomgrepet til aktørar, interesser i utfall av handlingar og kontroll over utfall av handlingar. Makta hos ulike aktørar varierer. Den varierer med kva interesser dei har og med kor stor kontroll dei har over ulike utfall og ikkje minst varierer den med kor dyktige aktørane er til bytte kontroll dei sjølve har over utfall andre er interessert i med andre aktørars kontroll over meir interessante (for aktøren) utfall.

Hernes si tilnærming til makt kan seiast å vere "weberiansk" i det den fokuserer på aktørane og handlingane deira. Ser vi på den definisjonen av makt som er gitt av Weber, er det kanskje lettare å sjå at makt har å gjere med å sikre seg at ein kjem ut som vinnar i konkurranseprosessar: "Allment vil vi med 'makt' meine den sjansen ein mann eller eit visst tal menn har for å realisere viljen sin i ei felles handling⁸ sjølv under motstand frå andre som tar del i handlinga" (Gerth and Mills 1946, side 180, mi omsetjing). Makt er altså eit middel til å skape ulikskap.

Eit noko anna perspektiv på makta får vi ved å ta utgangspunkt i ulikskap. Samfunnet som ein verksam realitet kan seiast å vere organisert som eit system av ulikskap. Det dreiar seg om ulikskap i arbeidsoppgåver, levekår og interesser så vel som ulikskap i autoritet og makt. Makt blir i dette perspektivet ei side ved organiseringa av samfunnet og ein integrert del av samfunnsstrukturen. Og sidan makt dreiar seg om å vinne fram i konkurranseprosessar vert det spesielt viktig å sjå på konkurransereguleringane: dei skrevne og uskrevne lovene som gjer at konkurransen ikkje veks til ein altomfattande krig.

⁸ Det engelske uttrykket er "communal action". Vi omset det med "felles handling", men må her tenkje meir på prosjekt eller prosess som definert ovanfor.

Konkurransereglane er skapt av aktørane og det ein har av kunnskap både om historia og om samfunnet i dag, viser tydeleg at konkurransereglane aldri har gitt like store sjansar til alle. Sjølv der alle ved lov er like, er det somme som er meir like enn andre (jfr. *Animal Farm* av G. Orwell). Skilnader i makt, og dermed i evna til å komme ut som vinnar, er med andre ord lagt inn i dei konstituerande reglane for samfunnsverksemda. Maktskilnader og ulikskap synest uungåelege (sjå t.d. Godelier 1984, side 102).

Politisk og ideologisk kamp dreiar seg svært mye om ulikskap: om rettferdig og urettferdig ulikskap og om kva som kan gjerast for å skape større likskap. Mange er villig til å gjere revolusjon for å endre samfunnets konstituerande reglar for å skape større likskap. Likevel er ulikskapen fundamental for sivilisasjonen og ikkje berre som uunngåeleg vonde. Somme studiar, som t.d. Mann (1986) sin argumentasjon i studien "*The Sources of Social Power. Volume 1: A history of power from the beginning to A.D.1760.*", kan lesast som eit argument for at utan maktskilnader og ulikskap ville ikkje sivilisasjonen kunne vokse fram i det heile.

Å konkludere med at ulikskap er uunngåeleg er likevel trivielt og i alle fall til lite hjelp for den som skal organisere samfunnet på ein mest mogeleg fornuftig måte.

Det vi treng er ein definisjon av makt som set oss i stand til å studere presist kva konsekvensar som følgjer av å fordele samfunnsmakta på ein gitt måte. Ein vil da kunne vurdere om det er slik at alle tener på organiseringa eller om det berre er dei få som får makt som tener på det.

Mann (1986) skil mellom fire typer makt: 1) fysisk makt, 2) økonomisk makt, 3) ideologisk makt og 4) statsmakt. Dette er viktige typar, men ut frå diskusjonen ovanfor trur eg det kan vere nyttig å innføre ein distinksjon mellom makt basert på ressurskontroll og makt basert på prosesskontroll. Det vil og vere nyttig å innføre ein femte type makt: makt basert på kontroll av kunnskap (sjå t.d. Hernes 1975, side 100-106).

I Makt gjennom kontroll av ressursar:

- i FYSISK MAKT
- ii ØKONOMISK MAKT
- iii IDEOLOGISK MAKT
- iv KUNNSKAPS MAKT

II Makt gjennom kontroll av prosessar:

- v STATSMAKT

Tabell 1. Typer av makt.

4.7.1 Fysisk makt.

Fysisk makt er basert på kontroll av arbeidskraft: muskelkraft organisert med det mål å kunne "vinne" i situasjonar der den som kontrollerer muskelkrafta møter andre aktørar i konkurranseprosessar. Den som har mest fysisk makt kan da fastlegge kven som skal få gjennomføre prosjektet sitt først eller korleis produktivitetsvekst skal fordelast. Institusjonelt er slik makt i dag å finne i politistyrkar og militære styrkar og er kontrollert av staten.

4.7.2 Økonomisk makt.

Økonomisk makt er basert på besittelse og kontroll med knappe goder. Sambandet til eigedomsomgrepet er her opplagt. Når besittelse og kontroll over knappe goder er samfunnsmessig sanksjonert og garantert, er det i vår terminologi tale om eigedom. Eigedom er altså ei form for økonomisk makt. Den omvendte påstanden: at økonomisk makt er det same som eigedom, gjeld ikkje. Forbrytaren som skaffar seg ei formue utan å følgje samfunnets spelereglar får økonomisk makt, men han får ikkje dermed eigedom rett til formua. I den augneblinken forbrytelsen blir avslørt misser han den økonomiske makta. Historisk er det imidlertid mange nok eksempel på at økonomisk makt er bytt i fysisk makt og endra spelereglar slik at

forbrytaren endar opp som ein respektert rikmann og samfunnstøtte.

4.7.3 Ideologisk makt.

Ideologisk makt er basert på evna til å manipulere og kontrollere kva folk trur på og kva kulturelle verdiar dei lever etter. Institusjonelt er dette først og fremst synleg i religionar. Dei store religiøse leiarane har og stor makt gjennom å påverke kva disiplane deira arbeider for. Dei store verdsreligionane har også vist seg å vere dei mest stabile og tilpassningsdyktige maktstrukturane historia kan vise fram. Ideologisk makt er likevel meir enn berre religion. I høve til eigedom er ideologisk makt interessant om ein set det opp mot økonomisk makt. Det er ikkje nok at ein ressurs er knapp for at den skal kunne gi makt. Den må også bli oppfatta å vere verdifull. Reklame er ei form for ideologisk makt som vert teke i bruk for å gjere folk merksam på kva verdi visse kanppegoder har. Likeeins freistar mange å overbevise folk om kor lite av verdi "mammon" har å tilby. Livets verkelege verdiar finst i andre sfærer av samfunnets verksemd.

4.7.4 Kunnskapsmakt.

Kunnskapsmakt er basert på besittelse og kontroll med informasjon og kunnskap. Kunnskapsmakt har element som gjer at den kan likne både økonomisk makt og ideologisk makt. Som knapt gode kan kunnskap omsetjast på ein marknad og byttast i økonomisk makt. Men til forskjell frå materielle goder er ikkje verken informasjon eller kunnskap avhendeleg. Den som er i besittelse av kunnskap kan ikkje bli skild frå den og endå leve. Dette gjer at kunnskap på ein heilt annan måte enn økonomisk makt og ideologisk makt kan vere livsfårleg om den utfordrar fysisk, økonomisk eller ideologisk makt. Dette er tydeleg t.d. når det er tale om å avsløre at den økonomiske makta til forbrytarar ikkje er legal. Kunnskap kan likne på ideologisk makt når kunnskapen vert allemannseige. Når alle

veit kva meslingar kjem av, nyttar det ikkje å selje vidundermixturar mot meslingar lenger. Men mellom kunnskap og ideologi er det mange glidande overgangar. For kunnskap er ikkje eit absolutt fenomen. Også det er eit samfunnsprodukt basert på visse konvensjonar. Når det ein trudde ein visste viser seg å vere feil og det likevel får leve vidare som rettesnor for handlingane til store mengde menneskje har kunnskapsmakta glidd over til å bli ideologisk makt. Vi finn da gjerne samstundes eit "presteskap" som vil tape makt om den gamle "kunnskapen" vert estatta av ny kunnskap.

4.7.5 Statsmakt.

Staten har i dagens samfunn monopol på fysisk makt. I varierende grad har den også rådvelde over knappe goder, kva folk skal tru på og kva folk skal vite. Staten som aktør og organisasjon har altså mye med ressurskontroll å gjere. Likevel er det fornuftig å skille ut statsmakt som noko kvalitativt anna enn makt som har å gjere med kontroll over ressursar. Dette andre har samband med at staten har evne til å påverke sosiale prosessar. Reint spesifikt vil eg hevde at statens makt har som opphav evna til å organisere sosiale prosessar slik at 1) positive skalaeffektar blir maksimert, 2) negative skalaeffektar blir minimert og 3) interaksjonseffektar mellom ulike prosessar tar form av positive eksternalitetar heller enn negative. Til flinkare staten er til å organisere samfunnet i ein slik forstand til "rikare" vil undersåttane bli. Og til rikare dei blir til vanskelegare vil det vere for dei å klare seg utan staten. Den gode staten vert ei "sosial felle" som "fangar" (sjå Corner og Sandler 1986, side 33) befolkninga gjennom alle dei goda befolkninga sjølv klarer å produsere. Denne effekten får vi sjølv om staten skattlegg ganske hardt. Historisk sett har likevel samanhengen mellom statens reguleringar og innbyggjarane sin rikdom langt frå vore sjølvinnlysande verken for staten eller innbyggjarane. Det har t.d. vore ei gåte for mange korleis folk kunne finne seg i alle statens reguleringar og skattar opp gjennom historia (sjå t.d. Nozick, 1974)

Den fengslingseffekten det kan vere tale om er sjølv sagt viktigast så lenge det finst grensestrøk der staten ikkje eksisterer. Om undersåttane ikkje vil finne seg i staten, kan dei stemme med føttene. Når statsformasjonar dekkjer store deler av landskapet er dette umogeleg. Typisk for dei tidlege sivilisasjonane var det også at statsmakta fort voks til å dekkje heile den effektive "verda" (i tyding av verdsøkonomi, sjå Wallestein 1974, 1981). Utviklinga av statsmakt foregikk ved at "barbarar", folk frå grensetraktene til "verda", gjennom nyvinningar i krigskunsten kunne ta over etter det gamle imperiet. Klarte dei også å forbetre statsmakta kunne dei vekse seg større og sterkare enn det foregåande imperiet. Utvikling av statsmakt i den tyding vi her legg i ordet gjekk da også svært så langsamt og berre der kunnskapen om kva som fungerte godt vart lagra i langtlevende institusjonar som t.d. militærapparatet kan ein tale om ein rimeleg kontinuitet.

Etter Romarriket sitt fall tok utviklinga ei ny vending og utvikling av statsmakta skaut fart. Det som skjedde var at det i Vest-Europa dukka opp eit statssystem der konkurranse mellom statsdannelsane førte til at dei som genererte mest statsmakt voks og vart kopiert av konkurrentane. Dette er i alle høve ein måte å tolke nyare granskingar av framveksten til kapitalismen (Baechler, Hall & Mann(eds.) 1988, Mann 1986).

Konkurranse som seleksjonspress har altså ført statsforma i ei retning der statsmakta slik den er definert her blir maksimert. Det er i denne samanhengen viktig å streke under at staten si makt er fundert på aktørane, undersåttane, sin velstand. Staten får makt gjennom å regulere prosessane i samfunnet slik at undersåttane sin velstand veks, samtidig som staten skattlegg undersåttane nett så mye som dette reguleringsarbeidet krev. Reguleringa av samfunnet involverer mellom anna regulering av bruken av fysisk makt (militærvesen, politi), regulering av fordelinga av økonomisk makt (pengar, legaliser-

ing av eigedomsrettar), tilpasning av den ideologiske makta⁹ (nasjonale kyrkjer) og utvikling og fordeling av kunnskap (standardisering av skriftspråk og skolevesen, kunnskapskrav til profesjonar).

Kostnadene ved dette reguleringsarbeidet kan kallast samfunnets transaksjonskostnader. Ein teori om kvifor staten som ein form for systemansvarleg monopolaktør skal stå for desse reguleringar heller enn å overlata dei til frivillige kontraktsavtalar mellom aktørane i samfunnet, hevdar at staten minimerer transaksjonskostnadene og hindrar visse "uløyselege" samarbeidssituasjonar (av typen "fangens dilemma" eller "allmenningens tragedie") i å oppstå. Eigedomssystemet står heilt sentralt idette. Grunnen til det skal vi komme attende til i neste avsnitt. Men det må vere klart at problemet ikkje går på stat eller ikkje stat, men på å skilje mellom dei oppgåvene som staten regulerer rimelegare eller med betre resultat for undersåttane enn dei sjølve kan gjere gjennom frivillige kontrakter.

4.8 KONKLUSJON.

Statsmakt slik vi her talar om den er altså særleg interessant i den samanhengen vi her tar opp: planlegging og samfunnsstyring. Prøving og feiling som utviklingsmetode i statsstyringa fungerer ikkje lenger. Det er verken raskt nok eller treffsikkert nok. Men skal det erstattast med planlegging må vi ha ein teori om kvifor det som fungerer fungerer godt og kva som gjer at det som ikkje fungerer mislukkast. Å sjå på problemet som å dreie seg om å maksimerer positive skalaeffektar, minimerer negative og legg vekt på positive eks-

⁹ Eit viktig poeng hos Mann (1986) er at kristendomen sin universalistiske, spirituelle doktrine utgjorde ei samanbindande og likskapsproduserande kraft i Vest-Europa som gjorde det mogeleg for statssystemet å vekse fram som eit konkurranse system. Konkurranse føreset som vi ser ei viss form for likeverd mellom konkurrentane. Utan dette likeverdsutgangspunktet ville ein neppe vore i stand til å lære av kvarandre anten det no dreia seg om jordbruksteknologi, militær organisasjon eller former for skattlegging.

ternalitetar samtidig som ein freistar fjerne negative, kan vere ein start på dette.

Ut frå det vi har drøfta så langt synest to sider ved eigedomsinstitusjonen å peike seg ut som interessante. Den eine sida er den institusjonelle utforminga: regelverket som definerer kva som er eigedom og korleis eigedom skal handterast. Den andre sida er kulturell: kva krefter er det som gjer at det veks fram oppfatningar om kva som er verdifullt nok til å få status som eigedom i samfunnsmessig forstand.

5 INSTITUSJONELL ØKONOMI OG FORDELINGA AV EIGEDOMSRETTAR.

Mye av den interessante debatten innan økonomiens tilnærming til eigedomsrettane har nettopp gått på utviklingsdynamikken i ulike samfunn gitt ulike eigedomssystem.

Dei har her ein hypotese om at det er ein eintydig samanheng mellom eigedomsrettane si faktiske fordeling og graden av økonomisk vekst i samfunnet. Endringane i eigedomsrettsystemet vil stort sett vere i ei retning som sikrar effektiv bruk av knappe ressursar. Og denne retninga, som skulle sikre den mest effektive bruken av knappe ressursar, går frå felleseige til individuell eige.

5.1 ØKONOMISK UTVIKLINGSHISTORIE.

Overgangen frå eit nomadisk levesett basert på jakt/ sanking til eit levesett basert på husdyrbruk/ åkerbruk vert kalla den første industrielle revolusjonen eller den neolittiske jordbruksrevolusjonen. Det har vore spekulert mye over kvifor og korleis denne revolusjonen kom.

Dei to amerikanske økonomane North og Thomas (1977) hevdar med styrke at det viktigaste ved jordbruksrevolusjonen var at ein "oppdaga" eller "fann opp" eller "utvikla" omgrepet "privat eigedomsrett". Før jordbruksrevolusjonen var land og dyr ein jakta på allmenning. Etter kvart gjorde folkeauken at det vart

knapt om både jord og dyr. Innføringa av private eigedomsrettar og manipulasjon av utforminga av dei, skapte, i følgje det "property rights" paradigmet som North og Thomas arbeider innanfor, ein insentiv-struktur (motivasjon for aktørane i samfunnet) som ga ein heilt ny dynamikk til samfunnet. Produktiviteten voks slik at ein framleis kunne fø den veksande folkemengda.

North and Thomas (1973) har nytta det same perspektivet til å studere framveksten av den vestlege verdsøkonomien etter Romarrikets fall og meiner også der å finne stønad for hypotesen.

Dahlman(1980) viser imidlertid at konklusjonen ikkje kan gjerast så generell. Det er ikkje alltid at privat individuell eige gir den økonomisk sett beste ressursutnyttinga. Korleis eigedomsrettane skal fordelast for effektiv utnytting, er avhengig av den teknologiske og institusjonelle konteksten.

Grunnlaget for økonomane sine teoriar om fordeling av eigedomsrettar, er visse enkle spelteoretiske resonnement som opplagt er rette om ein tar for gitt visse rimelege føresetnader om korleis folk vil oppføre seg under enkle oversiktlege randkrav. Vi skal sjå på desse resonnementa og kanskje etter kvart kunne spekulere litt over kva som skjer om vi gjer randkrava mindre eintydige og oversiktlege.

5.2 SPELTEORETISK VURDERING AV PRIVAT EIGE VERSUS ALLMENNING.

Det best kjende resonnementet frå spelteorien er truleg det som går under namnet "Fangens dilemma". Fangens dilemma står sentralt i all teori om fellesaktivitetar for sjølvstendige rasjonelle aktørar. For studiet av korleis eigedomsrettar skal fordelast vil vi likevel ta utgangspunkt i eit spel som liknar dette. Det har vorte kalla "Knehønespelet" (Hovi 1985) etter den engelske tittelen "The game of Chicken", men vil vel i vår samanheng kunne kallast spelet om allmenningen.

Prototypen til knehønespelet er dei to tenåringane som i kvar sin bil køyrer mot kvarandre begge med EIT hjul på midtstreken. Den som først gir seg og svingar vekk er "chicken" eller ei knehøne på godt norsk.

Reint formelt brukar ein å framstille slike spel gjennom vinstmatriser der vi kan sjå kva kvar av spelarane får i vinst gitt kva strategi motspelaren vel å følgje. For knehønespelet er strukturen i vinstmatrisa slik:

		BILFØRAR B	
		"STÅ PÅ"	SVINGE BORT
BILFØRAR A	"STÅ PÅ"	1	2
	SVINGE BORT	4	3

Figur 6. Vinstmatrise for knehønespeilet.

Om begge spelarane "står på" (gasspedalen) utan å gi opp vil dei begge komme ut med æra i behald men med øydelagte bilar. Om dei begge vel å gi seg samtidig har dei og æra i behald og like gode bilar. Dei kjem ut likt utan å ha tapt noko. Om den eine gir seg vil imidlertid den andre skåre eit poeng i status medan den andre taper det. Begge har bilane i behald, men tapet av ære kan i mange miljø vere verre enn ein øydelagt bil. Spelet har dermed lett for å ende opp med tapte ressursar.

5.2.1 Spelet om almenningen.

Strukturen i spelet om allmenningen er nett den same som i knehønespelet. La oss berre endre litt på overskriftene:

		KVEGBARON B	
		"FLEIRE DYR"	"UENDRA DYRETAL"
KVEG- BARON A	"FLEIRE DYR"	1	2
	"UENDRA DYRE- TAL"	4	3
		1	4
		2	3

Figur 7. Vinstmatrise for spelet om almenningen.

Føresetnaden for spelet er at det er felles beitemark mellom A og B og at det ikkje finst overordna makter som kan tvinge dei to til å halde kvegflokken til ein bestemt storleik. La oss gå ut frå at det er berre dei to som deler ein bygdeallmenning. Ut frå storleik og naturgrunnlag er det eit øvre tak på talet av dyr dei kan ha i allmenningen. Frå gammalt av har dyretalet vore delt med tre (hundre) på kvar. Men i den nye tida som er i frammarsj (individualismen og marknadsøkonomien) har ein av dei funne at det jo ikkje er noko til hinder for å auke talet på dyr. Den andre kvegeigaren kan da velje om han vil redusere talet av dyr ("svinge til sides") for å halde produksjonen ved like eller svare med å auke sitt tal på dyr ("stå på"). Slik randkrava er sett opp vil rimeleg fornuftige folk svare med å auke talet på dyr. Overbeiting og samanbrot i økologien vil etter ei tid gi begge mindre enn om dei samarbeidde om å

fordele talet av dyr. Derfor vert spelet om allmenningen gjerne til allmenningens tragedie (The Tragedy og the Commons: Hardin 1968, sjå også Berge 1986). Hardin konkluderer: "Freedom in a commons brings ruin to all."

Konklusjonen til økonomane er at sidan det er all grunn til å rekne med at folk er interessert i maksimalt utbytte så vil dei komme saman for enten å fordele talet på dyr seg imellom eller dele opp bygdeallmenningen i to beiteområde. For å vurdere om dei bør velje eit styringsorgan som kan fordele talet på beiterettar eller om ein i staden skal dele beitelandet nyttar økonomen omgrepet transaksjonskostnader.

5.2.2 Transaksjonskostnader.

Å regulere verksemda til ulike aktørar er aldri gratis. Det kostar å finne ut kor mange dyr som maksimalt kan overleve i eit område, det kostar å forhandle fram ei fordeling av beiterettar og ikkje minst vil det koste å halde oppsyn med at alle etterlever dei vedtekne kvotane. Det kan argumenterast for at det både er enklare og billigare å fordele areal, sette opp og inspisere gjerde enn å administrere eit fellesbeite - i alle høve om fellesbeitet er stort og/eller talet på brukarar er stort. Ut frå denne vurderinga kjem hypotesen om at ikkje berre vil samfunn med privat eigedomsrett til knappe ressursar vere økonomisk meir effektive enn andre, men i utviklingshistoria har aktørar nokså konsistent gått inn for å konstruere slike eigedomsinstitusjonar at den økonomiske effektiviteten er maksimal (jfr. Rysstads bidrag i del IV, kapittel 2).

Dette var perspektivet for North og Thomas i studiane deira av den neolittiske jordbruksrevolusjonen og framveksten av den vestlege sivilisasjonen etter Romarrikets fall. Eit alternativ eller supplement til trua på den superrasjonelle institusjonskonstruktøren kan vere å sjå på mekanismar som allmenningens tragedie som ei form for seleksjonspress analogt til fertilitet som seleksjonspress i biologien. Begrensa rasjonalitet saman med små komparative føremoner vil over nokre

hundreår kunne akkumulere seg til same resultat som ein super-rasjonell skapelse.

Seleksjonspresset er imidlertid mye meir komplekst enn berre den enkle allmenningens tragedie. Med utgangspunkt i denne mekanismen og i høve til transaksjonskostnadene bør vi i alle fall ta omsyn til det som blir kalla "uthalar" problemet (hold-out) og gratispassasjerproblemet.

5.2.3 "The Open Field System".

Vi kan sjå på dette ved å ta utgangspunkt i den amerikanske økonomen Dahlman (1980) sin studie av historia til det jordbrukssystemet som på engelsk blir kalla "The Open Field System¹⁰". Vi skal samtidig sjå at vurderinga av kva som er den mest effektive fordelinga av eigarrettar er avhengig av institusjonell kontekst.

Idealtypen til dette jordbrukssystemet meiner Dahlman er gitt ved

- 1) Det er basert på ein landsby der jorda er delt inn i to kategoriar: åker og utmark.
- 2) Åkrane er delt inn i mange små teigar. Åkrane har individuelle eigarar som regel med mange åkrar på kvar eigar. Åkrane til kvar eigar er godt blanda saman med åkrane til dei andre.
- 3) Utmarka er felleseige for alle innbyggjarane i landsbyen. Utanforståande har ingen rettार til felleseiga.
- 4) Produksjonen er retta mot sjølvforsyning med korn og husdyrprodukt som dei viktigaste produkta.
- 5) Dyra har individuelle eigarar, men blir gjette av felles gjetar og nyttar fellesbeitet. Åkrane blir nytta som beite vår og haust. Pløying og hausting er ofte fellesarbeid, medan arbeidet innimellom som regel var meir individuelt organisert.
- 6) Landsbyen har eit styringssystem. Oppgåvene er i det minste å avgjere talet på beitedyr og bruk av utmarka, fastsetje tider

¹⁰ I praksis kan vi seie at dette jordbrukssystemet var det dominerande i England frå noko etter Romarrikets fall og fram til om lag midten av det attande hundreåret. Restar av det eksisterte fram mot slutten av førre hundreåret.

for pløying, såing og hausting og godkjenne kjøp og sal av åkerteigar.

Ut frå dei randkrav som er gitt ved naturgrunnlag og målsetjing (sjølvforsyning) meiner Dahlman å kunne vise at dette jordbrukssystemet er meir effektivt enn alternativet med privat eige av alle areal. Argumentasjonen er basert på at det er monalege stordriftsføremøner i kvegbruket, men ikkje i åkerbruket.

5.2.4 Uthalarspelet ("hold-out").

For å forklare dei mange små åkerteigane nyttar Dahlman omgrepet "uthaling". I teoriar om fellestiltak som alle vil tene på dukkar det opp eit problem som har å gjere med korleis ein bør handtere vriompeisen dersom det er slik at ei avgjerd om å gjennomføre tiltaket er avhengig av at vriompeisen er med på avgjerda.

Vriompeisen som ikkje vil vere med på fellestiltaket - eller som i alle høve let som han ikkje vil - vil oftast kunne kjøpast til samarbeid gjennom ein ekstrapremie som dei andre betaler til han. I verste fall - om vriompeisen er uthaldande nok - kan han ta ut storparten av vinsten som fellestiltaket gir og ein står i fare for å måtte gi opp heile fellestiltaket sjølv om det samfunnsmessig vil vere særst lønsamt. Frå dette kjem namnet på problemet.

Dette problemet kunne dukke opp i "the Open Field System" dersom ein vriompeis av ein bonde ikkje ville vere med på fellesbeiting av åkrane før såing og etter hausting. Ved å gjere åkerjorda til kvar bonde til mange små teigar sikra landsbyen seg at kostnadene for vriompeisen som ville trekkje seg ut av fellesskapet gjennom t.d. å gjerde inn åkrane sine, ville bli så store at trusselen om å trekkje seg ut ikkje ville vere truverdig. Uthaling ville dermed ikkje vere ein trussel mot fellesavgjerdene. (I tillegg kan det gjevast fleire andre argument for teigdelinga som tilleggsforklaring.)

Problemet med uthalaren er likevel alltid potensielt til stades kvar gong det skal formast ein institusjon som krev felles-avgjerder.

Om no vriompeisen i mange høve lar seg kjøpe for ein premie som framleis gir dei andre ein vinst av tiltaket må vi igjen dra inn omgrepet transaksjonskostnad. Det er jo ikkje gratis å forhandle fram kontrakten og overvake den så den blir halden. I mange høve vil ein finne at når ein tar omsyn til transaksjonskostnadene vil heile vinstmatrisa endre karakter.

Går vi attende til knehøne-spelet og endrar litt på overskriftene kan vi ha følgjande vinstmatrise:

	INDIVIDUELL STRATEGI	SAMARBEIDS STRATEGI
INDIVIDUELL STRATEGI	1 1	2.9 4
SAMARBEIDS STRATEGI	4 2.9	3 3

Figur 8. Vinstmatrise for spelet om allmenningen dersom uthalaren skal få sin premie.

Vi kan tolke denne matrisa som at i "naturtilstanden" vil kvart individuelt hushald kunne produsere mat til eitt hushald. I landsbyen vil kvart hushald, gjennom samarbeidet, kunne produsere mat nok fortil tre hushald i gjennomsnitt. Hvis no vriompeisen dukkar opp og finn at han kan trekkje ut ei avgift av dei andre for å vere med, kan han komme ut med nok til 4 hushald medan dei andre må nøye seg med t.d. 2.9.

5.2.5 Skatt for å dekke transaksjonskostnader.

No skal det også betalast for transaksjonskostnadene og landsbyen finn kanskje at det må gjerast gjennom ein progressiv skatt for å ta attende noko av det uthalingsspelaren klarte å få ut av dei andre.

	INDIVIDUELL STRATEGI	SAMARBEIDS STRATEGI
INDIVIDUELL STRATEGI	<p style="text-align: center;">1</p> <p style="text-align: center;">1</p>	<p style="text-align: center;">2</p> <p style="text-align: center;">2.5</p>
SAMARBEIDS STRATEGI	<p style="text-align: center;">2.5</p> <p style="text-align: center;">2</p>	<p style="text-align: center;">2</p> <p style="text-align: center;">2</p>

Figur 9. Vinstmatrise for spelet om almenningen dersom uthalaren skal få sin premie og transaksjonskostnader, skal betalast med progressiv skatt.

Vi ser at samarbeid framleis er lønsamt og uthalingsspelaren kjem ut med ein gevinst.

5.2.6 Gratisspassasjeren.

No kan det vere at den lure vriompeisen som fann på uthalings spelet ser litt på dette med skattar. Kanskje kan han lure seg unna skattebetalinga, men endå nyte godt av fellestiltaka? Om han finn ein måte å vere gratisspassasjer på slik at han slepp å betale skatt, må sjølvsagt dei andre betale noko meir i skatt. Vi kan da finne følgjande vinstmatrise:

	INDIVIDUELL STRATEGI	SAMARBEIDS STRATEGI
INDIVIDUELL STRATEGI	1 1	1.8 4
SAMARBEIDS STRATEGI	4 1.8	2 2

Figur 10. Vinstmatrise for spelet om almenningen dersom uthalaren skal få sin premie, transaksjonskostnader skal betalast med progressiv skatt og gratispassasjerar dukkar opp.

5.2.7 Mange gratispassasjerar gir eit nytt spel.

Det går kanskje bra for den første gratispassasjereren. Men etter kvart som slekt og vener finn fram til liknande strategiar, må skattebøra på dei andre aukast både fordi færre betaler skatt og for å styrke kontrollorgana som skal avsløre gratispassasjerane.

Vi kan fort finne at vinstmatrisa kan sjå slik ut:

	INDIVIDUELL STRATEGI	SAMARBEIDS STRATEGI
INDIVIDUELL STRATEGI	<p style="text-align: center;">1</p> <p style="text-align: center;">1</p>	<p style="text-align: center;">0.9</p> <p style="text-align: center;">4</p>
SAMARBEIDS STRATEGI	<p style="text-align: center;">4</p> <p style="text-align: center;">0.9</p>	<p style="text-align: center;">2</p> <p style="text-align: center;">2</p>

Figur 11. Vinstmatrise for spelet om allmenningen dersom uthalaren skal få sin premie, transaksjonskostnader skal betalast med progressiv skatt og mange gratispassasjerar dukkar opp.

Og no er vi inne i ein heilt ny situasjon. Dei som trufast stør fellestiltaka kjem no ut dårlegare enn om dei braut tvert og gjekk over til sjølvberging. Uthalarar og gratispassasjerar saman med nødvendige transaksjonskostnader kan gjere eit lønsamt fellestiltak tapsgjevande for dei som går inn for fellestiltaket. Det er heller ikkje nødvendig at uthalarar og gratispassasjerar faktisk finst. Kunnskap om at dei vil kunne finnast kan påføre administrasjonsordninga så store kostnader at skatten aleine er stor nok til å endre strukturen i vinstmatrisa og sjølv om ein trur godt om medmenneskja og ikkje freistar gardere seg mot gratispassasjerane og uthalarane er det enda mogeleg at administrasjonen aleine er så ineffektiv og sessursøydande at det aleine fører til kostnader som endrar strukturen i vinstmatrisa.

5.3 KONKLUSJON.

Reint formelt kan vi seie at marginale endringar i dei institusjonelle ordningane har transformert eit allmenningsspel til eit spel med same struktur som fangens dilemma der den rasjonelle løysinga sett frå individets synsstad er den løysinga som gir minst gevinst.

Konklusjonen blir likevel ikkje at samarbeid umogeleg eller vanskeleg lar seg etablere. For å unngå allmenningens tragedie må det nemleg samarbeid til. Men for fellesskapet vert det særdeles viktig å finne fram til rasjonelle og effektive styringssystem som ikkje berre gjer det vanskeleg å spele uthalar og å lure seg med på samarbeidsvinsten utan å vere med å betale transaksjonskostnadene, men også minimerer kostnaden ved administrasjonen av fellestiltaka.

Eg meiner det er grunn til å tru at individuell privat eige av all jorda er den ressursallokeringa som med minst transaksjonskostnader transformerer spelet om allmenningens tragedie til eit kollektivt rasjonelt spel. Eit slikt resultat tyder likevel ikkje at vi alltid bør vente å finne privat individuell eige.

Går vi inn og studerer konkrete historiske samfunn slik Dahlman gjorde med "The Open Field System" i England ser vi at vinsten ved samarbeid kan meir enn vege opp auken i transaksjonskostnader ved at ein vel kontrollsystem som er enkle og rimelege i drift.

Gjennom å fordele åkerjorda på mange teigar og å la landsbyrådet godkjenne alle kjøp og sal av teigar kunne dei hindre uthaling. Gjennom å ekskludere alle utanbysbuande frå å kunne nytte felleseiga samt fastleggje talet på dyr kvar kunne ha på beite unngjekk dei allmenningens tragedie samtidig som dei kunne hauste vinsten av stordrifta i husdyrbruket. Og dreg vi inn ideologi som ei form for sosial kontroll i små samfunn vil politioppgåvene kunne haldast på eit lite minimum.

Den historiske konteksten er dermed viktig. Det opne landsbysystemet er bygd opp av sjølvforsynte landsbyar i eit stort system av liknande landsbyar. Når omverda til den einsskilde landsbyen byrjar endre seg vil landsbyen og endre seg. Der større byar veks fram viser det seg at "the Open Field System" fort bryt saman. Rundt London vart det t.d. aldri etablert.

Effektiviteten til landsbysystemet går på å produsere korn og husdyrprodukt i store einsarta kvanta. I større befolkningskonsentrasjonar vil det vere ein marknad for meir spesielle produkt som vanskeleg kan dyrkast effektivt i landsbysystemet. Og når bønder som bryt ut, tener betre enn dei som blir i systemet er endringane, for ikkje å seie enden, nær. "Enclosure" - eller i våre dagar: jordskifte - kom raskt og mye meir smertefritt enn det vanlegvis blir framstilt (Dahlman 1980).

Den økonomiske tilnæringsmåten til eigedom saman med nokre enkle spelteoretiske resonnement, har gitt oss nokre særskilte viktige reiskapar for å danne oss hypotesar om korleis eigedom utviklar seg og fungerer i samfunnet. Vi kan likevel ikkje seie oss nøgde med det vi no synest vite om eigedom. Tar vi eit steg attende og vurderer økonomane sin måte å sjå på eigedom, må den vel karakteriserast som nokså reinhekla instrumentell nyttevurdering: eigedomsrettar bør definerast slik og fordelast slik at samfunnet får maksimal produktivitet ut av systemet. Dette synest eigentleg nokså fjernt frå det folk til vanleg tenkjer om eigedom og om vi kunne tenkje oss politiske reformer i ei slik retning - i den grad vi ikkje alt lever i den mest effektive av alle verder¹¹ - så er det ikkje vanskeleg å spå at bust ville reise seg i store grupper av folket. Den politiske skiljelina mellom sosialistar og borgarlege blir jo i grunntrekka oppfatta som å gå på kva tryggleik eigedomssystemet har. Vi er dermed over i betraktningar om kva folk tenkjer og trur om eigedom.

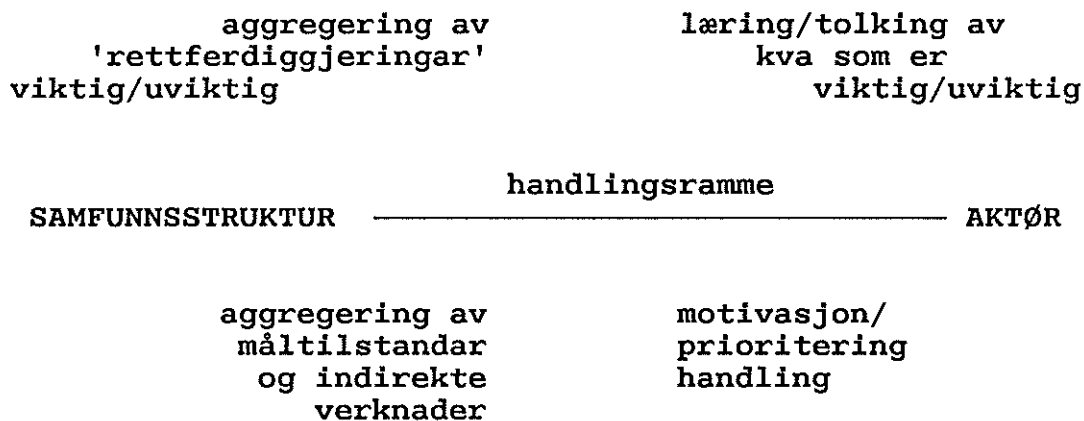
¹¹ Mye argumentasjon synest ha dette både som premiss og konklusjon.

6 DEN SAMFUNNMESSIGE DEFINISJONEN AV EIGEDOMSRETTANE.

6.1 INNLEIING.

Ein sosial prosess definerte vi som visse typar handlingar utført av fleire aktørar i eit visst mønster. Aktørane forfølgjer visse mål. Måltilstandane som aktørane er ute etter er dermed dei direkte verknadene av prosessen. Vi har også drøfta transaksjonskostnader og indirekte verknader av prosessar som t.d. uintenderte eksternalitetar. Vi skal her freiste å argumenter for to påstandar. Den eine er at dei fundamentale eigenskapane ved måltilstandane i hovudsak er kulturelt definert. Den andre går på at dei uintenderte eksternalitetane og transaksjonskostnadene er nært knytt til fundamentale eigenskapar ved måltilstandane.

KULTURELLE VERDIAR

MÅL FOR AKTØR

Figur 12. Sambandet mellom måltilstandar og kultur.

Figuren over summerer dei generelle samanhengane. Ut frå rammene gitt av samfunnsstrukturen og dei verdiprioriteringar aktøren har lært å gjere bruk av, vil måltilstandar bli valt ut

summerer seg opp til ei ny handlingsramme. Denne blir erfart og gir grunnlag for å vurdere resultatet av prosjektet. Måltilstanden, i den grad den blir nådd vert vurdert og "rettferdiggjort" i høve til dei verdiar og prioriteringar aktøren arbeider ut frå. Når det oppstår sprik mellom aktøren sitt opphavslege mål og resultatet av aktivitetane kan to ting skje. Aktøren kan anten freiste å nå målet sitt i eit nytt prosjekt eller dei prioriteringane ein starta ut med kan revurderast slik at ein konkluderer med at det ein fekk var det ein eigentleg var ute etter. "Rettferdiggjeringa" av prosjekt og resultat kan både gå ut på å forklare andre aktørar kva ein har av verdiar og å omdefinere verdiprioriteringar.

I første avsnittet vart det introdusert to viktige distinksjonar og det vart antyda at ei kryssklassifisering av eigedom ut frå desse ville gi ein grunnleggande typologi.

I tabellen nedanfor er det gitt eksempel på bruk av grunn-typologien på tre ulike område: ulike typer goder slik dei allmennt er definert av samfunnet og ettertrakta av aktørane; dei prosessane som er involvert i produksjon, anskaffelse og konsum av dei ulike samfunnsmessig definerte goda; og endeleg korleis aktøren kan evaluere ulike sider av eit gitt gode slik det framstår som ein måltilstand.

A. BRUKT PÅ AKTØRDEFINERTE MÅLTILSTANDAR

			SAMFUNSSMESSIG DEFINERTE GODER
TYPE I	AVHENDELEG/	OPPDELELEG	materielle goder
TYPE II	AVHENDELEG/	UOPPDELELEG	medlemsskap
TYPE III	UAVHENDELEG/	OPPDELELEG	kunnskap
TYPE IV	UAVHENDELEG/	UOPPDELELEG	felles oppleving

B. BRUKT PÅ PROSESSAR FOR MÅLOPPNÅING

	PRODUKSJON AV GODER	ANSKAFFELSE AV GODER	KONSUM AV GODER
TYPE I	fabrikasjon	bytte/ kjøp	bruk/ forbruk
TYPE II	innmelding	*	deltaking/ forbruk
TYPE III	forskning	læring	planlegging/ bruk
TYPE IV	forestilling	deltaking	**

C. BRUKT PÅ AKTØREN SI EVALUERING AV EIT OPPNÅDD MÅL

			AKTØREVALUERING AV EIT GODE
TYPE I	AVHENDELEG/	OPPDELELEG	bruksverdi
TYPE II	AVHENDELEG/	UOPPDELELEG	statusverdi
TYPE III	UAVHENDELEG/	OPPDELELEG	kunnskapsverdi
TYPE IV	UAVHENDELEG/	UOPPDELELEG	felleskapsverdi

* For avhendelege/ uoppdelelege goder kan ikkje produksjon og anskaffelse skiljast.

** For uavhendelege/ uoppdelelege goder kan ikkje anskaffelse og konsum skiljast.

Tabel 2. Bruk av den grunnleggande typologien.

Slik vårt samfunn definerer ulike goder vil materielle goder bli sett som i prinsippet avhendelege og oppdelelege. Dei vert gjerne produsert ved hjelp av reiskapar og handekraft. Avhending eller tileigning foregår ved kjøp/ sal eller bytte. Aktøren approprierer godet og evaluerer det gjennom å bruke eller forbruke det. For slike goder høver individuelle eigarrettar.

Så snart eit avhendeleg godet er sett som uoppdeleleg vert det omdefinert til eit gruppegode (sjå Corner og Sandler 1986) med former for kollektive eigarrettar. Gruppegoda er tilgjengelege for dei som er "medlemmer i det gode selskap" og alle som er medlemmer har tilgang til heile godet (godet er uoppdeleleg). Eksempel på slike goder er t.d. statsborgarskap, medlemskap i alle slags foreningar der samvær eller opplevingar er føremålet, tilknytting til offentlege infrastrukturtenester som vatn, kloakk og elektrisitet. "Produksjon" av slike goder krev ein kontrakt mellom kollektivmedlemmene. Samtidig er godet tilgjengeleg så snart kontrakten er inngått (og oppfylt). Å skaffe godet til veie og å få hand om godet er to sider av samme sak. Teoretisk sett er det samme prosessen. For ein gitt aktør vil produksjon og anskaffelse vere identisk med innmeldingsprosedyren. Tileigninga og evalueringa av godet skjer ved deltaking eller forbruk.

Gode som vert sett å vere uavhendelege og oppdelelege er igjen knytt til individet. Kunnskap er det viktigaste dømet på denne typen gode. Det bør her skiljast mellom informasjon og kunnskap. Informasjon er på ein måte materialisert kunnskap. Kunnskap som er koda i eit språk og nedteikna i eit eller anna slag dokument t.d. eit patent, ei bok, eit magnetband, ei laserplate eller ein filmrull. Informasjon slik definert er lett å sjå som noko det kan knyttast eigarrettar til. Til skilnad frå informasjon er kunnskap det som er nedfelt i hukommelsen til ulike individ. Også dette er eit gode som er regulert på måtar som liknar eigarrettar. I første omgang kan det synast underleg å tale om eigarrettar til kunnskapsgode. I vårt samfunn er all lovleg tilkomen kunnskap (spionasje er ulovleg jakt på kunnskap og/eller informasjon) individets eige. Men det finst også døme på samfunn der menneskje som har fått kunnskap gjennom offentleg skolegang er pålagt særlege restriksjonar i bruken av den og i kvart dei får lov å ta med kunnskapen (flytting til utlandet). Kunnskap kan "produserast" gjennom forskning og anskaffast av aktøren gjennom læring. Kunnskap kan brukast som materielle reiskapar kan det. Men den kan ikkje forbrukast slik mat vert forbrukt. Den mest

reindyrka bruken av kunnskap finn vi i planlegginga av prosjekt hos dei ulike aktørane.

Dei goda som best eksemplifiserer uavhendelege og uoppdelelege gode, er opplevingar. Dersom ein har opplevd storstormen kan ein ikkje kvitte seg med opplevinga og det er heller ikkje mogeleg å dele den opp. Å oppleve berre ein bit av storstormen er ei anna oppleving enn å oppleve heile. Dette har nok mye å gjere med menneskjeleg psykologi. Opplevingar har, for aktøren, ei byrjing, eit forløp og ein slutt. Opplevinga er ei eining både for og i hukommelsen. Derfor er den uavhendeleg og uoppdeleleg. Opplevingar kan "produserast". Det finst da aktørar som lagar ei forestilling for eit publikum. For publikum er deltaking både anskaffelse og forbruk av forestillinga. Anskaffelse og forbruk kan ikkje skiljast. Men opplevinga kan like godt vere ei happening, dvs. ei ikkje planlagt forestilling. Da vert produksjon, anskaffelse og forbruk av opplevinga ein integert prosess.

Om opplevingar var det einaste godet som var uavhendeleg og uoppdeleg ville ikkje kategorien vere spesielt interessant i vår samanheng. I paragraf 1 i Grunnlova finn vi imidlertid slått fast at "Kongeriket Norge er et frit, selvstendig, udeleligt og uafhængeligt Rige." (mi utheving). Kongeriket vert gjerne identifisert som eit geografisk avgrensa område. Dette riket skulle med andre ord ikkje avhendast verken heilt eller i bitar. Studerer ein Odels- og Åsetesretten ser det ut til at eit hovudsiktemål har vore å verne hushaldet eller familien som produksjonseining. Odelsjord skal ikkje kunne avhendast til andre enn dei som er med i ein nærmare definert krins av odelsrettshavarar. Åsetesretten sikrar at jorda ikkje blir delt opp. Restriksjonane er ikkje fullt så strenge for jordbruksjord som for kongeriket, men ein vert sitjande igjen med eit spørsmål om kvifor jord synest å komme i samme kategori som opplevingar.

Eit svar på dette spørsmålet må ta utgangspunkt i at rettsreguleringa av dei ulike typane goder ikkje først og fremst gjeld godet for seg, men relasjonen mellom rettshavaren og godet.

Det er relasjonen mellom aktøren og den oppnådde måltilstanden som er gjenstanden for reguleringa. Dette endrar problemet med kva det er som kan vere eigedom til å bli: kva er det som gjer eit objekt så verdifullt for ein aktør og for samfunnet at det krevst rettsleg regulering av dette tilhøvet.

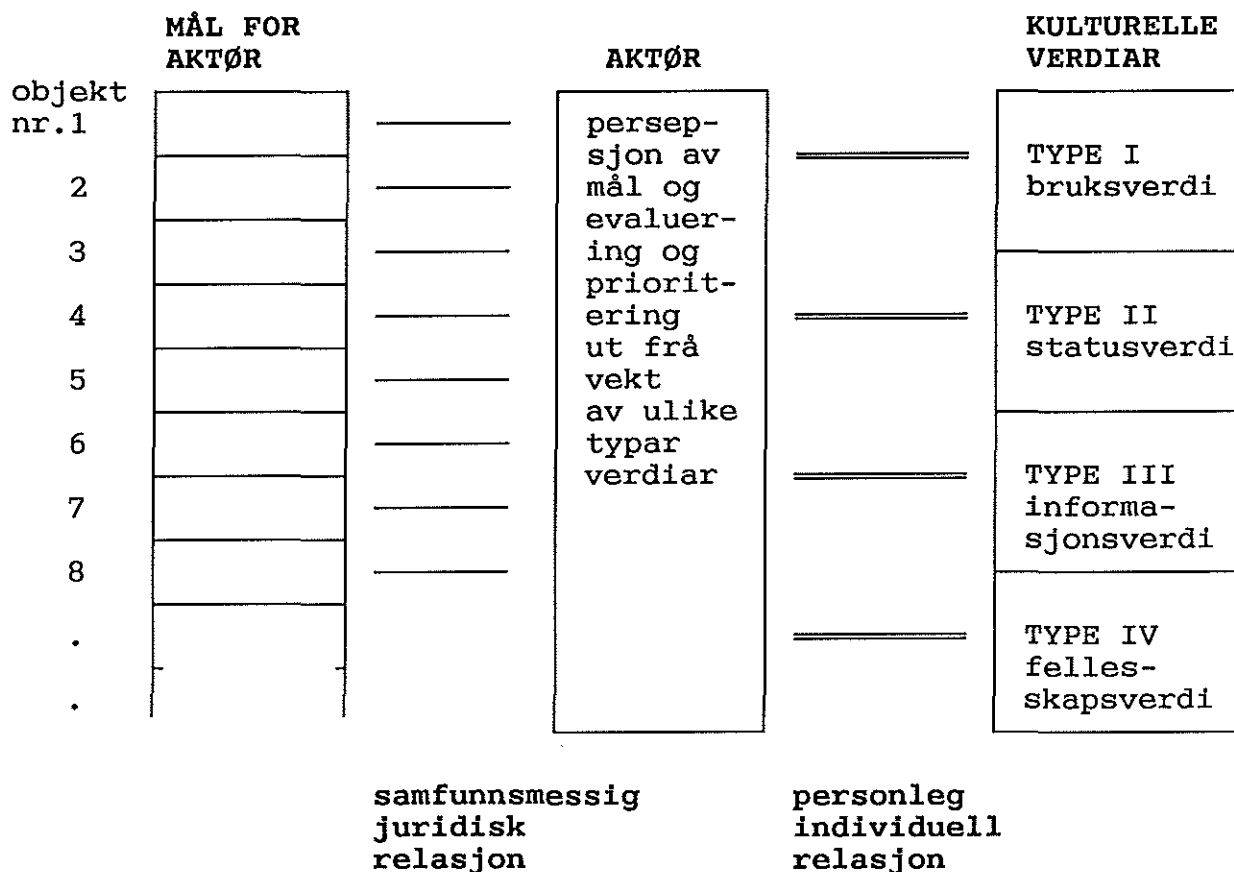
Dette fører fram til dei evalueringane av måltilstanden som aktøren gjer. Veggen fram mot måltilstanden, aktøren sitt prosjekt, er det Godelier kallar konkret tileigning av røyndomen (sjå avsnitt 2 ovanfor). Det er tale om korleis måltilstanden vert laga, kjem i aktøren sine hender og blir brukt eller forbrukt av aktøren. For evalueringa er bruk/forbruket vesentleg. Det er gjennom bruk ellr forbruk aktøren kan slå fast kvalitetane til målet. I evalueringa er det fire grunnleggande typer vurderingar aktøren kan gjere:

- 1) Aktøren kan vurdere om måltilstanden er teneleg for det formålet den var tenkt. Ein bruksverdi av måltilstanden kan fastleggast.
- 2) Aktøren kan vurdere om måltilstanden markerer eller styrkjer banda som framhevar aktøren som vinnar. Ein statusverdi av måltilstanden kan fastleggast.
- 3) Aktøren kan vurdere om måltilstanden gir ny kunnskap av verdi for framtidig verksemd. Ein informasjonsverdi av måltilstanden kan fastleggast.
- 4) Aktøren kan vurdere om måltilstanden styrkjer grensene rundt eller samholdet i relevante persongrupper. Ein felleskapsverdi av måltilstanden kan fastleggast.

Teoretisk vil med andre ord kvar einaste "ting" eller måltilstand som aktøren har fått rådvelde over, kunne tilføre aktøren visse kvanta av fire typar verdier: bruksverdi, statusverdi, informasjonsverdi og felleskapsverdi slik det er freista illustrert på figuren nedanfor. Ikkje alle objekt har alle typane verdier og eit gitt objekt kan ha ulik verdiprofil i ulike kulturar og i ulike tidbolkar.

6.2 AKTØREN SIN VERDIPROFIL.

Vurderingane som ein aktør foretar av måltilstandane , kan vi illustrere med følgjande figur.

Figur 13. Vurderingar av måltilstandane.

Kulturelle verdiar kan vere av fire typar:

- TYPE I AVHENDELEG/ OPPDELELEG: bruksverdi,
- TYPE II AVHENDELEG/ UOPPDELELEG: statusverdi,
- TYPE III UAVHENDELEG/ OPPDELELEG: informasjonsverdi og
- TYPE IV UAVHENDELEG/ UOPPDELELEG: felleskapsverdi.

Avhendeleg går på om objektet for klassifiseringa kan ta del i bytte eller kjøp/sal. Oppdeleleg går på om mogelege interes-

sentar i objektet kan ekskluderast frå eller hindrast i å tileigne seg den verdi som ligg i objektet.

Ein slik typologi er ikkje i seg sjølv rett eller gal. Den er nyttig eller unyttig. Eg vonar å vise at ei slik klassifisering vil vere nyttig i dei følgjande diskusjonane.

Grunnen til at aktøren ser målobjektet som verdifullt ligg i aktøren sin persepsjon av objektet. Aktøren ser at objektet inneheld "verdiar" av ulik type og er i stand til å gi ei totalvurdering av kor attraktivt objektet er i høve til alternative målobjekt når det blir teke omsyn til ressursinnsats.

Dei prioriteringane og evalueringane aktøren gjer er imidlertid basert på ein kontinuerleg lærings- og sosialiseringssprosess. Evalueringane den einskilde gjer vert stendig sett på prøve gjennom utfordringar frå konkurrentar og samarbeidspartnarar. Dei må rettferdiggjeras. Dei vektene som aktøren legg på verdiar av ulik type kan såleis omtalast som aktøren sin verdiprofil. I tilhøvet mellom aktøren og porteføljen av opplevde verdiar kan fleire fenomen reknast å eksistere. Med gitt vekt for ein type verdi vil vi rekne at den marginale nytten av denne typen verdi vil minke med aukande mengd av verdien. Til større mengd av ein type verdi aktøren har, til sterkare vil rettferdiggjeringa av ei høg vekt til denne verditypen bli. Dersom ulike aktørar har ulik verdiprofil vil begge kunne tene på å bytte målobjekt. Men til meir einsarta (universell) kulturen vert til vanskelegare er det å få til store fortenester på bytte. I den grad det er mogeleg å rekne mengd av verdiar vil forløp av tid gjere at veriane forvitrar. Ein portfölje av verdiar vil ikkje utan aktiv innsats kunne reproduserast frå ein periode til den neste.

Eit anna viktig punkt er den samfunnsmessig definerte relasjonen mellom målobjektet og aktøren. Denne relasjonen er definert i høve til dei kulturelle verdikategoriane. Dersom eit målobjekt som t.d. eit gardsbruk blir sett som berar av uavhendelege verdiar vil den juridiske reguleringa i form av

rettar og plikter ta omsyn til dette. Eigaren vil ikkje stå fritt til å avhende gardsbruket.

Dette siste er ein vesentleg påstand og knyter sambandet mellom samfunnet og aktøren. Evlueringa av måltilstandane er nemleg så langt frå noko som skjer i einsemd. Evalueringa er eit kulturprodukt. Prinsippa for evalueringane er ein del av den tillærte kulturen og blir stendig modifisert gjennom det vi kan kalle rettferdiggingeringar.

Rettferdiggingeringane skjer både i konkurranse- og i samarbeidsprosesane. Når ulike aktørar skal samarbeide må dei bli einige om kva samarbeidet skal gå ut på (kva mål ein er ute etter og korleis dei skal nåast) og kvifor ein samarbeider (ein er ikkje ute etter samme målet eller ein får meir av målet gjennom samarbeidet). Tid og krefter som går med til samarbeid (transaksjonskostnadene) vert rettferdiggjort gjennom at verdien av resultatet er større enn den ville vore utan samarbeidet. Når aktørane skal konkurrere må dei likeeins etablere at dei alle attrår det samme og ikkje alle kan få det samtidig. Tid og krefter brukt på å slå konkurrenten vert likeeins rettferdiggjort gjennom at den forventta vinsten er tilstrekkeleg mye større enn det ein kan oppnå utan konkurranse.

Kulturproduksjonen skjer her i kommunikasjonen av kva mål ein er ute etter og kvifor. Men den har tildriv frå ulike kantar.

Tilbodssida er viktig. Berre dersom tilbodet er mindre enn etterspørselen vil vi kunne ha konkurranse. Utan konkurranse har vi heller ikkje statusverdi.

Konteksten er viktig både for bruksverdi og informasjonsverdi. For at ein gitt informasjon skal ha verdi må den passast inn i den rette konteksten. Utan dei rette forkunnskapane hos aktøren kan ikkje informasjon omsetjast i kunnskap og har då heller ingen verdi. Informasjonsverdien er strategisk eller kontekstuel fastlagt. For bruksverdi gjeld tilsvarande.

Fordelinga er viktig. Til fleire gruppe-medlemmer som kan tileigne seg eit gode med felleskapsverdi og bli einige om felleskapsverdien til sterkare vil gruppa vere bunden saman.

6.3 Den samfunnsmessige definisjonen av eigedom.

Somme av relasjonane mellom aktør og målobjekt vert definert som eigedomsrelasjonar andre ikkje. Å få ein relasjon anerkjent som ein eigedomsrelasjon gir ein ekstra retts-tryggleik for relasjonen, men kanskje også ei sterkare regulering i form av plikter knytt til eigdommen.

Problemet med kva for relasjonar som får status som eigedom har vi vore innom i fleire av kapitla ovanfor. I europeisk kultur og i vårt land vert det eit spørsmål om kva som skal til for å få ein relasjon anerkjent som eigedom av lovverk og juridisk system. Men ser vi på dei mange ulike kulturane som antropologar har studert er det klart at det har rot i karakteren av samfunnet. Både teknologi, kunnskap og kultur er viktig og det som utgjer eigedomsrelasjonane i samfunnet vil vere knytt til konkrete prosessar der samfunnsmedlemmer tileignar seg dei delane av deira opplevde røyndom som dei treng for å reproducere samfunnet. Formuleringa "opplevd røyndom" er viktig. Det finst kulturar som har forfedrane sine ånder som ein del av sin opplevde røyndom. Dersom hemmelege formular må nyttast for å skaffe den hjelp frå forfedrane sine ånder som trengst for å få fram årsveksten, så vil også samfunnet verne om og regulere bruken av desse formulara på samme måten som dei vernar om og regulerer bruken av "ting" (som t.d. datamaskinprogram) vi lettare kan kjenne igjen som eigedom.

Men sjølv om vi finn svære variasjonar i kva ulike kulturar definerer som eigedomsrelasjonar og kva slag objekt som inngår i dei, har problemet ei anna og i vår samanheng viktigare side. I førre avsnitt fann vi at utviklingsdynamikken i samfunnet var nært knytt til korleis eigedomsrettane var definert og fordelt.

Knyter vi dette til det som før var sagt om statsmakt er det svært nærliggende å omformulere problemet "kva relasjonar får status som eigedom" til "kva relasjonar bør få status som eigedom og korleis skal dei fordelast".

LITTERATUR

- Becker, Lawrence C. 1977: "Property Rights. Philosophic Foundations" London, Routledge & Kegan Paul
- Baechler, Jean, John A.Hall and Michael Mann (eds.). 1988: "Europe and the Rise of Capitalism.", Oxford, Basil Blackwell
- Berge, Erling. 1986: "Rural eller urban arealbrukskontroll?" pp. 80-97 in Arne Olsen og Asle Selfors(ed.) Fysisk planlegging, (Physical Planning), Lillehammer, Fagbokforlaget, sjå også Notat 83:5, Institute of Applied Social Research, Oslo.
- Berge, Erling. 1988: "Litt om engelsk rettstenking om eigedom", NOTAT 88:7, 20 p., Oslo, Institutt for sosialforskning, ein kortare versjon finst som "Nokre sentrale omgrep i engelsk rettstenking om eigedom." i Kart og Plan, Vol. 48, No. 4, pp. 383-388.
- Cornes, Richard and Todd Sandler, 1986: "The Theory of Externalities, Public Goods, and Club Goods.", Cambridge, Cambridge University Press
- Cotterrell, Roger. 1986: "The Law of Property and Legal Theory. -side 81-98 i William Twining(ed.) Legal Theory and Common Law, London, Basil Blackwell.
- Dahlman, Carl J. 1980: "The Open Field System and Beyond." Cambridge, Cambridge University Press
- Duncan, Otis D. 1964: "Social Organization and the Ecosystem" pp.37-82 in Robert E.L. Faris(ed.) Handbook of Modern Sociology", Chicago, Rand McNally
- Duncan Otis D. 1961: "From Social System to Ecosystem.", pp.123-128 in George A Theodorson(ed.) 1982 "Urban Patterns. Studies in human ecology.", London, The Pennsylvania State University Press.
- Furubotn, Eirik G. and Svetozar Pejovich. 1972: "Property Rights and Economic Theory: A Survey of Recent literature." Journal of Economic Littrature, Vol. 10, pp.1137-62
- Gerth, H.H. and C.Wright Mills. 1946: "From Max Weber: Essays in Sociology.", New York, Oxford University Press, 1974

- Godelier, Maurice. 1984: "The Mental and the Material"
London, Verso, 1986
- Hernes, Gudmund. 1975: "Makt og avmakt.",
Oslo, Universitetsforlaget.
- Hovi, Jon, 1985: "Når knehøner blir flere enn to"
Tidsskrift for samfunnsforskning bd.26,524-546
- Hardin, Garrett. 1968: "The Tragedy of the Commons"
Science Vol 162,pp.1243-1248
- Locke, John. 1690: "Two Treatises of Government",
London, Dent 1986.
- Lundberg, Georg A., Cl. Scag, Otto N. Larsen and
William Catton, Jr. 1968: "Sociology. Fourth
Edition.", New York, Harper&Row.
- Mann, Michael. 1986: "The Sources of Social Power: Vol. 1
From the beginning to 1769 AD.", Cambridge,
Cambridge University Press
- Mill, J.S. 1865: "The Principles of Political Economy" 6th
edition, London, Longman, Green&Co.
- Newby, Howard, Colin Bell, David Rose and Peter Saunders. 1978:
"Property, Paternalism and Power", London, Hutchinson
- North, Douglass C. and Robert Paul Thomas. 1973: "The Rise of
the Western World", Cambridge, Cambridge University
Press
- North, Douglass C. and Robert Paul Thomas. 1977: "The First
Economic Revolution", "Economic History Review", 2d
ser.30,229-41
- Nozick, Robert. 1974: "Anarchy, State, and Utopia.",
Oxford, Basil Blackwell, 1986
- Reeve, Andrew. 1986: "Property",
London, Macmillan
- Ryan, Alan. 1982: "The Romantic Theory of Ownership" i Holl-
owell, P.(ed.) "Property and Social Relations",
London, Heineman
- Snare, Frank. 1972: "The Concept of Property" 1972 American
Philosophical Quarterly, Vol. 9,pp.200-206
- Tawney, R.H. 1921: "The Acquisitive Society",
Brighton, Wheatsheaf, 1982

Wallerstein, Immanuel. 1974: "The Modern World System. Vol.I",
New York, Academic Press,

Wallerstein, Immanuel. 1981: "The Modern World System.
Vol.II.", New York, Academic Press,

Williams, Raymond. 1981: "Culture",
Glasgow, Fontana

Morten Edvardsen:

EIENDOMSTEORI OG PLANLEGGING.

(Om eiendomsmarkedets innvirkning på planlegging eller planleggingens innvirkning på markedet).

1 INNLEDNING.

Essayet tar sikte på å belyse noen av relasjonene mellom eiendomsmarkedet og offentlig arealplanlegging. Det er et felt som ikke har stått særlig sentralt i norsk planleggingsdebatt, i hvertfall ikke i den debatten som er ført av planleggerne. Derimot er det all grunn til å tro at aktører i eiendomsmarkedet på sin side har et mer bevisst forhold til arealplanlegging.

Diskusjonen blant planleggerne om disse relasjonene har vært ført mer aktivt i utlandet og spesielt i Storbritannia. Mye av den følgende diskusjonen er derfor hentet derfra. Problemstillingene som belyses er likevel universelle, og bør således være av generell interesse.

Hva kan vi si om relasjonene mellom eiendom og planlegging? De er flerdimensjonale, de er svært sentrale i en dypere forståelse av arealpolitikk og tilhørende resultater, og de går rett inn i kjernen av kritikken mot etterkrigstidens arealplanlegging.

"De viktige avgjørelser som angår kommunen tas ikke i herredshuset, men i finanshusene i City", hevder f.eks. J. M. Simmie med eksempler fra Storbritannia (Andrew Blowers 1980 side 110). Marxistisk kritikk av arealplanleggingen går nettopp på at arealbruksendringer i kapitalistiske stater er underkastet krefter i selve den økonomiske strukturen som ikke lar seg

påvirke av denne planleggingen (kfr. diskusjonen i Paris 1982). Utbyggingen skjer enten planleggeren prøver å påvirke endringene eller ikke. Claus Offe (1984) går enda lenger og hevder at den offentlige planlegging er en del av "den moderne velferdstatens selvmotsigelser". Men innbakt i noe av den hardeste kritikk av den moderne arealplanleggingens resultater, ligger samtidig en frikjennelse av planleggingen som sådann (Chris Pickvance 1982 side 69). Her står igjen relasjonene mellom eiendomsmarkedet og planlegging helt sentralt i diskusjonen.

"Det viktigste middelet til å få makt over eiendom, er kunnskap om teknologiske endringer", hevder Hans Fog i en artikkel om "Mark och Makt" (1989 side 17-19). Dermed signaliserer han at arealer inngår i et maktspill og at kunnskaper om endringer, dvs. den framtidig bruk av arealene, har stor betydning.

Planlegging dreier seg pr. definisjon om framtiden. Spørsmålet er hvilke interesser planleggingen er ment å tjene samt hvilke de reelt tjener i dette spillet. Simmie (Blowers 1908 side 71) understøtter dette:

"-- those groups with most information, education and finance (--) will dominate localised decisions".

2 OM RELASJONENE MELLOM EIENDOM OG PLANLEGGING.

2.1 TO PERSPEKTIVER.

Noe av det de følgende avsnitt tar sikte på å belyse, er tilsynelatende enkle forhold. Jeg har valgt å betrakte offentlig arealplanlegging fra en eiendomsutviklers ståsted og eiendomsutvikling fra en arealplanleggers ståsted. Valg av ståsted gir ulike perspektiver. Det man fra disse ståsteder ser er følgelig noe forskjellig, men er likevel sider av én og samme sak. Jeg velger å hoppe relativt fritt fra det ene perspektivet til det andre for å belyse disse relasjonene.

Hva er det som gjør eiendomsforholdene ved et konkret areal interessant for en (idealistisk) planlegger og hva er det som gjør arealplanlegging tilsvarende interessant for en eiendomsutvikler? Jo, det er i første rekke:

- 1) Fordelingsvirkninger av offentlig arealplanlegging.
- 2) Eiendomsforholds innvirkninger på arealdisponeringen.
- 3) Offentlig "subsidiering" av private tiltak (betterment, "windfalls").
- 4) Reduksjon av risiko ved private investeringer.

Sammenhengen mellom pkt. 1 og pkt. 3 er åpenbar, og skillet går egentlig på valg av perspektiv. Man fornemmer intuitivt at det må være en sammenheng mellom eiendomsforhold og offentlig arealplanlegging. Sammenhengen framstår imidlertid ikke automatisk og krystallklar straks man går inn i en analyse. Flere har imidlertid trukket opp grunnriss som kan nyttes i klassifiseringer og nærmere analyser (D.R. Denman og Sylvio Prodanò 1972; Hans Sevåtaldal 1987).

Om vi tar utgangspunkt i Denman og Prodanos skisse (side 137), og justerer denne noe, for bedre også å dekke norske forhold, får vi et diagram som følger:

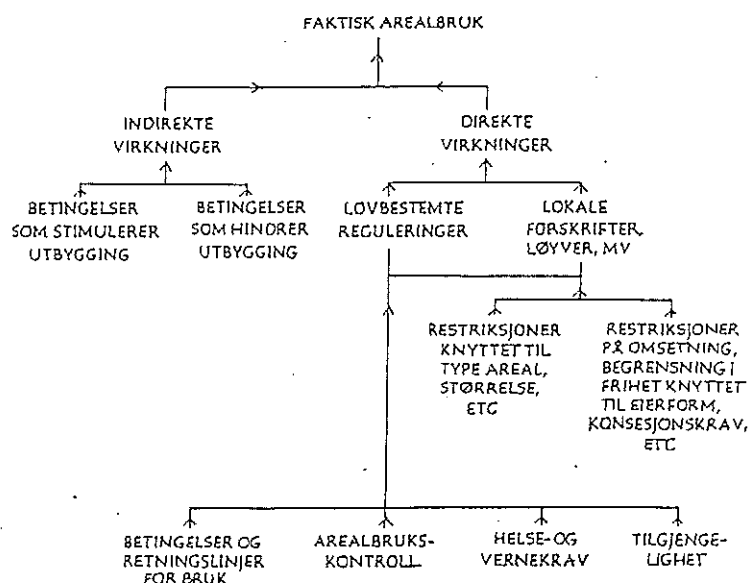

Fig. 1. Faktorer som påvirker faktisk arealbruk (etter Denman & Prodanò, noe justert).

Poenget her er å illustrere at arealplanlegging eller arealbrukskontroll, kun er en av mange faktorer som virker inn på faktisk arealbruk. Noen av disse faktorene er offentlige virkemidler og kan rubriseres som styringsmidler, mens andre klart hører til den private sfære eller på en høyst indirekte måte kan knyttes til offentlig styring.

Om vi tilpasser skjemaet til de to ovenfor nevnte perspektivene, skulle det kunne se slik ut:

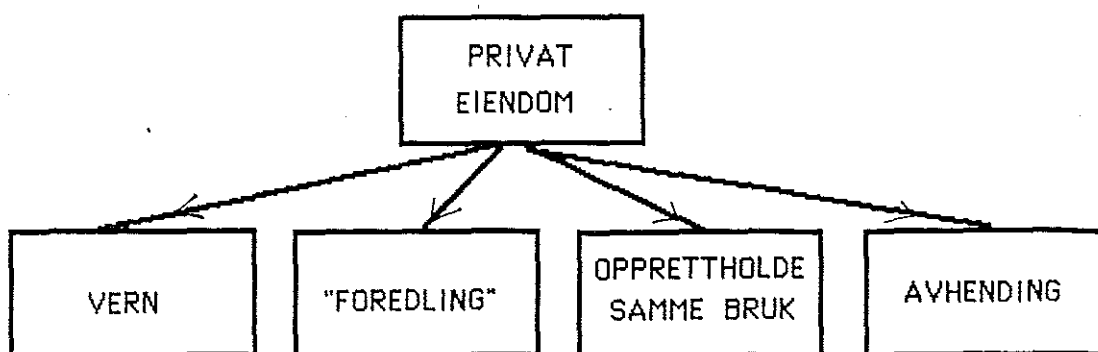

Fig. 2. "Eiendomsutvikler-perspektivet".

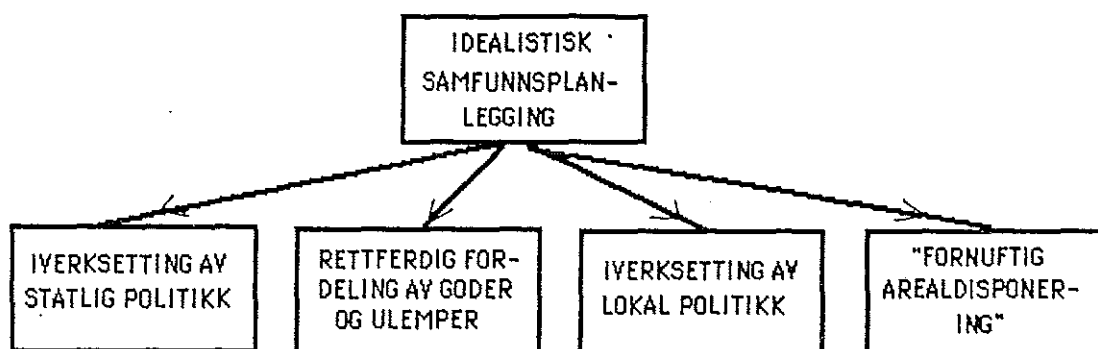

Fig. 3. "Planlegger-perspektivet".

2.2 FORDELINGSVIRKNINGER.

Fordelingsvirkninger av offentlig arealplanlegging har lenge vært et erkjent problem. Britene var tidlig ute med å regulere endringer i eiendomsverdi som følge av offentlig tiltak. Allerede i 1427 introduserte Henrik 6. en skatt på den verdistigning som kom som følge av felles (offentlige) tiltak, så som dreneringstiltak, utvidelser av veier, legging av fast dekke, anlegg av parker, m.v. (P.H. Clarke 1965 side 75; H. Ronald Parker 1965 side 55). Spørsmålet om fordelingsvirkninger ("betterment and compensation") har siden stått svært sentralt i britisk diskusjon om planlovgivningen.

Diskusjonen har ikke vært ført med samme intensitet i Norge, men problemområdet tangeres både av Glv. § 105, hovedprinsippet i jordskifteloven, repartisjonsordningen i den tidligere strand- og fjellplanloven og av plan- og bygningslovens §§ 46-50 om refusjon, samt § 69 om fellesareal og fellesanlegg. Eiendomsforholdenes betydning for den offentlige arealplanlegging eller utfallet av denne planlegging, går i hovedsak på eiendomsrettens "ukrenkelighet", erfart lokal politisk motstand mot inngrep i den private eiendomsrett og ulike maktforhold mellom offentlig planlegging og privat initiativ når det gjelder faktiske arealendringer. Dette er et lite uforsket og beskrevet område i Norge, men Erling Berge kommer inn på deler av dette (1987 side 575 ff, 1988b). Det nærmeste vi her kan komme dette spørsmålet, er en oppstilling av hvilke aktører som opptrer i arealspillet, sentralt og lokalt.

Pkt. 3 om offentlig "subsidierring" av privat bygging og eiendomsutvikling, er som allerede anført, nært knyttet til pkt. 1 om fordelingsproblemet. Det er likevel en forskjell, britene skiller mellom "betterment proper" og "unearned increment". Poenget er at både direkte offentlige investeringer og planlegging (som gir løfte om slike investeringer), gir verdiøkninger som aktører i eiendomsmarkedet direkte kan "skumme av" i løpet av prosessen. Markedets holdning til den

offentlige arealplanleggingen er følgelig langt fra likegyldig. Den er i tillegg svært ofte - og med god grunn - positiv.

Det siste og 4. punktet, om reduksjon av risiko, har heller ikke stått særlig sentralt i den norske planleggerdebatten.

2.3 NOEN SENTRALE BEGREPER.

Noen av de viktige begrepene i en drøfting av de før nevnte relasjonene, er "eiendom", "eiendomsverdi" og en klargjøring av aktørene i arealspillet.

Før vi går lenger i diskusjonen om eiendomsforhold og arealplanlegging, trenger vi en mer teoretisk forankring. Charles C. Geisler (1982 side 100) peker for eksempel på at "motstanden mot samfunnets kontroll over arealressurser ligger tåkelagt uten en analyse av eiendomsrettens materielle aspekter--" Vi drøfter ved planlegging egentlig to former for offentlig inngrep, statens intervensjon i private transaksjoner, samt statens reduksjon av den private eiendomsretten. (Det er flere som er inne på dette. Blowers (1981 side 111) snakker om arealpolitikens hovedmål; 1) omfordeling av goder og 2) fordeling av arealer, Patrick Dunleavy (1980 side 127) viser til to felt: 1) lokale myndigheters rolle som planorgan og 2) de sammes rolle som partnere i kommersielle prosjekter, Ofte (1984 side 125) viser til tre midler ved gjennomføring av en statlig arealpolitikk).

Lawrence C. Becker (1977 side 12) drøfter begrepet rettigheter og plikter og sammenhengen mellom disse begrepene. Ikke alle rettigheter for en person er knyttet direkte til plikter for en annen. "-- The existence of a liberty right in one entails only the absence of claim rights in others. It does not entail the existence of duties", men det som gir noe grunn til forvirring, er at retten til frihet ofte sikres ved retten til å stille krav (om at andre lar den første være i frihet). Becker henviser bl.a. til Wesley N. Hohfeld ("Fundamental legal

conceptions", Yale 1919) som stiller opp følgende typologi over relasjonene mellom rettighetshavere og de øvrige:

rett	/	plikt
privilegium	/	ikke-rett
makt	/	ansvar
immunitet	/	forsvarsløshet

Spesielt det tredje begrepsparet er relevant i en diskusjon om eiendomsrett kontra offentlig inngrep. Makt knyttet til eiendom innbefatter "retten" til å forandre andres rettighetsforhold til den bestemte eiendommen. Statens intervensjon har ofte nettopp denne karakter (I klassisk marxistisk teori står begrepet Staten helt sentralt. Også i ny-marxistisk teori brukes begrepet, og gjerne om staten som en monolittisk konstruksjon som inkluderer regionale og lokale forvaltningsorganer. En erkjennelse av at samspillet mellom fylkeskommuner, kommuner og lokale/regionale statlige råd og styrever er ytterst komplekst, gjør dette statsbegrepet mindre egnet i en analyse som denne. Jeg lar det likevel her stå synonymt for en samlet offentlig forvaltning).

Becker refererer videre til A.M. Honoré (Becker 1977 sidene 18, 19) som lister opp ialt 11 forskjellige faktorer som inngår i eiendomsrett, herunder forbudet mot former for eiendomsbruk som er skadelig for andre ("-- one's duty to forbear from using the thing in certain ways harmful to others, including the right to use, and the right to manage--"). Han viser blant annet til Garret Hardins "almeningens tragedie" som et eksempel på hva som skjer når i og for seg rasjonelle individer opptrer i en konkurranse om knappe goder. Geisler viser også til Fred Hirsch som hevder at den dynamikk som ligger i det post-industrielle samfunnet satt opp mot den statiske arealsituasjonen, må gi som resultat økt arealplanlegging og fellesskapets rett framfor individuelle rettigheter (Geisler side 96). Clarke (1965 side 74) peker også på et annet resultat: "-- The pressure of an increasing population with the rising living and space standards acting on a relatively

inelastic supply of land is the simple cause of the high land prices--".

Med utgangspunkt i Gasson, etablerer Berge (1988a; 1986) en typologi over ulike verdier knyttet til eiendom: "stedstil-knyttet økonomiske verdi", "strategisk økonomisk verdi", "symbolverdi" og "samfunnsverdi" eller som Berge kaller det et annet sted, "areal som symbol for medlemskap i et fellesskap" ("intrinsic economic use value, strategic value, prestige value, community value") (Berge 1988a; 1986). Berge (1988a sidene 5-7) peker på at økonomisk teori tilsier at markedet vurderer arealenes verdi forskjellig (" -- strategic location -- induces agents to pay a higher price -- other things been equal").

Clarke mener (side 73) at

"land value may be described as the monetary evaluation of land use. It is dependent upon both present and future use which, in turn, is influenced by the physical and economic characteristics of the site and the social control of land use. Land utilisation takes place within three frameworks: the physical, the institutional, and the economic (---) and the values are created and changes by the same forces that create and change uses (---) where the site possesses value for a future use and this latent potential is reflected in a present price or rent---, the value may be classified as "potential value" (---)" (side 174).

Berge synes det er vanskelig å rettferdiggjøre en høyere verdi på en eiendom som følge av offentlige investeringer i nabolaget. Det kommer ikke i samme klasse som å "finne en gullåre" eller "gjøre det store varpet". Samtidig er det rart, sier Berge, at ikke politikere i større grad tar hensyn til de strategiske verdier som skapes ved offentlige tiltak ved omsetning av samme eiendommer (1988a side 41). Dette handlingsmønsteret i lokale beslutningsorganer gir eien-

domspekulanter ganske "fritt spill". Berge drøfter dette nærmere i (1988b side 15): "-- valet av markedstrategi er samtidig eit val mellom ulike kjelder for profitt. Den som utviklar eit område for sal tar profitten sin hovudsakeleg frå det vi kan kalle den strategiske verdien til området--".

3 REFUSJON, REPARTISJON OG ERSTATNING.

"Det viktigste middelet til å få makt over eiendom, er kunnskap om teknologiske endringer", hevder altså Fog (1989 sidene 17-19). Det er mange ulike måter å få makt over arealene på, mener Fog. Å beherske produksjon av matvarer, utvinning av råstoffer og grunnlaget for byttehandel har historisk sett vært viktige maktfaktorer. Men teknologiske endringer påvirker hele tiden dyrkingsformer, transport og håndtering av råstoffer. Ved økt endringstakt får kunnskap om endringer stadig større betydning i forhold til tradisjonell råderett over jord, skog, fjell og veier.

"Det viktigste middelet til å få "makt over arealene", er kunnskap om framtidige effekter av teknologiske nyvinninger---(--). Alle endringer blir en kamp mellom de allerede etablerte og de som ser muligheter til en annen bruk av arealene. Jo større endringer, jo hardere blir kampen, og kampen føres med større innsats jo høyere den framtidige avkastningen forventes å bli---".

Britene var som nevnt innledningsvis tidlig opptatt av de mest iøyenfallende fordelingsvirkninger av offentlig planlegging. The Planning & Building Act av 1909 var derfor heller ikke det første britiske forsøket på å fordele goder og ulemper. Begrepet verdiøkning ("betterment") har i England helt siden middelalderen blitt benyttet for å beskrive den verdiøkning som skjedd som følge av felles (offentlige) tiltak, så som dreneringstiltak, utvidelse av veier, legging av fast veidekke, anlegg av parker, etc. (Parker 1965 side 55). Det ble allment

akseptert at slike tiltak som kom enkelte grunneiere til gode skulle kunne "avgiftsbelegges" i en eller annen form, slik at felleskapet fikk noe tilbake. Værre ble det, sier Parker, når man gjennom de ulike planlover forsøkte å få innkrevd en avgift på basis av planlegging alene, uten tiltak eller offentlige utlegg... Ikke bare var dette et avvik fra tidligere praksis, men det var samtidig et brudd med den tidligere logikk (om at man skulle betale for reelle forbedringer).

"Betterment" er ikke noe nytt prinsipp, påpeker Parker (side 75):

"It is firmly rooted in history. Examples of the two facets of a levy on "betterment proper" have occurred at various intervals since the earliest example of the former in 1427 (Statute 6 Henry VI) and the introduction of the latter in 1662 (Statute 13 & 14 Charles II). --The argument in favour of taxing "unearned increment" is also well established and can be traced back to Thomas Spence (1775), later to John Stuart Mill (1870) and to Henry George (1879),--- as well as Adam Smith (1776) and David Ricardo--" (Parker side 75, Hagman & Mischynski 1978 side 165).

Den tredje og nye betydningen av begrepet "betterment" skapte større forvirring. John Stuart Mill og Henry George pekte på de raskt økende tomteverdier i byene ("urban site values") som skyldes veksten i antall industriarbeidere. Mill og George argumenterte med at disse verdiøkninger ikke var "fortjent" ("unearned") siden eierne mottok disse fortjenester uten å gjøre det slag. Derfor kunne denne verdiøkning skattelegges uten å skade samfunnet på noen måte (Parker side 55).

Juristen Augustus Uthwatt ble i januar 1941 anmodet av Sir John Reith, minister for offentlige arbeider, om å lede en ekspertgruppe som skulle lage en ny utredning om repartisjon og refusjon. En foreløpig rapport forelå i 1941, men den endelige

rapporten kom i 1942 ("Expert Committee on Compensation and Betterment"). Den tok ikke bare for seg

"any increase in the value of land arising from central or local government action, wether positive or negative, but also to the enhancement in the value of property arising from the general community influences, such as the growth of urban populations".

"-- the old concept of "betterment" which first received expression in the English law in 1427, has taken on a new significance. As well as the specific form of betterment which arises when the state undertakes public works, and the so-called general betterment which arises from the general growth of economy and society, there is a specific and very important form for betterment which arises solely from the decisions of the planner -- (Peter Hall 1965 side x, Parker side 54).

Den loven som britene vedtok i 1909 tok sikte på å rette opp de svakheter som f.eks. amerikanerne på det tidspunkt bekymret seg mindre om (H. & M. 1978 side 491, Ambrose 1986 side 11). I sitt budsjettforslag i 1909 introduserte finansminister Daniel Lloyd George ikke mindre enn fire nye avgifter eller skatter knyttet til eiendom, herunder en avgift på økningen av en eiendoms strategiske verdi (site value, se f.eks. Berge 1988a side 29).

Fram til i dag har disse problemene blitt forsøkt løst på to måter, påpeker Parker (side 53). Den første av disse forsøkte å fordele gevinst og tap av utbyggingsverdi når utbygging er aktuell. Det var dette prinsippet som ble forsøkt i tiden mellom 1909 og 1939. Den andre måten forsøker å løse hele fordelingsproblemet en gang for alle på et fastlagt tidspunkt. Utbyggingsretten blir da overført til det offentlige, og erstatning blir basert på den utbyggingsverdi som eksisterte på det tidligere fastlagte tidspunktet. Den løsning som Uthwatt-rapporten foreslo i 1942 og som ble lagt til grunn i The Town

and Country Planning Act (1947), bygget på dette siste prinsippet (side 54).

4 STATLIG STYRING AV AREALBRUK.

Blowers (1980 side 111) mener at "land policy" kan sies å ha to klart adskilte komponenter:

- 1) En finansiell, en som prøver å omfordele goder, i første rekke med overføringer fra privat til offentlig sektor (skatt, m.v.).
- 2) Den andre romlig, ved å fordele eller omfordele arealer gjennom arealplanlegging.

Arealbrukskontroll, herunder planlegging, er først og fremst et negativt virkemiddel og som samtidig er passivt. Det tas i bruk når det ankommer søknader om en spesiell bruk av arealer som ikke er i samsvar med den foreskrevne og sentralt optrukne politikk på området. Planleggingsmyndigheten mangler den direkte kontroll med arealene, med mindre de benytter seg av privatrettslig makt som ligger i eiendomsretten, f.eks. ved å erverve arealene.

I Storbritannia prøvde man å introdusere en form for positiv planlegging, gjennom The Community Land Act (1975) og systemet med en offentlig arealbank (Community Land Scheme). Dette møtte stor politisk motstand, og ble av mange karakterisert som et forsøk på nasjonalisering av arealressursene. Blowers (side 110) legger vekt på forskjellen mellom statens investeringer og statens planleggingssystem som avgjør den geografiske fordelingen av investeringene. Selv om planleggingssystemet er passivt, resulterer systemet i et utbyggingsmønster som det er vanskelig å forutse. Ved f.eks. å regulere tilgangen på utbyggingsarealer, kan resultatet bli økte priser (markedsverdi) på arealer. Offentlig arealpolitikk influerer således klart på fordelingen av grunnverdier og bruken av arealer. Dette er for øvrig det velkjente problem innenfor offentlig

politikk og forvaltning, at ethvert tiltak ofte har noen ikke-intenderte såvel som intenderte effekter.

Geisler (side 103) hevder at det som legitimerer statens intervensjon i private eiendomstransaksjoner, ikke er statens spesielle overordnede stilling ("public sector status"), men derimot de fellesinteresser som staten representerer ("public purpose"). Denne distinksjonen har jeg personlig problemer med å forstå betydningen av. Jeg har vondt for å se at staten egentlig har noen berettigelse ut over det å ta seg av fellesskapets interesser. Geisler henviser til den amerikanske grunnlov som forbyr overtakelse av private rettigheter uten kompensasjon og et erkjent samfunnsmessig behov (kfr. Steinsholts diskusjon av John Locke i del II, kapittel 1).

John Friedmann (1987 sidene 19,28) skiller mellom to typer av rasjonalitet i en forklaring av konflikten mellom markeds-krefter og statens styring av arealbruk. Den ene formen for rasjonalitet er markedsrasjonalitet ("the unrestrained pursuit of self-interest by individuals and corporations"). Den andre formen er samfunnsrasjonalitet ("social rationality"). "Planleggingens formål", sier Friedmann

"-- are protecting property owners and local business against the ravages of unrestrained market rationality, redistributing income to achieve a more equitable and just social order, restraining market rationality in the name of social interest, transferring income to the victims of market rationality, ameliorating other dysfunctional consequences of market rationality (side 28).-- Since collective interests always took precedence over the interests of individuals, the Pareto optimum ceased to be valid as criterion for social welfare. In political terms, this implied that market operations would have to be curtailed or replaced, some form of central planning would be needed--" (Friedmann side 20).

Mens markedskreftene fortsatt holder seg til den "opprinnelige" form for rasjonalitet (Adam Smith), baserer den offentlige planleggingen seg på en form for tilpasset "samfunns-rasjonalitet". Dermed ligger det an til en kollisjon mellom offentlig planlegging og private kapitalinteresser. Men "business is powerful", påpeker Friedmann, og resultatet av en slik kollisjon er som oftest at de private interessene vinner (side 21).

Geisler (side 102) peker videre på hvor lett "samfunnets interesser" kan resultere i en omfordeling av rettigheter som ikke har en bakgrunn i behov eller rettferdighet

("Though land use controls are frequently developed with laudable social and environmental goals in mind, the historical record is replete with instances of (--) government policy favouring the monopoly sector of capital--").

Dette blir for øvrig hevdet med enda større tyngde av andre (som f.eks. Paris 1982, Pickvance 1982, Bodd 1982, Harvey 1986).

Kritikken mot arealplanleggingen og dens resultater har skiftet fra i hovedtrekk å være en metodekritikk til å bli en systemkritikk. Parker sier f.eks. (side 54):

"For det første bør en forstå at problemet vedrørende repartisjon og refusjon er en del av et langt større problem, et problem som man IKKE har funnet noen god løsning på (---). Dette problemet er sterkt knyttet til blandingsøkonomien - hvordan kan egentlig staten utøve kontroll over ressursfordelingen og samtidig la disse ressursene bli fordelt ved hjelp av markedet?

Det har skjedd en "svakkelse" (attenuation) av den private eiendomsrett i England de siste hundre år, sier Parker (sidene 56, 57). Denne "svakkelsen" av private rettigheter har skjedd på 3 måter. For det første gjennom økt offentlig kontroll av

bruken av privat areal, dernest ved en reell reduksjon av erstatningen ved offentlig overtakelse av eiendomsrettigheter, videre ved en utbygging av refusjonsordninger ved offentlige investeringer, og til sist, på grunn av de sosiale krav og arealbruksbegrensninger som stilles av naboer og allmennheten ("demands (---) on the ground of good neighbourliness ---").

"By all these means the private owner today (1965) finds himself in a less favourable position as regards his freedom to do what he likes with his property than his counterpart of the 1860 s". (side 58)---

Loven av 1909 inneholdt en bestemmelse om at en verdiøkning (betterment, eller som Hagman og Misczynski kaller det, windfalls) på en privat eiendom som følge av at en godkjent offentlig plan kan skattelegges til fordel for det offentlige, dvs. fellesskapet. Tilsvarende skulle det offentlige gi erstatning til private grunneiere som får redusert verdi (worsement, eller etter Hagman: wipeouts) på sin eiendom som følge av planvedtak.

5 EIENDOMSUTVIKLING.

5.1 EIENDOMSUTVIKLING OG BYGGEBRANSJEN.

Det synes ikke som om arealplanlegging blir avvist av en "høyreorientert" politikk. På en måte kan det virke som om en del politiske begreper har gjenvunnet noe av sine opprinnelige valører (som f.eks. "konservativ"), i allefall i Norge. Den rådende politikk i Storbritannia gjør en imidlertid noe usikker på de store linjene i dette.

Planlegging tar sikte på å redusere usikkerheten om framtiden. Akkurat der er det klart sammenfallende interesser mellom offentlig forvaltning og det private næringsliv, inklusiv de som opererer på eiendomsmarkedet. Den rettslig binding av arealbruk som er mulig i det formelle offentlige plan-

leggingssystemet, er i prinsippet rettslig bindende for alle aktører, offentlige som private, for rettighetshavere som interessehavere. Dette gjør investeringer i fast eiendom relativt mye sikrere enn andre former for investeringer. Markedet svinger her som på andre områder, men mye av den usikkerhet som er knyttet til framtiden, er sterkt redusert gjennom formelt godkjente arealplaner.

Samtidig er det til de private interessehaveres fordel at planvirkemidlene er passive eller defensive. Virkemidlene er ikke særlig vel tilpasset en offensiv arealpolitikk eller utstrakte offentlige oppkjøp av grunnarealer. Plansystemet er derimot slik at private aktører kan selv fremme planer og kreve en offentlig behandling av disse planene, i prinsippet når som helst og hvor som helst og til hvilket som helst formål. Det finnes rettslig grunnlag for å nekte bestemte arealbruksformer godkjent, men igjen er dette defensive, negative og passive former for iverksetting av den til enhver tid gjeldende sentrale arealpolitikk. Samtidig er reglene i "planspillet" til en viss grad utformet slik at de skal innby aktører til å delta i dette "spillet" og således delta i en form for "seriegodkjenning" istedet for å fremme enkeltsøknader hvor hver sak må få en separat og ressurskrevende behandling. Derfor virker også den formelle planen som en "kvalitetssikring" av eiendommens framtidige bruk og verdi. (Røsnes kaller eksempelvis reguleringsplanen for "rikstiltaket for boligområder (1986), mens Strand (1978) bruker begrepet "standardisering" om det samme).

Dunleavy (1980 side 129) hevder at i Storbritannia har

"the private profits created by local authority activity for property firms and their investors have been for much of the post-war period far in excess of those obtainable elsewhere in the economy--".

Bygge- og eiendomsbransjen er blitt et relativt sikkert investeringsområde. Det formelle planleggingssystemet, preget

av offentlig defensiv planlegging og privat offensiv planlegging, har sterkt redusert usikkerheten om det framtidige markedet.

Dunleavy (side 122) peker på den spesielle rollen byggebransjen spiller i britisk by- og tettstedsutvikling:

"De store entreprenørfirmaenes medvirkning i produksjon av tjenester i byer og større tettsteder, er naturlig nok basert på profitt. Prisnivået, spesielt innen boligbygging, men til dels også innen andre former for byggevirkksomhet, har vært regulert av myndighetene. Entreprenørfirmaene har derfor anstrengt seg for å finne andre inntektsmåter enn direkte byggepriser, -- hvilket igjen underbygger byggeindustriens interesser for konsentrasjon, større ordre, "pakkeløsninger", totalentrepriser, regulering av etterspørsel og generelt større behov for stabile forhold mellom industri og regulerende myndigheter --. Byggeindustriens interesser skifter fra å være rent kommersielle til å bli politiske --". "The industry has been the main source of pressure for technical innovations in direct contact with state agencies, and the section of the industrial lobby most directly involved in mediating influence to the state via the engineering profession--" (side 123).

Legger vi til grunn Peter Ambroses diagram som vist på neste side, ser vi hvor tett forbindelsene er mellom de sentrale aktørene i England (1986 side 68):

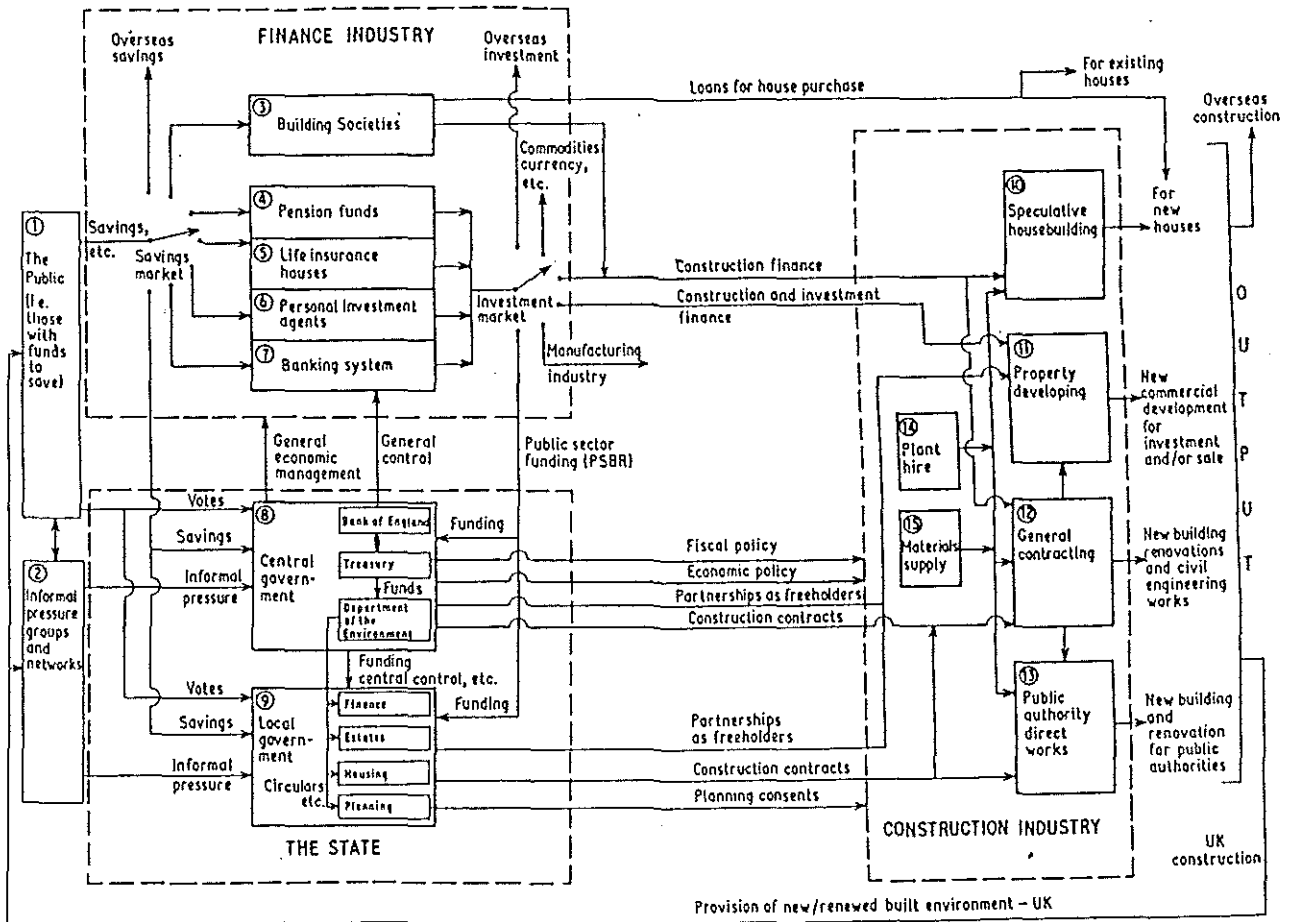

Fig. 4. Kontaktmønsteret mellom Staten og byggeindustrien i England (Ambrose 1986).

Robert Goodman (1972 side 189) peker på samme forhold i USA:

-- a phenomenon not so surprising as it may first appear. Zoning might put controls

on entrepreneurs` abilities to develop their land --, but even more importantly it could stabilize and increase property values".

Goodman siterer også Edvard M. Bassett (som lanserte zoning-systemet i USA) således:

"Det kan synes paradoksalt å hevde at byggerestriksjoner resulterer i en større utnyttelse av arealer enn ingen restriksjoner, men slik er det utvilsomt. Årsaken til dette ligger i den større økonomiske sikkerhet som følger en klart definert restriksjon--".

Zoning-systemet i USA ble opp gjennom årene forsvart med henvisninger til systemets beskyttelse av lokalsamfunnets "helse", "sikkerhet", "lovlydighet", "velferd" samt "grunnverdi", men det var det siste argumentet som samlet størt oppslutning! (Goodman side 191).

Dunleavy (side 127) antyder at mange britiske byer har fått sin gjenoppbygging formet etter flere "støpeformer", men hvor to står i en særstilling; offentlig boligbygging, og "corporate property development". Samspillet mellom lokale myndigheter og utbyggere er ofte innfløkt. Kommunenes roller i arealspillet finnes tilsvarende ofte å være tosidige; dels er kommunen regulerende eller planleggende myndighet, og dels er den partner i kommersielle prosjekter. "I tillegg", fortsetter Dunleavy;

"til den "moteplanlegging" som Pickvance nevner, og som fornyer og forsterker, "market outcomes" i utbyggingen, så har mye av den fornyelse som har skjedd i bysentra vært et resultat av direkte samarbeid mellom lokale myndigheter og utbyggere". -Og, sier han, dette har de sentrale statlige myndighetene systematisk oppfordret til ---" (side 128).

Denne prosessen har antatt to forskjellige former:

- 1) Utbyggere har kjøpt opp eldre bolig- eller industriarealer som er "moden for fornyelse" og "lokker" med innslag av offentlige anlegg, så som parkeringsplasser, parkanlegg, eller
- 2) utbyggere overtar etter avtaler områder utløst og regulert av offentlige myndigheter.

Dunleavy refererer til mange eksempler hvor assymetrien i maktforholdene mellom de profesjonelle utbyggere og de lokale myndigheter kommer klart fram. Denne kan gjerne forklares ut fra de følgende tre punkter:

- 1) Det "strukturelle" økonomiske press som legges på lokale myndigheter
- 2) den "korporative effekt som industrien og selskapene har sentralt og
- 3) den ulike "tyngde" som gjerne finnes mellom selskapenes økonomiske, juridiske og tekniske ekspertise og de lokale myndigheters fagfolk" (side 129).

Dunleavy peker videre på de nære forbindelser mellom byggebransjen og det offentlige (1978 sidene 121, 122). I en periode i syttiåra i England sto det offentlige for halvparten av all bygge- og anleggsvirksomhet i byene, og når det gjaldt anleggsvirksomhet alene, sto det offentlige for 90%. Dette har fått minst en forsker til å klassifisere byggebransjen samlet i England som en "quango" ("Quasi-autonomous non-governmental organisation", en ikke-offentlig og nærmest selvstyrt organisasjon, se f.eks. Dunleavy side 103, Morten Edvardsen 1987).

Både Dunleavy og Ambrose drøfter sammenhengen mellom planmyndigheter og utbyggere, herunder entreprenørene. Akkurat som Dunleavy finner Pickvance (side 75) at byggebransjen har påvirket utbyggingen i retning av store løsninger, totalentre-

priser og avansert teknologi, som har gjort de store bedriftene større og har vanskeliggjort en fri konkurranse med små operatører med tilsvarende små overheadkostnader.

Berge (1988b side 24) karakteriserer problemene slik:

"-- dei teoretisk interessante problema ved eigedomsutvikling er av to slag. Den eine typen problem oppstår som følgje av den monopolstilling eigedomsutviklarane alt har (--).

Den andre typen problem går på heile dynamikken i byutviklinga og er fundamentalt sett knytt til grunnlaget for ei langsiktig profitabel verksemd innen eigedomsutvikling. Særleg gjeld dette samarbeid mellom reguleringsmynde og eigedomsutveklarane i høve til fordelingsspørsmål knytt til verdiauke fra offentlege reguleringar og investeringar--".

Noe av det mest betenkelige er hva bygge- og eiendomsbransjens profittjag kan føre til. Noen må betale det eiendomsutviklerne tjener. Det mest klare eksemplet er byfornyelse hvor nedslitte, men rimelige boliger blir "foredlet" til attraktive men dyre boliger ("Gentrification", se Ambrose 1986 og Terje Wessel 1988). "Foredlingsprosessene" fører store verdier fra private huseierer over til eiendomsselskapet (Berge 1988b side 27). Grunnlaget for denne omfordelingen av verdier er den "regulerings-genererte, men ikke-planlagte" omfordeling av positive og negative effekter av sentrumsfunksjoner samt de offentlige investeringene. "Slik offentlig planlegging og utbygging av infrastruktur går føre seg i dag er slike prosessar neppe til å unngå", hevder Berge (op cit).

Ambrose skisserer et flytdiagram som hjelper til å forklare hvordan privat kapital akkumuleres ved hjelp av ulike former for "utvikling" av fast eiendom. Den belyser relativt enkelt de forhold som skaper grunnlag for eiendomsspekulasjon i moderne tapning. Men samtidig illustrerer diagrammet en av de viktige

relasjonene mellom offentlig planlegging og private eiendomsinteresser. Ambroses lille formel setter søkelyset skarpt på hva som egentlig skjer i forbindelse med verdistigning som følge av offentlige tiltak, "allmenn vekst" eller "strategisk verdiøkning", dette flere forfattere kaller "ufortjente fortjenester" (kfr. Steinsholts diskusjon av Marx verditeori i denne boka).

K: Kapital
 V: Varer anskaffet til produksjon
 V 1: Produksjonsresultat
 K 1: Salgsverdi

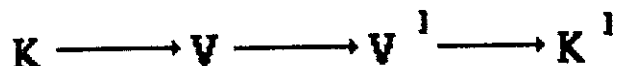

Fig. 5. "Eiendomsforedling" (etter Ambrose 1986).

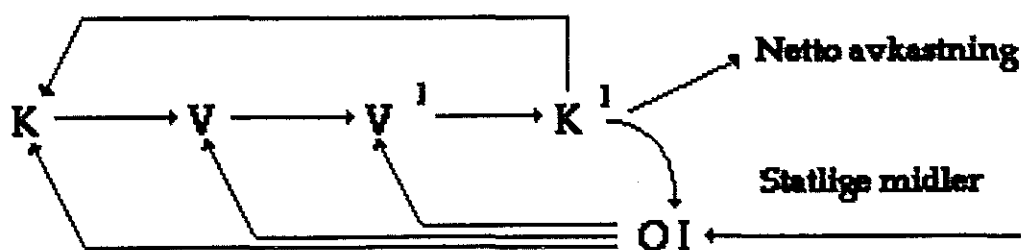
Noe av den enkle filosofien i "eiendomsforedling" er at dette ikke i første rekke er investering, men produksjon. Inntektene fra eiendomsutvikling har to hovedformer; enten får man en leieinntekt av bygninger som er kjøpt eller bygget. Da utgjør disse bygningene og eiendommene en investering. I det andre tilfellet bygger/kjøper man en eiendom som så selges, da får man en produksjonsinntekt. Planlegging tar vanligvis ikke hensyn til forskjellen mellom disse to formene.

"In fact the very significant political point about the way in which land use planning developed in UK is precisely that its legislation and all its regulatory means are related to the uses which land is put and not to the mode of value realization (investment vs production gain)" (Ambrose 1986 side 4).

Denne fasen inkluderer inntekter eller profitt fra de tjenester som følger, som taksering, oppmåling, markedsføring, avertiser-

ing, utleie, avtaler/kontraktinngåelse, tinglysing, juridisk rådgivning, markedsanalyser, osv.

I neste fase illustrerer Ambrose hvordan man gjennom eiendomsutvikling skaper profitt av "null", hvordan den innskutte kapital på ny kan skytes inn i et nytt prosjekt og hvordan det offentliges direkte eller indirekte tilskudd "smører" og underholder prosessen.

OI: Offentlig infrastruktur

Fig. 6 "Eiendomsforedling" og repetisjon av prosessen (etter Ambrose 1986).

5.2 MER OM EIENDOMSUTVIKLING.

Et av de kanskje mest avgjørende forhold i relasjonen eiendomsteori - planlegging, er den private sektors krav og forventninger til offentlig planlegging, herunder behovet for å få redusert risiko eller usikkerhet i forbindelse med investeringer og eiendomstransaksjoner. Om vi godtar Fogs (1989) argumenter om betydningen av økt innvoasjonstakt, er det lettere å forstå eiendomsutviklernes interesse for offentlig planlegging.

Det er altså vanskelig å finne negative aspekter ved offentlig planlegging, sett fra en eiendomsutviklers synspunkt. En eiendomsbesitter kan komme skjevt ut i "arealspillet", ved at det er naboeiendommen som tillates benyttet til utbyggingsfor-

mål, mens ens eget areal skal forbli "landbruks- eller naturområder". For en profesjonell eiendomsutvikler, er det imidlertid likegyldig om det er eiendom A eller B som tillates utbygget. Eiendomsutvikleren må i alle tilfelle kjøpe arealene til en utbyggingspris. Poenget er bare å sikre en avkastning i den framtidige "foredling" av eiendommen. Poeng nr. 1 er da å redusere usikkerhet i forbindelse med investeringer eller disposisjoner av kapital. Poeng nr. 2 er å få del i "samfunnsgevinstene", dvs. arealenes andel av offentlige investeringer, som alltid vil være en form for offentlig subsidiering.

"-- The compensation-betterment problem which was paramount to the mind of the draftsman of the British statute, was ignored in USA. Losses and increments both were left to be where they fell by the enactment of a zoning by-law--"

hevder Hagman & Misczynski (1978 side 645).

"-- vi fokuserer på fordelingsproblemer som følge av arealbrukskontroll, til dels fordi det er her hvor ting skjer, hvor de mest klare uttrykk for folks bekymring kommer til uttrykk, og hvor det er mest trolig at det vil skje endringer i lovverket --" (H. & M. side 75).

"Nokon presis definisjon av egedomsutvikling treng vi ikkje", sier Berge (1988b side 3);

"men vi må ha klart for oss at det har å gjøre med endring i arealbruken. Når ein eigeom blir "utvikla" går endringane eintydig ut på å auke den attraktiviteten som eit areal har hos brukerne. Men det som gjer eigeomsutvikling til eit særleg viktig studiefelt er dei formane den skjer innafor, dei eigeformane som gjer det mogeleg for utviklaren å ta hand om heile eller storparten av den verdiauken som følgjer av auka attraktivitet--".

"The interdependence between government and business can be seen most clearly in four

phases of planning in Britian since the midnineteenth century, covering the development of environmental, regional, economic, and social planning, a progressively more all-embracing planning machine as part of the government/business technostructure--",

mener Palmer (1972 side 15).

Goodman snakker om the "urban-industrial complex" når han karakteriserer storkapitalens og spesielt byggebransjens interesser for byenes og sentrenes "ve og vel" (1972 side 74). Goodman peker ellers på et generelt problem i ethvert kapitalistisk system; så lenge det er liten økonomisk risiko i et marked, så er statlig intervensjon sterkt uønsket---. Det er først når markedet bryter sammen at det aksepteres at staten blander seg inn: Planlegging "smører hjulene" for teknologiske endringer (side 24).

6 MARXISTISK KRITIKK.

"The prevailing justification for greater social control of land resources bears a marked affinity with the logic of societal development offered nearly a century ago--

Durkheim's view of social organisations in advanced society further presupposes growth in formal regulation by the state, given his assumption that humans possess unlimited appetities for socially desired goods

--- There could hardly be a closer symmetry between the Durkheimian understanding of complex modern society, with its intricate interdependencies between density and social control, and contemporary rationales for more centralised land use planning". (Geisler 1982 side 96).

Marxistisk kritikk av offentlig arealplanlegging er ganske massiv (se f.eks. Preteceille 1982, Offe 1984, Boddy 1982, Pickvance 1982, Dunleavy 1978). Marxistene hevder at planlegg-

ing i en kapitalistisk stat uansett planleggerens intensjoner, kun kan tjene kapitalistiske interesser. Argumentet går bl.a. på at den fortsatt akkumulering av kapital, kan skje fordi planlegging brukes for å beholde den sosiale kontrollen og de tjenestene som er nødvendig for å beholde en stabil arbeiderklasse. (Fainstein & Fainstein 1982 side 148).

"--public sector programmes are successfully launched only when they are broadly compatible with the interests of corporate capital", hevder Friedmann (1987 side 21).

Offe (1984 sidene 14-18) hevder at de begrensninger som finnes i velferdsstaten ikke er midlertidige fenomener eller forbigående problemer, men noe som ligger dypt forankret i systemet som en selvmotsigelse

"The ability of capital to exercise a private power of veto against the welfare state's policy-making and administrative activities continually endangers their fiscal viability" (sidene 20, 21).

"--the surplus of planning failures is a consequence of various forms of organized resistance to state power. --- because the welfare state is committed to giving preferential treatment to the capitalist economy, there is a high probability of planning failures within other policy areas. Thus, there is a contradiction between the state's attempt to rationally plan it's "decommodifying" activities and the private control over capital investment within the economy--".

Offe peker på at den moderne velferdstatens politikk "avkreves det umulige". Den må reorganisere og legge restriksjoner på de mekanismer som er knyttet til akkumulering av kapital (side 16).

Peter Saunders (1981 side 241), tildels også Dunleavy (side 50), gir en mer nyansert versjon; det finnes ikke tilstrekkelig grunnlag for å hevde at staten alltid reagerer i samsvar med en eller annen kapitalistisk fraksjon og aldri etter folkets

ønsker ("popular demands"). Effektiviteten i iverksetting av en velferdspolitik, er i økende grad avhengig av forhandlinger mellom samfunnsplanleggerne og den inflytelsesrike elite, mener imidlertid Offe (side 22). Selve midlene til å gjennomføre en statlig politikk, deler Offe (side 125) opp i:

- 1) Regulering og økonomiske incitament (muliggjør kontroll av destruktiv konkurranse samt at deres private samarbeidspartnere "overlever økonomisk").
- 2) Offentlige investeringer i infrastruktur (hjelper eiere av varer og tjenester).
- 3) "Joint venture"-løsninger ("neo-korporatisme").

Pickvance (1982 side 69) hevder at de beskyldninger som er tillagt fysisk planlegging i Storbritannia etter krigen når det gjelder bygging av "boliger uten sjel", høyblokker, forfall i sentrale bystrøk, etc, ikke er rettfærdig. Utviklingen skyldes ikke planlegging, men derimot "markedskreftene og deres frie spill". Pickvance undersøkte hvorvidt det eksisterende system med lokale offentlige planer syntes å lede til en annen arealbruk enn hva et fritt marked eller en situasjon uten planlegging ville lede til. Konklusjonen var ganske klar, offentlig arealplanlegging resulterte ikke i andre resultater enn de som kunne registreres i "ikke-planlagte" områder. Planleggingen har således ifølge Pickvance ingen reell innflytelse på arealbeslutninger. Man kan derfor ikke egentlig skylde på dårlig planlegging eller dårlige planleggere. Pickvance peker for øvrig også på et vesentlig punkt som gjelder såvel norsk som britisk planlovgiving, planbestemmelsene er i beste fall et maktmiddel til å hindre utbygging, ikke til å stimulere eller få igang utbygging (side 70). Han lanserer begrepet "moteplanlegging" ("trend planning") for å beskrive tendensen til at den offentlige planleggingen synes å ha nøyaktig de samme verdinormer, mål og midler som det private næringsliv. Dunleavy (1980 side 128) understreker dette ytterligere ved å si at i tillegg til moteplanleggingen som har

reprodusert og forsterket markedskreftene i byutviklingen, så har dette skjedd i et direkte samarbeid mellom lokale forvaltningsorganer og eiendomsutviklere.

"Det motsatte av "moteplanlegging" ville være en intervenerende planlegging, det vil si en form for planlegging som brukes til å gi andre arealbruksformer enn de markedskreftene resulterer i. Eksempler på dette i Storbritannia er "green belts" og til en viss grad "new towns" (Pickvance 1982 side 71). Men, sier Pickvance;

"-- det mest karakteristiske ved inter-
venerende planlegging i Storbritannia er at
dette er unntaket og ikke regelen---. Bruk
av de defensive virkemidlene som ligger i
offentlig arealplanlegging, har i de aller
fleste tilfellene blitt benyttet til
moteplanlegging i stedet for inter-
venerende planlegging, - og i et slikt omfang at
arealplanlegging i seg selv ikke kan ha
bestemt etterkrigstidens (uheldige)
utbyggingsmønster, slik den vanlige
oppfatningen er", og fortsetter (side 72)
"-- For å innse realitetene i dette, er det
nok å se hva private og halvoffentlige
eiendomsutviklere har gjort med bruk av
offensive planvirkemidler - i motsetning
til de offentlige arealplanleggernes
defensive virkemidler".

C. Hague peker på at (1982 sidene 227-228)

"through town and contry planning the state
provided infrastructure directly related to
production (factories, and industrial
estates, roads, etc.) and the direct
factors of production, such as housing and
transport for labour force. The same
planning system was used, to mitigate the
externalized costs and environmental damage
resulting from private production--- (side
220).

John Palmer (1972 side 15) gir en klar karakteristikk av hva som lå bak den etter tiden overraskende progressive britiske plan- og bygningsloven av 1919. Palmer siterer en representant i Underhuset som under behandlingen av lovforslaget i 1918

argumenterte således: "-- dersom dere nå ikke gir folket en sosial reform, så vil folket gi dere en sosial revolusjon --".

Martin Boddy (1982 side 85) anser det viktig å klargjøre hva som er kjernen i arealproblemene. Det er egentlig to nært beslektede momenter: først; fordelingen av arealer til forskjellig bruk, og dernest fordelingen av verdiøkningen på arealene. Nært knyttet til disse momenter står henholdsvis statlig intervensjon i arealbruken og skattlegging av verdiøkningen:

"-- det kan hevdes at enkelte økonomiske gevinster ikke egentlig er opptjent av den enkelte eier, men kommer som en følge av en generell vekst og utvikling i byene, eller som avspeiler aktiviteter på naboeiendommene eller en økende grad av strategisk lokalisering--". Når fortjenesten av denne grunn kan sies å være "uførtjent", burde denne skattelegges 100% og gå tilbake til det lokalsamfunn ("community") som har skapt verdiøkningen --".

Community Land Scheme (CLS) hadde ifølge en melding Miljøvern-departementet (Department of the Environment) la fram for Underhuset i 1974 følgende to hovedformål: 1) Gi lokalsamfunnet kontroll over utbyggingen i samsvar med egne behov og prioriteringer, og 2) "pløye tilbake" økningen i eiendomsverdi som følge av lokalsamfunnets egne aktiviteter, altså "positiv planlegging" og "offentlig gevinst" (Boddy side 87).

Det er mange eksempler på feilslått arealpolitikk i Storbritannia. Ikke alle feilslag ligger i mangler ved selve lovverket. P.H. Clarke (1965 side 76) hevder at refusjon (betterment tax) med hjemmel i 1909-loven samt 1925-loven, kun ble avkrevd i totalt tre tilfeller, og ikke en eneste gang med hjemmel i 1923-loven. I en velformulert og engasjert forelesningsserie om utviklingen av britisk planlovgivning fra 1909 og fram til 1975, peker Sir Desmond Heap (1975 side 21) på at problemet i Storbritannia "--ikke ligger i for få lover og paragrafer, men for mange politikere som ikke tør bruke de man har --".

Opplegget med The Community Land Act (CLA) og Community Land Scheme (CLS) i 1974, ble en tilsvarende liten suksess. CLA og CLS ga de lokale myndighetene fullmakt til å kjøpe opp arealer for utbyggingsformål, så som boliger, industri, handel, m.v. Totalt areal som ble innkjøpt under denne ordningen de første tre årene, dekket kun 5% av behovet til boligformål i samme periode (Boddy 1982 side 88).

7 IDEOLOGI OG PLANLEGGERROLLER.

7.1 AKTØRENE I AREALSPILLET.

Hvem er aktørene i arealspillet? Aktørene i denne kampen er, ifølge Fog, de som forandrer, de som kontrollerer og de som berøres. Retten til å endre arealbruken er vanligvis knyttet til eiendomsretten. Med en økt teknologisk endringstakt, reduseres den langsiktige eiendomsrettens betydning. Andre aktører enn de formelle eierne kan p.g.a. sin større innsikt i hva framtiden kan bringe, få en større reell makt over arealene (side 17).

David Harvey (1986 sidene 68-73) understreker i en gjennomgang av marxistisk kritikk av arealplanlegging, behovet for mikroøkonomiske analyser for å blottlegge prosessene knyttet til boligproduksjon. I et slikt perspektiv framhever han følgende aktører: "Leietakeren" ("Occupier"), "eiendoms-megleren" ("Realtors"), "grunneieren" ("Landlord"), "eiendoms-utvikleren" ("Developer") og "myndighetene" ("Government institutions"). Jesper Blomberg, Bo Hellgren og Bengt Stjernberg opererer i en analyse av store komplekse byggeprosjekter (1989 sidene 32-40) med følgende aktører: "politikerne", "visjonærene", "utformerne", "utviklerne" ("organisatören"), "entreprenørene" ("genomförarna"), "kontrollørene", "leieboerne", "interessegrupperingene" ("representanterna"), "de ansatte" og tilslutt "kundene".

Det synes opplagt at elementer av eiendomsteori kommer inn som viktige forklaringsvariable i forhold til adferd i planleggingsprosesser. Det faktum at noen av aktørene har en annen relasjon til eiendom, både i abstrakt og konkret form, vil innvirke på atferd gjennom holdninger, preferanseskala, m.v. spesielt i en beslutningssituasjon.

7.2 ROLLESKIFTE.

"The history of the past hundred years serves to show just how far public interference with building land can go without bringing about the collapse of the market-- (By the 1947 Act) the process of attenuation was carried too far, and the trend was reversed-- This shows the limit to which planning in social interest can be taken in a mixed economy consistent with the working of the market",

sier Parker (side 58) i en argumentasjon som ligger tett opp til hva Pickvance, Hague, Dunleavy, Fainstein, m.fl. hevder (kfr. avsnitt 6).

Ambrose bruker metaforen "the start of the long retreat" om hva som har skjedd siden 1947.

"Retretten fra en relativt sterk statlig intervensjon i utbyggingsspørsmål, har siden midten av 1980-årene heller antatt karakter av "vill flukt ("rout")",

sier Ambrose (side 64), og fortsetter et annet sted:

"In fact it could be argued that the 1979-85 period has seen almost a final collapse of planning as an effective force". (side 48).

Dunleavy (side 127) uttaler tilsvarende:

"--the planning system collapsed in the face of a twenty-year property boom--".

Det er riktig her å nevne et klart norsk forsøk på å rette opp tilsvarende skjevheter, nemlig repartisjonsordningen etter strand- og fjellplanloven. For øvrig bygger jo jordskifte på det samme prinsippet om fordeling av nytte og ulemper ved tiltak og eiendomsinngrep som berører flere rettighetshavere. (Om strandplanloven av 1972, strand- og fjellplanloven av 1976 og nærmere om repartisjonsordningen, se f.eks. Gunnar Germeten 1972 og Sverre Øvstedal 1977).

Utviklingen i USA har vært ganske forskjellig fra den i Storbritannia. På tross av mange år med republikansk dereguleringspolitikk, har det i USA blitt gjennomført hva F.P. Bosselmann og D. Callies kaller "en stille revolusjon" når det gjelder offentlig regulering av arealbruk (Geisler side 100 ff, Alexander S. Mather 1986 side 236, Thomas Miller 1988 side 17).

"-- Nå har kommunene i mange delstater sterke styringsmidler til rådighet når det gjelder arealbruken--. Dessuten har delstatene blitt mer aktive, og i tillegg har det blitt dannet nye regionale organer som samordner den fysiske planleggingen" (Miller side 45). "Fram til midten på 60-tallet var det vanlig å mene at markedet skulle bestemme om, når og hvordan tettstedsveksten skulle skje. I dag (--) er det snarere slik at ny bebyggelse må anpasse seg til eksisterende infrastruktur enn omvendt--" (side 11). "--Et viktig element i Reagan-administrasjonens program var at samfunnet skulle dereguleres --. Etter åtte Reagan-år har det også skjedd mye i den retning, men reguleringen av utbygging har derimot blitt sterkere! (sidene 45,46).

Geisler peker på forskjellen mellom britisk og amerikansk kontroll av arealbruken;

"-- whereas in the English enclosure movement actual ownership changed hands, the American enclosure movement rests principally on the redistribution of control--"

(side 100). Omfordelingen av kontrollen over arealene i USA kan betraktes som et resultat av en arealplanlegging som skiftet rettigheter fra privat til offentlig sektor.

Miller henviser til flere praktiske repartisjonsordninger og "growth management tools" som bidrar til omfordeling av gevinster i forbindelse med store utbyggingsprosjekter i USA. Kirk McClure (1988 side 45ff) peker på at betydningen av disse ordningene for arealplanleggingen i USA, gjør det nødvendig at arealplanleggere gjør seg godt kjent med eiendomsmarkedet, både i et praktisk og teoretisk perspektiv. ("Linkage program" eller "inclusionary zoning", "transfer of development rights (TDR)", "impact fees", "exactions", "developer provision", "mitigation fees", (se Miller sidene 27-49, H. & M. side 532ff).

Likevel melder spørsmålet seg om planleggerens rolle og stillingstaken seg. Skal planleggingen være deskriptiv eller preskriptiv? (se f.eks. Edvardsen 1988, Kjetil Steinsholt 1989). Goodman (side 11) sier det slik:

"-- dersom ikke planlegging dreier seg om omfordeling av ressurser eller fordeler i et samfunn som ikke er i likevekt, da er det kun et redskap for en konserverende byråkratisme--". Likevel sier han også: "Du kan ikke anvende planlegging for å rette opp en grunnleggende "systemfeil". -- En reform vil for å få tilstrekkelig tilslutning, måtte tilpasses status quo og dermed blir den helt uskadeliggjort" (Goodman side 12).

Ved å erkjenne dette, står en planlegger overfor følgende alternativer, sier Goodman videre:

- 1) Akseptere status quo, dvs. eksisterende rammebetingelser og fortsette med planleggingen "uten å stille spørsmål".

- 2) Akseptere rammebetingelsene, men "arbeide i det stille" for reformer.
- 3) Arbeide ut fra en utopisk eller sterkt forenklet ide eller sterkt begrenset område (f.eks. byforming innenfor et begrenset byområde).

Goodman lanserer et fjerde alternativ:

- 4) En "bruker-orientert" planlegging, ("bottom-up"-planlegging, "alternativ planlegging", advokatplanlegging, grassrot-planlegging, e.l.).

Blowers (side 110, etc.) peker på at fordeling og bruk av arealer i Storbritannia er et produkt av interaksjonen mellom marked og planlegging. Blowers sier videre at noen vil hevde at markedet er den dominerende faktor av disse, og at planleggere kan betraktes som konkurrenter til markedsaktørene. Blowers understreker i en diskusjon om "planleggingens ideologi" (sidene 13-15) på at bruk av offentlig planlegging som et redskap i sosiale endringsprosesser, forutsetter et politisk engasjement i planleggingen.

Akkurat på dette punktet er kritikken ganske massiv. Offentlig planlegging har ikke i nyere tid i Storbritannia blitt brukt i en omfordeling av ressursene i samfunnet (se bl.a. B.F. Coates 1981 side 128ff, som drøfter geografiske sammenhenger mellom kvalitet på offentlige tjenester og sosio-økonomisk status). Utviklingen av planleggingstenkning fra utopistene via filantropene til visjonærene, har etterhvert kommet til en fase hvor omfattende reformer står svært perifert i forhold til planleggernes daglige problemorientering. Den tidligere reformistiske eller revolusjonære planlegging, er i dag redusert til bedriftsøkonomiske analyser og spørsmål om "grøfta skal graves eller sprenges".

"Om offentlig planlegging virkelig skulle prøve å omfordele", sier Blowers, "vil

dette forsøket likevel strande -- Offentlig planlegging gjenspeiler de rådende politiske verdier og prøver ikke å opponere".

Dette har med planleggerens nøytrale posisjon å gjøre. Dersom planleggeren "tar side", utsettes han for kritikk fra beslutningstakerne. Det er på dette grunnlag også Friedmann kritiserer den rådende offentlige planlegging. Det må gis rom for en normativ planlegging, en planlegging som tar sikte på forandringer av samfunnet. Friedmanns løsning ligger som kjent i en dialektisk planleggingsprosess, transaktiv planlegging (se f.eks. Friedmann 1981; 1987).

Dette er imidlertid en annen diskusjon og som bør føres videre et annet sted.

LITTERATUR.

- AMBROSE, Peter (1986): "Whatever happened to planning?", Methuen, London.
- BECKER, Lawrence C. (1977): "Property rights. Philosophical foundations", Routledge & Kegan Paul, London.
- BERGE, Erling (1986): "Rural eller urban arealbrukskontroll? i Olsen og Selfors (red) (1986).
- BERGE, Erling (1987): "Meiningar om egedomsretten og samfunnets kontroll og styring av arealbruk", Kart og Plan nr. 6/87, p. 575-588.
- BERGE, Erling (1988a): "Non-monetary aspects of values in land?", INAS NOTAT 88:5, Oslo, p. 47.
- BERGE, Erling (1988b): "Eigedomsutvikling og samfunnsplanlegging", INAS NOTAT 88:6, Oslo, p. 34.

- BLOMBERG, Jesper et al (1989): "Vem har makten i ett nätverk?", Plan, No 1:89, p. 32-40.
- BLOWERS, Andrew (ed) (1980): "The limits of power", Pergamon, Oxford.
- BLOWERS, Andrew et al(eds)(1986): "Urban change and conflict. An interdisciplinary reader", Harper & Row, London, 1986 reprint.
- BODDY, Martin (1982): "Planning, landownership and the state", in Paris (ed)(1982).
- CLARKE, P.H. (1965): "Site value rating and the recovery of betterment" in Hall (ed)(1965), p. 73-96.
- COATES, B.E. et al (1981): "Urban inequalities, market processes and local government" in Blowers et al (eds) (1981).
- DAVIES, John G. (1982): "The oppression of progress" in Paris (ed)(1982).
- DENMAN, D.R. og Sylvio Prodanò (1972): "Land use", Allen & Unwin, London.
- DUNLEAVY, Patrick (1980): "Urban political analysis", MacMillan, London.
- EDVARDBSEN, Morten (1987): "Forvaltning og planlegging i England", Kart og Plan nr. 6/87, pp. 625-630.
- EDVARDBSEN, Morten (1988): "Klassifisering av planlegging", Kart og Plan nr. 4/88, p. 391.
- FAINSTAIN, Norman I. and Susan I. (1982): "New debates in urban planning: The impact of marxist theory within the United States" in Paris (ed)(1982).
- FOG, Hans (1989): "Mark och makt". Plan, no. 1:89, pp. 17-19.
- FRIEDMANN, John (1981): "Retracking America: a theory of transactive planning", Doubleday and Anchor.

- FRIEDMANN, John (1987): "Planning in the public domain: From knowledge to action", Princeton University Press.
- GEISLER, Charles C. (1982): "Local control versus societal control in land use planning: sociological perspectives", in Hollowell (ed)(1982).
- GERMETEN, Gunnar (1972): "Strandplanloven - ett ledd i planleggingslovgivningen", Kart og Plan, nr. 4:72, pp. 232.
- GOODMAN, Robert (1972): "After the planners", Penguin Books.
- GREENSTEIN et al (eds)(1975): "Macropolitical theory", Handbook of Political Science, Vol. 3, Addison-Wesley, Reading, USA.
- HAGMAN, Donald G. and Dean J. Misxzynski (eds) (1978): "Windfalls for wipeouts. Land value capture and compensation", APA, Planners Press, Washington D.C.
- HAGUE, Cliff (1982): "Reflections on community planning" in Paris (ed)(1982).
- HALL, Peter (ed)(1965): "Land values", Sweet & Maxwell, London, pp. 157.
- HALL, Peter (1965): "The land values problem and its solution" in Hall (ed)(1965): "Land values".
- HALL, Peter et al (1980): "Policy alternatives - past and future" in Blowers et al (eds)(1981).
- HARDIN, Garrett (1968): "The tragedy of the commons", Science, Dec` 68, pp. 1243-8.
- HARVEY, David (1986): "Urban land-use theory: a critique" in Blowers et al (eds)(1986).

- HEAP, Desmond (1975): "The land and the development or The turmoil and the torment", The Hamlyn Lectures Series, Stevens, London.
- HOLLOWELL, Peter G. (ed)(1982): "Property and social relations", Heinemann, London.
- LAMBERT, John (1982): "The inner city: Planned crisis or Crisis of planning?", in Paris (ed) (1982) p. 95-115.
- MATHER, Alexander S. (1986): "Land use", Logman, New York.
- MUCCLURE, Kirk (1988): "Implementation of Linkage programs: the planner's role in real estate market research and regulation", Journal of Planning Education and Research, Vol. 8, no. 1, pp. 45+52.
- MILLER, Thomas (1988): "Genömförandemetoder i USA. Reglering och kostnadsfördelning", Meddelande 4:58, KTH.
- OFFE, Claus (John Keane: ed) (1984): "Contradictions of the welfare state", Huchinson, London.
- OLSEN, Arne og Asle Selfors (red)(1986): "Fysisk planlegging", Fagbokforlaget.
- PALMER, John A.D. (1972): "Introduction to the British edition", in Goodman (1972):
- PARIS, Chris (ed)(1982): "Critical readings in planning theory", Pergamon, Oxford.
- PARKER, H. Ronald (1965): "The history of compensation and betterment since 1900" in Hall (ed)(1965), p. 53-72.
- PICKVANCE, Chris (1982): "Physical planning and market forces in urban development" in Paris (ed)(1982).

- PRETECEILLE, Edmund (1982): "Urban planning: the contradiction of capitalist urbanisation" in Paris (ed)(1982).
- RØSNES, August (1986): "Reguleringsplanen: Rikstiltaket for boligområder" i Olsen og Selfors (red.).
- SAUNDERS, Peter (1981): "Social theory and the urban question", Hutchinson, 1984 reprint, London.
- SEVATDAL, Hans (1987): "Eigendomsforhold og arealbruk", Kart og Plan nr. 1/87, pp. 89-95.
- STEINSHOLT, Kjetil (1989): "Et normativt grunnlag for planleggingsteorien? Innsyn i Habermas teori om den kommunikative handling", Institutt for landskapsarkitektur, NLH, stensil, 28 s.
- STRAND, Torodd (1978): "Staten og kommunene: standardisering, hjelp og sjølhjelp", i J.P. Olsen (red): "Politisk organisering", Universitetsforlaget.
- TAYLOR, Michael (1975): "The theory of collective action" i Greenstein et al (eds)(1975).
- WESSEL, Terje (1988): "Gentrification som forskningsfelt - utviklingen av et samfunnsteoretisk mikrokosmos", Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift, no. 8/juni 1988, pp. 39-55.
- ØVSTEDAL, Sverre (1977): "Nyttetiltak og kostnadsfordeling ved fellestiltak", Melding nr. 24, Institutt for jordskifte og arealplanlegging, NLH.

Georg Henriksen:

RETTIGHETER, OPPGAVER OG RESSURSER - TRE FORUTSETNINGER FOR LIKEVERD I ETNISK SAMMENSETTE STATSSAMFUNN.*

1 INNLEDNING.

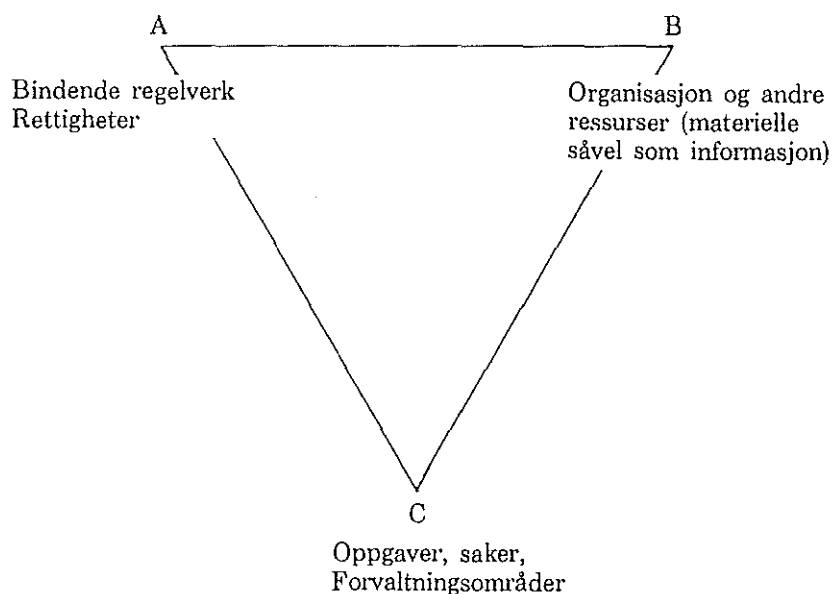
Menneskerettighetene dreier seg dypest sett om retten til å være seg selv. Skal et statssamfunn kunne gi også sine urbefolkninger retten og mulighetene til å være seg selv, så må det arbeide ut fra noen rimelighetsprinsipper og rimelighetsbetraktninger hvor det overordnede mål er å skape et godt og rettferdig pluralistisk - eller fleretnisk samfunn. Vi må derfor ha en ide om hva slags samfunn vi ønsker å skape, og det må lages en slags avtale mellom minoriteten og majoriteten om hvordan forholdet mellom dem skal reguleres. En slik avtale kan ikke være basert på majoritetens makt, men må være basert på etiske premisser som fastslår etniske gruppers likeverd.

Jeg skal i dette bidraget forsøke å vise noen begrensninger i anvendelsen av nasjonale og internasjonale rettsoppfatninger for realiseringen av disse målsettinger. At mange slike begrensninger eksisterer er forsåvidt opplagt. Det er viktige "slagmarker" utenfor rettsalene hvor minoritetene må kjempe for å vinne frem med sine rettighetskrav. De amerikanske indianerreservater er eksempler på hvordan urbefolkninger kan oppnå politiske rettigheter og indre selvstyre. Men de er også eksempler på alvorlige begrensninger som gjør disse rettighetene nokså fiktive - begrensninger som har som konsekvens at vi i reservatene finner en arbeidsløshet på nær 50%, og en selvmordshyppighet blant indianerungdom som er fire ganger høyere enn for hvite ungdommer i USA. De problemer indianerne opplever i forbindelse med alkohol, sykdom og feilernæring er uten sidestykke i andre befolkninger i landet.

Med andre ord, vi må ikke la oss blende av kodifiserte rettigheter og styringsformer.

I 1975-76 var jeg ansatt av Naskapi - Montagnais Innu Association i Labrador for å hjelpe dem i deres arbeid frem mot forhandlinger med kanadiske myndigheter om deres rettigheter i sitt territorium. I dette arbeidet slet jeg med noen av de problemer som ikke minst er en konsekvens av de kanadiske juristers fortolkning og vurdering av urbefolkningssituasjonen i Kanada, nemlig som et ensidig juridisk spørsmål som jurister er best i stand til å takle.

Før jeg går videre i min fremstilling av det kanadiske materialet, kan det være nyttig med en figur som på mange måter oppsummerer de problemer som jeg vil diskutere videre i dette bidraget.

Figur 1. Forutsetninger for etnisk likeverd.

2 HVEM DEFINERER RETTIGHETER?

Det er klart at i en urbefolknings kamp for å sikre sine interesser og rettigheter, så er alle tre hjørnene i trekanten (jfr. fig. 1) like viktige. Ikke bare må de (A) søke å få rettigheter kodifisert og lovfestet, men de må også (B) ha den nødvendige organisatoriske og ressursmessige kapasitet både for å kjempe igjennom sine rettigheter, og for å kunne (C) beskytte og forvalte disse rettighetene og de områder som rettighetene omfatter. Et vesentlig spørsmål er da i hvilken grad det er staten eller minoritetsbefolkningen selv som har innflytelse på utformingen av A, B, og C - og hva slags forbindelseslinjer det skal være mellom disse tre hjørnene i trekanten. Med andre ord: i hvilken grad er det minoritetsbefolkningen som definerer sine rettigheter, bygger opp sine organisasjoner og definerer sine forvaltningsområder, samt definerer de sammenhenger som eksisterer mellom disse tre institusjonelle områder? Det blir da vesentlig å identifisere de prosesser som begrenser minoritetens innflytelse, og som kanskje forhindrer realiseringen av den overordnede målsettingen, nemlig det å skape et rettferdig pluralistisk samfunn. Nå det for eksempel gjelder situasjonen for den samiske befolkningen er der derfor naturlig å spørre hvilke retningslinjer samerettsutvalget vil trekke opp i denne sammenhengen, og ikke minst er det viktig å spørre seg i hvilket hjørne av trekanten samerettsutvalget vil legge tyngdepunktet - om det da ikke vil sørge for at alle de tre institusjonelle områder tillegges like stor vekt (se også Hågvards bidrag i del III, kapittel 3). Erfaringene fra Kanada synes å vise at juristene inntar en dominerende plass i indianernes og inuittenes kamp for sine territorielle og politiske rettigheter, og at selv de jurister som arbeider for urbefolkningen alt for ensidig legger vekten på de juridiske aspekter ved den kampen som føres, det vil si hjørnet A i trekanten. Det er noen problemer forbundet med en slik ensidig vektlegging på ett av de institusjonelle områder fremstilt i trekanten ovenfor som jeg skal gjøre rede for i det følgende.

I kampen for å bedre sin situasjon innen nasjonalstaten apellerer urbefolkninger til nasjonalstatens egne lover for der å finne beskyttelse og et grunnlag for sine rettigheter. Selv om dette i mange tilfelle er en helt nødvendig vei å gå, vil jeg hevde at denne strategien lett blir et tveegget sverd fordi det i altfor stor grad innebærer en akseptasjon av majoritetens premisser.

3 FORHANDLINGSSITUASJONEN: SPLITTELSE MELLOM URBEFOLKNINGER.

Det som først og fremst har fått debatten om urbefolkningenes territorielle rettigheter til å skyte fart i Kanada er det forhold at landets nordlige områder utgjør "the last frontier". Her ligger det enorme ressurser (vannkraft, drikkevann, olje og mineraler, trevike, etc.) som det moderne industrisamfunnet vil ha tak i. For å unngå alvorlige konflikter med sine urbefolkninger, har Kanada blitt tvunget til å slå inn på en forhandlingslinje overfor eskimoene og indianerne som lever i disse områdene. Grunnet behovet for å komme disse befolkningsgruppene i tale, besluttet myndighetene i 1969 at de skulle finansiere innfødte organisasjoner, fortrinnsvis en organisasjon i hver provins. Disse organisasjonene blir fremdeles finansiert av staten.

I 1973 ble det helt klart for de kanadiske myndigheter at det ikke var noen vei utenom forhandlinger med urbefolkningene om de skulle nå frem til ressursene i områdene deres. Dette la et enormt press på urbefolkningene og deres hvite eksperthjelp. De fikk en opplevelse av at det er "nå eller aldri" om de skulle sikre seg noen rettigheter overhode i de territorier som har vært deres fra "urgammel tid".

Som et resultat av dette har vi fått en situasjon der urbefolkningenes territorielle krav må fremsettes i forhandlinger med de kanadiske myndigheter med sikte på omfattende og bindende avtaler uten at urbefolkningene hverken har den nødvendige organisatoriske kapasitet eller tilstrekkelige

ressurser til å komme i en skikkelig og forsvarlig forhandlingsposisjon. Dette vil kunne få alvorlige konsekvenser.

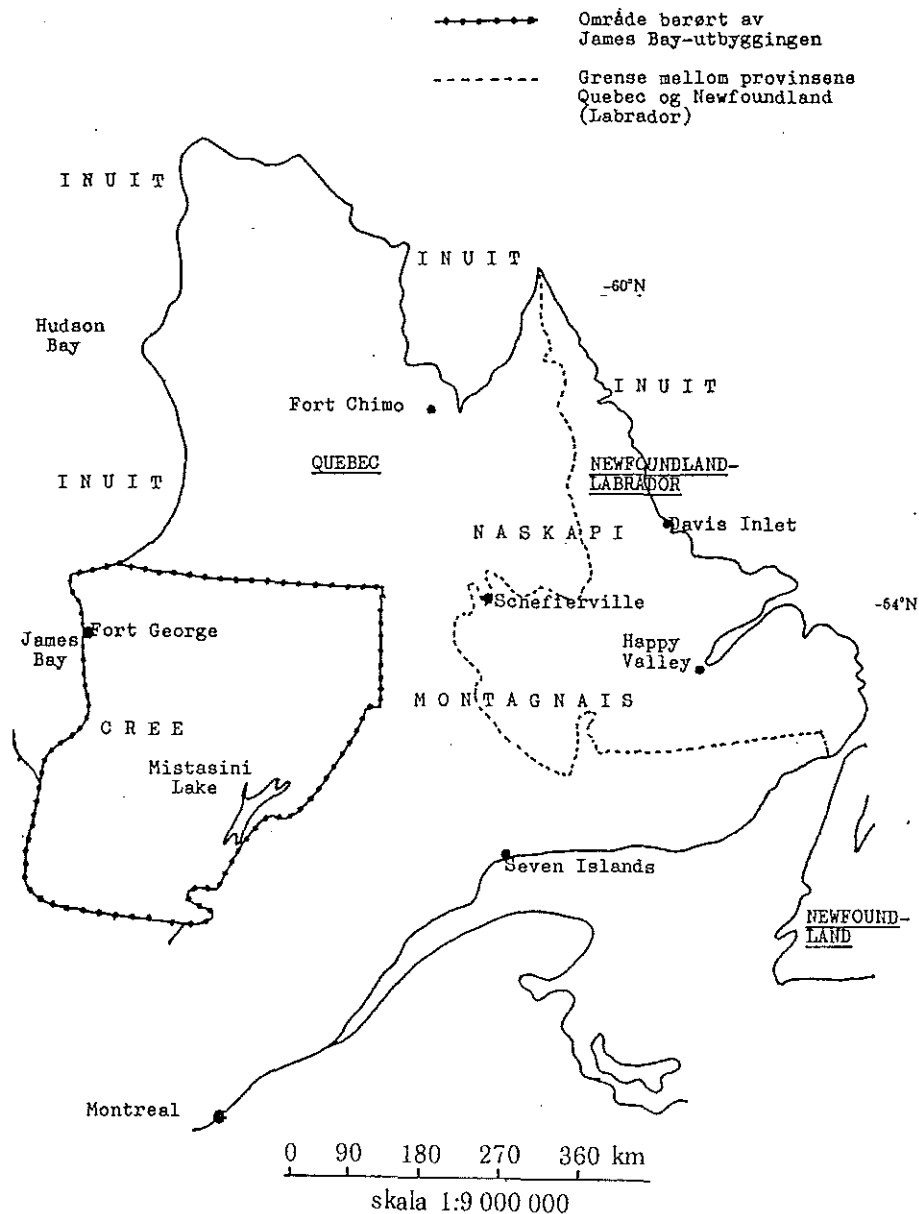
Når det gjelder den omfattende og meget omtalte James Bay-avtalen, er det allerede nå blitt klart at "hastverk er lastverk". Uten at alle hjørnene og bena i trekanten ovenfor blir tatt forsvarlig hensyn til, vil det vise seg at inngåtte avtaler kan bli fatale ved at de kan avstedkomme voldsomme konflikter innen en minoritetsbefolkning, mellom ulike minoritetsbefolkninger, såvel som mellom minoritet og majoritet.

I kontrast til dagens situasjon ville det være rimelig å si at ut fra en overordnet målsetting om å skape et godt og rettferdig pluralt samfunn, må ingen utbygging eller ressurstapping finne sted før minoritetene kan håndtere kravene fra myndighetene på en for dem tilfredsstillende måte. Før urbefolkningene presses til forhandlingsbordet må de være i stand til å forhandle, og de må være i stand til å forvalte de rettigheter som de eventuelt forhandler seg frem til. Oftest mangler disse forutsetningene, og de dilemmaer som oppstår må da søkes løst slik at man ikke gjør vold på prinsippet om etniske gruppers likeverd.

3.1 LANDRETTIGHETSPROSESSENE PÅ LABRADORHALVØYA.

La meg gå litt nærmere inn på landrettighetsprosessene på Labradorhalvøya for å underbygge mine påstander (se figur 2). Langs kystene bor det inuitter (eskimoer) fra Fort George i James Bay til Happy Valley i Newfoundland-Labrador. Algonkien-indianerne utgjør den andre store folkegruppen. De kan deles inn i flere mindre grupper med hver sin dialekt: i den vestlige delen av halvøya finner vi Cree-indianerne, øst og nord-øst for disse finner vi Naskapi, og sør for disse Montagnais-indianerne. Dialektene til disse gruppene ligger så nær hverandre at de bare har små problemer med å forstå hverandre. Især for indianerne har hele halvøya utgjort et potensielt

sammenhengende jaktterritorium. Folk fra de ulike gruppene har stadig møtt hverandre under jakten, og delvis har de opprettet store fellesleire når villreinjakten ga grunnlag for det. Gjennom ekteskap har Naskapiene og Montagnaisene vært knyttet sammen fra Fort Chimo i nord til Seven Islands i sør. Mellom inuittene og indianerne har det stort sett hersket fred, bare nå og da avbrutt av enkelte voldelige sammenstøt mellom mindre grupper.

Figur 2. Kart over Labrador-halvøya.

Labradorhalvøya er delt mellom de to provinsene Quebec og Newfoundland, hvilket blant annet innebærer at både Naskapiene og Montagnaisene er splittet mellom ulike provinsorganisasjoner. En ikke ubetydelig del av det tradisjonelle territorium til de Naskapi-indianerne som i dag lever i NFLD-Labrador ligger på Quebec-siden av grensen. Det innebærer bl.a. at de har minstet all kontroll over dette området. Dette tapet av kontroll forsterkes i dag av de strategier som minoritetenes organisasjoner på Quebec-siden fører, noe som i særlig grad skyldes avnendelsen av hvite eksperter.

I dagens situasjon er både inuittene og indianerne henvist til å ansette hvite fagfolk til å hjelpe seg både med det omfattende arbeidet som må gå forut for forhandlinger med myndighetene, og til selve forhandlingene om rettigheter til land og vann. Jeg våger å påstå at det hvite hjelpepersonalet vurderer denne virksomheten på en helt annen måte enn minoritetene selv. Det er ikke bare at de ser sitt arbeid som del av sine egne karrierer i storsamfunnet, men de hjelper hver enkelt minoritetsgruppe som om disse skulle være en hvilken som helst annen interessegruppe i det euro-kanadiske samfunn. I de strategiske vurderinger som de gjør, implisitt eller eksplisitt på vegne av minoritetsgruppene, gir de ikke tilstrekkelig rom for de dimensjoner som følger av at det er etniske grupper de har med å gjøre; etniske grupper som skal forvalte verdier knyttet til kultur og identitet som ofte går på tvers av ulike interesser i knappe goder, samt ikke minst på tvers av provinsgrensene.

Således ble Naskapiene i Quebec sterkt frarådet av sine hvite hjelpere å inngå i et samarbeid med sine slektninger, Naskapiene i NFLD-Labrador, med den begrunnelse at et slikt samarbeid ikke ville tjene deres strategiske interesser vis-à-vis myndighetene i Quebec. Derfor ble det heller ikke noe av et slikt samarbeid, og det til tross for at indianerne selv ved flere anledninger ga meget sterkt uttrykk for at de ønsket et slikt samarbeid fordi de egentlig oppfatter seg som ett folk med rettigheter til ett sammenhengende territorium.

Likeledes har representanter både fra inuittene og Naskapiene i NFLD-Labrador sagt at de bør legge opp til felles forhandlinger med myndighetene om sine territorielle rettigheter fordi de i stor grad utnytter de samme områder. Både inuittene og indianerne sier at de alltid har jaktet der viltet til enhver tid befinner seg, og at de derfor ser på hele Labrador som et sammenhengende jaktområde. Imidlertid har de hvite fagfolkene som har vært engasjert av inuittene i Labrador vurdert det som en hemske for sine klienter om de skulle inngå i et samarbeid med indianerne. Konsekvensen av dette er blitt at inuittene i NFLD-Labrador har lagt frem for myndighetene territorielle krav som omfatter hele Naskapienes område, samt over halvparten av Montagnaisenes.

Med andre ord, en konsekvens av de strategier som inuittene og indianerne nå involveres i er en økende grad av spлтtelse mellom ulike urbefolkningsgrupper. Hele det politiske spillet som leder frem til avtaler og bindende lovverk angående territorielle og politiske rettigheter og som skulle hjelpe disse folkegruppene til å forvalte sin kultur, sine ressurser og sine områder på en bedre måte, er nettopp de samme avtalene som tjener til å opprette grenser som ikke tidligere har eksistert. Det synes klart at ut fra den målsetting som jeg formulerte innledningsvis, så må denne utviklingen bære galt avsted. Jeg er ikke i tvil om at på lengre sikt vil indianerne og inuitter over hele Labradorhalvøya ta kontakt med hverandre for å etablere et overordnet fellesskap, og da vil de splittelser og grenser som i dag etableres fremstå som hindringer for et slikt arbeid.

4 ET ALTERNATIVT RETTSLIG UTGANGSPUNKT: LOKAL SEDVANERETT.

Jeg mener derfor at det er viktig å peke på en alternativ strategi for å løse de spørsmål som er knyttet til territorielle rettigheter.

Utgangspunktet må være at man, ihvertfall i første omgang, betrakter Labradorhalvøya som ett område slik urbefolkningene selv alltid har gjort det, og som jeg har skissert ovenfor. Dette innebærer at man må bygge videre på den lokale sedvanerett som i dag eksisterer blant indianerne og inuittene. Med utgangspunkt i den delte bruk av områdene som har funnet sted, skulle det ikke være en umulig oppgave å skape en overordnet rett som bygger på de enkelte gruppers rettsopfatning. Satser man samsidig på minoritetenes egne organisasjoner ved blant annet å tilføre dem tilstrekkelig ressurser, skulle det være mulig å skape et fellesskap omkring forvaltningen av det totale territorium og dets ressurser.

La meg nå gå noe nærmere inn på lokal sedvanerett hos Naskapi-indianerne vedrørende deres territorium, og hvordan denne rett står i forhold til de krav som de kanadiske myndigheter og jurister stiller for at indianerne og inuitter i det hele tatt skal kunne fremme sine territorielle krav.

De juridiske representanter for majoritetssamfunnet krever at minoriteten skal ha rettsbegreper som er like, eller ihvertfall kan sammenlignes med majoritetens, for at minoriteten skal kunne ha rettigheter på lik linje med majoriteten.¹

¹ I den såkalte Nishgasaken av 1973 krevet Nishga-indianerne i British Columbia i Kanada å få anerkjent eiendomsretten til sine urgamle landsområder med basis i den kanadiske grunnlov som av mange anses å inneholde begreper om særrettigheter for landets urinnvånere, de såkalte "aboriginal rights". Selv om Nishga-indianerne tapte saken i Kanadas Høyesterett, ansees denne saken som et vendepunkt i indianernes og Inuittenes kamp for det de anser som sine rettigheter som urinnvånere, først og fremst retten til sine tradisjonelle landområder, men også kulturelle og politiske rettigheter. Saken vakte oppsikt fordi retten delte seg på midten, med tre Høyesterettsdommere som var blitt overbevist om at Nishga-indianerne har "aboriginal rights" som ikke er blitt annullert på noe lovlig vis (i henhold til kanadisk lov). Men flertallet ga altså ikke indianerne rett. "Til tross for antropologisk dokumentasjon som viste at grensene for Nishgaenes landområder var godt kjent og respektert av deres naboer, avviste Chief Justice

Så lenge dette er den fremherskende rettsoppfatning i majoritetssamfunnet, tvinges urbefolkningene og de som hjelper dem i deres arbeid for anerkjennelse av territorielle rettigheter (Land claims) til å oppdage og beskrive:

- 1) urbefolkningens eget rettssystem (lex loci), det vil si deres sedvanerett.
- 2) Deres eiendomsbegreper og måter å bruke landet på.
- 3) Dernest står de overfor den oppgave å oversette et slikt, for majoriteten fremmed, rettssystem slik at majoritetens rettsapparat kan behandle urbefolkningens krav. Det vil si at urbefolkningens rettssystem må "oversettes" på en slik måte at det kan relateres til euro-kanadisk juss og rettspraksis.
- 4) Dernest er det et spørsmål om denne urbefolkningens rettssystem består intakt, og
- 5) om det er en samfunnsorganisasjon som kan forvalte denne rett.

Til denne listen kan vi føye spørsmålet som jeg tidligere har reist, og som er av den aller største betydning for urbefolkningene, men som i altfor liten grad bekymrer de kanadiske myndigheter, nemlig spørsmålet om urbefolkninger har en sosial organisasjon med de institusjoner, kunnskap og informasjon som er nødvendige for å forvalte og administrere både deres rettighetskamp og den nye juridiske og politiske orden som man tenker seg innført gjennom forhandlinger med majoritetenes maktapparat. Det kan være verd å gjenta at om en urbefolkning ikke har en slik organisatorisk kapasitet, så er det galt å kreve at den skal forberede seg til forhandlinger med

Davey dette som "territorielle og ikke eiendoms-grenser, og som derfor ikke hadde noe som helst å gjøre med begreper om eiendom til bestemte stykker av landet". Den lærde dommer fortsetter med å si at "indianerne på fastlandet i British Columbia ... var, på den tiden de hvite bosatte seg der, uten tvil et meget primitivt folk med svært få av de institusjoner som kjennetegner de siviliserte samfunn, og slett ikke noen av våre begreper om privat eiendomsrett".

myndighetene om landretter, all den stund slike forhandlinger og all dokumentasjon og juridiske utlegninger i den forbindelse, i sin helhet foregår på majoritetens premisser.

4.1 NASKAPIENES RETTSOPPFATNING.

Går vi til Naskapienes rettsoppfatning finner vi at det blir vanskelig eller ganske umulig å skille mellom religiøse og sosiale regler. Lov og rett blir på en og samme tid både samfunnsmessig og religiøst konstituert fordi indianerne ser seg selv som en del av naturen hvor naturen kan sies å inngå i et sosialt system. Indianerne skiller med andre ord ikke mellom samfunn og natur på samme måte som vi gjør det. En konsekvens av dette er at vi ikke kan skille mellom juss og religion eller kosmologi hos Naskapi, slik mange mener at vi kan gjøre det i vårt samfunn.

Dette blir også klart når vi ser på hva slags sanksjoner som trer i kraft når det blir begått lovbrudd. En Naskapi vil bli sanksjonert ved sladder, ved etablering av en enighet i lokalsamfunnet om at lovbrysteren har begått en vederstyggelig handling. Lovbrysteren kan da bli sosialt utstøtt. Men ved alle lovbrudd vil man også risikere religiøse sanksjoner - sanksjoner fra dyreåndene - som er langt alvorligere enn de sosiale sanksjoner, og som kan ramme ikke bare lovbrysteren, men alle Naskapiindianerne. Dette fordi de lover eller regler som regulerer mellommenneskelige forhold er både sosialt og religiøst/kosmologisk konstituert, og inngår bare som en del av alle de andre regler som styrer naturen og menneskene.

Selvfølgelig er det økologiske forutsetninger for Naskapienes rettssystem: dyrene, særlig reinen, beveger seg over store områder, noe som gjør at jegerne må være mobile. En jegertilpasning innebærer også at de trenger svære områder for å livnære seg. Disse faktorene, og flere til, betyr at ingen enkelt person eller gruppe av personer kan monopolisere et område. Indianerne oppfatter det derfor slik at alle har felles

og identiske rettigheter i hele jaktterritoriet og alle dets ressurser. Naskapiindianerne uttrykker det slik: "vi tilhører dette landet" og ikke at landet tilhører dem. (Sammenlign hva jeg sa ovenfor om hvordan de oppfatter seg selv som en integrert del av naturen). De sier også at intet menneske er sjef for landet ("metau assin wutshimau", dvs. det finnes ingen sjef for landet).

Altså finner vi hos Naskapiindianerne ingen monopolisering av hverken arbeidskraft eller jord, og la meg legge til, heller ikke av teknologi. Det er et egalitært samfunn hvor ingen enkelt gruppe kan monopolisere maktkilder og bruke disse til å utforme lover og regler, ei heller håndheve slike. For dem eksisterer praktisk talt bare kollektive rettigheter, og hvor forvaltning av landet og dets ressurser først og fremst har vært en implikasjon av både de økologiske og de kosmologiske sammenhenger som indianerne inngår i, slik som jeg antydningvis har redegjort for over.

Dette reiser flere stor problemer i dagens situasjon, når Naskapiene skal forsøke å oppnå en formell anerkjennelse av sine rettigheter. For det første står de i den situasjon at de ikke har noen organisasjon eller noe organ som kan opptre som en enhet med hensyn til deres jaktområder. For det andre byr det på store problemer å "oversette" Naskapienes bruk av sine landområder, og deres kodifisering av denne bruk, til begreper som er forenlig med, eller sammenlignbare med det euro-kanadiske juridiske system (pkt. 3 ovenfor) på en slik måte at de føderale og proviensielle myndigheter kan ta stilling til Naskapienes krav.

Det viktigste her er kanskje at de euro-kanadiske myndigheter vil kreve at Naskapiene kan peke på et territorium med faste og bestemte grenser. Det vil si at både Naskapiene og deres naboer, f.eks. inuittene, anerkjenner disse grensene. Med andre ord vil myndighetene kreve at Naskapiene har et slags eie-domsbegrep knyttet til et definert territorium. En av grunnene til dette er at myndighetene nødvendig vil risikere å forhandle med

Naskapiene om et landområde hvor andre grupper plutselig kommer inn og krever de samme rettighetene til det samme landet, eller deler av det.

Med dette kravet blir høyest problematisk for Naskapiene. Riktignok har de en oppfatning av et landområde som de tilhører i større grad enn noen andre. Og innen dette territorium er det et kjerneområde som de betrakter som sitt ressursmessige og kulturelle sentrum. Tradisjonelt var det folk fra flere stammer som pleide å møtes her hver høst når reinsdyrene i tusenvis krysset en svær elv til sine parringsplasser. Men etter at folk hadde jaktet og spist seg mette i noen uker, festet, danset og giftet seg, dro alltid gruppene fra de andre stammene tilbake til sine områder, mens Naskapiene kunne bli værende der enda noen tid. Naskapiindianernes rette navn (Mushwaw Innu) bærer de etter navnet på den store elven hvor disse gruppene møttes og festet. De bærer enda et annet navn som også blir ansett som riktig både av dem selv og andre indianerstammer. Det er: "Wapen Ota Innuts" som betyr "soloppgangens folk", et navn de har fordi de hører til det landet som begynner ved den store elven Mushwaw Shibu og strekker seg mot øst helt ut til Labradorkysten.

Så langt ville kanskje alt vært greit. Men vanskeligere blir det ved at inuitter både nord og sør for Naskapiene ganske regelmessig bruker, og har alltid brukt fra tid til annen det samme territorium som Naskapiene, på samme måte som Naskapiene bruker deres områder ganske regelmessig. Poenget er at alle disse gruppene må følge reinflokkene dit de drar. Reinen kjenner jo selvfølgelig ingen grenser.

Både Naskapiindianerne og inuittene anser det som en selvfølge at det skal være slik, for ingen er "sjef" for landet, og alle har en selvfølgelig rett til landets goder for å opprettholde livet. (Dette gjaldt også de hvite da de kom som jegere og fangstfolk. Det falt ikke indianerne inn å jage dem bort). Men like fullt forventer begge parter at de skal trekke seg tilbake til sine hjemlige trakter når jakten er over.

4.2 HVORDAN FUNGERER ET SLIKT SYSTEM?

Jeg tror dette brukersystemet stort sett har fungert bra av særlig to grunner. For det første har jegerbefolkningene på Labradorhalvøya en slags oppfatning av økologisk balanse, det vil si at de kontinuerlig vurderer forholdet mellom mennesker og tilgjengelige ressurser innen et område. Dette er en av hovedgrunnene til at indianerne er så fleksible; den minste organisatoriske enhet er kjernefamilien, og de kommer stadig sammen i større eller mindre grupper, som igjen splittes og endres i sin komposisjon, blant annet fordi folk stadig er på leting etter områder som er rikere på vilt. Indianerne vet hvor ulike grupper vanligvis jakter til ulike tider av året, og vil ikke selv risikere å sulte ved å forstyrre den demografiske/økologiske balanse. En konsekvens av dette er at det har vært en viss tendens til at ulike slektsgrupper har knyttet seg nærmere til bestemte områder innenfor Naskapienes samlede territorium, men uten at det på noen måte har dreiet seg om monopolisering av slike områder.

Den andre mekanismen som har hatt territoriell integritet som konsekvens, er bruken av shamanistiske krefter, eller trusselen om bruk av slike. Ulike stammer er redde for hverandres shamaner og deres enorme krefter som kan virke over svære avstander. I dag uttrykker således Naskapiindianerne redsel for å dra til yttergrensene av sitt territorium fordi de frykter andre gruppers shamaner og deres krefter som f.eks. kan skape så langvarige stormer og uvær at de alle vil omkomme. De hevder at de har spesiell grunn til denne frykt i dag fordi de selv for tiden har liten åndekraft, noe som skyldes at de er uten noen stor shaman nå.

Det er klart at dette er helt andre mekanismer for å regulere bruken av et territorium og dets grenser enn den vi kjenner fra våre vestlige samfunn. Jeg vil tro at slike mekanismer som bidrar til territoriell integritet vanskelig lar seg beskrive eller fange inn av det euro-kanadiske politiske og juridiske system. Å innføre vestlige eiendomsbegreper hvor ulike grupper

får eksklusive rettigheter til spesielle områder, og å etablere kontroll- og forvaltningsorganer som ikke har eksistert tidligere, vil sannsynligvis ødelegge slike mekanismer, samt forstyrre den sosiale og økologiske balanse i det systemet som tidligere har omfattet praktisk talt hele Labradorhalvøya.

Det er nærliggende å sammenligne med hvordan den nye rein-driftsloven i Norge vil fungere i det sosio-økologiske systemet som Nordskandinavia utgjør. Det er ikke urimelig å tenke seg at for eksempel de såkalte områdestyrene på avgjørende måter vil gripe inn i dette systemet, og ha som, kanskje utilsiktet, konsekvens at lignende mekanismer i det tradisjonelle systemet forstyrres eller ødelegges. Men dermed har jeg ikke sagt at forvaltningsorganer ikke burde opprettes, for det er vel nødvendig når de tradisjonelle systemer koples til de ekspansive statlige systemer. Poenget er at slike organer, og de regler som de skal forvalte, må springe ut av den lokale sosiale og politiske orden og være vare for slike mekanismer som jeg har beskrevet fra Labrador.

Når det gjelder Labradorhalvøya, så vil jeg tro at det skulle gå an å kombinere Naskapii, Cree, Montagnais og Inuit sedvanerett og kanadisk juss som et grunnlag for et urbefolkningenes forvaltningsorgan for hele dette området.

5 MANGEL PÅ ORGANISATORISKE RESSURSER.

Hvordan reagerer så Naskapiindianerne på kravet fra myndighetene om at de må frembringe dokumentasjon, og føre en argumentasjon hvor alt skal følge majoritetens premisser? Min erfaring selv i en så viktig sak hvor rettighetene til hele deres landområde sto på spill, var Naskapiene ikke i stand til å mobilisere en felles politisk front. Naskapiene sto splittet i sine vurderinger av forholdet mellom seg selv og de hvite og deres euro-kanadiske samfunn. På den ene siden var det de som vurderte situasjonen slik at de var nødt til å gjøre det beste ut av det med de ressurser som tross alt var til rådighet.

Innsamling og skriftlig nedtegning av dokumentarisk materiale som ledd i forberedelsene til forhandlinger med myndighetene om landrettene ble sett på som nødvendig, og som deres eneste sjanse til å oppnå noe som helst. På den annen side var det de som la vekt på at hele spillet om retten til land og vann ble ført på de hvites premisser, og at de (naskapiene) derfor var nødt til å tape uansett. Deres holdning var derfor at de ikke burde vikle seg inn i dette spillet. Karakteristisk var det at disse hevdet at det å skrive var det samme som å lyve, slik som de hvite stadig skriver og lyver. Det ble derfor til slutt ganske umulig for noen indianer å engasjere seg i det dokumentariske arbeidet.

Generelt kan vi si om minoritetssituasjonen at de sosiale anledninger til å forvalte egen identitet på en tilfredsstillende måte, svekkes både fordi ervervslivet svekkes og gir færre anledninger til identitetsforvaltning, og fordi minoriteten ser alternative karrieremuligheter i den nye opportunitetssituasjonen som kontaktsituasjonen innebærer. Med dette følger alternative fortolkningsmuligheter av enhver samhandlingssituasjon. Det utvikles en uenighet og en slags konkurranse mellom folk om hvordan de samme situasjoner og symboler skal fortolkes. Etter hvert utkrystalliserer det seg to kontrasterende strategier for hvordan man skal takle det euro-kanadiske samfunn og dets representanter. Noen sier at de må lære seg engelsk, at de må lære å lese og skrive, og i det hele tatt bestrebe seg på å tilegne seg ferdighetene til de hvite for å kunne hamle opp med det hvite samfunn. Denne strategien innebærer ofte at Naskapiene knytter seg til enkelte hvite som deres klienter.

Den andre strategien innebærer en fornektning av det hvite samfunn og dets innflytelse. Det er indianere som sier at de må stole på sine egne krefter, og at om de mottar noe som helst slags hjelp fra de hvite så innebærer det uvegerlig et budskap om at indianerne er mindreverdige. Det er imidlertid viktig å peke på at folk kan skifte mellom disse to strategiene fra situasjon til situasjon. Deres daglige liv bærer sterkt preg av

dette grunnleggende dilemma som er karakteristisk for en minoritetsgruppe.

6 POLITISK ANERKJENNELSE - RETTEN TIL Å VÆRE FORSKJELLIG.

Etterhvert som det tradisjonelle ervervslivet ødelegges, blir også kontekstene hvor egen identitet blir definert og forvaltet stadig mer flertydige og problematiske. Samtidig blir forholdet til majoriteten preget av den stigmatisering som minoriteten blir utsatt for. Majoritetens diskriminerende holdninger internaliseres også av minoritetsmedlemmer, og blir stadig gjort relevant i kontekster hvor minoritetsmedlemmer forvalter, og "snakker om" sin identitet. I denne situasjonen vil minoriteten uvegerlig få en stadig sterkere opplevelse av avmakt og mindreverd, noe som etterhvert fører til utstrakt apati fordi det tilsynelatende ikke finnes noen vei ut av utføret.

Det er klart at den situasjonen som Naskapiindianerne nå befinner seg i først og fremst er et resultat av manglende økonomiske og politiske ressurser. Men det er også vesentlig å peke på at de samtidig er frarøvet mulighetene til å forvalte sin egen identitet gjennom entydige ritualer.

Men jeg tror ikke det er så fruktbart å nære den forestilling at om for eksempel Naskapi eller samene skal betraktes som en egen etnisk gruppe, så må de ha en slags harmonisk enighet om et integrert verdisystem. Snarere enn å fokusere på, og lete etter de grunnleggende tradisjonelle verdier som vi gjerne forestiller oss ligger til grunn for etnisk særegenhet og identitet - verdier som likevel endrer seg kontinuerlig - så fokuserer vi på dilemmaene og den ambivalens som folk opplever i minoritetssituasjonen når de skal vurdere hendelser, samhandling og bytteforhold. For de vurderer uavlatelig den behandling de får av majoriteten: om den er rettferdig eller ei, eller i hvilken grad den er rettferdig. Avgjørende i denne

vurderingen er om folk får positivt bekreftet det selvbilde som de eksponerer for andre.

Jeg tror det er fruktbart å se på opplevelsen av dilemmaene, og den diskurs som minoriteten fører innbyrdes om disse dilemmaene, som meget av drivkraften bak etnisk tilhørighet og identitet, og at den tjener til å vedlikeholde etniske grenser.

Det kan derfor ikke planlegges som om minoriteten er aldeles homogen i sine interesser og fortolkninger av virkeligheten. Ei heller kan nasjonalstatens myndigheter planlegge for å fjerne en slik "splittelse", eller bruke det mot minoriteten som et uttrykk for at de er uenige eller ikke vet hva de vil. Denne uenighet, eller splittelse, er en del av det politiske drivstoffet - og er derfor nyttig. Det vesentlige er at minoriteten gis tilstrekkelig tid, ressurser og organisatorisk kapasitet til å håndtere disse prosessene.

*Dette bidraget har tidligere blitt publisert i Tidsskrift for Samfunnsforskning (Universitetsforlaget) 1982, bind 23.

LITTERATUR:

- Bennett, Gordon: Aboriginal Rights in International Law. Occasional Paper no.37 of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, London 1978.
- Cumming, Peter A. & Mickenberg, Neil H. (eds.): Native Rights in Canada. The Indian-Eskimo Association of Canada, Toronto 1972.
- Henriksen, George: Hunters in the Barrens. The Naskapi of the Edge of the White Man's World. ISER, Memorial University, St. John's, NFLD, Canada 1973.

Henriksen, George: Land Use and Occupancy among the Naskapis. Report presented to the Naskapi-Montagnais Innu Association. Stensil, 1977.

Henriksen, George: "Contrasting Prophecies in Indian - White Relations and the Lack of Political Mobilization among the Naskapis". Bidrag til symposiet om "transaksjon og signifikasjon" ved Sosialantropologisk institutt, Universitetet i Bergen. (Under utgivelse).

DEL II

ET FILOSOFISK PERSPEKTIV

Kapittel 1: Om retten til privat eiendom.
Av: *Kjetil Steinsholt.*

Kapittel 2: "Avskaff den private eiendomsrett."
Av: *Kjetil Steinsholt.*

Kjetil Steinsholt:

OM RETTEN TIL PRIVAT EIENDOM.

EN PRESENTASJON AV LOCKE, NOZICK OG RAWLS.

Alle har en rett til både å ha eiendom alene og ha eiendom sammen med andre.

-Menneskerettighetserklæringen
artikkel XVII-

Retten til privat eiendom spiller en sentral rolle innenfor den liberalistiske teori. I dette bidraget vil jeg se på tre forskjellige liberale eiendomsteorier slik de har blitt utviklet av Locke, Nozick og delvis av Rawls. Jeg vil videre hevde at alle disse tre filosofene på ingen måte har klart å gi en fullgod beskrivelse av rettferdiggjøringen av retten til privat eiendom. Men før jeg kommer så langt vil jeg innledningsvis ramme inn problemet gjennom en kort diskusjon av eiendomsbegrepet.

1 INNLEDNING: EIENDOMSRETT OG SAMFUNN.

Generelt er eiendomsforhold et riktig eller korrekt konstituert forhold, eller en rekke forhold mellom personer i henhold til ting. Denne definisjonen er ikke ny, men går i alle fall tilbake til Hobbes (1600-tallet), brukes av Locke og blir eksplisitt brukt av Marx. I "Den Tyske Ideologi" skriver Marx blant annet at eiendomsforhold er individers relasjoner til hverandre med referanse til det materielle, det instrumentelle og til arbeidsproduktet. Lockes klareste definisjon av eiendomsforhold kommer i "Two Treatise of Government", der han skriver: Jeg kan ikke ha noen eiendom hvis andre rettmessig kan ta den fra meg, uten min tilslutning.

Som vi ser er Marx definisjon mer generell enn Lockes, fordi Marx i mange av sine senere verker i større grad var orientert mot forhold og ikke rettigheter. Det å eie noe involverer eierrettigheter og gir andre mennesker plikter. Den viktigste plikten er ikke å ta fra eller gripe inn i eierens bruk av det han eier. (Se min diskusjon av Marx i kapittel III).

Reglene som beskriver rettighetene og pliktene som konstituerer eierforholdet kan enten være moralske eller juridiske, eller de kan være begge deler. I de fleste industrialiserte land er rettighetene og pliktene både juridiske og moralske, men dette er ikke et krav når det er snakk om eiendom.

Enten reglene er juridiske eller moralske, fører det å eie noe til at eieren har rettigheter over det han eier som ikke-eiere mangler. Hvis Olsen eier et stykke jord, fører det med seg at Olsen har rettigheter over jorden han eier og som andre ikke eier, og at andre har plikt til å respektere disse rettighetene samme hva det nå er. De rettighetene Olsen har er avhengig av den bestemte type eiendomsrett som blir anvent innenfor Olsens samfunn. Innenfor en eiendomsform som f.eks. ligner den private eiendomsrett, vil Olsen være i stand til å utøve alle de såkalte bruksrettigheter, som f.eks. rett til å bygge hus på jordområdet, selge det eller testamentere området til hvem han vil. I andre samfunn, med andre eiendomsformer kunne Olsen hatt færre rettigheter over jordområdet. Kanskje ville han ikke hatt retten til å selge jorda til hvem han vil. Eller kanskje finnes det et odelsrettsystem som setter grenser for fri overføring av jordområdet.

Skal en bestemt eiendomsform eksistere i et samfunn, må reglene som definerer eller konstituerer relasjonene bli anerkjent av alle medlemmene i samfunnet. For å si det fint: Reglene må være intersubjektive. Hvis ikke samfunnsmedlemmene anerkjenner det samme setter med eiendomsregler, vil eiendomsbegrepet ikke ha noen mening i det hele tatt.

Men dette betyr ikke at alle er enige i, eller støtter den bestemte eiendomsformen X, eller tror at den bestemte formen X er moralsk rettferdig. Både Larsen og Svendsen kan begge være enige i at en bestemt eiendomsform eksisterer i samfunnet, og likevel være uenige om dens moralske rettferdighet. Svendsen mener at den er moralsk rettferdig, mens Larsen kanskje mener at den er den styrendes klasses sammensværgelse mot ham for å ta fra han jordområder eller rikdommer. Larsen mener at en bestemt eiendomsform eksisterer i samfunnet der han bor, men på samme tid mener han at den er umoralsk og bør endres. Poenget er: Ikke alle er enige i eiendomsformen, selv om nok de fleste må være det: Selv om det finnes grensetilfeller vil det i et samfunn være få spørsmål om selve formene. I komplekse spesialiserte samfunn med bestemte eiendomsformer som er en del av det juridiske institusjonaliserte systemet som både inneholder regler for endring av lover, og regler for hvordan lover skal anvendes, kan det selvsagt være uenighet om noen aspekter ved eiendomsformene.

Mange forskjellige eiendomsformer har blitt praktisert, og mange andre former er logisk mulige (Grunebaum, 1987).

Før jeg ser litt nøyere på de forskjellige rollene forskjellige eiendomsformer spiller i samfunnet, er det viktig å peke på at ideen om privat eiendomsrett nok, på samme tid er den mest diskuterte og kanskje minst forståtte eiendomsformen.

Det er ingen reell enighet om hvilke regler som definerer privat eiendomsrett. Mange forskjellige regelsett blir brukt, regler som ligner svært på hverandre. En definisjon er at privat eiendomsrett er "den eksklusive retten en person har over ting". Denne definisjonen stammer fra Locke som hevdet at man har rett til å bruke det som eies privat som man vil, uten å spørre noen andre om samtykke, vel og merke innenfor grensene som den "naturlige loven" (dvs. før vi fikk formelle lover som regulerte det sosiale liv) skisserer i spørsmålet om ikke å skade eller krenke andres rettigheter. Hvis vi tolker Locke strengt kan vi si at privat eiendomsrett kan defineres ved å

bestemme subjekt, objekt og innhold i eiendomsrelasjonene. Relasjonens subjekt er stort sett personer. Privat eiendomsrett setter ingen begrensninger på hvem som kan være eiere. Det kan være enkeltpersoner, eller grupper av individer. (Hvis personer selv blir eid, som slaver, koner, osv. kan de vel og merke ikke selv bli eiere). Relasjonens objekt innenfor et system med privat eiendomsrett kan være alt mulig rart. Noen eiendomsformer kan begrense området som kan eies privat, ved f.eks. å utelukke personer, eller å utelukke land eller ressurser fra objektrelasjonen. I et slikt tilfelle, vil eiendomsformen ikke være privat, selv om deler av den vil kunne betraktes som privat, i alle fall i innhold. Det er innholdet i den private eiendomsrettsrelasjonen som nok best definerer denne formen sammenlignet med andre former for eiendomsrett. Innholdet i en privat eiendomsrettsrelasjon består stort sett av retten til å bruke eiendommen på en hvilken som helst måte, bare begrenset av den moralske loven. (Hva den moralske loven er, er svært diffust, noe jeg kommer tilbake til). Private eiere har rett til å bruke og forvalte hva de eier som det passer dem. Private eiere har også ubegrensede rettigheter til inntektene fra det de eier, dvs. en ubegrenset fiskal kontroll. Disse rettighetene inkluderer ikke bare penger fra leiekontrakter, men også retten til å selge med fortjeneste eller å ødelegge det man eier.

1.1 DET KAN UMULIG EKSISTERE SAMFUNN UTEN EIENDOMSRETT.

Hvorfor skal det være eiendomsrettigheter i det hele tatt? Svaret på dette spørsmålet vil forsøke å gi en generell rettferdiggjøring av eiendomsretten. Problemet med en bestemt type rettferdiggjøring gir svar på følgende spørsmål: Gitt at det skal være eiendomsretter av et eller annet slag, hvilken type(er) bør det være? Denne distinksjonen forutsetter at et samfunn uten eiendomsretter, der det ikke finnes noen regler for eiendomsrett i det hele tatt, er en logisk mulighet. Det er mulig å tenke seg samfunn der bestemte eiendomsformer er fraværende, som f.eks. privat og feudal eiendomsrett. Men det

er ikke mulig å tenke seg et samfunn hvor det ikke finnes noen form for eiendomsrett i det hele tatt. Hvis det kan vises at et samfunn uten noen form for eiendomsrett er umulig, vil det eneste relevante moralske spørsmålet være: Hvilken bestemt eiendomsform er moralsk rettferdig? Spørsmålet om moralsk rettferdiggjøring av eiendomsrett generelt blir da rett og slett et skinnproblem.

La oss se på to idealsamfunn: Et samfunn som er basert på arbeidsdeling og bytte. Et annet samfunn som ikke er basert på arbeidsdeling og bytte, men der knapphet krever at produksjonen styres mot hva man har behov for eller hva man trenger.

Alle samfunn som baserer seg på arbeidsdeling og bytte må ha en bestemt eiendomsform, fordi arbeidsdeling og bytte (begrepsmessig) forutsetter eiendomsrett og eiendoms-kriterier. Bytte, selv i den videste betydning, har ingen mening hvis den ikke knyttes til ideen om eiendomsrett. Bytte er overføring av eiendomsrett til noe, dvs. en overføring av rettigheter over noe fra en person(er) som har disse rettighetene, til en som mangler dem. Uten disse rettighetene ville det ikke vært noen grunn til å bytte, siden ingen ville vært forhindre-t fra å ta hva de andre eier. Kort: Bytte er kun mulig hvis det, med en viss grad av sikkerhet, er kjent hvem som har eiendomsretten til hva. Dette er riktig, selv i samfunn som mangler markeder, hvor distribusjonen av eiendom, f.eks. jegerens bytte, blir bestemt av slektskapsbånd. Selv i slike tilfeller må det være regler som identifiserer hvem sitt bytte det er (er det den som skjøt pilen, eller den som først kom frem til byttet som er den rettmessige eieren?), og regler som identifiserer hvilke slektinger som har rett til hvilken del av byttet.

Med disse eksemplene vil jeg ha fram følgende; Alle samfunn har en eller annen form for eiendomsrett. Ved å begrense eiendomsrelasjoner, slik at bare de formene som f.eks. inneholder retten til å testamentere sitt landområde til hvem en vil får betegnelsen eiendomsrett, ville f.eks. feudalismen som ikke hadde denne retten ikke blitt plassert under betegnelsen en

eiendomsform. Men for at ethvert begrenset innhold skal bli relevant i en moralsk rettferdiggjøring av eiendom, må det finnes argumenter som viser hvordan det begrensede innholdet møter grunnlaget for rettferdigjøringen: Sagt enklere: Bestemte eiendomsformer må bli vurdert for at vi skal kunne se om de møter grunnlaget for rettferdigjøringen eller ikke. Ideen om at noen eiendomsformer må eksistere i alle mulige samfunn lurer seg ikke unna dette spørsmålet. Samfunn adopterer aldri eiendomsformer generelt, men alltid i en bestemt form. Derfor er rettferdigjøringen alltid av en bestemt eiendomsform, aldri av eiendom generelt (Grunebaum 87).

2 TILBAKE TIL NATURTILSTANDEN: JOHN LOCKE.

De fleste liberale teoretikere holder også i dag fast på forestillingen om individuelle rettigheter, der frihet blir sett på som fravær av tvang. Et sentralt begrep, ja selve grunnpilaren, innenfor liberalismen er de naturlige rettigheter. Kort kan vi si at naturretten er en rett som står over mennesker, og ikke bare de "vanlige" samfunnsmedlemmene, men også makthaverne. Ut fra dette har man sagt at en statsmakt ikke har noen legitim autoritet til å fordele rikdom eller rettigheter ut fra en felles politikk. Hvis individer har rettigheter, og hvis disse rettighetene etablerer noe fast, vil forsøk på å omfordele eiendom "rettmessig" (likt) ofte utgjøre et misbruk av makt overfor de som på en eller annen måte har "lykkes" i samfunnet. Hvis jeg velger å arbeide hardt og dyrke min eiendom, og du ligger på ryggen i dovenskap og eser ut i ditt eget flesk, vil det være misbruk av en statsmakt hvis jeg skal dele min produksjon med deg. Ethvert forsøk på (ved makt eller tvang) å ekspropriere en del av privateide landområder til fellesformål vil ut fra en slik streng logikk krenke rettighetene til den individuelle eier.

Jeg vil nå bevege meg over tre hundre år tilbake i tiden, og gi et blikk inn i filosofen John Lockes tenkning rundt eiendom. Locke er en merkelig figur innenfor den politiske filosofi.

Generelt ble han betraktet som en beskjeden og forsiktig borger med stor interesse for landbruk, han var ideskaperen til en revolusjon (den Engelske revolusjon i 1688), og hans arbeid har inspirert både liberale, konservative, radikale og revolusjonære tendenser i etterfølgende generasjoner. Han er en Janus-figur, som i stor grad hentet sine argumenter fra filosofer som Aquinas og Hooker, men som også fant de "revolusjonærer" ideene til Condillac og Pain svært interessante. Lockes argumenter om eiendom er nettopp av en slik karakter. Grunnen til det er at han på en omfattende måte forsøker å rettferdiggjøre eiendom slik den oppstår innenfor naturtilstanden. Tidlige filosofer forsøkte ikke på en slik ambisiøs måte å rettferdiggjøre opprinnelsen til privat eiendomsrett, som Locke gjør. Stort sett ble eiendomsrett sett på som en konsekvens av menneskeskapte lover. For Hobbes f.eks. var det ikke snakk om noen eiendom innenfor naturtilstanden. Eiendom oppstod heller som et resultat av lovene som ble utviklet av "the sovereign". Locke bringer oss altså tilbake til naturtilstanden. La meg sitere Locke: "I begynnelsen var Amerika...-....".

2.1 NATURTILSTANDEN OG DEN PRIVATE EIENDOM.

Det kan ikke være noen tvil om at eiendomsrefleksjonene i John Lockes politiske teori er og har vært grunnleggende viktige. Lockes styrende prinsipp om at regjeringer har blitt til for å beskytte den private eiendomsrett krever at han på en måte etablerer en naturlig rett til privat eiendom som eksisterer og går forut for det sivile samfunn. Mer spesifikt er Lockes mål i kapitlet "Om Eiendom" i "Two Treatises of Government" å gjøre de individuelle eiendomskravene uavhengig av resten av samfunnet. Locke satte seg som mål å vise hvordan menneskene som lever innenfor naturtilstanden, en tilstand med fullstendig frihet, kan ha en rett til privat eiendom. La oss først se på hvordan Locke rettferdiggjør retten til privat eiendom ved å knytte den til arbeid.

Målet for boken "Two Treatise of Government" var å bestemme den politiske autoritets legitimitet. Han argumenterer i mot dem som forsøkte å stable på beina en rettferdiggjøring ut fra en kongelig guddommelighet, og implisitt mot Hobbes teori om den absolutt suverene. Locke opprettholder at politisk makt og politisk autoritet er avledet fra et samtykke fra de som blir styrt, og ikke fra Gud. Videre er, etter hans mening, makten bundet, ikke absolutt. Gitt at mennesker trer inn i regjeringer for bedre å kunne beskytte sin frihet og eiendom, kan regjeringens makt ikke utøves lenger enn det felles gode tillater. I situasjoner hvor den lovgivende forsamling handler stikk i strid med de målene den egentlig skulle tjene, har folket rett til å gjøre opprør mot regjeringen og forme en ny lovgivende forsamling.

Det er klart at den legitime utfoldelse av politisk autoritet er avhengig av de egenskapene menneskene tillegger naturtilstanden og hvordan de sammen vil kunne komme frem til en regjeringsutforming. Locke hevder at

"the great and chief and therefore, of men`s uniting into commonwealths and putting themselves under goverment, is the preservation of their property" (Locke, 1960, side 124),

hvor eiendom defineres bredt som rett til liv, frihet og landeiendom.

Jeg vil i neste avsnitt snevre eiendomsbegrepet inn, ved å knytte det til forskjellige eiendeler og land. For at Locke skulle kunne vise at en av grunnene til at mennesker gikk sammen inn i et sivilt samfunn for å beskytte sin eiendom, var det viktig for ham å vise at det finnes en rett til privat eiendom som eksisterer forut for etableringen av et sivilt samfunn. Poenget med det kjente kapittel V "Om Eiendom" er altså å vise at det eksisterer en naturlig rett til privat eiendom innenfor naturtilstanden, uavhengig av enhver generell enighet. Straks en slik rett har blitt etablert som en av de

grunnleggende målene for utformingen av det sivile samfunn, kan Locke argumentere for at hvis regjeringen på en eller annen måte truer den private eiendomsrett gjennom tilfeldig utfoldelse av makt, har samfunnsmedlemmene en rett til å oppeve regjeringen.

Selv om Lockes grunner for å etablere den naturlige rett til privat eiendom er klar nok, er rettferdiggjøringen av denne retten på ingen måte selvklar. Det finnes mange tolkninger av Lockes eiendomsteori som knyttes til forskjellige tråder i hans argumentasjonsnøste. La oss forsøke å nøste litt mer.

2.2 EIENDOM OG ARBEID.

Locke starter opp med en antagelse om at mennesker innenfor naturtilstanden har all eiendom felles. Ingen individer hadde noen rett til bestemte deler av et landområde. Gitt et slikt forhold, må Locke vise hvordan et individ på en rettferdig måte kan kreve privat eiendomsrett over ting og land. Han opprettholder at Gud har gitt verden til menneskene ut fra et formål, nemlig at

the earth and all that is therein, is given
to men for the support and comfort of their
being (Locke, 1960, side 26).

Påbudet fra Gud og fornuftens lov krever at menneskene bruker jorda for å opprettholde sine liv. For å kunne bruke jorda, må mennesket nødvendigvis ha midlene for hensiktsmessig bruk av naturens goder. Disse hensiktsmessige midlene er arbeid. Locke hevder at det et menneske tar eller rydder (og foredler) fra naturtilstanden gjennom sitt arbeid, rettmessig blir en del av personens eiendom.

Den generelle rettferdiggjøringen av retten til privat eiendom appellerer til retten til det å kunne bevare (ta vare på), noe som senere har fått betegnelsen "Lockes grunnleggende naturlov". Hvis vi så spør om hvorfor det nødvendigvis må være en

rett til eiendom, er svaret ganske enkelt at mennesker må være i stand til (på en fullstendig måte) å tilegne seg goder for å opprettholde sine liv. Den bestemte typen eiendomsrett Locke tilegner seg, krever etter det jeg kan se litt mer forklaring.

Locke knytter tre begrensninger til privat tilegnelse av goder innenfor naturtilstanden. For det første: For at et individs tilegnelse skal kunne være rettferdig, må det være nok igjen (og av samme kvalitet) tilgjengelig for andre. Dette er den kjente tilstrekkelighetsbegrensningen. For det andre: Et individ kan bare gjøre hevd på å besette så mye som han selv kan bruke. Det må ikke ta i besittelse så mye at det ikke selv klarer å bruke opp alt. Dette er ødeleggelsesbegrensningen. Til slutt: Et individ har en rett til kun å tilegne seg de objektene som det selv har lagt sitt arbeid inn i. Enhver tolkning av Lockes teori må ta alle disse begrensningene på retten til tilegnelse av eiendom med betraktning.

Rettferdiggjøringen av retten til privat eiendom er klar hos Locke. Den knyttes til eiendom:

"This labour, in the beginning, gave a right of property wherever any one was pleased to employ it upon what was common, which remained a long while, the far greater part and is yet more than man makes use of" (Locke, 1960, side 35).

Problemet som enhver tolkning av Lockes teori står ovenfor er å kunne forklare hvordan arbeid rettferdiggjør et eiendomskrav. Eller: Hvordan er nå sammenhengen mellom arbeid og retten til privat eiendom? Her, som ellers i Lockes filosofi, finnes det en rekke forskjellige tolkninger. Jeg har forsøkt å plukke ut de mest sentrale. Den første tolkningen som jeg vil rette søkelyset mot, ser på arbeid som forbindelsesleddet mellom mennesket selv (heretter selvet) og de ytre objekter, og retten til privat eiendom av objekter som en utvidelse av nettopp retten til eiendom over en selv.

2.3 EIENDOM, ARBEID OG RETTEN TIL EGET LIV.

Locke har tradisjonelt blitt tolket dithen at han skal ha basert retten til privat eiendom ut fra kravet om at alle personer har eiendom til sine egne liv og til arbeid. I "Two Treatises of Government", skriver Locke:

Though the Earth, and all inferior creatures be common to all men, yet every man has a property in his own person. This nobody has any right to but himself. The labour of his body, and the work or his hands, we may say, are properly his. Whatsoever he removes from the state that nature hath provided and left it in, he hath mixed his labour with and joined to it something that is his own, and thereby makes it his property. It being by him removed from common state nature placed it in, hath by this labour something annexed to it, that excludes the common right of other men" (Locke, 1960, side 27).

Locke beveger seg altså fra den kollektive til den private eiendom ved å utvide eiendommen til selvet, til også å gjelde fysiske objekter. Hvis vi ser på følgende formuleringer, er de svært så typiske for Lockes måte å argumentere for retten til privat eiendom på: (1) Ethvert individ har eiendom i sin egen person. (2) Individet har også eiendom i sitt arbeid. (3) Når et menneske gjennom arbeid foredler noe fra sin naturlige tilstand, har han lagt til det noe som er hans eget. (4) Derfor har arbeideren en rett til objektet som er et resultat av hennes arbeid.

Det er ikke vanskelig å kritisere Locke her: Trekket fra premiss (3) til (4) er litt i frekkeste laget. Vi kan stille oss følgende spørsmål: Hva er det som gjør at det å knytte arbeid til et objekt fører til eiendomsrettigheter? Hvorfor kan vi ikke rett og slett si at individet ganske enkelt mister sitt arbeid i objektene? Vi kan være enige om at individet eier sitt eget arbeid og samtidig nekte for at også individet eier produktet av dette arbeidet.

Flere av Lockes forsvarere har forsøkt å møte slike innvendinger med å utarbeide premiss (3). Locke forsvarer at når vi tilegner oss et objekt gjennom arbeid, så innlemmer vi noe til objektet som er vår eiendom. Gjennom det å tilegne oss et objekt gjennom arbeid, vil vi trekke vår egen personlighet inn i objektet. Derfor vil vi strekke den eiendomsretten vi har til oss selv ut til også å gjelde de tingene som vi har arbeidet på/med, fordi de har blitt en del av vår personlighet. Til grunn for en slik tolkning kan vi henwise til følgende sitat:

"From all which it is evident, that though the things of nature are given in common, yet man (by being master of himself, and proprietor of his own person, and the actions or labor it) had still in himself the great foundation of property" (Locke, 1960, side 24).

Under denne tolkningen ligger ideen om at retten til privat eiendom er retten til det å eie seg selv. Retten til å eie seg selv blir utvidet til å gjelde objekter foredlet av arbeid. Et slikt begrep om retten til eiendom gjennom objekter, setter Locke inn i den såkalte naturlige lov-tradisjonen fra det 17. århundrede. Denne tradisjonen innrømmer hvert enkelt individ innenfor naturtilstanden en liten sfære som de kunne ha for seg selv. Denne "sfæren" inkluderte eget liv og kropp, frihet, omdømme og ære. Alt som var innenfor denne sfæren tilhørte individet, og enhver som presset seg inn på denne sfæren kunne bli straffet. Denne sfæren kunne videre utvides til å gjelde andre ytre objekter som ble eid i fellesskap, men det måtte i slike tilfeller være en felles enighet om at en slik tilegnelse var akseptert. Samtidig måtte det etableres en konvensjon slik at de tingene man tilegnet seg for bruk, ikke ble tatt i fra en av de andre. Retten til eiendom er derfor basert på en overenskomst.

Locke aksepterte ideen om en eiendomssfære, men nektet for at den nødvendigvis måtte grunnlegges på en overenskomst. Mennesker trenger, ifølge ham, ikke å være enige for å basere en rettighet til tilegnelse av privat eiendom. Siden tilegnelse fører med seg

en utvidelse av personligheten i ytre objekter, vil disse objektene bli en del av individets sfære. Derfor vil ethvert forsøk på å ta det andre har lagt sitt arbeid inn i også være en krenkelse av denne personen.

2.4 EIENDOM, ARBEID OG NATURTILSTANDEN.

En slik tolkning av Lockes teori gir oss en forklaring på hvorfor tilegnelse kan etablere en eiendomsrett. Den forklarer også hvordan retten til eiendom over våre egne liv kan bli grunnlaget for eiendomsrettigheter. Videre: Det gir oss grunnlag for å forstå hvorfor Locke begrenser tilegnelsen. For at tilegnelsen skal kunne etablere en rett til eiendom, må tilegnelsen være minst mulig krenkende. Begrensningene som Locke setter på tilegnelsen innenfor naturtilstanden er av den typen som garanterer at ingen andre personer skal kunne bli krenket. Men det finnes en stygg tendens til "bakrus" i en slik tolkning.

Lockes rettferdiggjøring av retten til privat eiendom på grunnlag av arbeid er først og fremst gyldig ut fra naturtilstanden. Ut fra den konteksten Locke betrakter dette, kan det være vanskelig å se på hvilken måte arbeidsprosessen kan trekke arbeiderens personlighet inn i objektene av arbeiderens arbeid. Innenfor menneskenes opprinnelige tilstand, er arbeid først og fremst en aktivitet for ervervelse, og ikke så mye for produksjon. Lockes ide om tilegnelse innenfor en slik "idealtilstand" er som å plukke en sopp. På hvilken måte trekkes min personlighet inn i soppen når jeg plukker den? Kan en sopp som jeg har plukket skilles fra den min nabo har plukket, ut fra forskjeller i våre personligheter? Kravet om at det vi innlemmer i et objekt, gjennom vårt arbeid, er en del av vår personlighet, virker svært så usannsynlig ut fra den type arbeid som er typisk for naturtilstanden.

Men mange har forsøkt å tolke Lockes teori her med psykologiboken i hånden:

"The idea of the extension of the personality to physical objects is also natural to us. We can have a feeling of things being so intimately connected with ourselves that they are a part of our very selves. Being deprived of such objects represents something more than an economic loss. It is experienced as an attack on the personality itself" (Olivecrona, 1974, side 224).

Ut fra et slikt psykologisk ståsted forsvares Lockes teori om at foredlede objekter blir en del av arbeideren selv. Men det finnes nok ikke, etter det jeg kjenner til, noe grunnlag for å hevde at Locke var opptatt med arbeiderens holdninger mot det tilegnede objektet. Locke etablerer ikke noen rett til eiendom på grunnlag av psykologisk tilegnelse eller at en person vil at objektet skal bli hans. Etter det jeg kan forstå er retten til tilegnelse klart og tydelig basert på arbeid.

Det finnes mange svakheter ved en slik psykologisering av Locke. La meg nevne en: Ideen er at retten til eiendom er den retten alle individer har liggende på lur i sin egen personlighet. Denne retten til å eie seg selv blir så utvidet til å gjelde ytre objekter (for eksempel land) ved at vi blander vår personlighet inn i dem, slik at objektet blir en del av oss selv. Hvis jeg sier at bonde Randi Ås ikke driver jorden som hun eier godt nok (men hun driver den ikke så dårlig at hun bør gi den i fra seg), angriper jeg også personen Randi Ås. En slik rettferdiggjøring av retten til privat eiendomsrett tilslører distinksjonen Locke trekker mellom rettigheter til selvet og rettigheter over objekter. Selv om Locke definerer eiendom bredt, som liv, frihet og landområder, skiller han også mellom disse mange forskjellige typer eiendom. Den viktigste distinksjonen er at en av de rettighetene vi har over objekter, retten til å ødelegge, ikke er en rett vi har over selvet. Locke forbyr eksplisitt selvmord som løsning. Hvis et tilegnet objekt blir en del av selvet, kan det se ut som om vi blir forpliktet til å behandle objekter på samme måte som vi behandler personer. For Locke er respekten for menneskets

eiendom som objekt ikke ekvivalent med respekten for et menneskes personlighet.

2.5 EIENDOM OG BELØNNING. KOMMENTATER TIL BECKERS LOCKE-TOLKNING.

Utvidelsen av en teori som selvets betydning når det er snakk om eiendom mener jeg kan bestrides ut fra tre poster. Det finnes for det første ingen tilfredsstillende forklaring av hvordan individers personlighet trekkes inn i tilegnede objekter. For det andre kan en slik ide ikke forklare, på en tilfredsstillende måte, arbeidet som grunnlag for eiendomsrettigheter. For det tredje vil en sammenheng mellom eiendommens objekter på grunnlag av en utvidelse av personligheten, viske ut skillet mellom en person og de eiendelene han eier.

En annen vanlig tolkning av Lockes eiendomsteori knytter retten til privat eiendom til fortjent belønning. I følge en slik tolkning, krever det at en rett til eiendom tildeles arbeideren som en godtgjørelse for arbeiderens slit. I dette avsnittet vil jeg ta en nærmere titt på tolkningen Lawrence C. Becker presenterer av Lockes teori om eiendom som belønning.

I følge Becker (1977) har Locke flere argumenter for en teori om eiendomservervelse som igjen fører med seg to forskjellige argumenter for at arbeid gjør en berettiget til eiendom. Det første argumentet hans er basert på eiendomsrett til ens egen kropp. Han avviser dette argumentet ut fra ideen om at det er vanskelig logisk å kunne slutte fra eiendom i eget arbeid til eiendomsrett til produktet av eget arbeid. Det andre argumentet han reflekterer over utvider det opprinnelige argumentet, ved at han legger til premisser som refererer eksplisitt til arbeidsverdien. Fordi arbeid forsterker verdien av objekter som fjernes fra naturtilstanden, har arbeideren rett til eiendom til de objektene hun har lagt sitt eget arbeid inn i. Becker poengterer at dette argumentet bare kan vise at

"one is entitled to the value one's labor adds to the thing, and not to the thing itself" (Becker, 1977, side 34).

Allikevel forklarer ikke dette hvorfor det å øke et godes verdi rettferdiggjør retten til privat eiendom. Becker legger frem følgende argument som, etter hans mening, skal være Lockes siste forsøk på å kaste lys over en slik forklaring:

"(1) People have property in their bodies. (2) Likewise, their labor is their property. (3) Labor makes a distinction between the thing worked on and what is held in common. (4) The distinction is that labor adds something to an object above the contribution of nature. (5) The things labor adds is value. Unappropriated objects are "of no use", and labor is responsible for 9/10 or perhaps 99/100 of the value of the products of the earth. (6) Since things are of no use until appropriated, and appropriation in most cases involves labor which would not be undertaken except for the expected benefits, to let others have the "benefits of another's pain" would clearly be unjust. (7) This is so "at least where there is enough and good left in common for others" and where one takes no more than one can use. (8) Therefore, from (1) to (5) one is entitled to the whole of the value one's labor adds to things, and from (6) to (7)-together with elements from (1) to (5)-one is entitled to the other expected benefits as well" (Becker, 1977, side 35).

Ideen bak (6) og (7) er at siden arbeid ikke alltid er artig, er det urettferdig ikke å kunne dra fordeler av det man gjør (gitt at det vi tilegner oss gjennom arbeid ikke krenker andre). Begrensningene på tilegnelsen som presenteres i (7) gjøres for å garantere at man ikke krenker andre. Beckers tolkning av Lockes teori knytter en sammenheng mellom arbeid og retten til eiendom. Retten til eiendom grunnlegges på verdien som skapes gjennom individers arbeid. Men selv om Lockes argument refererer til arbeidsverdier, er det klart at retten til privat eiendom for ham ikke bare kan baseres på konsekvensene av en handling. Locke diskuterer ikke egenskapene ved moralske forpliktelser i "Two Treatise of Government". Men i

"An Essay Concerning Human Understanding" argumenterer Locke for at en handling bare kan bestemmes ved å referere til en regel:

"So that whencesoever we take the rule of moral actions or by what standard soever we frame in our minds the idea of virtues or vices, they consist only, and are made up of collections of simple ideas, which we originally received from sense or reflection; and their recitude or obliquity consists in the agreement or disagreement with those patterns prescribed by some law" (Locke, 1975, bok II, kapittel XXVIII, seksjon 14).

I Beckers formulering av Lockes teori, kan vi finne denne regelen (eller loven) i premiss (6). Det er urettferdig ikke å belønne arbeideren med en eiendomsrett til produktet av hans eget arbeid. Men, som Becker poengterer, står dette premisset (om slit eller smerte) åpent for hogg fra blant annet Proudhons kraftige innvendinger mot den private eiendomsrett (jfr. hans ide om at "eiendom er tyveri"). Med hvilken rett kan individer forlange betaling for arbeid som ikke er pålagt dem? Beckers postulerer her, i stedet for å vise, rettferdigheten av eiendomsretter. Argumentet hans følger følgende logikk: Arbeideren kan kreve eiendomsrettigheter til tingene som en godtgjørelse for slitet (eller smerten) han påføres ved å produsere tingen. Becker presenterer denne versjonen av Lockes argument som et forsøk på å kunne bruke argumentet som var basert på individers eiendomsrett til kropp og arbeid. Men ved å ta utgangspunkt i "slit-argumentet" kommer han etter min mening ikke av flekken. Han rammes av den samme kritikken som jeg tidligere presenterte når det var snakk om eiendom til seg selv som person. Rettferdiggjøringen av retten til privat eiendom på grunnlag av eiendom til ens eget arbeid kan ikke forklare hvorfor en blanding av arbeid med forskjellige typer goder fører til en eiendomsrett og ikke rett og slett til tap av arbeid. "Slit-argumentet", selv om det sikkert forklarer en del om det å arbeide, kan ikke forklare hvorfor arbeideren skal bli belønnet med eiendomsrettigheter. Begge argumentene faller

i bakken som en skutt fugl, fordi de ikke klarer å opprette den nødvendige forbindelsen mellom arbeid og eiendomsrettigheter.

2.5.1 Beckers reformulering av arbeidsteorien.

Becker foreslår en reformulering av argumentet for en arbeidsteori om tilegnelse som baserer seg på sammenhengen mellom arbeid og eiendomsrettigheter gjennom prinsippet om belønning:

"A person who, in some morally permissible way, and without being morally required to do so, "adds value" to others lives deserve some benefit for it" (Becker, 1977, side 50).

Gjennom dette prinsippet argumenterer han for at når personer gjennom sitt arbeid skaper verdi for andre, fortjener de en belønning. Og denne belønningen skal være en eiendomsrett.

Argumentet om fortjent belønning knytter en forbindelse mellom arbeid og eiendom basert på den verdien som skapes gjennom individers arbeid. I situasjoner hvor ingen andre blir krenket gjennom tilegnelsen - Lockes naturtilstand - vil en eiendomsrett bli gitt, fordi det er ingen grunn for andre til å klage. Ingen andre påvirkes gjennom tilegnelsen. Hvis andre blir påvirket, må Lockes argument endres. I konkurransesituasjoner vil individer bare være berettiget til eiendom gjennom produktet av sitt eget arbeid hvis arbeidet produserer nytte for andre. Retten til privat eiendom er da den eneste hensiktsmessige belønning.

Beckers argument bygger på premisset som sier at i tilfeller der det eneste (eller mest) passende gode for et individs arbeid er retten til privat eiendom, fortjener arbeideren eiendomsretten. For å kunne bestemme om en eiendomsrett er fortjent eller ikke, må vi bestemme om det er snakk om et passende gode, hvor

"the standard of fittingness must come ... from the nature of labor, the laborer, or the products of labor" (Becker, 1977, side 52).

Arbeid blir først og fremst utført for å tilfredsstille et behov eller ønske. Det kan være ære, berømmelse, penger eller eiendomsrettigheter. Hvis målet med arbeidet er å tilegne seg eiendom til hva som produseres, er eiendomsrett den eneste belønningen som passer.

Beckers arbeid-belønningsargument krever at personer skal belønnes for verdien av deres arbeid. Verdien som skapes gjennom arbeid på objekter som er stjålet fra andre fortjener ikke eiendomsretter som belønning. Vi ser at det er arbeidets motiver som er viktig for å kunne bestemme hva som teller som en passende belønning. Derfor ligger det implisitt i Beckers teori at motivet eller arbeidets mål må være moralsk akseptabelt. Beckers argument sier at det å arbeide kun for en rett til eiendom er et moralsk akseptabelt motiv. Men dette er jo nettopp det Proudhon stilte spørsmål til gjennom sine innvendinger mot belønningsargumentet. Ved at Becker forutsetter at privat eiendom kan være et passende gode for arbeidet, vil funksjonen av hans argumenter kun være en rettferdiggjøring av at individer burde ha rett til eiendom, gitt at rettighetene til privat eiendom eksisterer. Han gir en forklaring av hvordan arbeidet kan rettferdiggjøre kravet om eiendom, men han forutsetter at rettigheten til privat eiendom er i samsvar med moralen.

Beckers reformulering av arbeid-belønningsargumentet kan ikke fylle Lockes behov for en naturlig rett til privat eiendom. Selv om Becker ikke påstår at hans belønningsargument er synonymt til Lockes, hevder han allikevel at argumentet er

"very closely tied to Locke's notion of justice for those who "taking pains" or who add value to things by their own initiative" (Becker, 1977, side 491).

Men Beckers rettferdiggjøring av retten til privat eiendom er ikke tilstrekkelig for naturtilstanden. Et problem med Beckers rekonstruksjon av Lockes argument er at rettferdiggjøringskonteksten på ingen måte er klar. For Locke er retten til privat eiendom innenfor naturtilstanden adskilt fra retten til eiendom etter innføringen av penger.

2.5.2 Er verdien av arbeid en økonomisk verdi?

Innenfor naturtilstanden var det Lockes mål å etablere eiendomsrettigheter som var naturlige, det vil si uavhengig av generelle overenskomster. En av betingelsene i Beckers versjon av arbeidsteorien er at individets arbeid må ha nytte for andre før eiendomsrettigheter er fortjent. Ved å fortjene belønning for sitt arbeid, må individet ha lagt verdier til andres liv. Selv om Becker på ingen måte er klar når det er snakk om de eksakte verdiene av slike egenskaper, krever hans teori at verdiene kan måles på en objektiv måte. Belønningen som tilkommer arbeideren er proporsjonale med verdien han skaper (for andre). Beckers eksempler forutsetter at verdien av arbeid i første rekke er økonomisk verdi, eller mer presist: Markedsverdi. Hvis vi tolker dette på Beckers økonomiske måte, vil betingelsene som ligger til grunn for kravene om privat eiendom føre med seg en form for overenskomst: Overenskomsten om verdier. Men, som jeg har vist, er Lockes mål å etablere eiendom som en naturlig rett, en rett ethvert sivilt samfunn må respektere.

Becker kan selvsagt svare at gitt Lockes beskrivelse av naturtilstanden som en stat i overflod, vil retten til privat eiendom være rettferdiggjort siden ingen andre vil bli påvirket negativt av arbeiderens tilegnelse. Selv om vi ser på Beckers arbeid-belønningsargument som en rettferdiggjøring av retten til privat eiendom etter at menneskene har blitt enige om å vurdere penger ut fra en situasjon der land og eiendeler har blitt knappe, vil jeg hevde at Becker på ingen måte klarer å

etablere en moralsk rett til privat eiendom i Lockes betydning av begrepet.

Becker legger vekt på at arbeid er noe jævlig slit, noe som bare gjøres for å få belønning. Locke mente, som vi har sett, at det var urettferdig å høste nytten av andres arbeid. Men det er ikke riktig, ut fra dette, å hevde at arbeid er avgjørende for en rettferdiggjøring av retten til privat eiendom. Som jeg nevnte over, mener Becker at arbeid først og fremst bør knyttes til økonomiske aktiviteter. Hans tolkning av Locke krever at arbeidsverdien kan måles på en effektiv måte, gjerne i "kroner og øre". Becker setter likhetstegn mellom verdien av en gartners arbeid og verdien av grønnsakene han produserer. Implisitt i denne teorien er forutsetningen at arbeidsverdien først og fremst er markedsverdi. Retten til privat eiendom er derfor avhengig av økningen av markedsverdien.

Becker tolker, slik jeg ser det, altså Lockes argument som et forsøk på å rettferdiggjøre en moralsk rett til privat eiendom ut fra en økonomisk forklaring av arbeidsverdier. Min kritikk kan todeles: For det første er det nok ikke riktig at Locke mente at markedsverdier skapt gjennom arbeid kunne grunnlegge en moralsk rett til privat eiendom. For det andre klarer belønningsteorien bare i beskjeden grad å knytte arbeid til eiendomsrett.

Locke hevdet at alle moralske forpliktelser må henvise til en moralsk regel. Dette er i seg selv ikke tilstrekkelig for å diskontere arbeidets markedsverdi som grunnlag for en eiendomsteori. Beckers prinsipp om belønning presenterer en regel for vurdering av eiendomskrav, basert på arbeidets markedsverdi. Det utilitaristiske prinsippet (nytteprinsippet) er også en regel for å bestemme handlingenes moralitet, som igjen kan rettferdiggjøre eiendom på grunnlag av økonomisk verdi produsert gjennom arbeid. Poenget her er at Locke rett og slett benekter at nytte kan være grunnlaget for en moralsk lov:

"Utility is not the basis of law or the ground of obligation, but the consequence of obedience to it. Surely, it is one thing for an action of itself to yield some profit, another for it to be useful because it is in accordance with the law, so that if the law were abolished it would have no use at all" (Leyden, 1954, side 215).

Lockes diskusjon av den naturlige lov forutsetter at den økonomiske verdien som blir produsert gjennom arbeid ikke er en tilstrekkelig basis for en moralsk rett til privat eiendom. Locke gjør nemlig et skille mellom en handlings nytte og handlingens moralske verdi.

Den andre innvendingen mot å tolke Lockes arbeidsverdi som markedsverdi er styrken på forbindelsen mellom arbeid og eiendom. Innenfor en slik tolkning produserer arbeid verdi, og rettferdigheten krever at verdiskapelsen skal belønnes. Men det finnes ingen direkte forbindelse mellom markedsverdien som produseres gjennom arbeid og retten til privat eiendom. Hos Becker er ikke eiendomsrettigheter knyttet direkte til arbeidsverdien, men heller til arbeidernes egne intensjoner.

Den kjensgjerning at arbeid produserer goder for andre gjør arbeideren berettiget til belønning. Om eiendomsrett er en passende belønning er avhengig av arbeidernes motiver. Belønningsteorien etablerer en sammenheng mellom arbeidsverdi og belønning. For å etablere en direkte forbindelse mellom arbeid og eiendom, vil det være nødvendig å vise at produksjonen av sosial verdi krever at arbeiderne har rett til privat eiendom. Becker forsøker ikke å vise at godene som arbeidet produserer krever en rett til privat eiendom. Gitt at det meste av arbeidet som utføres ikke fører med seg en rett til privat eiendom, vil det være vanskelig å etablere et slikt forslag.

Belønningstolkningen av Lockes teori legger sterkere vekt på arbeidets rolle ved tilegnelsen av eiendom enn argumentet som baserte seg på eiendom til det ens egen kropp utførte. Retten til privat eiendom er en rettferdig belønning for arbeiderens

anstrengelser og slit. Men arbeid-belønningsargumentet klarer ikke å gi et godt svar på spørsmålet om hvorfor arbeideren nødvendigvis skal belønnes med eiendomsrett for et slikt slit. Beckers svar er at arbeideren fortjener en eiendomsrett fordi arbeideren ønsker en eiendomsrett. For de som stiller seriøse spørsmål til den moralske legitimitet når det gjelder retten til privat eiendom, er nok Beckers reformuleringer og svar på ingen måter gode nok.

2.6 ETTERTANKER.

Jeg har stilt meg kritisk til et par tradisjonelle tolkninger av Lockes argument for den naturlige retten til privat eiendom. Både argumentet om eiendomsrett til seg selv som person og til fortjent belønning har etter min mening ikke klart å få frem den nødvendige forbindelsen mellom arbeid og retten til privat eiendom. Jeg har argumentert for at Locke forsøkte å rettferdiggjøre en eksklusiv eiendomsrett ut fra naturtilstanden basert på arbeidets moralske verdi. Arbeid er tilegnelsesmidlet som gir alle personer muligheten til å bevare seg selv som menneske. Dette krever at menneskene har en rett til å ekskludere andre fra objektene de tilegner seg. Retten til tilegnelse er opprinnelig begrenset av knapphet, ødeleggelse og arbeid. Etter at menneskene ble enige om å sette verdi på penger, forandret retten til tilegnelse seg. Denne nye retten til en relativt ubegrenset akkumulering er, ifølge Locke, på ingen måte en naturlig rett, men en som baserer seg på overensstemmelse. Når mennesker trer inn i et sivilt samfunn blir den videre akkumulasjonen regulert gjennom et positivt lovverk.

Dette lovverket legger bånd på både den naturlige loven og målene menneskene kan være enige om for å kunne forme et samfunn. Ingen av disse båndene kunne beskytte en absolutt rett til eksklusiv kontroll over eiendom. Locke etablerer ikke et prinsipp som krever at enhver rett til eiendom skal være en

eksklusiv form for kontroll. Tilegnelsen av eiendom er hos Locke først og fremst et middel til selv-bevaring og frihet.

3 DEN "VILLE" LIBERALE ANARKISTEN: ROBERT NOZICK.

I 1974 kom boken "Anarchy, State and Utopia" ut, og har vært diskutert livlig siden den gangen. Boken utvikler et gedigent forsvar for den "minimale stat" en slags liberalistisk meta-utopi. Forfatteren, Robert Nozick, mener at et privat eiendomsrettssystem er selve ryggraden i en teori om rettferdighet. Han avviser elegant alle egalitære prinsipper og statlige direktiver. Han noterte seg hvilke problemer Locke's teori om tilegnelse av eiendomsrettigheter ved å blande sitt arbeid inn i dem nødvendigvis ville møte, og modifiserer Lockes eiendomsteori ved å ta utgangspunkt i forbindelsen mellom eiendom og frihet. Jeg vil i denne gjennomgangen av Nozick kun diskutere hans refleksjoner rundt begrepet eiendom.

3.1 DEN "MINIMALE STAT" OG EIENDOM.

Nozicks politiske teori i boken "Anarchy, State, and Utopia" har sine røtter i Locke-tradisjonen. For Nozick, som for Locke, er retten til privat eiendom et kjernebegrep i rettferdiggjøringen av staten og i begrensningene av dens makt. Nozick hevder at den eneste legitime aktiviteten en stat har er å beskytte individene og deres eiendom. Enhver stat, hvis makt går ut over det som skisseres i Nozicks ide om "minimale stat" krenker folks rettigheter.

Hvis vi følger Nozick er kjernen i begrepet eiendomsrett til x, i forhold til hvilke andre deler av begrepet som skal forklares, retten til selv å kunne avgjøre hva som skal gjøres med x, og retten til å velge hvilken av de begrensede valgmulighetene som knytter seg til x som skal realiseres eller testes. Nozick forsøker ikke eksplisitt å sette frem prinsipper for denne rettigheten. Men er en adekvat rettferdiggjøring av

retten til privat eiendom konsistent med Nozicks teori slik han presenterer den i "Anarchy, State, and Utopia"? Videre vil jeg vurdere Nozicks teori om eiendom slik den utvikles i hans liberale teori om rettferdighet.

Hovedmålet i den første del av "Anarchy, State, and Utopia" er å utvikle en moralsk rettferdiggjøring av den "minimale stat", en slags nattevakt som har den begrensede oppgaven å sikre medlemmene mot vold, bedrageri, tvang, osv. I del to argumenterer han mot en rettferdiggjøring av en mer utøvende stat. Han argumenterer først og fremst mot de som krever at en mer utøvende stat er nødvendig for å komme frem til en distributiv (fordelingsmessig) rettferdighet. Han presenterer et alternativ til de redistributive rettferdighetsteoriene, som han gir betegnelsen "den rettmessige teorien". Hvis Nozick har rett, vil rettferdighet kreve et kapitalistisk økonomisk system basert på en ukrenkelig rett til privat eiendom. Ifølge ham, inneholder rettferdighet i det å eie ting følgende tre hovedemner:

"(1) Appropriation of unheld things. (2) Transfer of holdings (voluntary exchange, gifts). (3) Rectification of injustice in holdings" (Nozick, 1974, side 150).

3.2 RETTFERDIGHET OG EIENDOM.

Denne rettmessige teorien er altså opptatt med følgende problem: Hvordan har det seg at et individ har eiendomsretter til bestemte objekter? Nozick presenterer ikke noen generell rettferdiggjøring av eiendom ut fra dens sosiale nytte. For ham er det ikke noen sosial rettmessighet (utenfor og over bestemte individer), og det finnes ingen generelle rettigheter.

Rettmessighetsteorien spesifiserer, i spørsmålet om rettferdighet, reglene eller betingelsene som bestemmer hvordan et individ på en rettferdig måte skal kunne tilegne seg eiendom. Nozick presenterer en induktiv definisjon av rettmessighet som

han hevder vil være uttømmende innenfor en perfekt og rettferdig verden:

"(1) A person who acquires a holding in accordance with the principle of justice in acquisition is entitled to that holding. (2) A person who acquires a holding in accordance with the principle of justice in transfer, from someone else entitled to the holding, is entitled to the holding. (3) No one is entitled to a holding except by (repeated) applications of (1) and (2)" (Nozick, 1974, side 151).

Rettferdighetsprinsippene i tilegnelsen og overføringen må spesifiseres før denne definisjonen kan brukes til å bestemme hvor rettferdig et eiendomskrav er. Uheldigvis for Nozick har han, etter det jeg kjenner til, ikke klart nok formulert eller spesifisert slike prinsipper. Men han gir en slags forklaring ved å henvise til diskusjonen av Lockes teori om tilegnelse. Derfor vil jeg i min diskusjon av Nozicks teori om eiendom i stor grad se på hvordan han takler problemet med tilegnelse av eiendom.

Rettferdighetsprinsippet ved tilegnelse spesifiserer de betingelsene som må være til stede for at et ikkeeid objekt skal kunne bli et individs private eiendom. Et objekt som ikke er eid er i dette henseende et objekt som det ikke er knyttet noen rettigheter til. Men hvordan kan nå individer få eiendomsrettigheter over et objekt? Nozick går i mot flere av de tolkningene av Lockes teori om tilegnelse som hevder at eiendomsrettigheter over objekter som ikke eies av noen må baseres på arbeid. Han viser til hvilke problemer som vil oppstå gjennom et slikt "blandingsargument" (vi blander en del av oss selv inn i gjenstanden), og hevder at ethvert argument som grunner seg på premisset om at arbeid knytter verdier til eiendeler er dømt til å mislykkes. Etter å ha avvist slike forsøk på å rettferdiggjøre retten til privat eiendom på grunnlag av arbeid, dropper han rett og slett begrepet om arbeid fra sin teori om tilegnelse. Han er ikke lenger opptatt med hva et individ må gjøre for å kunne kreve at et ikkeeid

objekt er dets private eiendom. I steden fokuserer han på situasjonen som er resultatet av tilegnelsen. Det viktige punktet her er om tilegnelsen av et ikkeeid objekt gjør situasjonen verre for andre. Han hevder at det faktisk er et objekt ikke eid av noen gir meg en førsteklasses (prima facie) rett til å kreve at objektet er min eiendom.

Enhver tilegneshandling fra et individs side forandrer situasjonen for alle andre i henhold til det tilegnede objekt. Straks jeg plukker en sopp fra marken, står ingen andre fritt til å plukke akkurat den soppen. Denne forandringen i omstendighetene er bare betydningsfull hvis andre får det verre etter at jeg plukket soppen (tilegnet meg objektet). Vi ser her at Nozick har lest sin Locke (og sin Pareto), og kjenner til hans tilstrekkelighetsbegrensning. Hvis en tilegneshandling er innenfor grensene av de rammene som stakes opp av denne "begrensningen", vil den ikke på noen måte krenke noen frihet. Og derfor er den ifølge Nozick rettferdig.

3.3 KAN VI GJØRE HVA VI VIL MED VÅR EIENDOM?

Men hva betyr det nå at noen vil kunne få det verre? Nozick identifiserer to måter som et individ kan få det verre på gjennom andres tilegnelse. For det første, ved å miste muligheten til å forbedre sin situasjon ved en bestemt tilegnelse (akkurat den soppen). For det andre ved ikke lenger å være i stand til å bruke fritt hva han tidligere kunne bruke fritt. Det er i denne andre betydningen Nozick bygger opp sine forbehold (eller forutsetninger). En tilegnelse krenker ikke et slikt forbehold hvis situasjonens resultat begrenser mulighetene for andre til å gjennomføre tilegnelser. Konkurransen på et marked teller heller ikke som en forverrer av situasjonen. Men hvilke typer tilegnelse er det da som rammes av dette forbeholdet? Nozick viser gjennom et eksempel at et individ ikke har rett til å tilegne seg alt tilgjengelig drikkevann. Eierne av den eneste øya i et område kan ikke kaste en strandet sjømann ut fra øya. Men en medisinsk forsker som utvikler en ny medisin som på en effektiv måte helbreder sykdom kan avslå fra

å selge. Generelt sagt er en tilegnelse kun ulovlig hvis den fører til en situasjon som er verre enn den "grunnlinjesituasjonen" (utgangssituasjonen) ikketilegneren hadde før andres tilegnelse. (Nozick er uklar i sin beskrivelse av hva en "grunnlinjesituasjon" er). Vi kan vurdere Nozicks perspektiv ut fra et sterkt og et svakt krav. Det sterke kravet vil forby enhver tilegnelse hvis ikketilegneren blir ute av stand til å forbedre sin situasjon fra "grunnlinjen". Nozick gir ikke noen argumenter for å akseptere det svake kravet, som sier at noen må få det verre ut fra prinsippet om frihet til å kunne bruke objekter.

Vi ser her at gjennom Nozicks diskusjon om tilegnelse antar han at den viktige sammenhengen når det er snakk om rettferdiggjøringen av retten til privat eiendom står mellom retten til eiendom og retten til frihet, og ikke mellom eiendom og arbeid. Hvis vi har objekter som ikke er eid av noen, knyttes retten til å kreve eiendomsrett ut fra individets frihet til å orientere sine handlinger som det passer. Forbeholdene tilegnes, ifølge Nozick, for å forsikre seg at individenes frihet i spørsmålet om tilegnelse ikke vil stå beint mot hverandre. Nozicks neglisjering av Lockes to andre begrensninger fører også til støtte for tolkningen om at retten til privat eiendom har sin basis i retten til den personlige frihet. Det er, i motsetning til Locke, ikke så viktig hvordan vi bruker objektene. Rettmessighet bestemmes gjennom hvordan andre blir påvirket. Vi har frihet til å gjøre hva vi vil, bare ikke andre får det verre som et resultat av våre handlinger.

Dette har, som vi har sett, vært en grov kursendring bort fra Lockes teori om eiendom. Locke mente at hvis et gode ble tilegnet, men ikke brukt (skikkelig), var tilegnelsen urettmessig. Dette har muligens Locke fra sine egne erfaringer fra den engelske landsbygda (Wood, 1984). Han peker stadig på at jorda ikke blir drevet godt nok av bøndene. For Nozick derimot spiller det ingen rolle om et objekt ødelegges eller misbrukes. Tilegnelsen vil bare være urettferdig hvis andre får det verre som et resultat av tilegnelsen. Den rollen som arbeidet

(forstått som formålsorientert menneskelig aktivitet) spilte i Lockes tilegnelsesteori har blitt overtatt (eller etterfulgt) av Nozick teori om friheten til å handle. Friheten til tilegnelse av goder som ingen andre eier er en bestemt del av den generelle friheten individer har til å handle slik at de ikke krenker andre.

Nozicks diskusjon av privat eiendomsrett og hans forkasting av mønstergyldige rettferdighetsbegreper (for eksempel i tilknytning til fordeling) knytter bånd mellom frihet og eiendom. Han mener at et rettferdighetsprinsipp er mønstersatt hvis det har et mønster som spesifiserer at en fordeling skal følge en slags naturlig dimensjon. Poenget her er at mønsterprinsipper nødvendigvis krever en omfordeling, og en omfordeling griper inn i eiendomsrettighetene. Nozick ser på retten til å velge hva en vil gjøre med objektene som kjernen i eiendomsretten. Det er uklart om retten til frihet eller retten til eiendom er mest grunnleggende i dette argumentet. Formålet mitt er ikke å kritisere Nozicks argumenter mot rettferdige mønsterprinsipper her. Men vi bør vite at hans diskusjon av mønsterprinsipper i spørsmålet om rettferdighet er nært knyttet til retten til frihet.

3.4 ETTERTANKER.

Som en avsluttende kommentar til deler av Nozicks liberale teori vil jeg legge til følgende: Nozick mener at individene har en grunnleggende rett til privat eiendom. Retten til privat eiendom begrenser statens makt, siden enhever omfordeling fra statens side er en krenkelse av denne retten. Jeg har forsøkt å gi en bred oversikt over hvilke argumenter Nozick anvender for å legitimere privat eiendomsrett. Jeg har vist at selv om Nozick hevder å stå i gjeld til Lockes teori om privat eiendomsrett, er hans argumenter for denne retten knyttet til frihet og ikke til arbeid. Jeg har vurdert flere argumenter for rettferdiggjøringen av privat eiendomsrett gjennom retten til frihet. Tre kritiske kommentarer kan rent umiddelbart festes til Nozicks perspektiver. For det første

forutsetter hans karakteristik av frihet de andre naturlige rettighetene som bestemmer frihetens grenser. Derfor kan retten til frihet ikke være den teoretiske basis for de andre rettighetene. For det andre er retten til privat eiendom ikke tilstrekkelig for å kunne bestemme retten til frihet, siden en regel om privat eiendomsrett ikke vil gjøre konflikter om individuelle rettigheter umulig. Derfor er retten til privat eiendom ikke tilstrekkelig for å bestemme retten til friheten. Til slutt: Hvis vi ser på de bestemte "frihetsformene" som er involvert i forskjellige eiendomsrettigheter, har ikke Nozick gitt noen argumenter for hvordan vi skal kunne vurdere disse formene når det gjelder våre egne eiendeler, som jo står sentralt i retten til privat eiendom.

4 RETTFERDIGHET SOM "RETT OG RIMELIG": JOHN RAWLS.

John Rawls kom ut med boken "A Theory of Justice" i 1971. I bokens index henvises det bare et sted til eiendom ("privat properly economy"). Men siden boken befatter seg med fordeling av goder, er det naturlig at eiendom inntar en sentral plass. Utgangspunktet for Rawls rettferdighetsteori er det egalitære standpunkt. Men han lukker opp noen dører: Det bør være mulig å avvike fra en lik fordeling av for eksempel eiendom, forutsatt at vi sørger for at ulikheten hjelper til å skape vekst innenfor den totale mengde tilgjengelige ressurser, og derfor gjør det mulig for hver enkelt å få det bedre enn de ville hatt det innenfor den egalitære situasjon. Poenget her er kort og greit at ulikhet tillates kun hvis denne ulikheten vil maksimere (forbedre) langtidsposisjonen til de dårligst stilte gruppene i samfunnet. Rawls forsøker å kombinere det egalitære prinsippet (at ressursene skal deles likt) med det liberale prinsippet som sier at ressurser er fast knyttet til private særinteresser. Disse to prinsippene forsøker han så å koble sammen til en situasjon der forskjellige mennesker står overfor et valg om rettferdighetsprinsipper. Denne situasjonen ga han navnet den opprinnelige posisjon. I motsetning til Nozicks

teori som beskjeftiger seg med betingelser for frihet, er Rawls teori systematisk normativ.

4.1 TO RETTFERDIGHETSPRINSIPPER.

Både Locke og Nozick betraktet institusjonen privat eiendomsrett som nødvendig for en rettferdig sosial ordening. Retten til privat eiendom er en naturlig rett som regjeringer må akseptere. I begge teoriene eksisterer retten til privat eiendom som noe overordnet dannelsen av det sivile samfunn. Jeg har hevdet at hverken Locke eller Nozick sørget for en tilstrekkelig rettferdiggjøring av retten til privat eiendom. Lockes eiendomsteori kan bare rettferdiggjøre en snever rett til privat eiendom basert på plikten til å bevare selvet. Nozick legger ikke frem noen argumenter for å vise at retten til frihet fastsetter en ukrenkelig rett til privat eiendom. Jeg argumenterte for at siden institusjonen privat eiendomsrett understøtter bestemte frihetsformer og forkaster andre, kan det ikke være noen likefrem (og enkel) deduksjon av retten til privat eiendom fra retten til frihet. I denne delen vil jeg forsøke å presentere en annen teori som deler mange av den liberale tradisjonens forutsetninger, men som forsøker å etablere retten til privat eiendom som kun er forenelig med et system med grunnleggende frihetsformer.

Rawls argumenterer for at et system med eiendomsretter som er innlemmet i sosiale institusjoner må være i overensstemmelse med rettferdighet. Den moralske rettferdiggjøringen av retten til privat eiendom er ganske enkelt dens overensstemmelse med rettighetsprinsippene. Retten til felles eiendom kan også, ifølge Rawls, møte rettferdighetskravene. Begge disse sosiale systemene er i overensstemmelse med rettighetene som Rawls identifiserer som et sett med grunnleggende frihetsformer: Trosfrihet, politisk frihet og personlig frihet under loven.

Jeg vil i det følgende se nærmere på retten til privat eiendom ut fra Rawls to rettferdighetsprinsipper som blir gitt gjennom

beskrivelsen av den opprinnelige posisjon, som fremstår som en hypotetisk situasjon (jeg kommer straks tilbake til en diskusjon av denne posisjonen). Han mener at innenfor den opprinnelige posisjon vil følgende to prinsipper bli valgt foran andre alternative rettferdighetsbegreper:

"First; each person is to have an equal right to the most extensive basic liberty compatible with a similar liberty for others. Second; social and economic inequalities are to be arranged so that they are both (a) reasonably expected to be to everyone's advantage, and (b) attached to positions and offices open to all" (Rawls, 1971, side 60).

Ifølge Rawls er rettferdighet de sosiale institusjoners første og viktigste dyd, på samme måte som sannhet er det når det gjelder tankesystemer. Rettferdighet er den endelige standard vi må bruke for å vurdere vårt lovverk og våre institusjoner. Selv om vi kan anvende rettferdighetsstandarden på mange ting - personer, handlinger, vurderinger, lovverk, osv- er rettferdighetenes viktigste område samfunnets grunnleggende struktur, eller mer presist:

"(T)he way in which the major social institutions distribute fundamental rights and duties and determine the diversion of advantages from social cooperation" (Rawls, 1971, side 7).

Rettferdighetsteorien som Rawls utvikler står innenfor en tradisjon som kalles "den sosiale kontraktteorien". Rettferdighetsprinsippene som bestemmer fordelingen av grunnleggende rettigheter og frihetsformer

"are principles that free and rational persons concerned to further their own interests would accept in an initial position of equality as defining the fundamental terms of their association" (Rawls, 1971, side 11).

4.2 DEN OPPRINNELIGE POSISJON.

Denne begynnende posisjonen, eller opprinnelige posisjonen som Rawls kaller den, etablerer et moralsk synspunkt som kan brukes til å velge ut rettfedighetsprinsipper.

"It is a state of affairs in which the parties are equally represented as moral persons and the outcome is not conditioned by arbitrary contingencies or the relative balance of the social forces (Rawls, 1971, side 120).

Gitt denne båndleggingen fra den opprinnelige posisjon, vil enhever enighet som oppnås mellom mennesker være en rettmessig enighet, eller "justice as fairness" (rettferdighet som "rett og rimelig").

Men hva er en opprinnelig posisjon? La oss gjøre et tankeeksperiment. Tenk dere noen mennesker (hvor du er en av dem) med forskjellig livserfaring som kommer sammen for å lage en ny grunnlov for en stat. Vi kan gi dere navnet grunnleggerne. Dere skal ta for dere et lands grunnlov og de prinsipielle delene av lovverket og revidere dem med tanke på å lage et mest mulig rettferdig samfunn. Dere har god tid på dere, men dere må gjøre dere ferdig innenfor en bestemt frist. I det øyeblikket dere blir ferdige med grunnloven, begynner samfunnet å virke ut fra de nye prinsippene. Men her kommer det spennende med Rawls tenkning inn: Dere (grunnleggerne) har helt fra begynnelsen av visst at i det øyeblikket samfunnet begynner å fungere etter de nye prinsippene dere selv har utformet, vil dere dø, en for en. Dere vet at dere som lovgivere vil dø. Men dere vet også at dere vil våkne opp igjen fra de døde, men nå i det samfunnet dere selv har skapt, som helt andre personer og på en helt vilkårlig plass i dette nye samfunnet. Ingen av dere vet hvor og som hvem dere vil gjenoppstå i det nye samfunnet. Den tidligere studenten vil kanskje våkne opp som direktør, professoren vil kanskje våkne opp som psykisk utviklingshemmet, direktøren vil bli arbeider, arbeideren vil bli asylsøker, politikere vil finne seg selv som narkoman i Oslo, presten vil

finne seg igjen som en kjempende ateist, osv. Dere vet ikke om dere vil gjenoppstå som kvinne eller mann, som ung eller gammel, som barn, voksen eller pensjonist, som fattig eller rik. Dere vet heller ikke hvilket fysisk eller psykisk utstyr dere vil ha i det nye livet. Heller ikke vet dere på forhånd hvilken geografisk eller sosial plassering dere vil få i det nye samfunnet. Det dere vet er at dere vil være mennesker med et liv (Stigen 1982).

Spørsmålet Rawls nå stiller er: Hvordan vil du som en av grunnleggerne lage denne grunnloven? Hvis det nå går opp for deg at du kan havne hvor som helst i det nye samfunnet og oppstå som en hvilken som helst person, vil kanskje alle grunnleggerne forstå at den aller viktigste oppgaven er å sørge for at alle får en mulighet til å skape seg en menneskelig tilværelse, at alle vil få et liv som er verdig. Og problemet blir levende for grunnleggerne, fordi de vet at de alle kan havne på en hvilken som helst plass i det nye samfunnet. Derfor vil grunnleggerne skape en grunnlov og et samfunn som gir den som er dårligst stilt en situasjon som er best mulig, fordi en av grunnleggerne selv kan risikere å havne i en slik situasjon i det nye samfunnet. Derfor skal ikke grunnleggerne kjenne til sin status i det nye samfunnet. På denne måten kan de frigjøres fra partiskhet, som enhver lovgiver nødvendigvis må vise. Hvis for eksempel grunnleggerne hadde kjent til sin posisjon i det nye samfunnet, ville det vært umulig for dem å komme frem til enighet. Under et slikt "slør" vil ingen kjenne til sine egne bestemte særinteresser,

"the parties have no basis for bargaining in the usual sense" (Rawls, 1971, side 139).

4.3 UVITENHETENS SLØR.

Dette sløret eliminerer kunnskap om bestemte kjensgjeringer fra den opprinnelige posisjon. Men hvis prinsippvalget skal være

rasjonelt, må det være noe informasjon tilgjengelig slik at grunnleggerne i den opprinnelige posisjon kan ta beslutninger. Derfor pålegger ikke dette sløret noen begrensninger på den generelle informasjon. Det antas at grunnleggerne kjenner til de grunnleggende psykologiske "lovene" for mennesket, prinsippene for økonomisk teori, samtidig som de har en gjennomgående forståelse av politiske forhold og hvordan sosiale organisasjoner fungerer. Men generelle kjensgjerninger er ikke tilstrekkelig for å fremskaffe en rasjonell basis for prinsippvalg.

En viktig informasjon som grunnleggerne må ha følger ut fra hva det vil si å være en moralsk person (innenfor Rawls teori). Moralske personer er

"rational beings with their own ends and capable, I shall assume, of a sense of justice" (Rawls, 1971, side 12).

Selv om grunnleggerne innenfor den opprinnelige posisjon er ubevisst sine bestemte begreper om det gode, vet de at de har et eller annet begrep om det. Fra denne kjensgjerningen om menneskenes natur, avleder Rawls en klasse av primære goder, goder som det er rasjonelt å ønske seg uten hensyn til særegenhet som finnes innenfor en eller annen persons livsplan.

"The primary social goods, to give them in broad categories, are rights and liberties, opportunities and powers, income and wealth" (Rawls, 1971, side 92).

Disse primære godene er de nødvendige midlene, samme hvilke mål vi har. Den kunnskapen grunnleggerne har om dette innenfor den opprinnelige posisjon er nok for å kunne velge rettferdighetsprinsipper. Det Rawls elegant gir betegnelsen "uvitenhetens slør" (veil of ignorance) pluss antagelsene om de primære eller grunnleggende godene, gir altså grunnleggerne muligheten å løse problemet med å velge rettferdighetsprinsipper. Uten uvitenhetens slør, vil (som nevnt over) grunnleggerne vite for mye og forhandlingene ville gli inn i en dødgate. Resultatet ville være at grunnleggerne aldri vil kunne komme frem til enighet.

Uten begrepet om primære goder, ville grunnleggerne ikke vært i stand til å gjennomføre rasjonelle prinsippvalg. Grunnleggerne innenfor den opprinnelige posisjon vet at de må velge prinsipper som

"protect their liberties, widen their opportunities, and enlarge their means for promoting their aims whatever these are"
(Rawls, 1971, side 143).

Rawls metodologi deler bestemte ideer fra tradisjonell sosial kontraktteori. Grunnleggernes valg av rettferdighetsprinsipper innenfor den opprinnelige posisjon er nærmest analog til den kontraktuelle dannelsen av det sivile samfunn innenfor naturtilstanden. Men det er mye interessant med Rawls teori, som gjør den langt mer spennende enn teoriene til Locke og Nozick. Locke og Nozick presenterer en hypotetisk historie om opprinnelsen til det sivile samfunn. De beskriver hvordan det sivile samfunn kan ha utviklet seg fra en sosialt primitiv naturtilstand. Et rettferdig samfunn er et samfunn som ikke krenker naturlovene (the laws of nature), som regulerer menneskers handlinger innenfor deres opprinnelige situasjon.

I en slik form for kontraktteori er retten til privat eiendom en grunnleggende rett som garanteres av naturloven. Rawls variant av den sosiale kontraktteorien foreskriver ikke en kvasihistorisk rettferdiggjøring av det sivile samfunn. Den opprinnelige posisjon er ikke en primitiv sosial tilstand, men heller et egnet perspektiv (fra et rettferdighetssynspunkt) for et rasjonelt valg av moralske prinsipper. Naturlovene som regulerer folks handlemåte innenfor Lockes naturtilstand, er erstattet med prinsippene om rasjonelle valg i Rawls teori. Derfor er det ingen foruteksisterende moralsk lov som sikrer retten til privat eiendom, eller andre rettigheter innenfor den opprinnelige posisjon. Rettsprinsippene velges av grunnleggerne, hvor de tar de spesielle forholdene innenfor den opprinnelige posisjon for gitt.

Selv om det ikke er noen naturlov som regulerer adferden innenfor den opprinnelige posisjon, finnes det grunnleggende rettigheter og frihetsformer i Rawls teori. De grunnleggende frihetsformene er de som er bestemt som primære goder, det vil si de nødvendige midlene som er nødvendig for å kunne forfølge enhver rasjonell livsplan. Individuer velger rettferdighetsprinsipper for å maksimere sine forventninger om de primære godene. Hvis retten til privat eiendom var et slikt primært gode, så ville den blitt beskyttet gjennom de to rettferdighetsprinsippene. I neste avsnitt vil jeg vurdere i hvilken grad frihet til privat eiendomsrett er grunnleggende i Rawls teori.

4.4 RETTEN TIL PRIVAT EIENDOM.

Rettferdiggjøringen av retten til privat eiendom er avhengig av overensstemmelsen med de to rettferdighetsprinsippene som vi har presentert i avsnitt 4.1. Det kan ikke være noen tvil om at Rawls presenterer privat eiendomsrett som en av de såkalte primære godene. Under en slik synsvinkel vil retten til privat eiendom være noe som det er rasjonelt å ønske seg, samme hva våre planer egentlig er. Det første prinsippet krever at individer skal nyte godt av de samme rettighetene til det mest utstrakte settet med grunnleggende frihetsformer.

Hvis retten til privat eiendom er grunnleggende, så blir en lik fordeling av disse rettighetene beskyttet av dette prinsippet. Det er nemlig mulig å hevde at Rawls gir privat eiendomsrett en slik status. Han lister nemlig opp retten til personlig eiendom som en av våre grunnleggende frihetsformer. Det kreves videre at retten til personlig eiendom skal fordeles likt blant samfunnsmedlemmene. Men Rawls hevder også at rettferdighetsprinsippene er i overensstemmelse med et sosialt system som forbyr privat eiendomsrett til produksjonsmidler (jfr. Rawls, 1971, side: 273). Derfor må det finnes begrensninger på retten til å ha privat eiendom som en grunnleggende frihetsform.

Dessverre har ikke Rawls, etter det jeg kjenner til, forklart nærmere hva han mener med retten til å ha personlig eiendom eller hvor langt slike rettigheter strekker seg. Han diskuterer ikke eksplisitt retten til personlig eiendom. Det tradisjonelle rettsfilosofiske skillet mellom personlig og reell (objektiv) eiendom passer ikke så alt for godt til Rawls bemerkninger om eiendomsrett.

"Legally, real property is defined as a right to land and whatever is affixed to land; personal property is all other property capable of ownership, including rights in the means of production" (Blacks's Law Dictionary, 1979).

Historisk sett, så har reell (objektiv) eiendomsrett vært knyttet til eiendomsrett over landområder, og ble blant annet brukt til å bestemme hvem som har stemmerett. Rawls kan ikke bruke begrepet "personlig eiendom" hverken i den reelle eller i den historiske betydningen, fordi han benekter at retten til ens egen personlige eiendom inkluderer retten til å eie produksjonsmidler.

For å forstå begrepet personlig eiendom slik Rawls bruker begrepet, må retten til personlig eiendom bestemmes med referanse til hans beskrivelser av den opprinnelige posisjon. Det blir viktig for oss å se på hvilken måte retten til privat eiendom er et primært gode. Gitt "uvitenhetens slør", vil grunnleggerne innenfor den opprinnelige posisjon ikke ha noen forestilling om sine bestemte mål. Friheten til å eie privat eiendom er grunnleggende, så lenge denne friheten bidrar til å forfølge grunnleggerens mål (hva de nå enn måtte være). Sagt annerledes: Retten til privat eiendom er grunnleggende i den grad den er en nødvendig forutsetning for å kunne gjennomføre rasjonelle livsplaner. Her minner Rawls diskusjon i stor grad om Hegels eiendomsrefleksjoner (se min presentasjon av Hegel i neste kapittel).

Vi kan innvende at siden Rawls antar at grunnleggerne innenfor den opprinnelige posisjon er gjensidig upartiske, vil de ikke

bekymre seg over det andre kan eie. Men jeg tror en slik innvending mister poenget. Rawls definerer gjensidige individer som

"those who do not take an interest in one another's interest" (Rawls, 1971, side 13).

Denne definisjonen av upartiskehet er i samsvar med premisset om at grunnleggerne er opptatt med mulighetene av at en utstrakt kontroll av ressurser ligger i andres hender. Rawls identifiserer

"items of property as exclusive goods, that is goods mainly for those who own them and have use of them" (Rawls, 1971, side 443).

På grunn av prinsippet om at eiendom utelukker noen, er det rasjonelt for grunnleggerne å være opptatt med en fordeling av eiendom. Et slikt argument, mot retten til privat eiendom når det er snakk om natur- og sosiale ressurser, viser at fra grunnleggernes perspektiv (innenfor den opprinnelige posisjon) vil de ikke se på en utvidet privat eiendomsrett som grunnleggende viktig. Grunnleggerne ønsker ikke en mer utvidet "misunnelsesrett", fordi noen individer da kan oppnå større fortjeneste enn andre. De protesterer fordi en regel om privat eiendomsrett kan gripe inn i deres jakt etter begrepet om det gode. Derfor er det ikke nødvendigvis i grunnleggernes interesser å tillate privat eiendomsrett når det er snakk om natur- og sosiale ressurser (Tucker 1980, Charvet 1981).

Konklusjonen på dette argumentet er ikke at retten til privat eiendom er uforenelig med rettferdighet. Argumentet viser bare at siden en utvidet rett til privat eiendom i bestemte sosiale og økonomiske situasjoner kan redusere grunnleggernes evne til å planlegge sine liv, så kan ikke denne retten være grunnleggende. Ifølge Rawls forestillinger, består rettferdighetsproblemet i at personer, med sine bestemte ideer om det gode, presenterer motstridende krav over de ressursene som er tilgjengelige. En av de viktigste kjensgjerningene her blir at

deltagerne i den opprinnelige posisjon både vil stå uvitende overfor det samfunnet de lever innenfor og hvilke sosiale og naturlige ressurser som finnes der. De har derfor intet grunnlag for å bestemme om en rett til privat eiendom over ressurser er i deres egne interesser. Rasjonalitet i spørsmålet om å tilegne seg retten til privat eiendom er helt klart avhengig av ressursene som er tilgjengelige.

4.5. MELLOMBETRAKTNINGER.

Jeg har vist - hvis vi tar Rawls beskrivelser av den opprinnelige posisjon for gitt - at siden en utvidet rett til privat eiendom ikke nødvendigvis er å foretrekke, vil den heller ikke kunne oppfylle vilkårene som en grunnleggende frihetsgrad (beskyttet gjennom det første prinsippet) krever. Men det er klart at Rawls mener det finnes noen grunnleggende rettigheter til eiendom. Jeg vil anta at en grunnleggende rett til å ha personlig eiendom er analog til den Locke presenterte gjennom retten til å bevare seg selv. Rawls hevder at enhver livsplan må inneholde et prinsipp om tilfredsstillelse av grunnleggende behov. Så lenge retten til å ha personlig eiendom er nødvendig for å sikre de grunnleggende behovene vi har, blir denne retten beskyttet av rettferdighetsprinsippene. Privat eiendom av eiendeler som er nødvendige midler for at en person skal kunne bevare seg selv, er en grunnleggende rett. Et individ har en grunnleggende rett til å eie privat de tingene som er nødvendige for å kunne møte umiddelbare behov (som for eksempel mat). Men dette gjelder ikke for landområder. De grunnleggende rettighetene til privat eiendom som rettferdiggjøres ut fra slike selvbevarende prinsipper, kan ikke, ifølge Rawls, utvides til å gjelde eiendomsrettigheter over de fleste naturressurser og produksjonsmidler.

4.6 RAMMER FOR ANVENDELSE AV RETTFERDIGHETSPRINSIPPER.

En slutning vi kan trekke ut av diskusjonen om retten til privat eiendom og den opprinnelige posisjon så langt, er at det kan se ut som om det er rasjonelt å utsette beslutningen om rekkevidden av retten til privat eiendom til det finnes nok informasjon om hvilke ressurser som er tilgjengelige innenfor et gitt samfunn. Grunnleggerne innenfor den opprinnelige posisjon har ikke det rasjonelle grunnlaget som kreves for å bestemme om retten til privat eiendom er i deres egne interesser, før de har noe informasjon om forholdene i dette samfunnet. Rawls venter faktisk med å bestemme grunnleggerens valg av fundamentale økonomiske strukturer, til slik informasjon er tilgjengelig.

Rawls presenterer så rammer for anvendelse av rettferdighetsprinsipper innenfor sosiale institusjoner. Vi kan se på den opprinnelige posisjon som det første trinnet i en firetrinns sekvens: Hvert trinn gir et hensiktsmessig overblikk, slik at vi kan betrakte forskjellige spørsmål angående rettferdighet. På det første trinnet (den opprinnelige posisjon) skal, som vi har vist, grunnleggerne velge rettferdighetsprinsipper under "uvitenhetens slør". Trinn to beskrives av Rawls som en konstitusjonell konvensjon. Grunnleggerne er representanter

"subject to the constraints of the principles of justice already chosen, they are to design a system for the constitutional powers of government and the basic rights of citizens (Rawls, 1971, side 196f).

Grunnleggerne har fortsatt ingen informasjon om seg selv som bestemte individer, men på dette trinnet blir sløret delvis løftet av og de kjenner til de generelle forholdene om samfunnet sitt; samfunnets naturressurser, økonomisk nivå og politisk kultur. Det tredje trinnet er det lovgivende:

"Proposed bills are judged from the position of a legislator, who, as always, does not know the particulars about

himself. Statuses must satisfy not only the principles of justice but whatever limits are laid down in the constitution" (Rawls, 1971, side 198).

På det siste trinnet anvendes reglene, gjennom juridiske vurderinger av bestemte tilfeller. På dette trinnet er sløret tatt helt bort og alle kunnskapsbegrensninger er fjernet.

Rettferdigheten i spørsmålet om økonomisk og sosial politikk blir vurdert i det andre og tredje trinnet. Rawls tenker seg en arbeidsdeling mellom de to prinsippene, som samsvarer med de to delene av grunnstrukturen. Det første prinsippet som garanterer lik frihet, blir avledet fra det konstitusjonelle trinnet. Det regulerer det aspektet av den sosiale strukturen som tildeler rettigheter og frihetsformer. Det andre prinsippet anvendes overfor sosiale institusjoner i fordelingen av rikdom og inntekt. Forskjellsprinsippet er et grunnleggende spørsmål innenfor det lovgivende trinnet. Sosialpolitikk må være i stand til å maksimere

"the longterm expectations of the least advantaged under conditions of fair equality of opportunity subject to the equal liberties being maintained" (Rawls, 1971, side 199).

4.7. EIENDOMSRETT OG FRIHETSFORMER.

Det er på ingen måte klart i hvilken av disse to-delte strukturene retten til privat eiendom faller inn i. Rawls argumenterer at rettferdighetsprinsippene krever en demokratisk konstitusjon, men at både et system med privat eiendomsrett og et sosialistisk demokrati er forenlig med rettferdighetsprinsippet. På den ene siden, kan det se ut som valget mellom et privat eiendomssystem og et sosialistisk demokrati vil stå innenfor det konstitusjonelle trinnet. På dette trinnet blir det første prinsippet anvendt; det vil si at retten til privat eiendom vil bli vurdert som om det var forenlig med det mest omfattende systemet med grunnleggende frihetsformer. På samme

tid grupperer Rawls økonomiske frihetsformer inn under det andre prinsippet.

På det konstitusjonelle konvensjonstrinnet (trinn to) blir grunnleggerne foreskrevet samfunnsmedlemmenes rettigheter. Valget av rettigheter er begrenset gjennom det første rettferdighetsprinsippet: Dette prinsippet krever at bestemte frihetsformer, som for eksempel trosfrihet, tankefrihet og politisk frihet, skal beskyttes konstitusjonelt. Innenfor et demokrati med privat eiendomsrett vil det være treffende å kalle en slik rettighet for grunnleggende. Ut fra en slik tolkning vil frihetsformene som var grunnleggende innenfor den opprinnelige posisjon bli utvidet på det konstitusjonelle trinnet til også å gjelde andre frivillige borgerrettigheter.

Valget mellom et demokratisk system med privat eiendomsrett og et sosialistisk demokrati (med felleseie) vil da kunne fremstå som et valg mellom to sett med frihetsformer. Det private eiendomssettet rommer en rett til privat eiendom over produksjonsmidler og naturressurser, mens det sosialistiske settet vil gi samfunnsmedlemmene en grunnleggende rett til felleseie over produksjonsmidlene. Hvis vi nå anvender det første prinsippet, vil grunnleggerne velge det mest utstrakte settet med frihetsformer. Rawls er dessverre svært tvetydig her. Vi får ikke konkret vite hvilke kriterier som bør brukes ved en bestemmelse av det mest utstrakte settet med frihetsformer.

Rawls diskusjon av tillatelige begrensninger av frihet fører med seg at det utstrakte frihetssystemet er det med størst verdi. De begrensningene som for eksempel forskjellige typer ordensregler legger på talefriheten blir rettferdiggjort fordi de er nødvendige for å garantere denne friheten. Vel, innenfor konteksten av hans diskusjon for like politiske frihetsformer (rettigheter), skiller han mellom den politiske frihets utstrekning og verdi. Utstrekningen av den politiske frihet er et definisjonsspørsmål, mens verdien av retten til politisk deltagelse er evnen et individ har til å påvirke den politiske

prosessen. Det kan virke som om Rawls har dette skillet i bakholdet når han skriver at

"the adjustment of the complete scheme of liberty depends solely upon the definition and extent of the particular liberties" (Rawls, 1971, side 203).

4.8 FELLESEIE VS. PRIVAT EIE.

Fra ståstedet der grunnleggerne skal velge mellom retten til felleseie og retten til privat eiendom, kan det se ut som at det første kriteriet basert på verdien av frihet er mer hensiktsmessig. Siden de to settene med frihetsformer fører med seg forskjellige rettigheter, er det vanskelig å se hvordan forskjellige definisjoner skal kunne sammenlignes. Hvis det mest utstrakte frihetssystemet bare var et spørsmål om formelle definisjoner av rettigheter, så ville rettighet være tilstrekkelig for å kunne bestemme valget av et sosialt system. Men Rawls poengterer her eksplisitt at valget av et økonomisk system ikke bare kan bestemmes på grunnlag av rettferdighet. Tradisjoner, institusjoner og historiske forhold innenfor et samfunn må trekkes inn i forklaringen. Historiske og sosiale forhold er viktige for valget av et sosialt system, fordi slike faktorer i langt sterkere grad (enn påvirkning fra formelle rettsdefinisjoner) påvirker verdien av de grunnleggende frihetsformene. Derfor vil representantene når de står overfor et valg av frihetssystem velge det som blir verdsatt høyest. Dette valget vil være avhengig av forhold innenfor det samfunnet de lever i. "Uvitenhetens slør" skjuler enhver informasjon om individenes personlige begreper eller forestillinger om hva som er et gode, og kan ikke bli brukt til å bestemme det mest utstrakte settet med frihetsformer.

Gitt denne tolkningen av grunnlaget for valget mellom to politiske systemer, bestemmes rettferdiggjøringen av retten til privat eiendom av et frihetssystem som inkluderer at denne rettigheten har en høyere verdi enn alternative systemer.

Innenfor Rawls teoriverden, blir verdien av frihet målt ut fra hvilke tilskudd den kan gi til individenes evne til å forfølge sine mål. Denne verdien vil i stor grad bli bestemt av sosiale forhold.

"Thus a just constitution is one that rational delegates subject to the restrictions of the second stage would adopt for their society. And similarly just laws and policies are those that would be enacted at the legislative stage. Of course, this test is not always determinate: It is not always clear which of several constitutions, or economic and social arrangements would be chosen. But where this is so, justice is to that extent likewise indeterminate. Institutions within the permitted range are equally just, meaning that they could be chosen; they are compatible with the constraints of the theory" (Rawls, 1971, side 200f).

Valget mellom demokrati med privat eiendomsrett og et demokratisk sosialistisk felleseie blir stående åpent, fordi det ikke er mulig å bestemme hvilke av de to systemene som har den høyeste verdien. Denne ubestemtheten oppstår ut fra en mangel på informasjon, som vedvarer selv etter at "uvitenhetens slør" delvis har blitt løftet av. Derfor kan vi ikke rettferdiggjøre retten til privat eiendom ut fra det grunnlaget som sier at det skaper det mest utstrakte frihetssystemet. Det kan være mulig å tolke Rawls første prinsipp dithen at selv det mest utstrakte frihetssystemet ikke kan rettferdiggjøre retten til privat eiendom som noe mer "verdifulle" enn felleseie. Det er lite trolig at vi kan anvende det første prinsippet til å gi en positiv rettferdiggjøring av rettigheter som ikke er lagt inn i rekken av grunnleggende rettigheter og frihetsformer. Innenfor Rawls teori fungerer rettferdighetsprinsippene først og fremst som en slags "innsnevring" eller tvang, fordi de blinker ut bestemte sosiale strukturer som urettferdige. Grunnleggerne vil velge en konstitusjon som beskytter grunnleggende frihetsformer som er bestemt fra den opprinnelige posisjon. Og frihetsformene samspiller med hverandre: Det å utvide en frihetsform kan føre til at andre blir begrenset. En slik kjensgjerning ligger til grunn for Rawls krav om at man

heller bør tilegne seg det mest ekstensive frihetssystemet enn å kreve en maksimering av bestemte frihetsformer. Hvis retten til privat eiendom skal rettferdiggjøres, må det ikke gjøre skade på de grunnleggende frihetsformene.

Rawls vurderer effekten av institusjonen privat eiendomsrett (når det gjelder grunnleggende frihetsformer), og da først og fremst retten til politisk frihet. Retten til privat eiendom kan føre til ulikheter i rikdom og makt, og konsentrasjon av rikdom kan føre til ulikhet i evnen til utøvelse av politisk frihet. De som har mer rikdom og høyere sosial posisjon enn andre, vil også ha større påvirkningsmuligheter i den politiske prosess. Men Rawls nekter for at ulikhet i evnen til å utøve ens rettigheter bryter med kravet fra det første prinsippet, nemlig at grunnleggende frihetsformer skal fordeles likt. Han skiller nemlig mellom frihetens verdi og friheten selv:

".... liberty is represented by the complete system of the liberties of equal citizenship, while the worth of liberty is proportional to their capacity to advance their ends within the framework the system defines (Rawls, 1971, side 226).

Konklusjonen blir da at det første prinsippet spiller liten rolle i rettferdiggjøringen av privat eiendomsrett. Ut fra Rawls teori er det ikke mulig å bestemme om et privat eiendomsrettssystem eller et sosialistisk demokrati fører til det mest utstrakte frihetssystemet. Begge systemene faller inn under en rekke av mulige rettferdige samfunn. Men de negative effektene ved retten til privat eiendom blir heller ikke krenket gjennom det første prinsippet.

Selv om Rawls hevder at økonomiske spørsmål bør betraktes både fra det andre og det tredje trinnet, begrenser han diskusjonen av det konstitusjonelle trinnet til det første prinsippet ved å gjøre krav på like rettigheter når det gjelder trosfrihet, politisk frihet og lik rett til juridisk hjelp. Spørsmål om politisk økonomi, inkludert rekkevidde og definisjon av eiendomsrettigheter, blir kun diskutert ut fra det lovgivende

perspektivet, hvor forskjellsprinsippet er standarden for rettferdighet.

Hvor omfattende retten til privat eiendom skal være blir begrenset av det andre prinsippet som Rawls diskuterer. Forskjellsprinsippet krever at ulikhet og fordeling av viktige goder skal være til gode for de som er dårligst stilt. Sagt på en annen måte så godtar Rawls, i motsetning til egalitære teoretikere, en viss ulikhet i fordeling av goder, på betingelse av at de kommer de dårligst stilte til gode. Poenget er at størrelsen av den totale mengde som skal fordeles, ikke er uavhengig av måten den fordeles på. Ved at man godtar en viss ulikhet, blir de dyktige motivert til å arbeide hardere enn de ville ha gjort i et system med lik lønn, og denne ekstrainsatsen kan også komme de svakest stilte gruppene i samfunnet til gode. Han forkaster derimot nyttefilosofenes prinsipp om at det er tillatt å gjøre situasjonen verre for de dårligst stilte hvis dette mer enn oppveies av forbedringen for andre samfunnsgrupper. Hva med den private eiendomsrett og forskjellsprinsippet?

4.9 PRIVAT EIENDOM OG FORSKJELLSPRINSIPPET.

Retten til privat eiendom er først og fremst begrenset ut fra to grunner: For det første gjennom kontrollen av at det er en rettmessig fordeling av likhet i spørsmålet om muligheter. For det andre gjennom en konsentrasjon av rikdom som vil true den rettmessige verdien av politisk frihet. Rawls skisserer følgende tolkning av urettmessige muligheter:

"Those who are at the same level of talent and ability and have the same willingness to use them, should have the same prospects of success regardless of their initial place in the social system, that is, irrespective of the income class into which they are born" (Rawls, 1971, side 73).

Den rettmessige verdien av politisk frihet skisseres slik:

"Those similiary endowed and motivated should have roughly the same chance of attaining positions of political authority irrespective of their economic and social class" (Rawls, 1971, side 225).

Selv om det er det første prinsippet som krever like muligheter og en rettmessig vurdering av politisk frihet, blir ulikhet i spørsmålet om verdier regulert gjennom forskjellsprinsippet. Ulikhet i rikdom som truer institusjoner som er opparbeidet for å sikre like muligheter og en rettmessig vurdering av politisk frihet blir begrenset gjennom dette prinsippet. Rawls spesifiserer ikke hvor vi kan finne en slik begrensning. Men den blir ikke bestemt av rettferdighetsprinsippet (krf. Rawls, 1971, side 278ff). Selv om Rawls hevder at utbredelsen av eiendom er nødvendig for å beskytte den rettmessige verdien av frihet, sier han også, som vi har sett, at det er feil å tolke forskjellsprinsippet dithen at det skal være et krav om å øke den eventuelt like fordelingen av inntekter og rikdom. Det kan virke som om Rawls bare rettferdiggjør en begrenset rett til privat eiendom. Vi kjenner de faktorene (fra et rettferdighetsstandpunkt) som setter grenser for disse rettighetene, men vi vet ikke, og rettferdigheten kan heller ikke, fortelle oss hvor disse begrensningene settes. Hvis retten til privat eiendom skal kunne vurderes ut fra et mer strengt førsteprinsipperspektiv, ville det bli stilt spørsmål til rettferdiggjøringen. Som vi har diskutert tidligere unngår Rawls konflikten mellom retten til eiendom og den grunnleggende frihetsformen ved å skille mellom verdien av frihet og friheten i seg selv. Det første prinsippet beskytter bare den like fordelingen innenfor formelle frihetsformer. Retten til privat eiendom skaper ulikheter i verdsettingen (vurderingen) av frihet, som vurderes ut fra det såkalte andre prinsippet.

4.10 ETTERTANKER.

Jeg har vist at for Rawls er den moralske rettferdiggjøringen av retten til privat eiendom avhengig av om den stemmer overens med to rettferdighetsprinsipper. Det første prinsippet krever at grunnleggende frihetsformer skal bli fordelt likt. Gitt "uvitenhetens slør" har grunnleggerne innenfor den opprinnelige posisjonen ikke tilstrekkelig informasjon om sine sosiale ressurser, for å kunne bestemme om en utstrakt rett til privat eiendom er i deres egne interesser eller ikke. Derfor kan ikke en utstrakt rett til privat eiendom gjelde som et opprinnelig gode. Rawls argumenterer videre for at retten til privat eiendom er i overensstemmelse med rettferdighetsprinsippet. Ut fra det første prinsippet vil det være vanskelig å si at privat eiendomsrett er bedre enn felleseie, eller omvendt. Det er ikke mulig å velge mellom privat eiendomsrett og en rett til felleseie på grunnlag av hvilket regjeringssystem som tilbyr den mest utstrakte grad av frihet. Verdiene personer vil knytte til de forskjellige frihetsformene er avhengige av både historie og tradisjon. Konsekvensene ved å tilegne seg et av disse økonomiske systemene kan ikke bestemmes fullt ut (på grunn av mangel på kunnskap). Rawls regulerer og begrenser så videre retten til privat eiendom på grunnlag av en diskusjon av forskjellsprinsippet.

Jeg har argumentert for at Rawls teori om privat eiendomsrett både blir begrenset ut fra hans første og andre prinsipp. Argumentet mitt var orientert mot Rawls påstand om at likhet i frihet er i overensstemmelse med ulikheter når det er snakk om verdsetting av frihet. Grunnen til dette er at slike verdier i stor grad bestemmes av sosiale institusjoner. Rawls forsøk på å unngå konflikten mellom retten til privat eiendom og frihet hviler på hans skille mellom frihet og verdsetting av frihet. Jeg har argumentert for at standpunktet innenfor den opprinnelige posisjon ikke er verdsetting av frihet som et adskilt gode, men heller motivasjonen for valget av frihetssystemer i det hele tatt. Gitt at økonomiske faktorer kan påvirke verdiene av frihet, som jo er grunnen til prioriteringen av frihets-

formene som grunnlag for Rawls krav om lik fordeling, har jeg argumentert for at han ikke gir noe grunnlag for å kunne skille mellom økonomiske og konstitusjonelle frihetsbegrensninger. Som en konsekvens av dette blir blant annet retten til privat eiendom begrenset av det første prinsippets krav om lik frihet.

5 AVSLUTNING.

Jeg har diskutert tre liberalistiske versjoner av retten til privat eiendom. Jeg har forsøkt å vise at hverken Locke, Nozick eller Rawls har gitt oss en tilstrekkelig god forklaring på hvordan retten til privat eiendom skal kunne rettferdiggjøres. Det er klart at de filosofene jeg har diskutert ikke fanger inn hele spekteret innenfor den liberale politiske tenkning. Det er også selvsagt mulig å komme frem til andre tolkningsalternativer enn det jeg har kommet frem til her. (Filosofisk vil man jo alltid kunne stille spørsmål ved alle typer tolkninger og svar). Som en avslutning vil jeg knytte noen kommentarer til forholdet mellom frihet og eiendom.

Jeg har stilt meg tvilende til sammenhengen mellom frihet og eiendom slik den beskrives hos Nozick og Rawls. Jeg er uenig i at retten til privat eiendom kan bestemmes gjennom retten til frihet (Nozick). I motsetning til Rawls mener jeg at de negative effektene ved retten til privat eiendom ut fra evnen og mulighetene til å bruke frihet, også må vurderes som et forhold der det blir produsert ulikheter i frihetsutøvelsen. Det første prinsippets krav om lik fordeling av grunnleggende frihetsformer legger derfor bånd på retten til eiendom. Jeg har forsøkt å vise at det vil oppstå generelle problemer hvis vi vil forsøke å dedusere en rett til privat eiendom ut fra en rett til frihet. Se på følgende to varianter, hvor (a) retten til frihet blir sett på som en enkelts rettigheter til å være fri fra vilkårlig innblanding fra andre, og (b), retten til frihet blir sett på som en samling av rettigheter.

I det første tilfelle, hvor retten til frihet er en rett til ikke-innblanding, blir retten til privat eiendom generelt sett på som en utvidelse av retten til frihet. Retten til frihet forbyr da andre personer å blande seg inn i mine handlinger, mens retten til privat eiendom forbyr andre å gripe inn i mine eiendeler. En slik rettferdiggjøring av retten til privat eiendom ser kun på eiendom ut fra eiendomsbesitterens perspektiv. Ut fra hans perspektiv, vil ethvert eiendomskrav han gjennomfører utvide hans frihet. Men retten til privat eiendom fungerer også som en frihetsrestriksjon. Ut fra ikke-eierens perspektiv har friheten til å handle blitt begrenset. Eierens eksklusive rett til kontroll av sine eiendeler forbyr ikke-eieren å bruke disse eiendelene. Det å bare henvise til retten til frihet, er ikke tilstrekkelig for å kunne rettferdiggjøre en rett til privat eiendom. Retten til privat eiendom er ikke en rettlinjert deduksjon fra en generell rett til ikke-innblanding. Fordi liberale teoretikere har hatt en tendens til kun å vurdere retten til eiendom ut fra eierens perspektiv, har de forenklet problemene som ligger knyttet til en rettferdiggjøring av retten til privat eiendom.

Hvis vi ser på frihet som ikke-innblanding, kan det virke som om valget mellom privat og felles eiendom må gjøres ut fra begreper om hvilke rettigheter som forårsaker minst innblanding i individets liv. Det må finnes noen kriterier for å måle grad eller mengde av innblanding. Vi må kunne bestemme om innblandingens enten er et spørsmål om grader, eller om det er snakk om viktigere typer innblanding her. Poenget er at det er vanskelig å utvikle kriterier som måler graden av innblanding.

Hvis vi nå ser på punkt (b) dukker det opp nye problemer i et forsøk på å rettferdiggjøre retten til privat eiendom. Det å tilegne seg privat eiendom basert på en ukrenkelig rett til privat eiendom blinker ut bestemte frihetsformer og reduserer andre. Retten til privat eiendom kan betraktes som frihet bli å ha (fri) råderett over det man eier, og stenge andre ute fra å bruke dette. En slik rett konkurrerer med ikke-eierens bruksfrihet. Igjen må det finnes argumenter eller kriterier for

å verdsette en frihetsform over en annen. Innenfor et system som betrakter retten til privat eiendom som ukrenkelig, må det, etter min mening, kunne presenteres sterkere argumenter som viser at det skal være slik. Den typiske liberale beskrivelsen av personer som rasjonelle individer som står fritt til å utvikle og følge sine egne livsplaner, får problemer med å vise at frihetsformene som ligger i retten til privat eiendom er overordnet de som ligger i friheten knyttet til bruk.

Rettferdiggjøringen av retten til eiendom fører ikke bare med seg konkurranse mellom to frihetstyper. Institusjonen privat eiendomsrett kan også påvirke andre frihetsformer. Når retten til privat eiendom fører til en konsentrasjon av makt og rikdom, vil de "fattiges" evne til å anvende sin frihet bli begrenset. De negative effektene av ulikhet i rikdom innenfor et system med privat eiendomsrett er også faktorer som må tas med i en rettferdiggjøring av retten til privat eiendom. Det vil derfor være problematisk å argumentere for at retten til privat eiendom kan avledes fra retten til frihet, hvor frihet enten blir vurdert som en enkelt rettighet eller en samling av rettigheter.

LITTERATUR.

- Becker, L.: Property Rights. Philosophic Foundations.
Routledge & Kegan Paul.
London, 1977.
- Charvet, J.: A Critique of Freedom and Equality.
Cambridge University Press.
Cambridge, 1981.
- Gray, J.: Liberalism.
Open University Press.
Milton Keynes, 1986.
- Grunebaum, J.O.: Privat Ownership.
Routledge & Kegan Paul.
London, 1987.

- Leyden, W.: John Locke; Essays on the Law of Nature.
Oxford University Press.
Oxford, 1954.
- Locke, J.: Two Treatises of Government.
Cambridge University Press.
Cambridge, 1960.
- Locke, J.: An Essay Concerning Human Understanding,
Clarendon Press.
Oxford, 1975.
- Lukacs, G.: Historie og klassebevissthet.
Gyldendal kjempefakkel.
Oslo, 1971.
- Löwith, K.: Von Hegel zu Nietzsche. Der revolutionäre Bruch im Denken des 19. Jahrhunderts.
Feilix Meiner Verlag.
Hamburg, 1978.
- Nisbet, R.: Conservatism.
Open University Press.
Milton Keynes, 1986.
- Nozick, R.: Anarchy, State, and Utopia.
Basic Books
New York, 1974.
- Olivecrona, K.: Locke's Theory of Appropriation.
Philosophical Quarterly 24, (summer) 1974.
- Parekh, B.: Marx's Theory of Ideology.
The John Hopkins University Press.
Baltimore, 1982.
- Rawls, J.: A Theory of Justice.
Harvard University Press.
Cambridge, 1974.
- Stigen, A.: Menneskets frihet.
En filosofisk undersøkelse.
Gyldendal Norsk Forlag.
Oslo, 1982.
- Tucker, E.F.B.: Marxism & Individualism.
Basil Blackwell.
Oxford, 1980.
- Wood, N.: John Locke & Agrarian Capitalism.
University of California Press.
Berkeley, 1984.

Kjetil Steinsholt:

"AVSKAFF DEN PRIVATE EIENDOMSRETTE".

EN INTRODUKSJON TIL KARL MARX.

Vi ser hvordan først nå privat-eiendomen kan fullbyrde sitt herredømme over mennesket og i den mest almenne form kan bli en verdenshistorisk makt.

- K. Marx -

Den historiske materialismen snitsler ut en sosiologisk moralteori. Forskjellige samfunnstyper kan beskrives gjennom forskjellige moralske koder, verdier og normer, og disse moralske systemene forandrer seg i takt med at samfunnet selv forandrer seg. Mange av oss har nok hørt utsagnet om at "gode kommunister ikke preiker moral". Men hvis vi leser litt i Karl Marx` (1818-1883) verker, finner vi fort ut at han var svært opptatt av moralske spørsmål. Vi vil i dette bidraget argumentere for at Marx ikke angriper den private eiendom¹ fordi den er urettferdig, men fordi den først og fremst begrenser individenes muligheter til å utvikle en reell individualitet i frihet. For å sette Marx perspektiver inn i en filosofisk/historisk kontekst tar vi utgangspunkt i Hegels syn på privat eiendom. For både Hegel og Marx står nemlig menneskes individualitet og frihet på spill når den private eiendom blir lagt under den analytiske lupe (krf. Hegge 1988).

¹ Marx angrep på den private eiendom er, hvis ikke annet er nevnt, et angrep på en privat eiendom i kapitalistisk form.

1 HEGEL OG DEN PRIVATE EIENDOM.

For flere av 19. århundredes filosofer fokuserte argumentasjonen om eiendom seg stort sett rundt relasjonen mellom eiendomsformer og utviklingen av individualitet og individuell frihet.² For Hegel er en viktig del av den private eiendomsretten dens tilskudd til individualiteten, mens for eksempel Marx, som vi skal se, så store problemer innenfor den private eiendomsrett fordi den begrenset eller undertrykte individualiteten.

For Hegel (1770-1831) var privat eiendom viktig av to grunner: For det første er eiendom knyttet til politisk filosofi som et slags utgangsbegrep, et begrep vi bør betrakte som et logisk startpunkt. I motsetning til mange andre politiske teoretikere, tar altså Hegel utgangspunkt i eiendom. For det andre kan vi si at Hegels eiendomsbegrep har en utrolig rekkevidde eller utstrekning. Han viser at eiendomsbegrepet må betraktes ut fra mange forskjellige dimensjoner. Han peker på at eiendom krever (i) at menneskene handler på bestemte måter i den ytre eller "objektive" verden, (ii) at de gjennom eiendom vil dominere naturen og skille seg selv ut fra den, (iii) at retten til eiendom er grunnleggende livs- og frihetsrettigheter, og (iv) at eiendom utvikler eller former et grunnlag for felles relasjoner mellom mennesker.

² Jeg bygger i stor grad min diskusjon av Hegel på Karl Löwith's bok "Von Hegel zu Nietzsche" som diskuterer det revolusjonære bruddet i det 19. århundredets tenkning og Charles Taylor's store bok om Hegel. Som grunnlagsmateriale har jeg også brukt artikler/bøker av Peter G. Stillman, Alan Ritter, Leo Rauch og Jurgen Habermas. Sist, men ikke minst, har jeg hatt glede av Danial N. Robinson: "Toward a Science of Human Nature. Essays on the Psychologies of Mill, Hegel, Wundt, and James" og Seyla Benhabib. "Critique, Norm and Utopia. A study of the Foundations of Critical Theory". Hannah Arendt gir i boken "Vita Activa" en idehistorisk fremstilling av privateiendommens utvikling.

1.1 ABSTRAKTE RETTIGHETER.

Hegels eiendomsdiskusjoner må betraktes i sammenheng med hans politiske filosofi. For ham er staten en etisk helhet, det universelle mål hvor individene kan finne sine endelige mål. Staten er materialisert fornuft, som gir rasjonelle retningslinjer for det verdslige liv. Men staten er ikke uniform. Grunnlaget for den moderne stat, er ifølge Hegel, at det universelle skal være bygd opp (konstituert) gjennom fullstendig frihet for hvert enkelt menneske (Taylor 1975).

Enkeltmenneskenes mål, interesser, private velvære (at de har det "godt") og deres rett til å bli tilfredsstilt, er viktige forutsetninger innenfor Hegels politiske tenkning.

I begynnelsen av boken "Philosophy of Right" diskuterer Hegel eiendom under overskriften "abstrakte rettigheter". Begrunnelsen av eiendom kan etter hans mening ikke finnes i tilfredsstillelsen av behov, men heller gjennom personlighetens rene subjektivitet. I vår eiendom eksisterer vi for første gang som fornuft. Hegel har nok aldri ment å bestride at eiendom kan være en hjelp til å tilfredsstille våre personlige behov. Han var heller ikke opptatt med å diskutere eiendommens opprinnelse. Han forsøker ikke å besvare spørsmål som "hvordan eiendom oppstår?" eller "hvorfor folk streber etter eiendom". Det han vil forsøke å gjøre er heller å forklare hvordan eiendom gjør oss i stand til å leve på en slik måte som forøvrig alle rasjonelle mennesker bør leve hvis de vil bli tilfredsstilt. Rasjonelle mennesker som forsøker å ordne livet sitt på en systematisk måte trenger altså eiendom. Men jeg velger ikke først hvordan jeg skal leve, for så å tilegne meg eiendom, for å bli i stand til å leve som jeg har valgt. Det er i selve tilegnelsen av rettigheter, dvs. i den prosessen hvor jeg for det første begynner å tenke (reflektere) over meg selv og for det andre blir anerkjent av andre som et rettssubjekt, at jeg vurderer om en livsform er ønskelig og mulig for meg. Både ønsket og evnen til å føre et rasjonelt liv, skriver Hegel,

oppstår i og med at vi blir rettsbesittere, dvs. vi får en status, en definitiv plass i verden i et stabilt samfunn.

1.2 EIENDOM SOM INDIVIDUELL "SELVERKJENNELSE".

Mennesket blir altså beskrevet som implisitt rasjonelt, men det må selv bli eksplisitt rasjonelt ved å skape (utvikle) seg selv. Dette er et svært viktig poeng i Hegels store verk om "Åndens fenomenologi". En slik selv-skaping gjør jeg ikke bare ved å gå ut fra meg selv, men også ved å bygge meg selv opp innenfra. Ved å hevde eiendomsrett over noe, går mennesket fra seg selv ut til den ytre (objektive) verden, og gjennom sin eiendom vil det gå videre ut og danne forhold til andre mennesker, for så til slutt å bygge opp sosiale institusjoner (Stillmann, 1973). Videre vil mennesket ved både å utvikle sin individuelle vilje innenfor den naturlige og sosiale verden, og ved å hevde sitt eget liv og frihet som sin eiendom, kunne bygge seg selv opp fra innsiden. Med andre ord er eiendom for Hegel grunnleggende for mennesket, hvis de - vel og merke - vil leve et fornuftig liv. Ved å ha eiendom handler mennesket i den ytre (objektive) verden. De dominerer naturen, og de skaper sosiale institusjoner. Ved å utvikle naturlige og sosiale ordninger i samsvar med sine interesser og mål, vil mennesket utvikle og uttrykke sine egne muligheter, og ved å reflektere over resultatene av sine egne handlinger, vil de utvikle seg selv til innsikt både om forholdene i verden og hvordan de selv virker som mennesker. Når menneskene i Hegels terminologi "gjør krav på selv selv", vil de se på sin bevissthet og kropp som sin egen eiendom. Og fra retten til eiendom avledes retten til liv og frihet, slik at de blir aktører og subjekter som kontinuerlig skaper den ytre og sosiale verden, og dermed også seg selv.

"Som et resultat av min eiendom", skriver Hegel, "er jeg som fri vilje et objekt for meg selv", dvs. at vi som mennesker blir selvbevisste. Gjennom sin eiendom ser mennesket sin egen vilje, "som en manifestasjon av seg selv i objektiviteten", og

derfor anerkjenner mennesket seg selv som en fri vilje og som en person. Ved å være selvbevisst i vår eiendom, vil vi bruke eiendommen for å kunne gi kjøtt og blod til vårt begrep om egne mål. Gjennom forsøk på å aktualisere disse målene, vil vi utvikle oss selv. I eiendom, vil vi eksistere "for oss selv", vi kan se oss selv, vår vilje, våre formål og våre drømmer i de objektive tingene som er våre.

1.3 DOMINANS OVER NATUREN.

En annen sentral del i Hegels eiendomsdimensjon, som han knytter til frihet og individualitet, er menneskets dominans over naturen, eller som han sier: "Den absolutte tilegnelsesrett som mennesker har til eller over alle ting". Eiendom er derfor en gjennomgående manifestasjon og et viljemessig bevis på at mennesket bestemmer og dominerer over naturen. Etter hvert som vi gjennom eiendommen hevder at naturen og naturens objekter eksisterer for oss, og at vi gjennom (eller i) eiendom hevder eller viser vårt herredømme over naturen, vil vi også utvide vår viljes handlingsrekkevidde og påvirke våre omgivelser. Eiendom som vi eier er vår måte å kontrollere og forme naturen på, for videre å kunne utvikle, påvirke og uttrykke vår egen karakter og vår egen måte å leve og arbeide på (Löwith 1978).

Men vi er på ingen måte isolerte og enslige mennesker som kun uttrykker oss selv (og er seg selv nok). Vi er personer med vilje. Vi kjenner oss selv som "universelle" gjennom vår "selvrealisering". Med andre ord: Ved å tenke på meg selv som et "jeg" eller et ego, ser jeg på meg selv som et enkelt menneske. Men jeg må også se på andre mennesker som mennesker lik meg selv, slik at jeg kan kategorisere meg selv, eller relatere meg til klassen "menneske" på samme tid som jeg også adskiller meg fra alle andre mennesker. Denne "universaliteten" eller vår intersubjektivitet finner uttrykk gjennom vår personlige eiendom. Den ligger implisitt og nærmest som en nødvendighet i (i) utviklingen og uttrykkelsen av frihet og

individualitet i bestemte handlinger i den ytre natur (objektiviteten), i (ii) vår frigjøring fra naturen, og i (iii) kravet om rett til liv og frihet. Alle disse punktene krever på en eller annen måte et samspill (interaksjon) med andre mennesker. Eiendom som stedet for intersubjektivt (felles) samspill er også viktig i seg selv gjennom utviklingen av individuell frihet og individualitet. For Hegel er, som vi har sett, ikke privat eiendom bare et spørsmål om privatisering. Det er også en sosialisering (Habermas 1971). Grunnlaget for både å kreve gjensidig anerkjennelse og å kunne kommunisere denne anerkjennelsen er eiendom. Vi kan på en måte si at eiendom er grunnlaget for sosial kommunikasjon (og forskjellige typer kontrakter).

1.4 EIENDOM BASERT PÅ VILJE.

For Hegel er altså i utgangspunktet eiendom basert på vilje. Eiendom må grunnlegges på viljen og være forskjellig fra konkret besittelse for (i) å kunne differensiere mennesket fra naturen, og (ii) for å kunne ta utviklingen av menneskelig og åndelig (i motsetning til naturlig) samspill og etiske institusjoner med i betraktning. Eiendom må videre være privat, fordi bare privat eiendom for alle garanterer at hvert enkelt menneske må objektivere, bestemme og sette seg selv i den ytre verden (eksternaliteten). Ved å gjøre dette kan mennesket begripe eller forstå seg selv gjennom sine handlinger, bli sosiale, og utvikle seg selv gjennom handlinger i (på) naturen og i samfunnet. Privat eiendomsrett er grunnlaget for retten til liv og frihet. Bare gjennom privat eiendomsrett er det mulig, ifølge Hegel, å kunne gjennomføre frie arbeidsrelasjoner. På grunn av dette må alle ha eiendom. Men fordelingen av eiendom må være forskjellig, fordi menneskene er forskjellige og fordi det etiske livet krever variasjon og differensiering.

2 MARX OG DEN PRIVATE EIENDOM.

Hvis vi ser bort fra den franske liberale anarkisten Pierre Joseph Proudhons velkjente svar på spørsmålet om hva eiendom er ("eiendom er tyveri"; jfr. Kolakowski, bind I, side 203-211)³, og den norske anarkisten og forfatteren Hans Jægers svar på "hvorledes ejendomsretten blev narret indpaa menneskene", er det nok navnet Karl Marx vi først og fremst forbinder med de hardeste angrepene på den private eiendomsrett. Hans angrep på den private eiendomsrett er tallrike og så lidenskapelige at noen, fra tid til annen, har ment at Marx også er motstander av alle eiendomsrelasjoner som sådan. Han skriver i pamfletten "Det kommunistiske manifest" at den kommunistiske teorien kan summeres opp i en enkelt setning: "Avskaff den private eiendomsrett". Hva Marx kan ha ment med dette utsagnet er det delte meninger om⁴. Ved første øyekast kan dette også virke

3 Dette slagordet har ifølge Arendt (1958) noe for seg i spørsmålet om kapitalismens opprinnelse. Hun nevner at kapitalen innenfor det moderne samfunnet har oppstått gjennom tyveri av eiendom. Derfor er det desto mer betegnende at til og med Proudhon selv ville kreve allmenn ekspropriering. Han viste nemlig alt for godt at en fullstendig avskaffelse av privateiendommene nok ville hindre fattigdommen, men at den med sikkerhet ville framskaffe noe verre: Nemlig tyranniet. I en tolkning av sitt eget slagord (som først ble kjent etter Proudhons død), skriver han at privateiendommens "egoistisk-sataniske" vesen er det mest effektive midlet for å forhindre despoti uten å styrte staten.

4 Når vi forsøker å kartlegge Marx's syn på eiendom, dukker det opp to begreper som er svært problematiske, for det første fordi Marx til sine tider bruker dem om hverandre, og for det andre at det er vanskelig å oversette dem til norsk. Begrepene er "Entäusserung" og "Entfremdung". Disse begrepene har på engelsk blitt oversatt med "alienation" og "estrangement". På norsk har begrepene stort sett blitt oversatt med "fremmedgjøring". "Entäusserung" betyr, kan vi si, det å gjøre tingene eksterne i forhold til personer. Slik Marx bruker begrepet betyr det rett og slett "det å overføre eiendom". Begrepet "Entfremdung" betyr på den andre siden "det å skille seg fra noe". Her er det ikke snakk om å overføre

svært så fjærnt fra Hegels eiendomsbegrep slik vi har diskutert det. Men forholdet til Hegel i spørsmålet om eiendom er nok langt mer komplisert enn som så, spesielt når vi vet at også Hegel mente at flere sosiale virksomheter knyttet til den private eiendom (innenfor det sivile samfunn) kunne føre til store problemer. Han nevner problemer i forbindelse med økt mekanisering, som kan true de frigjørende mulighetene som ligger i menneskenes arbeid, og at landbruket vil få nye eierstrukturer. Men viktigst for Hegel var nok det problemet at den private eiendom kunne føre til ulik fordeling av godene i samfunnet, og dermed til en fysisk og etisk korrupsjonstilstand (Stillmann 1973).

2.1 MARX KRITIKK AV HEGELS SYN PÅ PRIVAT EIENDOM.

En svært viktig del av Marx' kritikk av Hegels begrep om privat eiendom og førstefødselsrett fremstår i tredje bindet av Kapitalen (side 615ff). Hegel var, som vi har sett, opptatt av at den private eiendom måtte bli noe vedvarende i samfunnet, og han ville ha en garanti for dette. Garantien var arv, slik at eiendommen kunne forbli i privat eie. Hegel argumenterte for at gjennom førstefødselsretten vil landområder og eiendom blant forskjellige klasser være

"forified against its own wilfulness,
because those members of that class who are
calles to political life are not entitled
as other citizens are, to dispose of their

rettigheter fra en person til en annen, men at en person gjøres fremmes fra sitt eget arbeidsprodukt og derfor også blir fremmed for seg selv og sin individualitet. Som sagt gjennomført Marx i sine tidligste arbeider ikke noe systematisk skille mellom disse to begrepene. Det finnes til og med passasjer hvor begge begrepene nærmest brukes samtidig. En av grunnene til dette kan være at Marx i disse verkene (jfr. CW, bind 2, side 300ff) var sikker på at i alle situasjoner hvor personer overfører sitt arbeid til andre ("Entäusserung") innenfor et kapitalistisk system, uunngåelig vil føre til en fremmedgjøring ("Entfremdung") av personen.

entire property at will" (Hegel 1964, side 306).

Hegel hevdet videre at "grunnen til at jeg kan overføre min eiendom er at den er min, dvs. at jeg har lagt min vilje inn i den". Men hvis privat eiendom er nødvendig for å fremme statens utvikling, blir den uavhendelig. Marx' svar er at Hegel, ved å anvende et slikt argument for å rettferdiggjøre midlene (en slik rett) ut fra politiske mål gjør "årsaker til resultater og resultater til årsaker". For Marx fremstår en slik førstefødselrett som "den abstrakte private eiendoms makt" både over den politiske stat og de individer som ikke arver en slik eiendom. Dette fører med seg at hvis privat eiendom er uavhendelig, så vil retten til å disponere over denne eiendommen i seg selv være avhendelig (Restuceia, 1970). Mange Marx-tolkere har delvis vært enig i Marx kritiske kommentarer til Hegel, men de har hatt store problemer med å forstå hvorfor Marx er så kritisk til den private eiendom. Noen har ment at Marx ønsket "død og fordervelse over den private eiendom", fordi han ikke likte penger som form for sosialt bytte. Dette igjen som en konsekvens av at han var irritert over at så mange "eiendomsløse" mennesker med store talenter og muligheter måtte tilbringe store deler av sine liv i mørke fabrikker" (se for eksempel Plamenatz 1975).

Marx nevner i "Grundrisse" skillet mellom det enkle romerske synet på privat eiendom og den rettslig/politiske betydning dette synet hadde fått i det hegelske Tyskland (17-1800). Marx mente at tilstedeværelsen av privat eiendom for romerne ganske enkelt var "en uforklarlig kjennsgjerning uten noe grunnlag i lovverket". Men allikevel ser Marx på den romerske privateiendom som noe mer enn et ytre vedheng til mennesket. Eiendom var i dette samfunnet betingelsene for menneskets menneskelighet. Eiendom var tegnet på menneskenes seier over naturen. Det var ikke mulig for mennesket å utvikle en suverenitet over jorden og markere en inngang til sivilisasjonen, før det tok en bit jord å sa: Dette er mitt. Marx knytter den romerske privateiendom til begrepet familia, der landområder, men også andre typer

eiendom, knyttes til husholdets lov (*patria potestas*). Eiendom kunne altså ikke skilles fra familien, og den ble tatt for gitt (se Schlatter 1951). Ikke dermed sagt at Marx ikke mente det var mulig å forstå grunnlaget for den private eiendom uavhengig av lovverk og politikk. Marx hevder nemlig i "Kritikk av den Hegelske statsrett" at skal man "avskaffe" den private eiendomsrett må det finnes et alternativ. Og hvorfor må det finnes et alternativ? Jo, fordi den private eiendom har et ontologisk (læren om tingenes vesen) aspekt som vi nærmest tar for gitt, og som er en del av vår erkjennelse og forståelse av våre egne omgivelser. Derfor hevder Marx at vi må finne et alternativ som kan gi den samme ontologiske sikkerheten som den private eiendom gir. Som vi vil komme tilbake til senere, mente han blant annet å finne et slikt alternativ i menneskets gjensidige avhengighet av hverandre og i deres sosiale samhendlinger.

Men før vi gir oss i kast med denne diskusjonen er det viktig kort å skissere Marx ide om overgangen fra enkel varesirkulasjon til kapital.

2.2 DEN ENKLE VARESIRKULASJON.

I diskusjonen vi førte om John Locke tidligere i denne boken, så vi at han skilte mellom naturlig eiendom (eiendom innenfor naturtilstanden) og eiendomsformer som oppstår etter innføringen av penger. Uten å trekke sammenligningen for langt, er det mulig å si at også Marx gjennomførte et slikt skille. Innenfor den enkle varesirkulasjon snakker Marx om "den opprinnelige tilegnelsen av varer". Her skjer tilegnelsen gjennom eget arbeid, fordi det gjennom den enkle varesirkulasjonen kun er mulig å tilegne seg fremmed arbeid gjennom å bytte en ekvivalent mengde av ens eget arbeid. Bytte av varer innenfor den opprinnelige tilegnelse forutsetter altså arbeid. Marx viser at innenfor den enkle varesirkulasjonen vil det for det første være likhet, fordi menneskene kun står frem som subjektive bytteverdier, og at det kun utveksles like store

bytteverdier. For det andre anerkjenner de som bytter varer hverandre på en gjensidig måte som eiere av varer, på grunn av at de ikke tilegner seg varene ved hjelp av rå makt. Vi kan konkludere: I den enkle varesirkulasjonen hersker det ifølge Marx faktisk frihet og likhet.

2.3 OVERGANGEN TIL KAPITAL.

Med overgangen til kapital ødelegges dette paradiset. Kapitalens tilegnelseslov, skriver Marx, er nemlig det stikk motsatt av den enkle varesirkulasjon, fordi kapitalen tilegner seg fremmed arbeid uten ekvivalent. I en slik situasjon blir det nødvendig å skille mellom utvekslingen mellom kapital og arbeidskraft, og kapitalens konsumpsjon av arbeidskraften, altså produksjonsprosessen. Arbeiderens bytteverdi (i sirkulasjonen) og hans bruksverdi (bytteverdien som frembringes i produksjonsprosessen) har ikke noe med hverandre å gjøre. Forutsetningen her er at sistnevnte bytteverdi er større en den førstnevnte. Logikken er altså som følger: I byttet mellom kapital og arbeid består første akt i et bytte, og faller helt ut sammen med den enkle varesirkulasjonen. I andre akt derimot skjer det ting som er kvalitativt forskjellig fra byttet. Første stadium består av at kapitalist og arbeider slutter en kontrakt på grunnlag av ekvivalentbytte. Marx spør så om hva arbeidskraftens bruksverdi består i for kapitalisten. Svaret han gir er at varen arbeidskraft har en evne til å reprodusere bytteverdier i arbeidsprosessen, i og med dens evne til å opprettholde og øke kapitalen. Og denne bruksverdien er arbeiderens levende arbeid. Marx mente at arbeideren ikke selger sitt arbeid til kapitalisten, men sin arbeidsevne. For å si det på en annen måte: Arbeideren selger disposisjonsretten over sitt arbeid til kapitalisten. Varen arbeidskraft er uløselig knyttet til de kapitalistiske produksjonsforhold, eller som Marx sier; atskillelsen av eiendommen fra arbeidet framstår som en nødvendig lov for dette byttet mellom arbeid og kapital. Etersom arbeideren ikke er eier av produksjonsmidlet, kan han heller ikke være eier av sitt eget arbeid eller av

dette arbeidets produkt. Det han eier er sin arbeidsevne. Resultatet av byttes første stadium er at kapitalisten tilegner seg arbeiderens evne til å arbeide (arbeidskraften). Så opprettholder og forøker kapitalen seg i arbeidsprosessen. Men hvordan er dette mulig? spør Marx. Han kritiserer de borgerlige økonomenes forsøk på å avlede kapitalverdiens forøkelse direkte fra den enkle varesirkulasjonen. Han stiller derimot spørsmålet om forholdet mellom den verdien som kapitalen betaler i form av arbeidslønn (variabel kapital), og den verdien som det levende arbeidet skaper i produksjonsprosessen. For Marx blir det klart at merverdi bare kan eksistere, som vi poengterte over, der den første verdien er mindre enn den andre.

2.4 PENGER SOM BYTTEMIDDEL.

I et tidlig arbeid med tittelen "Excerpts from James Mill's Elements of Political Economy" viser Marx at han er enig med Mills ide om at penger er byttemediumet, men nekter for at penger ikke kan betraktes som eksternalisert eiendom (sosiale aktiviteter, arbeid, osv), fordi arbeideren har overført sine arbeidsfunksjoner- og aktiviteter for å arbeide for kapitalister. Ved en slik overføring, vil penger som mellomledd forstyrre det naturlige forholdet mellom tingene og arbeiderens aktiviteter med dem:

"Man gazes at his will, his activity, his relationship to others as a power independent of them and to himself- instead of man himself being the mediator for man. His slavery thus reaches a climax" (Marx 1975, side 260).

Menneskets slaveri er for guden Mammon (pengeguden), fordi penger blir sett på som en ytre kraft utenfor det menneskelige samspill. Men denne kraften eksisterer kun fordi den private eiendom blir forstått på bestemte (og for Marx, på forvrengte) måter. Den blir både forstått som, og byttet med, annen privat eiendom gjennom mediet penger. Økonomene på Marx tid propaganderte denne forvrengningen ved å betrakte samfunnet som

et fellesskap der menneskene eksisterte ut fra overføringer og bytte av forskjellige goder. Marx hevdet at de ikke var bevisst at dette samfunnet var basert på menneskets fremmedgjorthet overfor hverandre (se avsnitt 2.10), og at samfunnet kun eksisterer gjennom et ytre, kunstig mellomledd; nemlig penger. Relasjoner mellom mennesker får karakter av mennesker som private eiendomsbesittere og ikke som mennesker per se (i seg selv). Gjennom våre "fremmedgjorte relasjoner" vil vi, ifølge Marx, komme opp i situasjoner der det å eie noe vil føre til at personer på død og liv vil "beskytte sin egen person og skille seg ut fra andre". Marx skriver i "Økonomisk-filosofiske manuskripter" at i steden for alle fysiske og åndelige sanser har man ganske enkelt fått fremmedgjøringen av alle disse sansene, sansen for å eie. Marx ser på avskaffelsen av privateiendommene som den fullstendige frigjøringen av alle menneskelige sanser og egenskaper, slik at menneskene igjen kan bli i stand til å "føde sin indre rikdom".

Dette viser igjen det poenget jeg nevnte tidligere, at innenfor et kapitalistisk samfunn vil menneskene, ifølge Marx, knytte seg ontologisk til privat eiendomsoverføring. Et eksempel: Etter det store krakket på New York børsen i 1929 økte antall selvmord betraktelig. En av grunnen var at mange ble fratatt sine personlige verdipapirer. Tapet av denne private "eiendommen" virket sterkere på folk enn tapet av pengene. Det var her snakk om tapet av en ontologisk "støttebjelke". Marx har vist, gitt eksistensen av privat eiendom og de sterke båndene som knyttes til eiendommen som kilde for personlig mening, at overføringer til andre representerer en salgshandling, en overføring av eieren selv, et tap av deler av personligheten, som kan være en årsak til en "fremmedgjøring" av både personen selv og eiendommen.

"Then it follows (from the premise that private property is man's essential support) that the loss or sacrifice of that private property signifies the alienation of the man as much as of the property itself. We are concerned here only with the latter determination. If I cede my private

property to another it ceases to be mine; it becomes independent of me, something outside my domain, something external (äusserlich) to me. I thus externalize, alienate (entäussern) my private property. I define it as alienated private property so far as I myself am concerned. But I only define it as something alienated in general; I renounce only my personal connection with it, I return in to the elemental powers of nature when I alienate it only from myself. It becomes estranged private property only when it ceases to be my private property, without at the same time ceasing to be private property, i.e. when it enters into the same relationship with another which it formerly had with me, in a word when it becomes someone else's private property" (Marx 1975, side 266f).

2.5 PENGER OG MENNESKELIGE RELASJONER.

Marx mente, som vi har sett, at en person som allerede er i besittelse av privat eiendom vil føle at han ønsker en del av en annen persons private eiendom, fordi noen deler av andres eiendom kanskje vil tilfredsstille et ønske (behov) eller uttrykke personens eksistens på en mer adekvat måte. Disse to menneskene kan derfor gjensidig være enige om å overføre (bytte) en del av sin private eiendom til hverandre, ut fra ideen om gjensidig nytte. Gjennom en slik "dobbel overføring", vil det bli etablert et forhold mellom to eiere. Men en ting de ikke, ifølge Marx, er klar over, er at ved å forholde seg til hverandre ut fra hva de eier som "forretningsmenn" vil deres interaksjon være det stikk motsatte av et sosialt forhold; fordi de forholder seg fremmed overfor hverandre som mennesker. En slik gjensidig overføring av eiendom er viktig ikke bare på grunn av de "fremmedgjorte sosiale forholdene" som skapes, men også fordi fremmedgjøringen slår inn mot menneskenes fundamentale avhengighet av hverandre som sosiale vesener. For Marx har eiendom mistet:

"..the exclusive distinguishing personality of its owner for the latter has alienated it, it has parted from its owner whose

product it was and had acquired a personal significance for the new owner who has not produced it. It has lost its personal significance for its (former) owner" (Marx 1975, side 268).

Dette tapet skjer gjennom innføringen av penger som bytteverdi. Sosiale forhold mellom mennesker blir grunnlagt på deres økonomiske stilling, og arbeid (som for Marx er midlet for å utvikle personligheten gjennom tingene) blir lønnsarbeid og bare meningsfullt gjennom sin pengeverdi. Når arbeid kun blir betraktet som meningsfullt ut fra bytteverdier, skriver Marx i "Kapitalen", er det kun abstrakt menneskelig arbeid vi snakker om. Innenfor en "ikkefremmedgjort" sosial eksistens vil mitt arbeid

"be the free expression and hence the enjoyment of life, (but) in the framework of private property, it is the alienation of life since I work in order to live, in order to produce for myself the the means of life" (Marx 1975, side 278).

Disse "midlene" er penger. Som vi har sett, og som jeg vil komme tilbake til, vil innføringen av penger føre til "fremmedgjorte" mennesker i "fremmedgjorte" aktiviteter. En slik fremmedgjøring har mange elementer. Jeg vil foreløpig nevne et. Ved innføringen av penger forandrer det ontologiske forholdet mellom mennesker seg, ved at interaksjonen forvrenges: Vi vil tro mer på penger enn på hverandre som mennesker.

2.6 FORSKJELLIGE EIENDOMSFORMER.

Vi kan foreløpig blinke ut tre eiendomsformer som Marx eksplisitt diskuterer: (i) Selvfortjent eiendom, det vil si en individuell privat eiendom som alle produsenter fortjener, (ii) en privat eiendom i en kapitalisk form, og (iii) sosialisert eiendom.

Selvfortjent eiendom er en eiendomsform som er et slags bidrag til eierens individualitet. Arbeiderens private eiendom (som ligger i hans produksjonsmidler), skriver Marx i første bindet av "Kapital", er grunnlaget eller forutsetningene for småindustrien (petty industry), som igjen er en grunnleggende betingelse for utviklingen av arbeiderens egne frie individualitet (se side 761f). Deler av denne individualiteten utvikles gjennom aktiviteter ved bruk av sosiale redskaper og verktøy, som håndverkeren bruker i sitt praktiske arbeid.

Men småindustrien står, ifølge Marx, for en svært utviklet produksjonsform: Den ser bort fra samarbeid, arbeidsdeling innenfor adskilte produksjonsprosesser, sosial kontroll over naturen og utvikling av sosiale produktivkrefter. Arbeiderne er isolert, og er seg selv nok. Også Hegel mente at selvfortjent privat eiendom, i den grad den finnes, produseres en mager individualitet. Denne formen for eiendom mangler den eksplisitte sosiale eiendomsdimensjonen som for ham var viktig: Anerkjennelsen av andre, utviklingen av sosiale behov og sosialt arbeid, og samarbeid i kooperasjoner. Resultatet av en slik "selvfortjent" privat eiendomsform blir, ifølge Hegel, en utbredelse av atomistiske personligheter uten substans. For både Hegel og Marx krever jo individualiteten en rik sosial kontekst for at den skal kunne utvikle seg.

Småindustrien har, ifølge Marx, utspilt sin historiske rolle. Den har blitt spist opp av den moderne industri. Den selvfortjente private eiendom har blitt avløst av den kapitalistiske private eiendom. Det har skjedd en ekspropriering av arbeideren. Forskjellene mellom disse to eiendomsformene beskriver Marx slik:

"(Bourgeois) political economy confuses on principle two very different kinds of private property, of which one rests on the producers own labour, the other on the employment of the labour of others. It forgets that the latter not only is the direct antithesis of the former, but grows on its tomb only" (Marx 1967, bind 1, side 765).

En umiddelbar konsekvens av den gradvise ekspropriasjonen av arbeiderne, er at den begrensede individualiteten innenfor småindustrien blir rykket opp med roten. Som jeg vil komme tilbake til i avsnitt 2.8.5, er det klart at Marx kritiserer den kapitalistiske privateiendommen fordi den rett og slett begrenser individets utviklingsmuligheter og frihet. I "Det kommunistiske manifest" skriver Marx blant annet at "i det kapitalistiske samfunn er kapitalen uavhengig og har individualitet, mens menneskene er avhengige og uten individualitet".

Marx beskrivelser av den sosialiserte eiendom blir aldri fremstilt på en systematisk måte. Det nærmeste vi kan komme en "definisjon" er fra første bindet i "Kapitalen" hvor den individuelle eiendom (for produsenten) er basert

"on the acquisitions of the capitalist area: i.e. on cooperation and the possession in common of the land and the means of production" (Marx 1967, side 764).

Selv om Marx bare gir små hint om et samfunn basert på sosialisert eiendom, vil jeg i avsnitt 2.10.3 forsøke å knytte noen løse kommentarer til dette spørsmålet.

2.7 MELLOMBETRAKTNINGER

Marx mente, som jeg har vist, at arbeiderens bruksverdi var helt enestående. Den har nemlig evnen til å skape verdi, og til å skape mer verdi enn sin egen (dvs. det pengeeieren kjøper arbeidskraften for når han kjøper den til dens verdi). En slik evne til å skape mer verdi enn den forbruker, gjør arbeideren til skaperen av merverdi. Denne situasjonen setter så opp rammene rundt utbyttingen av arbeiderne. Mange har hevdet at Marx fordømte de grunnleggende sosiale relasjonene innenfor den kapitalistiske privateiendom fordi han rett og slett betraktet slike relasjoner for urettferdige. Den kapitalistiske privateiendom må av den grunn avskaffes for å garantere et rett-

ferdig produksjonssystem. Selv om jeg kommer tilbake til dette i avsnitt 2.8.5, vil jeg bare kort nevne at et slikt perspektiv nok er svært tvilsomt. Marx uttrykte aldri eksplisitt at kapitalismen og eiendomsformene i den var urettferdige, og at de krenker arbeidernes rettigheter. Marx beskylder ikke kapitalismen for å være urettferdig, fordi han så på rettferdighet som en klar funksjon av et gitt samfunns produksjonsforhold. Marx klargjorde, etter det jeg kjenner til, heller aldri eksplisitt noen av sine "normative krav". Allikevel vil jeg her forsøke å vise at Marx hadde en underliggende moralsk eller normativ grunn for å opponere mot den private eiendomsrett. Jeg vil knytte dette til hans vurderinger av frihetsbegrepet.

2.8 MARX - EIENDOM - FRIHET.

Frihet innenfor den engelsk-språklige politiske filosofi har ofte blitt karakterisert gjennom fravær av tvang (se min diskusjon av Locke i denne boken). Marx frihetsbegrep er, som jeg vil vise, mye bredere. Siden Marx beskriver "betingelsene som hemmer" friheten på en svært vid måte, kan vi si at hans frihetsbegrep ikke spesifikt tar opp fravær av tvang. Han presenterer heller alternativer. Alt som utvider settet med alternativer som er realiserbare for oss, utvider også vår frihet. Innenfor tradisjonelle liberalistiske miljøer har det for eksempel vært vanlig å si at løslatelse fra fengsel utvider friheten, mens det å lære å svømme ikke gjør det. For Marx utvider begge deler friheten vår.

Grunnlaget for Marx' teori om den menneskelige natur og frigjøring, og hans kritikk av kapitalismen, er en forestilling om at frihet karakteriserer evnen menneskene har til å kontrollere naturen, sine egne liv og samfunnet på en slik måte at de kan få realisert seg selv som mennesker. Menneskelig frihet er kapasiteten til å handle på en kreativ og selvutviklende måte, uten å komme i konflikt med andre mennesker. Menneskelig frihet blir ut fra dette enten blokkert eller

realisert i et samfunn. I et samfunn som bygger på privat eiendom, vil individene i høy grad se på hverandre som adskilte gjennom sine forskjellige interesser. Folk ser i andre mulige begrensninger av seg selv, i stedet for en mulig støtte til å få realisert sine interesser. Forestillinger som dette gjør at Marx stiller seg i opposisjon til den kapitalistiske private eiendom.

Marx beskriver frihet på mange forskjellige måter. Jeg vil her blinke ut tre aspekter: (i) Kontroll over våre egne livsbetingelser, (ii) selvobjektivering og (iii) samarbeid.

2.8.1 Kontroll over egne livsbetingelser.

Vi opplever, ifølge Marx, frihet hvis vi får lov til å være i stand til å delta og bestemme hva vi vil gjøre med våre egne liv. En del av dette frihetsaspektet er kunnskap og rasjonell forståelse av egenskapene ved våre egne livsbetingelser, hvordan de har oppstått og hvordan de virker. Marx knytter dette til selvrealisering og objektivering av subjektet. Vi kan da si at frihet manifesterer seg konkret gjennom arbeid. Frihet eksisterer gjennom rasjonell kontroll og styring av våre livs- eller eksistensbetingelser: Vi må få utvikle våre evner, talenter og muligheter slik vi ønsker. Privat eiendom, skiller derimot menneskenes livsaktiviteter, ikke frivillig, men "naturlig". Den usynlige hånd og upersonlige markedskrefter krenker vår individuelle frihet.

2.8.2 Frihet som selvobjektivering.

Frihet krever videre en objektivering av mennesket gjennom dets aktiviteter, produkter og relasjoner. En slik objektivering må innta en bestemt form. Frihet vinnes kun innenfor interaksjonen (samspeillet) mellom mennesker og ting som finner sted ut fra deres egne konkrete kvaliteter, ikke aktiviteter som fremtrer

i abstrakte, symbolske former som f.eks. bytteverdi og penger. Frihet, hevder Marx, fremstår når

"everyone of your realations to men and nature (is) a specific expression, corresponding to the object of your will, of your real individual life" (Marx 1975, vol. 3, side 326).

Frihet kan altså ikke fremstå når våre kvaliteter og relasjoner blir fordunklet eller tilsørt. Privat eiendom kuliminerer i et sett av relasjoner som ikke er opptatt av konkrete kvaliteter (bruksverdier), men heller av menneskelig arbeid som noe abstrakt (bytteverdier) knyttet til alt som produseres eller eies. Videre: Innenfor den private eiendom utfører folk i stor grad arbeid uavhengig av hverandre, slik at de ofte ikke kommer i sosial kontakt med hverandre før de skal bytte sine produkter. De sosiale relasjonene mellom individer i den praktiske utføringen av arbeidet står ikke frem som arbeidernes egne gjensidige personlige relasjoner, men adskilles fra dem i form av sosiale relasjoner mellom arbeidsprodukter (Arendt 1958). Arbeiderne blir tvunget inn i forskjellige aktiviteter og roller som de i høy grad ikke kan forstå, kontrollere eller slippe bort fra. De blir murt inn i aktiviteter og roller som institusjonaliserer forskjellige interesser. Georg Lukàcs som i sin bok "Historie og klassebevissthet" utvikler disse ideene mer i detalj, hevder:

"Nettopp fordi menneskenes forhold til hverandre og til de virkelige objektene for deres reelle behovstilfredsstillelse, som er skjulte i det umiddelbare vareforholdet, blekner hen til fullstendig usynlighet og ukjennelighet i disse formene, må de bli til de sanne representanter for den tingliggjorte bevissthets samfunnsmessige liv" (Lukàcs 1971, side 91).

Fordi den private eiendom kun understøtter de abstrakte og tilslørte objektiviseringene av mennesket i sine objekter og relasjoner, er den en fornektelse av individuell frihet.

2.8.3 Frihet gjennom samarbeid.

Frihet er noe som bare kan tilegnes i og gjennom et samfunn, i samarbeid med andre mennesker. I et samfunn som baserer seg på den private eiendom, blir privatisering, ifølge Marx, satt opp som et endelig sosialt prinsipp. Ofte blir prinsippet satt opp i følgende kategoriske form: "Pass dine egne saker". Marx alternativ er at frihet realiseres gjennom andre mennesker. Personlig frihet blir kun mulig innenfor et samfunn:

"Only when the real, individual man re-absorbs in himself the abstract citizen, and as an individual human being has become a species-being in his everyday life, in his particular work, and in his particular situation, only when man has recognised and organised his "forces propres" as social forces ... only then will human emancipation have been accomplished"(Marx 1975, bind 3, side 168).

Privat eiendom står ut fra dette i en skarp motsetning til en slik samfunnsform. Innenfor den private eiendom har alle sine egne adskilte interesser, som ofte står i motsetning til hverandre. Eieren forsøker å fremme arbeidernes produktivitet. Godene fra produksjonen kommer i stor grad bare eieren til gode. Produktet er hans. Arbeideren derimot forsøker å "spare på sitt arbeid". Han har svært liten kontroll over hvilke retning og mål hans arbeid styres inn mot. Utviklingen av slike relasjoner viser seg, ifølge Marx, ikke bare i konflikten mellom private eiere (kapitalister) og de "eiendomsløse", men også i skillet og de konfliktfylte interessene mellom by og land, materielt og åndelig arbeid, private og felles interesser, osv. Forskjellige aktiviteter og goder - produksjon og konsumpsjon, eiendom og mangel på eiendom - fører også, ifølge Marx, til forskjellige individer. Videre blir samfunnet delt inn i forskjellige klasser, hver klasse med sine egne interesser som de beskytter og setter opp mot andres. For Marx kan bare en slags illusorisk frihet oppstå i et slikt samfunn. Mennesker er bare genuint fri, skriver han, innenfor kooperativer, harmoniske relasjoner med andre hvor man har rasjonell

og frivillig kontroll over egne livsaktiviteter. Et slikt forhold vil ikke det kapitalistiske systemet kunne klare å opprette.

2.8.4 Frihet og landeiendom.

Marx mente at privat eiendom til landområder, ressurser og produksjonsmidler krenker hans prinsipp om menneskenes frie utvikling. Private eiere høster fordeler av det de eier. Private eiere av landområder høster rente, mens private eiere av ressurser og produksjonsmidler høster merverdi. Disse fordelene bestemmer i stor grad betingelsene for deres frie utvikling. Private eiere kan ha råd til å forfølge mange interesser og aktiviteter (Marx nevner blant annet valg av høy utdanning). Dette er ikke tilfelle for arbeideren. Marx skriver flere steder at innenfor kapitalismen må arbeiderne bli avkledd betingelsene for sin frie utfoldelse, for at de private eierne skal kunne få utfoldt sine. Arbeiderne blir fratatt de materielle betingelsene for sin frie utvikling, det vil si at de arbeider hardt og mye til en lusen betaling, slik at de ikke kan få utfoldt sine interesser og aktiviteter som de ønsker. Privat eiendom til landområder, ressurser og produksjonsmidler blir, ifølge Marx, sett på som ødeleggende for den frie utviklingen av "menneskets sanser", og bør derfor avskaffes (Schmidt 1971).

2.8.5 Er kapitalismen urettferdig?

Jeg har argumentert for at Marx analyse av den kapitalistiske privateiendom er en kritikk med utgangspunkt i frihetsbegrepet. Det kan, på den ene siden innvendes at for eksempel Marx` referenser til slaveri og utbytting viser at kritikken også må baseres på grunnlag av rettferdighetsbegrepet. Slaveri er selvsagt urettferdig, og utbytting blir ofte sett på som synonymt med "urettferdighet". På den andre siden kan det innvendes at Marx` syn på ideologi avskjærer enhver moralsk

fordømmelse av den private eiendom, samme om vi knytter den til frihet eller rettferdighet.

Det er kanskje to hovedgrunner til at mange har ment at Marx' kritikk av kapitalismen hadde sine røtter i et begrep om rettferdighet. For det første er Marx analyse av egenskapene ved den kapitalistiske privateiendom en analyse av begreper som for eksempel utbytting, der han jo viser at kildene til kapitalistens profitt ligger i arbeidernes ubetalte arbeid. Hvis ikke dette er urettferdig, hva er det Marx "lager så mye oppstuss om". For det andre: I "Kritikk av Gotha-programmet" kan det virke som om Marx har blinket ut begreper som viser at han var svært opptatt av spørsmål om rettferdighet. Han snakker blant annet om at det borgerlige samfunn begrenser prinsippet om like rettigheter, fordi arbeideren skulle ha hatt tilbake utbytte av sitt eget arbeid. På samme måten kan vi forstå hans diskusjon av menneskerettigheter i "On the Jewish Question", der et av menneskets viktigste rettigheter er retten til privat eiendom. En slik rettighet blir altså begrenset ved at arbeiderne ikke får muligheten til å selge eller bytte sine egne arbeidsprodukter.

Til tross for det som er sagt over vil jeg påstå at Marx aldri eksplisitt har sagt at kapitalismen er urettferdig, og at den begrenser arbeidernes rettigheter. Han kritiserte heller aldri kapitalismen for at den ikke levde opp til morgendagens kommunistiske fordelingsstandarder. På den ene siden hevder Marx at den kapitalistiske utbytting skjer på grunnlag av ekvivalentbytte, der merverdi blir realisert uten at arbeideren blir snytt for sin arbeidskraft. På den andre siden hevder han at rettferdighet når det er snakk om transaksjoner mellom produksjonsagenter er avhengig av om de oppstår som en naturlig konsekvens av samfunnets produksjonsforhold eller ikke. Moralske ideer, som for eksempel begrepet rettferdighet, oppstår innenfor bestemte epoker under bestemte produksjonsformer, og er bare forståelig i relasjon til disse betingelsene. Den kapitalistiske privateiendom er, ifølge Marx, avhengig av at det er mulig å skille mellom forskjellige typer

individuelt arbeidsutbytte, det vil si mellom verdiene som hver enkelt individuell arbeider legger til produktets verdi. Et slikt individuelt utbytte blir tilegnet av kapitalisten. Når alt dette er gjort på en slik måte at arbeideren får full betaling for sin arbeidskraft, og kapitalisten får full bruksverdi av denne arbeidskraften, vil det oppstå rettferdighet.

Ut fra dette vil det være fullt ut mulig å si at Marx ikke har noe universalistisk eller allmenngyldig rettferdighetsbegrep. Når han snakker om utbytting av arbeideren, knytter han ikke "utbytte" til rettferdighet. Hans fordømmelse av den kapitalistiske privateiendommen skjer ikke ut fra at den er urettferdig, iallefall hvis deltagerne (eierne) følger standardene for den borgerlige rettferdighet. Men i den grad eierne ikke følger disse standardene, hvis for eksempel kapitalisten forsøker å forlenge arbeidsdagen ut over dens normale lengde, kan eierne av kapitalistisk privateiendom betraktes som urettferdig. Marx rettferdighetsbegrep ser derfor svært så relativistisk ut. Som sådan kan rettferdighetsprinsipper som er relevante innenfor en sosial eller historisk periode ikke anvendes eller brukes for å kritisere andre sosiale eller historiske perioder. Men ut fra dette kan vi ikke si at Marx mener at forskjellige samfunn og kulturer nødvendigvis må ha forskjellige rettferdighetsprinsipper, selv om deres situasjon er den samme. Det er vel heller riktig å si når situasjonen er den samme eller stort sett lik, vil de samme rettferdighetsprinsippene kunne oppstå. Marx kritiserer altså ikke den kapitalistiske privateiendommen for å være urettferdig fordi rettferdighetsprinsipper avledes fra eller reflekterer produksjonsmåter. Men ingen av disse prinsippene er knyttet til produksjonsmåten på en slik måte at dess mer utviklet en produksjonsmåte er, jo mer utviklet rettferdighetsprinsipper vil den ha. Vi trenger på ingen måte ha mer rettferdighet i et samfunn med en høyt utviklet produksjonsmåte. Vi kan heller ikke, ifølge Marx, si at vi vurderer oss selv ut fra et høyere moralsk rettferdighetsprinsipp fordi vi bor innenfor et mer "velutviklet" samfunn.

Marx kritikk av den private eiendomsrett kan altså ikke ha sitt grunnlag i rettferdighetsbegrepet. Marx bruker svært sjelden begrepet rettferdighet når han diskuterer privat eiendom. Han knytter derimot begrepet "frihet" til denne diskusjonen. Og grunnen til dette er at det er en viktig forskjell mellom begrepene frihet og rettferdighet som er knyttet til produksjonsmåten. Frihet defineres ut fra begreper om utvikling av produksjonsmåten. Det finnes intet grunnlag utenfor produksjonsmåten som kan brukes for å definere prinsippet om frihet. Men dette er heller ikke nødvendig, fordi frihet er knyttet til produksjonsmåten selv. Kun gjennom produksjonsmåten, og prinsippet om frihet som blir definert i forhold til den, kan vi sammenligne og vurdere forskjellige produksjonsmåtar. Marx kritikk av den private eiendomsrett kan derfor, som jeg har vist, i stor grad betraktes som en kritikk på grunnlag av frihetsbegrep.

2.9 KAPITALISMEN SOM MELLOMFORM.

Kapitalisme og privat eiendom i kapitalistisk form blir altså avvist av Marx fordi den begrenser menneskenes individuelle frihet. Det er ifølge Marx, riktig at det første er gjennom kapitalismen at betingelsene (produksjonskreftene) for en fullstendig fri og urestriktiv selvutfoldelse og frihet blir mulig. Allikevel: kapitalismen kjennetegnes gjennom en ekstrem adskilthet (atomisme) og markerte interessekonflikter mellom individer og klasser i samfunnet. Kapitalismen kan på denne måten betraktes som en slags "overgangsform", en overgangsform som sier at "med smerte skal smerte fordrives". Dette er altså i grove trekk utgangspunktet i Marx kritikk av den private eiendom i spørsmålet om frihet. Et problem som vi bare skal nevne her, er følgende: Skal Marx frihetsprinsipp forstås som et overhistorisk og overkulturelt prinsipp, som kan bruke som målestokk for en analyse av forskjellige kulturer innenfor forskjellige tidsepoker? Spørsmålet blir nemlig svært så relevant hvis vi ser på noe av det Marx har skrevet om problemene i India. Han så hvilke ødeleggende effekter den

Britiske imperialismen hadde på det Indiske samfunnet. Han peker på hvilke problemer som vil dukke opp ved å overføre Engelsk industri til India. Allikevel, skriver han, bør vi til tross for at vi kan bli følelsesmessig engasjert i denne bitterhet og spetakkel vi ser fra en oppsmuldrene verden, støtte denne utvikling. Fordi britene legger grunnlaget for en genuin frihet i India, må vi forsvare prosessen, selv om den kan føre med seg ting som kan virke støtende på oss. Flere gode eksempler på dette kan vi finne i hans mange avisartikler fra 1847-75. Vi legger merke til at Marx ikke snakker om rettferdighet i sine "Indiabrev". Ut fra dette følger det at Marx frihetsbegrep er svært universelt anvendbart, og ikke bare "ideologisk" som hans rettferdighetsbegrep er. Ifølge Marx er det riktig å si at ut fra produksjonsmåten kan vi trekke ut begreper om både rettferdighet og frihet. Ut fra en bestemt produksjonsmåte følger det en bestemt fordeling av goder, og graden av frihet som menneskene kan oppnå er begrenset. Det er nok også riktig (ut fra Marx) å hevde at ethvert kritisk frihets- og rettferdighetsbegrep må være knyttet til produksjonsmåten i et samfunn. Men disse to begrepene knytter seg altså på forskjellig måte til produksjonsmåten, som vi har nevnt tidligere.

2.10 FREMMEDGJØRING.

Jeg har til nå diskutert Marx kritikk av den kapitalistiske privateiendom ut fra forskjellige perspektiver og innfallsvinkler. Grovt sett kan vi si at hans angrep av den private eiendom stort sett har blitt forstått ut fra motsetningene innenfor den kapitalistiske produksjonsmåte selv: Kapitalismen skaper på en og samme tid stor rikdom (og store eiendommer) for noen få kapitalister og liten rikdom til en mengde "eiendomsløse" arbeidere. Denne motsetningen viste seg, som vi har sett, gjennom begrepet utbytting. Nå skal vi diskutere et annet begrep som står sentralt i denne sammenhengen, og som vi har nevnt tidligere, nemlig fremmedgjøring.

Mange som har studert Marx har kommet frem til at hans fremmedgjøringsbegrep ikke er ontologisk, det vil si at fremmedgjøringen ikke er en permanent menneskelig tilstand. Ut fra en slik innsikt har noen gått til det andre ytterpunktet, ved å hevde at en avskaffelse av den private eiendom til produksjonsmidlene automatisk også vil fjerne fremmedgjøringen. Kritikere av dette perspektivet har, på den andre siden, pekt på deler av Marx tidligere skrivelser for å vise at det fremmedgjorte arbeid er den umiddelbare årsaken til den private eiendom. Andre har igjen pekt på deker i "Den Tyske ideologi", hvor Marx hevder at privateiendommen er primær i forhold til fremmedgjøringen. Jeg vil ikke forfølge denne diskusjonen her, men kommer tilbake til deler av den i avsnitt 2.10.4 hvor jeg poengterer at denne diskusjonen til dels har hengt seg opp i problemet om Marx fremmedgjøringsbegrep var et ontologisk begrep eller om det beskriver et forhold.

Fremmedgjøring består altså av tre elementer: (i) Fremmedgjøring fra arbeidsaktiviteten (ii) fremmedgjøring fra arbeidets objekter, og (iii) fremmedgjøring fra en selv (psykologisk fremmedgjøring). Alle disse tre elementene gir livet et stort tap. Man minster den individuelle autonomi. Marx mente at den private eiendomsrett til landområder og produksjonsmidler, som stimuleres gjennom arbeidsdelingen, krever en produksjonsform der produsentene ikke kan utøve autonom kontroll.

(i) Hvis nå arbeiderne er fremmedgjort fra arbeidet sitt, har de også minstet autonomien over sitt eget arbeid. Kontroll over arbeidernes arbeid er ikke en funksjon av arbeiderens egne beslutninger, men en funksjon av krav fra økonomien og produksjonen. (ii) Fremmedgjøring fra arbeidets objekter kan også forstås som tap av autonomi på grunn av kapitalismens private eiendom. Tidligere har vi sett at via arbeidsdelingen, før den private eiendom skapte og utviklet kapitalismen, ble de produserte tingene, ifølge Marx, planlagt og produsert direkte for å tilfredsstille produsentens behov og ønsker. Ting ble produsert for å bli konsumert av produsenten, og ikke for å bli

byttet eller solgt. Den kapitalistiske produksjonen, som var avhengig av bytte og salg av varer, skapte et skille mellom produsent og konsument. Objektene eller tingene produsertene produserte blir ikke lenger produsentens egne. Han blir fremmedgjort fra objektene som han selv skaper, fordi de økonomiske kravene til salg og bytte reduserer eller eliminerer hans frihet til å kunne kontrollere det han selv produserer. (iii) At arbeideren blir fremmedgjort fra seg selv er en konsekvens av (i) og (ii). Kort kan vi si at Marx også i tilknytning til fremmedgjøringsproblematikken hevder at den private eiendomsretten legger bånd på og kan ødelegge arbeidernes individualitet.

2.10.1 Den revolusjonære praksis.

Marx beskrivelser av arbeidet under kapitalismen inneholder analyser både av dens analytiske trekk og dens ødeleggende og umenneskelige resultater. Hans analyser fra "Parisermanuskriptene" gjennom "Kapitalen" inneholder teorier om fremmedgjort arbeid, og om de umenneskelige effektene av et slikt arbeid, der arbeidet i høy grad inntar varekarakter. Han kritiserer også mekaniseringen og den økende utbyttingen av arbeidskraften som er med på å konstituere bildet av forholdet lønn-arbeid under kapitalismens frie "lønnskontrakt". Marx teorier om fremmedgjøring og utbytting av arbeidet forutsetter et ideal om ikke-fremmedgjort og ikke-utbyttingende arbeid, som igjen har sine røtter i en teori om den menneskelige natur og den ideelle frigjøring i et klasseløst samfunn. Disse "normative idealene", som knyttes til "den nye vitenskap om mennesket" trekker frem et perspektiv eller et ståsted som Marx anvender i sin kritikk av arbeid, institusjoner, sosial praksis og verdier under kapitalismen. Vi kan kort gi dette utgangspunktet navnet "den revolusjonære praksis" (se Elster 1985 for en kritikk).

Jeg vil nå forsøke å gå litt nærmere inn på Marx moralske kritikk av kapitalismen, og teoriene, verdiene og idealene som styrer prosjektet hans. Fremmedgjøring under kapitalismen har,

ifølge Marx, sine røtter i det fremmedgjorte arbeid. Han knytter kritiske kommentarer til en bestemt historisk analyse av "fremmedgjøring" som Hegel og andre tyske filosofer brukte som et ontologisk begrep for å gi uttrykk for et skille innenfor den menneskelige natur, og mellom mennesker og deres verden. For Marx var det heller det kapitalistiske produksjons-systemet selv som produserte fremmedgjøring, og skulle et slikt trekk elimineres var det viktig at utgangspunktet ble knyttet til både den revolusjonære praksis og til ideen om et ikke-fremmedgjort samfunn. I kjølevannet av Marx kritikk ligger en filosofisk humanisme som setter mennesket i sentrum, og som fordømmer forskjellige produksjonsmåter, sosiale praksisformer, institusjoner eller verdier, alt etter som de ødelegger eller lemlester det menneskelige livet. Begreper som "fremmedgjøring", og "umenneskeligjøring" er de grunnleggende kategoriene innenfor Marx's moralske kritikk og som beskriver alt som undertrykker, forsimples eller utbytter mennesker og krenker deres individualitet.

2.10.2 Den menneskelige natur.

Det som ligger under en slik moralsk kritikk av politisk absolutisme og kapitalisme, er et begrep om den menneskelige natur basert på en analyse av grunnleggende menneskelig behov, muligheter og aktivitetsformer- og typer som er fundamentale for mennesket som artsvesen. Innenfor Marx materialistisk-naturalistiske begrep om den menneskelige natur er arbeid den grunnleggende aktiviteten der menneskene tilfredsstiller sine behov og utvikler sine muligheter. Det fremmedgjorte arbeidet gir følgende resultater: (i) Menneskene kan ikke tilegne seg produktene av sitt arbeid, men må underordne seg lønns-slaveri og utbytting. (ii) Hvis de ikke kontrollerer og styrer sine egne arbeidsaktiviteter, vil de erfare arbeidet som en påtvunget og tvers igjennom kontrollert aktivitet. (iii) Hvis arbeidet ikke utvikler de menneskelige muligheter til kreativitet og gir de kapasitet til å engasjere seg i frie produktive aktiviteter, men heller hemmer og forreinger menneskers

utviklingspotensiale i stor grad, vil arbeidet være umenneskelig. (iv) Hvis arbeidsmåten ikke er formidlet gjennom samarbeidsrelasjoner og solidaritet, men heller er basert på egoisme, konkurranse og utbytting - det vil si hvis disse betingelsene følger med det fremmedgjorte arbeidet (som Marx hevder er tilfelle under kapitalismen) - så vil arbeidsstystemet være moralsk ødeleggende for oss mennesker. Ved å vurdere en hel rekke institusjoner, sosiale praksisformer og verdier under kapitalismen, utvikler Marx et begrep om den menneskelige natur og vurderer så det kapitalistiske systemet i henhold til om det er i overensstemmelse med denne naturen eller ikke. Som jeg allerede har vist er (i) menneskene først og fremst produktive vesener som forsøker å utvikle sine menneskelige muligheter og tilfredsstille sine behov gjennom sitt arbeid. Menneskene er videre (ii) mangesidige, og sitter inne med et rikt sansesapparat, mange behov og evner som igjen krever en rekke med aktiviteter, hvis deres muligheter skal kunne la seg realisere. Hvis arbeidssystemet styres inn mot endimensjonalitet og oppdelte aktiviteter som den eneste og primære livsaktiviteten, blir menneskenes humanitet brutalt begrenset. Mennesker har også på samme tid, ifølge Marx, en individualitet og en sosialitet. Det er på den ene siden et individ, og på den andre en sosial væren. I motsetning til en populær (mis)forståelse, er det klart at Marx vurderte individualiteten svært høyt i sine tidligste skrifter. Hans arbeider er fulle av kritikk av eiendom og penger i kapitalistiske former. Eiendomssystemet innenfor kapitalismen fremmedgjør ikke bare menneskenes individualitet, men også tingenes individualitet (Lukács 1971). Marx argumenterer altså for at kapitalismens verdisystem på en fundamental måte går i mot den menneskelige natur og skaper en ødelagt og forvrent personlighetsstruktur.

2.10.3 Nei til statskommunisme.

Hvordan utvikles Marx's begrep om sosialisme? Hvordan knytter han dette begrepet til en overvinning av fremmedgjøringen og utbyttingen? For det første: En eliminering av fremmedgjort

arbeid gjør det mulig å skape en "fri produsentassosiasjon" (problemet om muligheten av å tenke seg et ikke-fremmedgjort samfunn vil jeg ikke diskutere her. Se for eksempel Elster 1985). Innenfor en slik assosiasjon vil individene selv ha kontroll over arbeidsaktiviteten, de vil kunne styrke arbeidet inn mot områder slik at alle de menneskelige muligheter og evner skal kunne utvikles. Arbeidet styres inn mot en fullstendig frigjøring av alle menneskelige sanser og kvaliteter. Et slikt ideal presenteres best i "Den tyske ideologi":

"... in communist society, where nobody has one exclusive sphere of activity, but each can become accomplished in any branch he wishes, society regulates the general production and thus make it possible for me to do one thing today and another tomorrow, to hunt in the morning, fish in the afternoon, rear cattle in the evening, criticize after dinner, just as I have in mind, without wever becoming hunter, fisherman, shephered or critic (Marx 1975, Vol 5, side 47).

Denne passasjen uttrykker Marx' ide om at menneskene er mangesidige skapninger, og bør kunne tre inn i en omfattende rekke av aktiviteter i henhold til deres egne individuelle ferdigheter, behov og preferenser.

"In higher phase of communist society, after the enslaving subordination of the individual to the division of labor, and therewith also the antithesis between mental an physical labor, has vanished; after labor has become not only a means of life but life's prime want; after the productive force have also increased with the all-round development of the individual, and all the springs of cooperative wealth flow more abundantly- only then can the narrow horizon of bourgeois right be crossed in its entirety and society inscribe on its banner: From each according to his ability, to each according to his needs" (Marx 1975, Vol 4, side 531).

Siden privat eiendom er fundamentet for det fremmedgjorte arbeidet, vil man i det sosialistiske samfunnet eliminere

privat eiendom til produksjonsmidlene. Dette vil, hvis vi følger Marx, fjerne klassesdominansjon og klassekamp, og vil gjøre det mulig å utvikle et klasseløst samfunn med felles eiendomsrett til produksjonsmidlene, som er forutsetningene for et sosialistisk demokrati. Men det kan ikke være noen tvil om at Marx polemiserer mot de han gir betegnelsen "tankeløse kommunister" og de som peiler seg inn mot en "stats-kommunisme". Han fornekter en "umoden" og ultra-egalitær kommunisme, som på en konsekvent måte vil dele alt, alt fra eiendom til kvinner, fordi

"... it negates the personality of man in every sphere, (it) is but the logical expression of private property, which is this negation. General envy constituting itself as a power is the disguise in which greed re-establishes itself and satisfies itself, only in another way... Crude communism is only the culmination of this envy and of this levelling-down" (Marx 1975, Vol. 5, side 295).

En slik form for kommunisme, hevder han, vil bare sikre borgerskapets egoisme og griskhet, og personligheten vil ødelegges. Videre vil stats-kommunisme, et system der staten eier eiendom og kontrollerer produksjonen, ikke ha innsett de positive egenskapene ved den private eiendom. Marx sier at de som dogmatisk tviholder på statseiendomstanken, ikke har erkjent hvilke gode psykologiske effekter den private eiendomsrett har. Eller som han skriver i "Pariser-manuskriptene":

"The meaning of private property - liberated from its estrangement - is the existence of essential objects for man, both as objects of enjoyment and as objects of activity" (Marx 1975, Vol 2, side 144).

Marx argumenterer for at besittelse av "human og sosial eiendom" er grunnleggende for utviklingen av de menneskelige muligheter, og at sosialismen - som på ingen måte vil eliminere alle former for privat eiendomsrett - gjør tilgjengelig objekter som vi kan bruke og glede oss over, for å fylle individuelle og sosiale behov.

Dette er også et viktig poeng i Marx diskusjon av ekspropriasjonens utvikling. Kapitalens akkumulasjonsprosess i det moderne samfunnet ble, ifølge Marx, satt i gang fordi man ikke lenger respekterer eiendommen. Denne prosessen ble satt i gang gjennom en storslått ekspropriering av bøndenes eiendom, som i sin tur var et bifenomen til eksproprieringen av kirken- og klosterenes eiendom etter reformasjonen. Denne prosessen tok aldri noe hensyn til privateiendommen, og der privateiendommen stod i konflikt med kapitalens akkumulasjon, ble det ekspropriert. Marx hevder også at man i diskusjonen rundt ekspropriasjonsproblematikken ofte "valgte å glemme" at det var "kapitalister" som startet opp med ekspropriasjon, og at ideen ikke var "sosialistisk".

Et samfunn som fjerner fremmedgjort arbeid og det kapitalistiske produksjonssystem, eiendomssystem og byttesystem (markedssystem) vil også, ifølge Marx, kunne fjerne det som konstituerer fremmedgjøring, klassekonflikter, dominasjon og utbytting. Et slikt samfunn vil produsere et sosialistisk samfunn som vil være preget av harmoni og eliminasjon av fremmedgjøring. Kommunisme vil bli realisasjonen av den menneskelige natur og løsningen på alle typer konflikter og fremmedgjøring:

"Communism as the positive transcendence of privat property as human selfestrangement, and therefore as the real appropriation of the human essence by and for man; communism therefore as the complete return of man to himself as a social (i.e. human) being - a return accomplished consciously and embracing the entire wealth of previous development. (Marx 1975, Vol 3, side 296).

2.10.4 Privat eiendom som en bestemt relasjonstype.

I avsnitt 2.10 nevnte jeg diskusjonen som har pågått om hva Marx egentlig mente om forholdet mellom privat eiendom og fremmedgjøring. Louis Dupré skriver:

"The priority of the estrangement of labor in relation to privat property is not so much that of a cause with respect to its effects, as that of the more interior principle (a man himself - in his operation) with respect to its external manifestation" (Dupré 1966, side 130n).

Privat eiendom fremstår altså som et resultat av menneskets (eller en bestemt klasses) aktiviteter. Men det gjenstår å vise at dette er et resultat av en bestemt type aktiviteter, nemlig det fremmedgjorte arbeid. Jeg mener vi bør utvide Duprés perspektiv ved å si at privat eiendom ikke bare er et resultat av bestemte aktiviteter, men også er et resultat av en bestemt relasjonstype.

I "Økonomiske-filosofiske menuskripter" kritiserer Marx de borgerlige økonomene for at de ikke klarte å forholde seg godt nok til den private eiendom. Økonomene, skriver han, forutsetter den private eiendom, de forsøker på ingen måte å forklare den. Privat eiendom blir dett på som en ting-i-seg-selv, som er ferdig formet og som virker uavhengig av mennesker. Det er denne måten å betrakte den private eiendom på Marx forsøker å bekjempe. For hvis den private eiendom rett og slett bare er noe som eksisterer fiks ferdig til alle tider, så er, ifølge Marx, denne eiendomsformen på ingen måte virkelig. Den private eiendom vil ut fra et slikt perspektiv skjule de relasjonene som konstituerer den (jfr. Rysstads bidrag i denne boken).

Marx hevder at arbeidets direkte forhold til produktene rett og slett er forholdet arbeiderne har til sine produkter (det "primære" forholdet). Ethvert forhold kapitalisten har til de produserte gjenstandene og til produksjonen i seg selv er derfor bare en konsekvens av det "primære" forholdet. For Marx er det derfor klart at ethvert forhold kapitalisten har til produksjonens gjenstander (objekter) er avhengig av, eller en konsekvens av, hvilket forhold arbeiderne står i til produksjonens gjenstander. Marx viser videre at relasjonen kapitalistene har til produksjonens gjenstander er grunnleggende (men

ikke tilstrekkelig) for den private eiendom, og at dette bare er mulig som en del av forholdet mellom kapitalist og arbeider som igjen er grunnleggende for det fremmedgjorte arbeidet. Derfor er den private eiendom (kapitalistens forhold til produksjonens gjenstander) en konsekvens av fremmedgjort arbeid (arbeidernes relasjon til produksjonens gjenstander).

I "Kapitalen, skriver Marx at privat eiendom blinkes ut som en rettighet, der kapitalisten har rett til å ekspropriere eller tilegne seg andres ubetalte arbeid eller produkter. Produktene som tilegnes er varer, og de er derfor produkter i form av varer som konstituerer den private eiendom. Og varene er et resultat av et bestemt forhold mellom kapitalist og arbeider. Varer i form av privat eiendom er derfor et resultat av tilegnelsen av arbeidsproduktet. Og denne tilegnelsen kan bare skje fordi produktet av arbeidernes arbeid (og av arbeideren selv, siden hans arbeidskraft tilegnes) er fremmedgjort. Marx har nå vist at kapitalistens forhold til produksjonens objekter er en konsekvens av arbeidernes forhold til produksjonens objekter. Fremmedgjort arbeid er, kan vi si, derfor årsaken til den private eiendom.

3 AVSLUTNING.

Jeg startet dette bidraget med å diskutere Hegels syn på privat eiendom. For at individene skal utvikle sin individualitet må de kunne objektivere seg selv, gjennom arbeid (for Marx) og gjennom privat eiendom (for Hegel). Jeg skal ikke diskutere forskjellene mellom Marx og Hegel her, bare nevne at begge så utviklingen av individualiteten som det grunnleggende i menneskets utvikling (Stillmann 1973). Men hvilken type eiendom som skulle realisere deres idealer er forskjellige. For Hegel er det bare den private eiendom som kan utvikle individualiteten. Det er den private eiendom som garanterer individualiteten. For Marx er den private eiendom (i kapitalistisk form) en fotlenke, som må fjernes for at individene kan frigjøre seg selv innenfor den sosialiserte eiendom. Kun innenfor den sosialiserte eiendom kan individene utvikle en reell

individualitet. Men Marx mente, som vi har sett, at den kapitalistiske privateiendom på ingen måte er urettferdig.

Selv om både Hegel og Marx, på forskjellige måter, knyttet eiendom til individualiteten, har ikke deres argumenter hatt det så bra i vårt eget århundrede. De Vestlige demokratier har ikke sett båndene Hegel trakk opp mellom privat eiendom og individualitet. Eiendom har stort sett blitt betraktet adskilt fra individualitet og frihet, ved at den private eiendom blir rettferdiggjort ut fra den velstand og vekst som produseres. Kommunistiske samfunn har med "Marx i hånden" sett bort fra hans diskusjon av kapital og hans visjoner om en utvidet individualitet innenfor den sosialiserte eiendom. Lønnsarbeidet innenfor de kommunistiske landene kan stå som det umiddelbare tegn på en slik ignorering av Marx, som jo la vekt på den intime sammenhengen mellom privat eiendom, arbeidsdeling, lønnsarbeid og fremmedgjøring. Innenfor de såkalte marxistiske stater har Marx på ingen måte fått gjennomslag for sine ideer om menneskelig frihet og individualitet. Om Gorbatsjov og hans perestroika blåser nytt liv i disse ideene er det bare fremtiden som kan si noe sikkert om.

LITTERATUR.

Arendt, H:

Viva Activa.

The University of Chicago Press, Chicago 1958.

Benhabib, S:

Critique, norm and utopia. A study of the foundation of Critical Theory.

Columbia University Press, New York 1986.

Burke, J. P(ed):

Marxism and the good Society.

Cambridge University Press, Cambridge 1981.

Dupré, C:

The Philosophical foundations of Marxism.

Harcourt, Bracer and World, New York 1966.

Elster, J:

Making sense of Marx.
Cambridge University Press, Cambridge 1985.

Habermas, J:

Borgerlig offentlighet.
Gyldendal, Oslo 1971.

Hegel, G.W:

The Philosophy of Right.
Clarendon Press, Oxford 1974.

Hegge, H:

Frihet, individualitet og samfunn.
Universitetsforlaget, Oslo 1988.

Kolakowski, L:

Main Currents of Marxism. Vol. I-III.
Clarendon Press, Oxford 1978.

Lukàcs, G:

Historie og klassebevissthet.
Gyldendal, Oslo 1971.

Löwith, K:

Von Hegel zu Nietzsche. Der revolutionäre Bruch in Denken des
19. Jahrhunderts.
Felix Meiner Verlag, Hamburg 1978.

Marx, K:

Capital. Vol I-III.
International Press, New York 1967.

Marx, K:

Collected Works. Vol I-X.
Lawrence and Wishart, London 1975.

Plamenatz, J:

Man and Society. Vol I-II.
Logman, London 1963.

Raddatz, F.J:

Karl Marx. A political Biography.
Little, Brown and Company, Boston 1978.

Restuccia, P:

Marx on alienation and privat property.
Praxis 6, side 215-222, 1970.

Ritter, A:

Anarchism. A theoretical Analysis.
Cambridge University Press, Cambridge 1980.

Robinson, D.N:

Toward a Science of Human Nature. Essays on the Psychologies of Mill, Hegel, Wundt and James.
Columbia University Press, New York 1982.

Schlatter, R:

Privat Property. The History of an Idea.
George Allen & Unwin, London 1951.

Schmidt, A:

Der Begriff der Natur in der Lehre von Marx.
Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt/Main 1971.

Stillmann, P.G:

Property, freedom and Individuality in Political Thought.
Paper, 1973.

Taylor, C:

Hegel.
Cambridge University Press, Cambridge 1975.

DEL III

ET JURIDISK PERSPEKTIV

-
- Kapittel 1: Kløyvd eigedomsrett.
Av: *Knut Robberstad.*
- Kapittel 2: "Kløyvd eigedomsrett" og utskifting av
områder med fallrettigheter.
Av: *Daniel Rogstad.*
- Kapittel 3: Nomadisme og eiendomsrett.
Av: *Geir Hågvar.*
- Kapittel 4: "Eigedomsretten til grunn - Krev utviklinga
endringar?"
Av: *Olav Lid.*
-

Knut Robberstad:

KLØYVD EIGEDOMSRETT*.

1 INNLEIDING.

Til innleiing skal nemnast noko um rettshøvi til ein husgrunn som vart utskild på ein gard i Sunnhordland for snart 20 år sidan. Stykket er på vel eit mål, og ligg attmed sjøen. Der var det to gardsbruk som åtte beitet i sameige, bruki hadde vore ein eigeom til 1850, og denne sameiga deira skreiv seg frå då. Eit tridje gardsbruk under same gardsnummeret åtte skogen og skogretten på stykket. Folk segjer at denne tridjemannen åtte "skogagrunnen" her. Det veks tang i fjæra og utetter til utanfor marbakken, og det er fastsett i jordskifte 1872 at kvar eigar har retten til tangi utanfor sitt land. So er det eit lite gruvehol på staden, der det har vore skjerpa etter kopar eller gull på 1800-talet, og i jordskiftet 1872 er fastsett at alle gardsbruki på dette gardsnummeret eig grunneigarretten etter bergverkslovi i jordsameige etter gamal skyld. Kwart av dei to fyrstnemnde gardsbruki eig då ein tiandepart i den retten (heile gardsnummeret har i gamal skyld 2 laupar smør og 1 hud, og kvart av dei to bruki har fjerdeparten av ein laup). Attmed stykket kan det vera notfiske, og retten til landsluten ligg og i jordsameige millom alle bruki.

Alle visste greidt at dei to bruki som åtte beitet, dei åtte og grunnen på stykket. I skyldsetjingi vart stykket difor utskilt frå dei to bruki. Skogretten, som dei kallar å eiga skogagrunnen, vert nok rekna for ein eigeomsrett, men ein er klår over at i skylddelingi skal han heita servitutt, og den som selde skogagrunnen, skal ikkje reknast for å ha selt, men for å ha gjeve avkall på sin servitutt mot vederlag. Folk lever i lukkeleg vankunne um at i skoglovi 22. juni 1863 § 15 er ordet

"Skovgrunden" nytta med motsett tyding av skoggrunnen, nemleg um grunnen utan skogen og skogretten. I skylddelingi vart ikkje sagt noko um gruveretten og landslutretten, so der fekk det utskilde stykket sin eigen vesle part.

Dette er eit døme, frå vår tid, på kløyvd eigedomsrett og på stoda åt kløyvd eigedomsrett no. Dømet er ikkje noko sersyn.

Med kløyvd eigedomsrett meiner ein det tilhøvet at det kan vera to eller fleire eigedomsrettar til same stykket. Slik har det vore i heile landet. Ein finn eigedomsretten oppkløyvd, som ein eig beitet, ein annan skogen, ein tridje jaktretten eller dyregravene, og so er det serskild eigedomsrett til fiske-retten, gruveretten åt grunneigaren osb. På langt seinare tid har kome inn i biletet den rest-retten som me no kallar sjølve eigedomsretten, eller som me kunde kalla grunnretten.

2 KLØYVD EIGEDOMSRETT/TOTAL EIGEDOMSRETT.

Går ein nærare inn på tilhøvet, finn ein det berre ventelegt at umgripet, og ordet, eigedomsrett lyt gjera teneste for ymse slag rett.

Det er ikkje råd å tenkja anna enn at eigedomsretten er den eldste av alle einskildsmannsrettar over grunn. Slike bruksrettar som me kallar leige, lån, servitutt, er finessar som har kome seinare. Ordet servitutt går på eit umgrip som er so nytt og framandt at me lyt bruka eit utanlandsk lærdoms-ord på det, og ordet fekk sin no gjeldande definisjon i norsk rettsteori i ei bok som kom ut år 1912, Herman Scheels Norsk tingsret.

Å lata ordet eigedomsrett tena dei ulike utnyttingsrettar over grunnen, er ein sakleg god måte. Det som vetuge folk bryd seg um, i det daglege, er utnyttingane, og ikkje so mykje den gråe, teoretiske eigedomsretten. Der to eller fleire skal ha kvar sin ulike utnyttingsrett, høver det godt å rekna at den eine eig

grunnen med omsyn på beitet, den andre grunnen med omsyn på skogen, (d.e. skogagrunnen), den tredje med omsyn på jakt, den fjerde med omsyn på laksefiske osv. Ein reknar då alle utnyttingsrettane for jamgode, og jamsteller dei med å kalla dei eigedomsrett alle. Dette vert ein skipnad med fyremålsbunden eigedomsrett, eller um ein vil: relativ eigedomsrett.

Eigedomsretten er då oppkløyvd, eller delt, millom dei som har utnyttingsrettane. Dei er ikkje sameigarar rettsleg, for sameigarar er dei som har kvar sin tenkte part av ein sams. råderett.

Det motsette av den kløyvde eller relative eigedomsretten er den totale, eller heile, eigedomsretten. Der tenkjer ein seg at til stykket er det ein eigedomsrett, som er den fundamentale retten, og so kan det dessutan vere nokre hefte-havarar med kvar sin avleidde bruksrett.

Denne motsetnaden millom to slag eigedomsrett har jordskifteoverdomar G. Gausland umtala i sin kommentar Utskiftningsloven av 1882. Synsmåten med kløyvd eigedomsrett kallar han eiendoms-terminologi, og synsmåten med den totale eigedomsretten kallar han grunn-terminologi. Jordskiftedomar Erling Øyehaug har i si utgreiding i Tidsskrift for Jordskifte og Landmåling 1960 kalla systemet med kløyvd eigedomsrett "blandede eiendomsforhold".

3 TOTAL EIGEDOMSRETT UTVIKLA FRÅ ROMERRETEN.

Synsmåten med kløyvd eigedomsrett finn ein i mange land og i alle tider.

Men det er ein stad han ikkje finst. Det er i Corpus juris civilis, den samling av romersk rett som vart laga i Konstantinopel under keisar Justinian tidleg på 500-talet. Eigedomsretten er her det fulle herredømet over tingen, og til kvar tid kan det berre vera ein eigedomsrett til ein ting.

Den moderne rettsvitenskapen vart grunnlagd på universitetet i Nord-Italia i millomalderen. Dei granska serleg romarretten, og trudde på Justinian. Men dei kunde ikkje lata vera å taka inn kløyvd eigedomsrett i lærdomen sin. Dette vart eit tilbygg til Justinians skipnad, og dermed øydela dei systemet sitt.

Men det hangla og gjekk. Ved år 1800 påviste ein stor tysk romarrettslærer at det ikkje var grunn til å skilja millom eigedomsrettar so som i den kløyvde eigedomsretten. Det fanst, etter hans meining, ikkje nokon annan eigedomsrett enn den justinianske, og det var den totale eigedomsretten. Det tok tid før denne lærdomsmeiningi slo gjennom i Tyskland, men ho hadde god framgang, og ho vann full siger i den tyske borgarlege lovboki, som tok til å gjelda 1. januar 1900.

4 KLØYVD EIGEDOMSRETT I GAMAL NORSK RETT.

Ser me på gamal norsk rett, finn me at det er den fyremålsbundne, kløyvde, eigedomsretten dei arbeider med. Det finn ein avgjerande døme på alt frå millomalderen. Nokon innverknad frå Justinian finn ein ikkje på dette området.

Då juridisk embetseksamen var innført år 1736, vart det skyldnad for juristane til å lære teori, og den teorien dei lærde på dette punkt, kom frå Tyskland. Den siste av desse danske bøkene var lærebok på det dengong kongelege Fredriks Universitet til år 1867.

Professor A.M. Schweigaard var professor i statsøkonomi og statistikk og heldt fyrelesingar i romarrett 1840-1870, og som ventande heldt han på det som var siste nytt i den tyske romarrettsteorien, nemleg at det fanst berre ein eigedomsrett, og det var den justinianske. Fredrik Brandt voks opp i Åmlid i Aust-Agder og var professor i tingsrett og norsk rettssoge 1866-1891. Han hadde kjenskap til gamal norsk rett og til levande norsk rettskjensle, og fekk ei vanskeleg rolle då han skulde sameina den utanlandske romarrettslege lærdomen med det

som han visste var norsk rett og norsk rettstankegang. Han har med både den tyske teorien og den norske kløyvde eigedomsretten.

I åri 1901 til 1912 gav Herman Scheel ut si bok Norsk tingsret. Scheel gav seg ikkje av med norsk folkeleg rettskjensle og norsk rettssyn frå gamal tid. Han meinte at det var brysamnt nok å finna ut kva som gjeld no. Boki hans er eit framståande verk, godt og tunglese, og heilt på høgd med si tids krav til eit lærdomsverk. Det er fullt av tysk konstruktiv teori, og ymse stader tek han over lovbod frå den tyske borgarlege loveboki og reknar norsk rett for å samsvara med dei. Scheel tok då og inn den justinianske synsmåten med den heile eigedomsretten, og gjennomførde den med full konsekvens. Ved år 1912 vann då keisar Justinian ein siger på norsk juridisk mark. No er det ikkje mange norske juristar som har syn for den kløyvde eigedomsretten.

5 TEORIUTVIKLING BURT FRÅ KLØYVD EIGEDOMSRETT.

Det har soleis gått fyre seg ei umleggjing i synet på eigedomsretten, burt frå den heimlege, fyremålsbundne og realistiske eigedomsretten til den romarrettslege, teoretiske og totale eigedomsretten.

Denne overgangen, som vart påboden av lærde menn på grunnlag av tysk teori frå år 1800, skulde i seg sjølv ikkje føre med seg noko brigde med umsyn til innhaldet i den rett som dei norske rettshavarane hadde over faste eigedomar.

Derimot vart det turvande å gjera ei ny øyrne-merkjing av dei rettane det er tale um, ei ny kategori-føring av dei. Når det var t.d. 7 eigedomsrettar til eit grunnstykke under kløyvd eigedomsrett, laut no ein av dei 7 nemnast ut til heile eigedomsretten og dei andre 6 flyttast på bås med namn bruksrettar eller hefte.

Dette vart eit vandt arbeid, og det er ikkje ferdigt enno. Sume som har drive med dette arbeidet, har hatt for lite opplysning um kva det går ut på.

6 "RESTRETTE" - OFTE EIN BAGATELL SOM BLIR HOVUDSAK.

I dette arbeidet vert det jamt spurt etter rest-retten. Når ein har funne at den eine utnyttingi ligg til A og den andre til B, er det tankerett å spyrja kven som eig dei attverandre utnyttingsmåtane, altso restretten, og utnemna denne rettshavaren til eigar og dei andre til heftehavarar. Dette vert ofte å gjera ein bagatell til hovudsak.

Det er ikkje tanken her å gå nærare inn på dei ymse greiner i dette arbeidet. Då laut ein tale litt um lensretten, og noko um eigedomsretten til prestegardane og klokkargardane og noko um eigedomsretten til statsålmeningane. Her er viktige spørsmål enno uløyste, og prinsipielle saker står for domstolane.

7 EIGEDOMSRETTE FYLGER UTNYTTINGSMÅTE SOM SIST VART UTSKIFT?

Dei fleste tilfelle med den nye bås-setjingi gjeld kløyvd eigedomsrett i vanlege utmarker, og jordskiftarane kjem ofte burt i dette.

Der har me fått den setningen at eigedomsretten fylgjer med beitet og ikkje med skogen. Grunngevingi for setningen er historisk. Fyrst åtte dei utmarki saman, so vart det for lite skog, og so skifte dei skogretten, so kvar fekk ein relativ eigedomsrett til sin skog, og beitet og rest-retten og alt anna vart verande uskift. Då ligg rest-retten framleis i sameige, og skogretten skal få titelen servitutt. Eller dei har i nyare tid skift både beitesretten og restretten. Då og er skogretten ein servitutt, og eigedomsretten til grunnen fylgjer beitet.

Det er klårt at den nemnde setningen gjeld på Vestlandet, i alle tilfelle då det ikkje kann påvisast grunnlag for ei onnor løysing. Eg har set det påstand at på Austlandet er regelen den motsette, men eg har ikkje set noko prov for påstandet eller nokon dom som har godkjent det.

For meg ser det so ut at eigedomsretten i regelen fylgjer med den utnyttingsmåten som restretten fylgde med. Eigedomsretten fylgjer ikkje med den utnyttingsmåten som fyrst vart gjord til ein utskild rett.

Dette er ikkje nokon serleg vestlandsk regel. Det er ålmenn logikk. Ein ser då og flust med døme på at regelen gjeld både på Austlandet og nordanfjells.

Reglen kan ordleggjast so:

Når utmarki har vore sameige, fylgjer eigedomsretten med den utnyttingsmåten som sist vert utskift, når ikkje anna er sagt. Når ein utnyttingsmåte er fråskild eigedomen utan at det har vore nokor sameige (som når fiskeretten vert fråseld), fylgjer eigedomsretten med den utnyttingsmåten som han plar fylgja på dei kantar.

På Vestlandet og nordanfjells skifte dei sjølvsgt ut skogen fyrst, og det har dei nok gjort mange stader på Austlandet og.

På Austlandet er det eit serskilt slag tilfelle som ligg annleis til. Det er når eit husmannsplass vert selt til sjølveige og kjøparen får ein vedrett og dessutan beiterett i heile skogen til seljaren. Dette er utnyttingsrettar som svarar til det husmannen i alle dagar hadde rett til etter si leigeavtale. Det er ingen grunn til å læra at det med beitesretten fylgde ein medeigedomsrett til rest-retten i skogen, eller med andre ord ein medeigedomsrett til grunnen so skogretten berre vart ein servitutt. Truleg er det slike tilfelle dei har for auga når det vert sagt at på Austlandet fylgjer eigedomsretten med skogen.

8 FORTOLKING AV SERLEGE UMSTENDE.

Når domstolane skal avgjera kven som har sjølve eigedomsretten, går dei ofte etter serlege umstende i tilfellet, som segjemåten i dokument, samrøyst meining på staden i nyare tid, passivitet og andre etterfylgjande umstende.

Dette er godt og vel, men ein bør ikkje pressa si kjelde altfor hardt. Ofte er det den beste løysing når ein ikkje kann finna kvar restretten har vore, å rekna at området er sameige enno, iallfall der det har vore sameige før.

9 UMSYN TIL LOKAL SYNSMÅTE PÅ KLØYVD EIGEDOMSRETT.

Men serskilt bør ein taka umsyn til det som den heimelege synsmåten, kløyvd eigedomsrett, bør ha å segja når det gjeld tolking av jordskifte og av avtalor og andre dokument.

Når ein tolkar noko slikt, lyt ein gå ut frå den synsmåten som utferdaren hadde. Ein kann ikkje gå ut frå at ein norsk bonde eller dokumentsskrivar ved år 1750 eller 1850 eller 1900 hadde lese Scheels tingsrett, eller hadde Justininas synsmåte i det heile.

Når dei skulde halda jordskifte under den heimlege synsmåten, laut jordskiftet og verta fyremålsbunde. Dei kunde skifta det som det var bruk for å skifta, og hadde ikkje band på seg til å skifta den justinianske totale eigedomsretten. Dei hadde ikkje nokon regel um at jordskiftet skal enda alt hopehav. Mange utnyttingsmåtar kunde ikkje skiftast soleis at kvar fekk sin rettfedige part. Dessutan hadde dei, som sagt, den synsmåten at når ein åtte skogen og ein annan åtte beitet, var det ikkje noko sameige millom dei. Då jordskifterettane tok til å rekna med restretten i sine boniteringar og utrekningar, var dei komne over på justiniansk grunn.

Her kjem ein inn på spursmålet um serlege, kjende utnyttingsmåtar eller lunnende skal reknast for skifte når det ikkje er sagt noko um dei i jordskiftet. Her er det ulike meiningar. Eg høyrer til dei som meiner at når ingenting er sagt og utnyttingsmåten ikkje er medteken i boniteringi og oppgjeret, skal ein i tvilstilfelle rekna at dette ikkje er skift. Korkje partar eller jordskiftedomarar eller vyrdnaden for domstolsverket er tent med at jordskifteretten skal ha skift noko i blinde eller i tankeløyse.

Skoglovi fra 1863 har i § 15 eit forbod mot å skilja skogretten frå eigedomsretten til grunnen. Dette påbodet gjekk hardt imot det heimlege synet på eigedomsretten, og mange braut forbodet uforvarande. Forbodet har ikkje enno slått rot i ålmenn rettskjensle. Det spursmål har vore reist, um eit jordskifte må tolkast so at eigedomsretten til grunnen fylgde med skogen, for di jordskiftarane ellers hadde gjort noko som var i strid med § 15. Til dette er å segja at det gjeld ikkje nokon presumsjon for at juridiske domarar kjenner lovi og nyttar henne rett, og då er det ikkje rom for nokon slik presumsjon når det gjeld jordskiftedomarar heller. Umsynet til § 15 kan soleis ikkje vera tolkingsgrunnlag i det nemnde spursmålet.

Når det gjeld å tolka andre dokument enn jordskifte, lyt ein og leggja vekt på det rettssyn og dei segjemåtar som utferdaren eller hans samtid hadde. Det er ymse domar som ein her kunde setja under nærare ordskifte. Men viktigast er likevel å peika på prinsippet.

* Dette bidraget har tidligere blitt publisert i Lov og Rett, 1963.

Daniel Rogstad:

"KLØYVD EIGEDOMSRETT" OG UTSKIFTNING AV OMRÅDER MED FALL-RETTIGHETER.

1 INNLEDNING.

1.1 Uttrykket "kløyvd egedomsrett" ble for alvor lansert i norsk rettsteori i en artikkel av professor Knut Robberstad i tidsskriftet Lov og Rett 1963 s. 162-166. Begrepet innebærer en funksjonell spaltning av eiendomsretten til fast eiendom: en eier skogen, en beite, en fiskeretten, en jaktretten osv. Alle "eierne" har i utgangspunktet en eller flere bestemt avgrensede bruksfunksjoner, uten at noen enkelt har "restretten" og derfor kan sies å være mere eier enn de andre. Robberstad mener at denne oppfatningen av eiendomsretten, som har basis bl.a. i gammel germansk rettstradisjon, har vært den rådende mange steder i landet. Forøvrig finnes den "i mange land og i alle tider" (side 163).

Dette synet på eiendomsretten står opp mot den rådende oppfatning i norsk rettsteori: Man skiller først ut dem som bare har en positivt avgrenset rådighet over tingen og kaller disse for rettighetshavere (servitutthavere, festere, leieboere m.v.). Eieren er negativt bestemt i relasjon til de begrensede rettigheter, den som har "restretten". Han har rett til å råde over eiendommen fysisk og juridisk innenfor de rammer som rettsordenen (byggeforsbud, konsesjonsregler m.m.) og begrensede rettighetshaveres rådighet, innebærer (Brækhus/Hærem, "Norsk tingsrett" s. 18). Er det flere som har restretten til et og samme grunnstykke, er de "sameiere". De har da sin bestemte brøk av restretten.

1.2 Som også Robberstad viser til, tar den rådende oppfatningen av eiendomsretten utgangspunktet i romerretten. I Justinians Corpus juris civilis er eiendomsretten definert som det fulle herredømme over tingen. Det kunne til enhver tid bare være en eier. Da romerretten ble tatt opp, og bearbeidet, ved de europeiske universitetene i middelalderen, kunne man ikke se bort fra den lokale tradisjonen med kløyvd eiendomsrett mange steder. Denne ble da en tilbygning til den romerske definisjonen. Denne slo imidlertid igjennom i tysk lovgivningsarbeide på 1800-tallet. I gammel norsk rett er det mange eksempler på k.e. Men den norsk/danske juridiske teorien fra 1700-tallet adopterte tysk teori, som også slo igjennom blant norske tingsrettsteoretikere på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet (Robberstad s. 163-164).

2 NOEN ALMINNELIGE SYNSPUNKTER PÅ DAGENS EIENDOMSRETTSBEGREP.

2.1 Som det fremgår av definisjonen ovenfor, har gjeldende oppfatning av eiendomsretten i norsk teori modifisert seg betydelig i forhold til hva som er angitt som det romerrettslige utgangspunktet. Det kan være flere med e.r. til samme eiendom: sameiere (parallell spalting av eiendomsretten). Og rettighetshaveren må tåle lovhjemlede begrensninger når det gjelder bruken av eiendomsretten. Dessuten kan det være andre rettighetshavere til eiendommen, men disse er angitt som innehavere av begrensede rettigheter (servitutter eller totale bruksrettigheter). Eiendommen kan også være gjenstand for fri bruk uten at dette er knyttet til noen eksklusiv rett (ferdsel i utmark, ferdsel og fløtning i vassdrag m.m.).

Det å knytte eiendomsbegrepet til "restretten" kan ha en del åpenbare retts tekniske fordeler. Overfører man en "eiendom", eller "eiendomsretten" til eiendommen x, slipper man å spesifisere alle de aktuelle og eventuelle beføyelser som knytter seg til eierfunksjonen. Disse følger med uten nærmere angivelse. Det som ikke følger med er hva som er tillagt andre

som begrensede positivt definerte rettigheter, eller som man med hjemmel i lov har forbudt eller begrenset adgangen til. Restretten gir også råderetten over nye utnyttingsmuligheter som ikke forelå på tidspunktet for eiendomservervet. Når man her kan utpeke en eier som berettiget, får man muligensgjennomsnittlig sett - klarere linjer og en mere effektiv utnyttning enn om alle rettighetshaverne i området var "likeberettigede". Uten at jeg her har noe nærmere belegg for en slik påstand, vil jeg hevde at k.e. til fast eiendom passet bedre under stabile bruksforhold, hvor de tekniske og økonomiske mulighetene for endret bruk forandret seg lite over lang tid. I et mere økonomisk avansert samfunn med hyppigere bruksendringer, mere intensiv utnyttelse av eiendom og med større omsetning og kredittbehov, vil man vanskelig klare seg uten en restrettsdefinisjon. Det er kanskje ikke tilfeldig at romerretten på dette punkt har hatt større innflytelse på vår oppfatning i dag, enn gammel norsk rett.

2.2 At man finner fram til en "eier" med restrett, betyr selvsagt ikke at han behøver å ha den største økonomiske interessen i eiendomsobjektet. Dette kan ligge hos en eller flere rettighetshavere (festere, hugstberettigede m.v.). Det kan også være opp til det offentlige hvorvidt en økonomisk mulighet skal kunne utløses (konsesjon for oppdrett og vassdragsregulering, eller byggetillatelse gjennom regulering av et boligområde). Det kan også tenkes at en felles bruk over flere eiendommer er mere økonomisk interessant for de enkelte grunneierne enn hva de forøvrig kan foreta seg innenfor sine respektive grenser i det samme området: Organisering av felles jaktområder (Viltloven av 29. mai 1981 nr. 38 §§ 37 og 38) og ordning av fellesfiske (Innlandsfiskeloven av 6. mars 1964 § 25). Og ved utskifting av jordsameieområder hender det at noe av den mest verdifulle utnyttingen ikke skiftes ut, men bibeholdes som en felles bruksrett eller ved at en del av området forblir i sameie (Jordskifteloven av 21. des. 1979 nr. 77 § 31). Også i dag vil man derfor kunne være mere interessert i bruksrettighetene i et område enn i hvem som

har eiendomsretten. Men like fullt må man i mange situasjoner finne fram til en eier som disponerer restretten.

3 K.E. OG FORTOLKNING AV GAMLE UTSKIFTNINGER.

Det kan ikke utelukkes at man også i dag enkelte steder i landet oppfatter eiendomsretten til utmarksområder som først og fremst knyttet til de aktuelle bruksformer. (Viltloven § 29 første ledd kan synes å være et uttrykk for dette da alle med "bruksrett" til grunnen også skal ha jaktrett i området. Bestemmelsen må imidlertid fortolkes svært innskrenkende se T. Austenå (om den tilsvarende bestemmelsen i Jaktloven av 1951), Norsk tidsskrift for jordskifte og landmåling 1964-65 s. 309-337). En annen sak er om man skal trekke den konsekvens av dette at en bruksrettshaver også har en medeiendomsrett, slik at han får sin del av restretten når det oppstår nye bruksmuligheter i området. Dette synes ikke domstolene å ville gjøre, heller ikke når de fortolker transaksjoner som ligger så langt tilbake i tiden at det er sannsynlig at aktørene har hatt en annen eiendomsrettsoppfatning enn den rådende i dag.

Illustrerende er de rettssakene man har hatt om fallrettighetene i tidligere helt eller delvis utskiftede utmarks-sameier. Twistene har kommet opp i forbindelse med vassdragsreguleringer hvor fallerstatningene i området skulle fordeles. Den første jordskifteloven fikk vi i 1821. Lenge før denne tid hadde det pågått en utskiftning både under medvirkning av det offentlige og på privat basis. I eldre utskiftninger hender det at vassdragene i det hele tatt ikke er nevnt, eller man har bare tatt med enkelte bruksmåter som f.eks. fiske eller kverndrift. Ofte hadde ikke elvene nevneverdig verdi. Bare aktuell bruk som hadde økonomisk betydning ble omhandlet, som rett til skog, beite, havning m.m. Det var først mot slutten av forrige århundre man ble klar over de betydelige verdiene som kunne ligge i vannfall.

Problemet her var først å avgjøre om området var ment utskiftet i sin helhet eller om bare visse bruksmåter var delt. Var bare visse bruksmåter delt, ville eiendomsretten i området fortsatt være i fellesskap og også inbefatte fallrettighetene. Var det foretatt en total utskiftning, ble spørsmålet om man måtte anse eiendomsretten som delt på den måten at "restretten", her vannfallene, ble tillagt bestemte parter under skiftet som eneeiere av områdene der fallene lå. Alternativet var - i samsvar med prinsippet om k.e. - å fordele fallrettighetene på alle partene i utskiftingen som likeberettigede "eiere" av en ny utnyttingsmåte. Her synes Høyesterett å ha valgt det første alternativet. Nedenfor vil jeg gå litt nærmere inn på hvordan domstolene har vurdert disse utskiftningene og om det er grunn til å sette spørsmålsteget ved de resultatene man har kommet til.

4 NÆRMERE OM UTSKIFTNING AV OMRÅDER VED VANNFALL.

4.1 Utgangspunktet blir en fortolkning av de gamle utskiftningene. Det kan tenkes at en utskiftning i det hele tatt ikke nevner vassdraget som går igjennom utskiftningsområdet. Noen ganger nevnes visse bruksmåter, som fiske, men ikke de rettighetene det er tvist om, f.eks. fallrettighetene. Av og til synes det å fremgå at alle aktuelle bruksmåter ble tatt med selv om vassdraget ikke er nevnt, andre ganger at bare en del av bruken er utskiftet. Men utskiftningen kan være total selv om noe uttrykkelig er holdt tilbake i fellesskap.

Når man tok stilling til om et unevnt vannfall også ble delt, vurderte man først om det var foretatt en total utskiftning. Var alt tatt med som kunne tenkes å ha hatt verdi på utskiftingstidspunktet, trakk dette i retning av at utskiftningen var total. Hadde vassdraget økonomisk verdi uten å være nevnt, trakk dette i motsatt retning, jfr. Rt. 1958 s. 773 hvor et godt laksefiske lå i fellesskap til gårdene, men ikke var nevnt i utskiftningen. Hadde vassdraget eller den utnyttningen det gjaldt liten eller ingen verdi, måtte det antas å ha skjedd en

deling, jfr. Rt. 1964 s. 1353: Fordi det var foretatt en fullstendig utskiftning, var retten til fiske med stang også delt selv om den ikke var nevnt i utskiftningen.

Var det uttrykkelig sagt i utskiftningen at vassdraget skulle forbli i fellesskap, ble det selvsagt ikke delt. Men det var ikke nødvendigvis avgjørende at visse bruksmåter var holdt utenfor delingen: Rt. 1962 s. 1241 omhandler et tilfelle hvor bl.a. fiske var unntatt fra utskiftningen, men hvor det ellers var foretatt en total deling og vassdraget ble regnet som delt. I Rt. 1966 s. 823 var det i utskiftningen tatt forbehold om at loddeierne kunne bruke sine kvernleier uten erstatning til grunneieren. Likevel ble elvene i feltet ansett for å være tatt med i den totale utskiftningen og utlagt i eneeie.

4.2 Selv om man ikke sikkert kunne bygge på at det i sin tid var foretatt en total utskiftning, kunne dette være forutsatt i en senere periode. Fallrettighetene blir solgt i den tro at man disponerte dem i henhold til utskiftningen. Har man innrettet seg på dette i flere år, må det få betydning. Eksempler her gir dommer i Rt. 1966 s. 823 (en som ble tildelt en teig ved utskiftningen brukte den som sin eiendom uten at noen grep inn), Rt. 1968 s. 1261 (utskiftede skogteiger kom senere i handelen som om grunnen var delt) og Rt. 1971 s. 187 (rettslige disposisjoner etter utskiftningen tydet på eneeie).

4.3 Ved totale utskiftninger måtte man så ta stilling til hvem som skulle bli eiere av de eiendommene fallene gikk over. Dette har vært den som ble tildelt den mest verdifulle utnyttingsmåten i området på utskiftingsstidspunktet. Ofte var det dem som ble tildelt skogteigene som grenser til vassdraget, dersom disse hadde drivverdig skog, jfr. Rt. 1962 s. 1241 og Rt. 1968 s. 1262. Var utskiftningen forutsatt å være total, spiller det ingen rolle om f.eks. fiske i vassdraget, eller beite i skogteigene, skulle forbli i fellesskap.

5 NOEN SLUTTMERKNADER TIL RETTSPRAKSIS.

Den fortolkningspraksis domstolene her har lagt seg på, kan sikkert diskuteres. Når et vannfall ikke er nevnt i utskiftningen, vil det som regel være fordi det ikke hadde noen verdi på utskiftningsstidspunktet. Ble det fortsatt nyttet i fellesskap til sporadisk fisk, kverndrift m.m. kunne det kanskje synes rimelig om den nye utnyttingen (regulering og erstatning) også ble fordelt på alle de opprinnelige brukerne. Særlig gjelder dette hvor det uttrykkelig står i utskiftningen at f.eks. fisket skulle forbli i fellesskap. Et slikt resultat ville man komme til om alle som ble tildelt en bestemt bruk ved utskiftningen, beholdt en "eiendomspart" til området. Utskiftningen hadde bare fordelt bruken mellom eierne. Oppsto det nye bruksmuligheter fikk alle sin part av dem.

Et annet alternativ ville være å feste seg ved tidsrekkefølgen på utskiftningene: I et område med sameie og felles bruk blir det først knapt om skog til alle. Skogen skiftes så ut, mens all utnyttning forøvrig blir i fellesskap. I en senere periode skiftes gjenværende bruk, hvor beite er den mest framtrædende. Da kan man se beiteretten som uttrykk for restretten og eiendomsretten, mens rett til skogen blir en servitutt, Robberstad i Lov og Rett 1963 s. 165. Han finner det "klårt at den nemnde setningen gjeld på Vestlandet, i alle tilfelle då det ikkje kann påvisast grunnlag for ei onnor løysing". Det er noe uklart om Robberstad mener dette gjelder uansett hvor stor relativ betydning skogretten hadde i forhold til beiteretten.

Robberstad skrev sin artikkel før flere av de ovenfor nevnte dommene var avsagt. Prinsippet med tidsrekkefølgen behøver ikke være annet enn en noe kategorisk beskrivelse av det prinsippet H.R. fant å følge: Undersøke om og når det var foretatt en total utskiftning og herunder vurdere om bruksmåter av overveiende praktisk økonomisk betydning var delt. Hadde skogen relativt liten betydning i forhold til det som ble igjen etter at skogteigene var delt, er det lite naturlig å se denne

delingen som en eiendomsdeling. Det vil derimot den senere restutskiftingen med deling av beiteland være. Annerledes blir det om skogen hadde stor betydning. Bygger man her likevel på tidsrekkefølgen, er det etter mitt skjønn i strid med hva H.R. har lagt til grunnen. Men også her er det selvsagt tillatt å spørre om et slikt prinsipp hadde ført til rimeligere resultater.

Såvidt jeg kan se ville et mere absolutt tidsrekkefølgeprinsipp, ikke være noen konsekvens av kløyvd eiendomsrett, men bare en tillempet anvendelse av restrettsprinsippet. Eier og innehaver av restretten blir beiterettshaveren i området, ikke innehaveren av skogteigen som i sin tid representerte den viktigste utnyttelsen. Etter mitt skjønn ville dette ikke gi noen rimeligere løsning enn hva domstolene har kommet til.

Noe annet ville det kanskje være å fordele den nye utnyttelsen på rettsetterfølgerne til alle de tidligere brukerne av området, der man tidligere hadde foretatt en total utskifting. Selv om man i dag ikke kan bygge på at utskiftninger gjennomgående skjer under forutsetning av kløyvd eiendomsrett, kunne man jo velge å fortolke eldre utskiftninger på et slikt grunnlag uten å komme i strid med dagens rettsoppfatning. Det synes likevel tvilsomt om dette gjennomgående ville gi noen rimeligere løsninger. Muligens ville det gjøre det der fiskerettigheter og kvernrettigheter uttrykkelig var holdt tilbake i fellesskap, og det fram til i dag hadde foregått en sporadisk felles bruk av vassdraget. Men der fallstykket ikke har vært nevneverdig i bruk, ville det være mindre naturlig å gi f.eks. innehavere av skogteiger lenger borte en medeiendomsrett til fallrettighetene. For disse å motta fallerstatning, ville gi en mere tilfeldig fordel enn for skogeierne ved fallet. Man kan hevde at det er urettferdig at disse får alt sammen når området i sin tid ble eiet og brukt i fellesskap. Men eierinteressene i området rundt vassdraget for skogeierne lenger borte, kan ha vært helt fraværende eller minimale i flere hundre år. Det ville da være lite naturlig å "skru klokken tilbake" å fordele fallerstatningen som om f.eks. ingen skogdeling hadde skjedd.

Dette gjelder i særlig grad der innehavere av skogteigene også i perioder har tilkjennegitt at de oppfattet seg som eiere ved f.eks. å selge tomter i sine respektive teiger. Jeg kan derfor ikke se at en fortolkning på grunnlag av k.e. gjennomgående ville gi gunstigere resultater enn hva domstolene har kommet fram til.

Geir Hågvar:

NOMADISME OG EIENDOMSRETT.

Eiendomsretten til grunnen har i vår nordiske og europeiske kultur vokst fram i tilknytning til jordbruket. Slik vi kjenner den i det norske bondesamfunn, strekker eiendomsretten seg fra innmarken til utmarkene, inntil den finner sin avgrensning i de fjerne almenninger. Her har staten i vår tid vunnet en posisjon som eier. Flyttsamene, Nordens nomader, har båret et annet element inn i den felles nordiske kulturkrets. Og det spørsmål har reist seg stadig mer påtrengende, hvordan deres bruk, som har vært nomadens, skulle bedømmes rettslig sett. Noe lignende gjelder for andre samiske grupperinger som ikke primært har basert seg på dyrking av jorden. Foreligger det i disse tilfelle en bruk som står tilbake for bondesamfunnets i sin rettsskapende evne? Eller er det tale om en bruk som man ut fra bondesamfunnets synsvinkel har hatt vanskelig for å bedømme uhildet, men som på sin måte også må anses for rettsstiftende. Og fører den i så fall fram til eiendomsrett?

Spørsmålet reiser seg i forskjellige sammenhenger. En problemstilling gjelder samenes rett på privat grunn, eller i det hele tatt i møte med bondekulturen. Det er jo på det rene at samenes reindrift mange steder har møtt konkurranse og er trengt tilbake av det ekspanderende jordbruk. Ikke minst var det tilfelle fra forrige århundre i kyst- og dalstrøkene i Nord-Norge. En rettslig bedømmelse av situasjonen slike steder må ta hensyn til både bøndenes og samenes bruk.

Annerledes er situasjonen på den såkalte umatrikulerte grunn som har vært forvaltet av den norske stat. Ser vi f.eks. på Finnmarksvidda, har samenes bruk fått utfolde seg i

kontinuitet. Og det jordbruk som der har vokst fram, inngår som ledd i det samiske bruksmønster på Finnmarksvidda. Her ligger mulighetene til rette for å prøve hva den samiske bruk selv er god for. Kan den etter sin egen karakter føre til eiendomsrett? En bedømmelse av gjeldende rett på Finnmarksvidda må også ta hensyn til statens forvaltning av grunnen. Det er likevel samenes bruk av vidda som står i forgrunnen historisk og praktisk, og som statens forvaltning først og fremst har måttet forholde seg til. Derfor vil vi i det følgende rette søkelyset mot den samiske naturutnyttelse, og forsøke å gripe slike trekk ved den som kan ha betydning ved en eiendomsrettslig prøving. Vi har da forholdene i samiske kjerneområder for øye, typisk Finnmarksvidda og tilgrensende strøk av den umatrikulerte grunn.

1 OPPFATNINGER. BRUKSRETT - EIENDOMSRETT.

1.1 STATSGRUNN-FORUTSETNINGEN.

Det fins enkelte uttalelser av norske myndigheter som lar flyttsamenes nomadisme fremstå som uforenlig med eiendomsrett. Således anførte Finansdepartementet i en proposisjon til Stortinget 1848:

"Det vil naadigst være bleven bemærket, at Departementet ei har indhentet Erklæringer og Oplysninger angaaende de Finmarkske Almindinger, hvortil Grunden er, at disse blive at betragte fra et andet Synspunkt og at behandle efter andre Regler end de Almindinger, der i Almindelighed benævnes Statens. Det egentlige Finmarken har nemlig fra gammel Tid af været betragtet som tilhørende Kongen eller Staten, fordi det oprindelig kun var beboet af et Nomadefolk, Lapperne uden faste Boliger. Lidt efter lidt blev dog en Deel deraf bebygget af Indvandrede, hvilke dog ei betragtedes som Eiere af Jorden (cfr. § 19 i Forord. af 5te Febr. 1685).

Finmarken har derfor fra de ældste Tider været benævnt og behandlet som en Colonie." (St. prp. nr. 21, 1848, s. 23)

Vi ser at synet på jorden i Finnmark som statsgrunn, blir bygget på det faktum at landet "kun" var bebodd av et nomadefolk uten faste boliger. Underforstått: Nomadismen kunne ikke selv stifte eiendomsrett. Men dette blir her ikke drøftet, bare tatt for gitt, som en selvfølge.

Vi finner et lignende syn i forarbeidene til gjeldende reindrifftslov, riktignok uten henvisningen til nomadismen. I Ot.prp. nr. 9 for 1976-77 uttalte Landbruksdepartementet: "Det er typisk for reindrifften i reinbeitedistrikt at den er basert på bruk av arealer som brukeren ikke selv eier." (S. 42) Og til lovens § 9: "Det sies uttrykkelig at det er tale om en bruksrett, og selv om en i lovteksten bruker uttrykket "uten hensyn til hvem som eier grunnen", så er det klart at det er tale om annen manns eiendom." (Prp. s. 56)

At dette syn ikke er helt uproblematisk, ble antydnet med vedtagelsen av gjeldende jordsalgslov. Lovens § 5a forutsetter at det kan foreligge ulovfestede samiske særrettigheter til multer. Lovens forhold til samiske rettigheter mer generelt, ble berørt i forarbeidene. Landbruksdepartementet uttalte i proposisjonen under Retningslinjer for eiendomsforvaltningen:

"Departementet er også enig i utvalgets syn på jordsalgsadministrasjonens forhold til samene og reinbeiteinteressene. Samenes rettigheter må respekteres i enhver sammenheng. Men departementet antar som utvalget, at det ikke er behov for å instituere noe fortrinn for samene til kjøp eller feste av jord." (Ot.prp. nr. 48 1963-64 s. 12)

Og Landbrukskomitéen i Stortinget sa seg "enig i at reindrifftsamenes rettigheter må respekteres fullt ut." (Innst. O.VI 1964-65 s. 5)

Vi ser altså en vilje til å respektere samenes rett, men samtidig at myndighetene ikke gjør seg noen klar forestilling om disse rettigheters omfang. At det er bruksretter blir nærmest postulert. Denne antagelse bygger i vår tid ikke på noen åpen prøving av den samiske rettsdannelse, men finner sitt viktigste grunnlag i jordsalgslovens forutsetning om at grunnen i Finnmark er statsgrunn. Synet på samenes rett som en bruksrett synes i statsforvaltningen å være blitt en refleks av synet på Finnmark som statsgrunn.

Erik Solem forsøkte i Lappiske rettsstudier (1933) å beskrive samenes egen bruk og rettsoppfatning. Han oppga bl.a. (s. 190):

"Til vinterbeitesplasser må renlappene ha strekninger med tilstrekkelig renmose og ved til nødvendig brensel. Disse vinterplassene ligger i det indre av Finnmark: i Kautokeino, Karasjok, Polmak, Nesseby og Sørvaranger. Fordelingen av vinterbeitesplassene mellom de forskjellige sii'dåer er sikkert av gammel opprinnelse og "har gjort sig sjøl". Det betraktes nu som en temmelig avgjort sak at den og den sii'då skal ha vinterbeite i den og den bestemte trakt. Men renlappene mener ikke at de har eiendomsrett til beitesplassene, og det har de heller ikke; de er også på det rene med at de ikke har noen rettsbeskyttet adgang til å holde andre borte. Men det er sikkert at det anses for en nokså simpel trafikk å trenge sig inn på en annen sii'dås gamle beitestrakt uten streng nødvendighet. Da det oftest er slik at barna fortsetter i den sii'då som foreldrene har hørt til, vil beitesplassene på denne måten gå i arv i slektledd."

Erik Solem bygget sin fremstilling på at grunnen i Finnmark var statsgrunn. At dette ikke uten videre kan aksepteres fra samisk side, er kommet fram i flere senere uttalelser fra samiske organer.

1.2 SAMISKE ORGANERS SYN.

Samisk Råd for Finnmark uttalte 1956:

"Samene lever i den sikre overbevisning at høyfjellet og nes og øyer ute ved kysten som de har hatt bruksrett til i uminnelige tider, ikke har vært herreløs eiendom, men tilhørt samene. Den sosiale gruppe i det samiske fellesskap har betraktet seg som eneberechtiget til disse områder i kraft av hevdvunnen bruksrett, fordi samene hovedsakelig har utnyttet og delvis bebodd disse områder fra de tidligste tider til i dag. Denne bruksrett tilhører ikke bare samer som driver reindrift, men også de samer som gjennom lange tider har hentet sin næring fra disse områder ved jakt, fiske og fedrift.

Samisk oppfatning går derfor ut på at staten ikke uten videre har rett til å disponere over områder uten å ta hensyn til samenes rettigheter. Dette gjelder både høyfjellet med tilhørende vatn og vassdrag og nes og øygrupper ute ved havet i Nord-Norge."

Rettsoppfatningen bak denne uttalelse er ikke helt klar. Det tales om bruksrett, samtidig som tankegangen og rettsfølelsen synes å peke i retning av eiendomsrett. Uttalelsen fortsatte:

"Det må imidlertid skapes klarhet i spørsmålet om utstrekningen av samenes rett til å nytte ut disse områder i full utstrekning av omsyn til eventuell grubedrift, vassdragsregulering, industritiltak, skogsdrift og sportsmessig jakt og fiske.

Forholdet er i dag at ettersom industrialiseringen og turiststrømmen eter seg innover de samiske områder, blir de områder hvor samene henter sin livberging fra, stadig mere innsnevret, samtidig som folketallet øker. Følgen er at gamle næringer svikter eller at de gamle naturressurser blir utsatt for overbeskatning.

En finner det da riktig at av industritiltak, vassdragsreguleringer, skogsdrift, sportsmessig jakt og fiske, bør det betales en avgift som bør gå inn i et samefond.

Samisk Råd for Finnmark vil under henvisning til foranstående henstille til statsmyndighetene å foranledige at det blir fastslått ved lov at utnytting av disse

områder fortrinnsvis skal forbeholdes samer som driver reindrift og i noen grad også den i elvedalene boende befolkning.

Til å utrede disse spørsmål og til å komme med forslag til lov bør det snarest mulig nedsettes en statlig kommisjon hvor samene er godt representert."

Denne uttalelse fra Samisk Råd for Finnmark ble gjengitt i Samekomitéens innstilling av 1959. Komitéen selv tilføyet følgende (s. 34):

"Komiteen finner ingen grunn til å ta vedtaket fra Samisk Råd for Finnmark opp til diskusjon. Det står som det står i kraft av sin egen tyngde. Komiteen vil bare minne om at etter hele sitt grunnsyn mener den at like rettigheter mellom samer og norsktalende ikke nødvendigvis betyr identiske rettigheter, noe som ville føre tilbake til den hardhendte assimileringspolitikken..."

For øvrig sluttet Samekomitéen seg til forslaget om å få samenes rettigheter utredet.

Samekomitéens innstilling ble behandlet i Stortinget 1963. Under den høringsbehandling som gikk forut, innkom flere uttalelser fra samisk hold om rettighetssituasjonen. De ble inntatt i St.meld. nr. 21 for 1962-63, hvor vi side 9 finner følgende:

Nordisk Sameråd anførte bl.a.:

"Samenes rett til området er åpenbart av kollektiv art, hvilket mest beror på at reindriften og dens støttenæringer fangst og fiske, er ekstensive i sin natur, de er etter alminnelig antatt mening ødemarksnæringer. De inntrengende næringer, særlig jordbruket og grubedriften fører til privat eiendomsrett. Også eksploateringer av vannkraften har skjedd i privat regi, selv om den statlige virksomheten nå er dominerende. Innenfor ett og samme område gjør således to ulike prinsipper om økonomisk rett seg gjeldende. Dette har virket ufordelaktig for samene både som enkeltpersoner og som folkegruppe."

Samisk Selskap sluttet seg i sin uttalelse til det som var sagt av Nordisk Sameråd og uttalte:

"Man vil også understreke at selv om rettsforholdene i de tre land er svært ulike på dette felt, bør man søke å få - i hvert fall i prinsippet - mest mulig ensartede regler. Rent generelt vil man for øvrig bemerke, at alle de ulike slags måter å utnytte naturherlighetene på i de samiske områder, ofte blir betraktet av samene som inngrep i deres rettigheter. Det er nemlig et faktum - enten man vil ta hensyn til det eller ikke - at samene ofte betrakter seg som eiere eller i hvert fall som de som har førsteretten til disse naturherligheter."

Norges Reindriftsamers Landsforening gjorde på årsmøte (landsmøte) i 1960 slikt vedtak:

"Ut fra den bakgrunn at vi samer er landets eldste innbyggere, skulle vi vel ha den førstefødtes rett til "land og vann" innen de områder hvor vi utøver vår næring og hvor vi bor, og vi krever vår rett anerkjent og fastsatt.

Reindriftsamenes rettigheter til "land og vann" innen reinbeitedistriktene må få status som vanlig bruksrett, som må respekteres av andre næringer og interesser og at innskrenkninger eller forringelser i denne bruksretten ikke kan skje uten former for erstatning til de som blir berørt av disse. De urettmessige innskrenkninger som er gjort, må tilbakevises. Landsmøtet vil be styret arbeide meget energisk videre med denne sak for å sikre samenes rettigheter, og i denne forbindelse søke den bistand som er nødvendig."

Også disse uttalelser har noe av den dobbeltkarakter som vedtaket til Samisk Råd for Finnmark. Dels benyttes betegnelsen bruksrett, til og med "vanlig bruksrett", dels brukes betegnelsen "eiere" og uttrykk som "førsteretten" og "den førstefødtes rett til land og vann". Ellers omtales retten som "av kollektiv art", det tales om ødemarksnæringer og to ulike prinsipper om økonomisk rett.

1.3 SKATTEFJÄLLSMÅLET OG NORSKE FORHOLD.

En klar samisk pretensjon ble formulert i det svenske Skattefjällsmålet, hvor Högsta Domstolen avsa dom 1981. De svenske samebyer påsto eiendomsrett, men vant ikke fram i forhold til staten. Det har likevel vært pekt på som betydningsfullt, at resultatet berodde på en konkret vurdering av forholdene i Jämtland, og at Högsta Domstolen ikke så bort fra at reindrift og nomadisme kan skape eiendomsrett hvis forholdene ellers ligger til rette for det¹.

Vi vil også forstå Högsta Domstolen slik at reindrift og nomadisme kan tenkes å stifte eiendomsrett.

Det er ikke grunn til å tro at denne tanke skulle være helt fremmed for den norske høyesterett. Den bryter riktignok med Finansdepartementets prinsipielle syn fra 1848. Et så kategorisk standpunkt vil imidlertid neppe bli hevdet som grunnlag for bedømmelsen av gjeldende rett i dag. Hverken nomadismen eller rettstankegangen er helt den samme nå som dengang. Skal man karakterisere 1848-standpunktet, må man betegne det slik Finansdepartementet selv gjør i uttalelsen, nemlig som det privatrettslige uttrykk for koloni-synspunktet på Finnmark. I dette perspektiv var det liten foranledning til å gå inn på egenarten ved samenes naturutnyttelse. Men som vi skal se, var det enkle kolonisyn ikke enerådende privatrettslig før 1814, og heller ikke i 1840-årene. Og særlig har synet på samerettsspørsmålene vært i utvikling i Norge i nyere tid, både gjennom Høyesteretts dom i Altevannssaken 1968 og senere.

Dertil kommer som foran nevnt, at den samiske rettsdannelse har hatt en annen mulighet for utfoldelse og konsolidering på umatrikulert grunn enn på privat. Når loven sikrer reindriften visse minsterettigheter på privat grunn, kan man således ikke gå ut fra at retten også er undergitt samme begrensning på den umatrikulerte grunn. Staten kan prinsipielt ikke påberope seg

¹ Se Cramér 1981 s. 79 og Arnesen 1981 s. 421 flg.

slike begrensninger i reindrifftsretten på privat grunn som skyldes utviklingen av det private jordbruk, men forholdene på den umatrikulerte grunn må bedømmes konkret. Derfor er det foranledning til å nærme seg spørsmålet om eiendomsrett med varsomhet.

2 DET KOMMER AN PÅ RETTSTENKNINGEN.

2.1 OPPGAVEN.

Vi ser av den foregående fremstilling at to ulike elementer må inngå i bedømmelsen av samenes rettsforhold. For det første gjelder det å klarlegge de faktiske forhold, rettshistorisk og i nyere tid. Utover dette er det spørsmål om hvilken rettstenkning vi møter den samiske virkelighet med. Den rettslige tenkning om disse spørsmål er ennå ikke utarbeidet og modnet så langt som rettstenkningen om bondesamfunnets rettsforhold. For rettstenkningen kan ikke uten videre bli stående i den ene kulturs begreper og tankegang når det gjelder å gripe det som er fremmed. I denne forstand er det problematisk og ufullstendig når Högsta Domstolen i sin dom i Skattefjällsmålet understreker innledningsvis at de spørsmål som skal prøves i første hånd er av sivilrettslig slag og skal bedømmes etter "vanlige rättsliga normer" (s. 25). Er dette bondesamfunnets normer og begreper? Eller er de videreutviklet og tillempet slik at de også kan yte den fremmede samekulturen rettferdighet?

Man blir i denne situasjon minnet av det memento som Samekomitéen i 1959 så sterkt søkte å legge norske myndigheter på hjertet: at like rettigheter mellom samer og norsktalende ikke nødvendigvis betyr identiske rettigheter.

Bare i denne levende og livsnære forstand har det mening å tale om vanlige rettslige normer som grunnlag for en bedømmelse av samespørsmålene, og det krever en anstrengelse utenom det

vanlige av den rettslige tenkning: et rykk ut av det snevert kulturbundne til de prinsipper som forener to kulturer.

I det følgende vil vi sitere synspunktene til noen jurister som i utpreget grad står som representanter for en slik fordomsfri bedømmelse av reindriftssamenes rettigheter, samtidig som de personlig var vel fortrolig med samenes livsforhold i Finnmark. Dessuten vil vi trekke inn noe rettsstoff som også knytter seg direkte til temaet nomadisme og eiendomsrett, og som bidrar på sin måte til å belyse rettstenkningens problem på dette område.

2.2 PETER SCHNITLER OG ANDRE PÅ 1740-TALLET.

Fra juni 1745 foreligger en uttalelse om samenes rettsstilling fra major Peter Schnitler. Schnitler hadde i oppdrag å forberede de dansk-norske grenseforhandlinger med Sverige ved å oppta rettslige forklaringer om grensen fra befolkningen på norsk side. Han avsluttet dette år sitt vel tre og et halvt år lange arbeid med omfattende befaringer og innberetninger over forholdene i grensetraktene. I anledning et svensk promemoria uttrykte han som sitt syn når det gjaldt flyttsamene:

"thi ved et almindeligt Forbud at hindre Lapperne fra, at komme enten om Vinteren i Sverriges Lapmark, eller om Sommeren i Nordsk Lapmark, og at sætte saadan et Forbud i Exsecution: det var saa meget, som paa Eet Aar næsten at ødelægge den heele Lappe-Nation med deres Dyr; hvilket var en Samvittigheds Sag: da de ere de ældst-berettigede og saa at sige, odelsbaarne Indvaanere af den egentlige Lapmark, og denne Lapmarks største Deel for Bønderfolk er ubeboelig." (Bilag 7 i innstillingen fra Lappekommissjonen av 1897. Kristiania 1904)

Vi ser at Schnitler, som hadde studert jus i Rostock, gjør seg til talsmann for en bedømmelse av samenes rettsforhold som er likeverdig med bøndenes. Betegnelsene "ældst-berettigede" og "odelsbaarne" forbinder vi med bøndenes rett til innmark og privat utmark. Når de samme betegnelser benyttes om den

"egentlige Lapmark", gjør Schnitler bruk av en analogi som peker i retning av eiendomsrett for samene. Og han understreker så betydningen av samenes bruk ved å tilføye at lappmarkens største del "for Bønderfolk er ubeboelig".

I 1749 fikk det danske og svenske hoff tilsendt grensekommisssærenes forslag. På dansk side ble grenseforslaget underkastet en juridisk og folkerettslig prøve av justisråd Hielmstjerne og den senere generalprokurør Henrik Stampe. Sameombudsmann Tomas Cramér har pekt på at Henrik Stampe i sitt forarbeid til grensetraktaten og Lappekodisillen baserte seg på Hugo Grotius' og Samuel Pufendorfs okkupasjonslære. Denne tillot erverv av eiendomsrett også ved kollektiv okkupasjon, bl.a. til våtmarker og ikke dyrkbare fjell². Trolig har vi her det rettslige utgangspunkt også for Peter Schnitlers vurdering.

2.3 EVEN SAXLUND 1844.

Den samme tankegang finner vi på 1840-tallet representert hos fogd og sorenskriver i Øst-Finnmark Even Saxlund. Og av to grunner har det spesiell interesse at dette syn ble hevdet av ham. Dels ut fra tidssituasjonen, siden jordbruket på den tiden var i sterk ekspansjon og må ha tiltrukket seg den allmenne oppmerksomhet i Nord-Norge. Dernest i lys av Saxlunds egen senere karriere. Han ble stortingsmann og byfogd, og fra 1863 høyesterettsdommer gjennom 31 år. Vinteren 1844, da Even Saxlund ennå var fogd og sorenskriver i Øst-Finnmark og knappe 33 år, besvarte han forskjellige spørsmål om fjellfinnene i en uttalelse til Lappekommisjonen av 1843. Her sier han bl.a.:

"Fjeldfinnen er den oprindelige Eier af disse nordlige Marker, forsaavidt efter Sagens Natur den første Besiddelsestagelse begrunder Ret til Landstrækningerne. - De Fastboende have i lang Tid søgt at trænge Nomaden bort fra de Strækninger, som han før alene raadede over - og blev Fjeld-

² Se Cramér 1981 s. 77-78.

finnen, denne særegne Folkestamme, hvis Livsforholde har hindret dem fra at danne nogen særegen Stat, den Svagere i Kampen om Strækningerne, eller rettere, maatte han uden Kamp, af Mangel paa ordnet Samhold, trække sig tilbage, saa tror jeg dog at der i dette Historiske ligger Grund til efter Fornuftens Lov at beskytte Fjeldfinnens Existence, forsaavidt ikke høiere Øiemed utvivlsomt fordre noget Andet. - Det er i denne Henseende maaskee af Nogen antaget, at de nomadiske Liv i sig selv hindrer al Cultur, at det saaledes ikke svarer til de Fordringer, man i det Hele taget har at gjøre paa Menneskelivet. - Denne Anskuelses Rigtighed tør jeg meget betvivle. - Sammenholdes Fjeldfinnernes Liv og Sæder med de lavere Classers i andre Stillinger, forekommer det mig afgjort, at Fjeldfinnens Liv saa langt fra i det Hele taget staaer under de Andres, at det tvertimod i væsentlige Dele er meget at foretrække for det Liv, som saa mange elendige og usædelige Fastboende føre. - Den Grad af Usselhed i Eet og Alt, som desværre ei sjælden findes blandt de lavere Classer, er neppe nogensteds at see hos Nomaden.

Fjeldfinnens Liv i og for sig selv fortjener derfor Beskyttelse, og dertil kommer vel endnu, at Reensdyravlen altid er af megen Nytte for de Fastboende. Dette gjælder især Communicationen, som om Vinteren mange steds vel vil blive vanskelig om ikke Befordring med Reen var at faae.

Naar efter det Anførte den Fastboende klager over Krænkelse af sin Grundeiendom, bør han forpligtes til fra sin Side at bidrage hvad han kan til Ordens Opnaaelse. Denne troer jeg i væsentlig Grad maa kunne opnaaes, naar den Fastboende overalt indhegner sin Eiendom.

(1904-innstillingen, bilag 18)

Vi ser hvordan Saxlund leverer et forsvar for flyttsamenes kultur og peker på noe av den nytte som de fastboende i Finnmark har av reindriften. I rettssynet står han på linje med Schnitler når han gjør gjeldende prinsippet om okkupasjon som grunnlag for samenes rett. Og han betegner uttrykkelig fjellfinnen som den opprinnelige eier av disse nordlige marker.

Det var denne tankegang som Finansdepartementet - bevisst eller ubevisst - stilte seg i opposisjon til 4 år senere med sitt kolonisyn i 1848-proposisjonen (1.1 foran). Den betraktning av Finnmark som Finansdepartementet her refererte til og tok til utgangspunkt, ble stående ved den iøynefallende forskjell i kulturform mellom bønder og samer, og måtte ut fra dette gjøre forskjell også i sin rettsoppfatning. Schnitler og Saxlund klarte å leve seg inn i det fremmede, og kunne ut fra denne innlevelse komme til et positivt og likeverdig syn på samenes rett.

2.4 HØYESTERETT 1862.

Hvordan denne problemstilling ble opplevet i domstolene, får vi inntrykk av gjennom en høyesterettsdom fra 1862, som nylig er gjort kjent i sin helhet gjennom arbeidet til det norske samerettsutvalg. En avskrift av Høyesteretts voteringsprotokoll er inntatt som vedlegg til utvalgets første delinnstilling (NOU 1984:18, vedlegg 7), idet Norsk Retstidende bare har inneholdt et utdrag om saken (Rt. 1862 s. 654).

I denne sak ble en flyttsame frifunnet for å ha tatt trevirke på privat grunn i Vefsn-fjellene. Høyesterett kom til at han måtte anses fullt berettiget til slik bruksutøvelse og tilføyet bl.a. (førstvoterende med tilslutning fra de øvrige dommerne):

"Allerede det historiske Forhold mellem Lapperne som de oprindelige Beboere af Landet og de indvandrede norske Eie-
domsbesiddere tilsiger, at man maa opretholde og beskytte den Brugsret, som hine selv efter Okkupationen fra de Sidstnævntes Side ere vedblevne at udøve over den tidligere herreløse Grund. Herfor kan ogsaa paaberaabes Lovens Grund-
sætninger om Hævd paa Brug. Det er dog neppe nødvendigt at tage sin Tilflugt til deslige almindelige Betragtninger, da Frifindelsesdommen kan bygges paa et mere positivt Grundlag. - Thi uagtet Lovgiv-
ningen aldri har villet anerkjende Lappernes Folk for eiendomsberettiget til de Strækninger, det fra Alders Tid har

benyttet som Græsgange m.V., har den dog stadig forudsat, at den for Lapperne aldeles nødvendige Omvankning med Reenhjorden ogsaa i Fremtiden vilde finde Sted, jfr. Tractat af 7/18 Oktober 1751 Cod. 1 § 10. Men heraf følger igien, at den med saadan Omvandring uundgaaelig forbundne Befattelse med og Disposition over andres Skov og Mark ikke i og for sig kunne ansees som strafbare Eiendomsindgrep fra Lappernes Side. ...

Eiendomsbesidderne og Nybyggerne i de af Lapperne fra gammel Tid befarede Strækninger skjønnes derfor ikke at kunne fordre mere end, at Lapperne holde sig borte fra Hjemmarken og andet dyrket eller opryddet Land."

Denne uttalelse gir en generell rettslig bedømmelse av konkurransen mellom reindrift og jordbruk, og lar jordbruket bli enerådende rettslig sett så langt hjemmemarken eller den dyrkede jord rekker. Til gunst for de innvandrede norske eiendomsbesittere tales det om okkupasjon av tidligere herreløse grunn. Samtidig er man oppmerksom på samenes historiske rett til sine områder, og betegner denne rett som en bruksrett som samene har vedblitt å utøve.

Vi ser Høyesterett også henvise til at lovgivningen aldri har villet anerkjenne "Lappernes Folk" for eiendomsberettiget til de strekninger som de har benyttet fra alders tid. Dette må først og fremst bety en påminnelse om at lovgivningen ikke positivt gir uttrykk for noen samisk eiendomsrett. Dernest synes det å ligge i uttalelsen at lovgivningen har stilt seg negativt til anerkjennelsen av en eiendomsrett for samene. Men om dette spørsmål har vært oppe, nevnes ikke, og det er uklart om det i tilfelle også skulle være Høyesteretts prinsipielle syn, og om det skulle gjelde også på umatrikulert grunn, for eks. i Finnmark. Dommen gjaldt privat grunn, og Høyesterett støttet seg i sin tankegang til jordbruket. Det er derfor ikke nødvendig å legge inn i uttalelsen noen prinsipiell avvisning av muligheten for en samisk eiendomsrett overhodet. I referatet i Retstidende står riktignok tilføyet: "til nogen Del af Landet", men dette har ikke dekning i Høyesteretts ord. Om det

likevel lå i førstvoterendes mening dengang, er mulig, for det drøftes i samme avsnitt om ikke lovgivningen har tenkt seg samenes "berettigede Omflakken" innskrenket til "de Staten tilhørende Strækninger". Spørsmålet besvares benektende, men drøftelsen gjør altså bruk av begrepet statsgrunn, og man kunne fristes til å si at allerede dette utelukker tanken om en mulig samisk eiendomsrett på umatrikulert grunn. Det hørte for øvrig til tidssituasjonen at den første jordsalgslov for Finnmark ble forberedt nettopp da Høyesterett avsa sin dom, og at loven ved vedtagelsen i 1863 bygget på begrepet statsgrunn. Mot denne tankegang vil vi hevde at begrepet statsgrunn selv må prøves med hensyn til sitt rettsinnhold i denne forbindelse. Når det gjelder 1862-dommen, er det klart at dommen ikke gir noen bindende løsning av spørsmålet om samenes rett på umatrikulert grunn, og heller ikke etablerer noen bindende forutsetning for løsningen av dette spørsmålet.

2.5 FREDRIK STANG 1917.

For å belyse synet på nomadismen vil vi videre trekke inn en kilde fra 1917. Det er Fredrik Stangs artikkel i Samtiden: "Ret og kultur", først holdt som foredrag ved Kristiania videnskaps-selskaps årsmøte samme år. Erik Solem sier i forordet til Lappiske rettsstudier at det var dette foredrag som satte ham på den tanke at lappenes rettsoppfatninger kunne fortjene en undersøkelse.

I foredraget gjorde Stang rede for en ny retning innenfor rettsvitenskapen: den universalhistoriske eller sammenlignende rettsforskning.

Denne retning baserer seg ifølge Stang på den oppdagelse at på rettens områder gjennomløper alle folkeslag i hovedsak den samme utvikling, om enn med ytterst forskjellig fart. Hvert nytt skritt på kulturens vei avsetter med sikkerhet nye rettsregler som er i det vesentlige ens hos alle folk. Stang uttaler at denne setning, som den universelle rettshistorie

har bragt til erkjennelse, nå holder på å omdanne hele vår rettslige tenkning (s. 435).

Som et slikt kulturskritt som avsetter nye og i det vesentlige likeartede rettsregler, nevner Stang et folks overgang fra nomadeliv til bosetting og jorddyrking (s. 435). Stang vil ytterligere illustrere rettsutviklingens nære forbindelse med kulturelle omslag, og fortsetter (s. 436):

"Jeg begynner med nogen træk av eie-
domsrettens historie. Læser vi Nansens og
Amundsens beretninger om deres reiser, vil
vi se, at eskimoerne har individuel
eiendomsrett til sine klær og redskaper og
kanske til mere, men ingen eskimo eier
land. Heller ikke ser det ut til, at de
enkelte stammer eier landstrækninger; de
har i høiden hvad man i folkeretten kalder
interessesfærer. Gaar vi saa til Rusland,
vil vi faa vite, at store jordstrækninger
tilhører kommunen og er under en slags
fællesdyrking. Gaar vi videre til de
vesteuropæiske lande, er al jord i
individuel eie. Her har vi altsaa tre
skarpt adskilte utformninger av eie-
domsforholdet, alle hentet fra nutidens
ret. Ser vi saa paa historien, vil vi
finde lignende foreteelser. Vi hører f.eks.
at i den romerske kongetid blev ager
publicus delt; og i den ældste sagnartede
historie, vi kjender, møter vi erindringen
om en guldalder, da der var fællesskap i
alt og ingen strid fandtes. Det vi nu vet,
gjør det mulig for os at føre alle disse
træk sammen til et eneste billede. Der har
utvilsomt været en tid i alle folks liv, da
jorden ikke var underkastet eiendomsret.
Eiendomsret til løsøre har man hat til alle
de tider, vi vet om - sine klær og
bruksgjenstande har man eiet, og man tok
dem endogsaa med sig i graven for at bruke
dem videre i det hinsidige liv. Jorden
derimot var fri, saa længe menneskene levet
som nomader og der var plads nok for alle.
Man trodde før, at de gamle forfatteres
fortællinger om en guldalder bare var digt;
nu ser man i dem et halvt utvasket minde
fra længst forsvundne tider. Eftersom en
stamme blir bofast og begynner at dyrke
jorden, tar den imidlertid landet til eie.
Men eiendomsretten tilhører - som regel i
hvert fald - til en begyndelse stammen og

ikke individet; den driver lottebruk eller hvordan det nu ordnes; en levning fra den tid skal det være, man endnu finder i det russiske kommunaljordbruk. Siden deles jorden mellom individerne - ager publicus blir delt. Men til en begyndelse er det bare den dyrkede jord, som deles. Utenfor den ligger almenningen eller bymarken, som alle har like stor ret til at bruke. Etterhaanden trækkes ogsaa den ind under individuelleiendomsret, og det gaar som i de tættest bebyggede dele av Europa: al jord er i individuelt eie - den som ikke eier jord, har ikke lov til at sette sin fot utenfor hus, gate eller vei. Det er altsaa skiftningerne i bruken av jorden, som har fremkaldt eiendomsretten til den, og som gjennom mange mellemlid har skapt den eksklusive eiendomsret vi nu kjender."

Siden Stangs foredrag i 1917 er kjennskapet til polarfolkene og andre såkalte urbefolkningers rettsoppfatning blitt betraktelig utvidet. Men vi ser allerede av Stangs foredrag at vi står overfor to forskjellige problemstillinger. En ting er den rettslige bedømmelse av den nomadisme som opphørte fordi den var et historisk forstadium til jordbruket. I den forbindelse synes vi å måtte bygge på at eiendomsretten oppsto med bofasthet og dyrking av jorden. Noe ganske annet er den nomadisme som har kunnet befeste sin posisjon fram til vår tid, som bygger på en naturutnyttelse etter økologiske prinsipper, ofte i områder som ikke er tjenlig til dyrkning, slik som hos samene, og som er gjennomtrengt av en moderne rettsbevissthet, fullt vitende ogsaa om jordbrukets rettsforhold. Man må vel si, at det for en umiddelbar rettslig bedømmelse stiller seg slik, at spesielle grunner må foreligge, dersom en slik naturutnyttelse ikke skulle kunne forenes med eiendomsrett. Navnlig ligger det i Fredrik Stangs åpne og fordomsfrie fremstilling intet hinder for en slik konkret bedømmelse av samenes rettsforhold. Man må heller si at den utviklingslinje han fremstiller på eiendomsrettens område, ville bli avskåret og tilsidesatt vilkårlig dersom rettstenkningen ikke skulle beskjeftige seg med samenes situasjon i nyere tid, men dømme ut fra andre synspunkter. For samene må særlig møtet med jordbrukskulturen og industrisamfunnet ha krevet en klargjøring av

den egne rettsbevissthet. Men denne prosess har altså for flyttsamene forløpt uten en overgang til dyrking av jorden. Den har i stedet kunnet støtte seg til den rettsbevissthet som var alminnelig utbredt i samtiden. Det er ikke med dette meningen å se bort fra at også andre faktorer enn samenes bruk kan måtte tas i betraktning ved bedømmelsen av gjeldende rett. Men vi forsøker å finne et riktig utgangspunkt for bedømmelsen. Stang nevner almenningen som ville vært ingens eie om ikke staten hadde okkupert den og gjort den til en slags statsdomene (s. 437). Slik var ikke forholdene i indre Finnmark, og vi vil forsøke å antyde noe om hvordan de er blitt og således noe av det den rettslige bedømmelse her står overfor.

3 BIDRAG TIL RETTSBEDØMMELSEN.

3.1 TRE SYNSPUNKTER.

La oss først summere opp noen generelle og foreløpige synspunkter for bedømmelsen av samenes rettsforhold.

Det første er at samenes bruk ikke kan bedømmes ut fra bondesamfunnets rettsmønster. Bildet av innmark - utmark - almenning gir en nøkkel til å forstå gårdsbrukets rettsforhold. Men samenes bruk kan ikke presses inn ett bestemt sted i dette skjema. Man må heller spørre hva innmarken og utmarken i sin betydning tilsvarer for samene, og således vurdere den samiske naturbruk ut fra sin egenart.

Det annet synspunkt er at dagens reindrift og nomadisme må bedømmes som en realitet i samtiden, ut fra den nyere tids forutsetninger, og ikke på linje med den tidlige nomadisme som var en historisk forløper for jordbruket. Et av de forhold som da må tas i betraktning, er den moderne rettsbevissthet som i nyere tid etterhvert gjennomtrenger alle befolkningslag, og som ikke er begrenset til noen enkelt næring enn si noe enkelt land, men kan fordre respekt for urbefolknings rettigheter også andre steder i verden. Det betyr at rettsbevisstheten, for

alvor i vårt århundre, har fått et alment, ja universelt innslag som ikke gjør det mulig å frakjenne for eks. samene en rettsoppfatning til grunnen, om man da har ment å kunne gjøre det for eldre tid.

Det tredje synspunkt går ut på at reindriften og samisk naturutnyttelse i det hele, har hatt størst mulighet for å utfolde seg i sin egenart på umatrikulert grunn, fordi bruken her ikke har møtt direkte konkurranse slik som fra jordbruket på den grunn som var eller ble privat. Muligheten for å gripe den samiske rettsdannelse i sin egenart må derfor antas å være størst på umatrikulert grunn, hvor det også må forventes at samene står sterkest rettslig sett. Det er nok så at samene etter hvert er blitt innprentet uttrykket statsgrunn. Men det har ikke skjøvet den egne rettsoppfatning til side. Og det er først i nyere tid, for alvor de siste årtier, at samene gjennom industritiltak som for eks. vassdragsreguleringer har opplevd et klart motsetningsforhold til staten.

Med disse synspunkter vil vi vende blikket mot Finnmarksvidda og forsøke å fremheve noen karakteristiske trekk av betydning for den rettslige bedømmelse.

3.2 OVERGANGEN TIL BOFASTHET VINTERSTID PÅ FINNMARKSVIDDA.

Først er det grunn til å stanse ved nomadismen, slik den her kommer i betraktning.

Utviklingen av Finnmarksamenes nomadisme fra innlandet, vidda, til kysten av Troms og Finnmark, er beskrevet særlig av Ørnulv Vorren³, og skal ikke refereres her. I stedet skal det pekes på en forandring av bostedsforholdene på vidda som har funnet

³ Se Vorren 1962 og Ressursutvalget for Finnmarksvidda 1978 s. 145 flg.

sted i løpet av de to siste generasjoner, og som er interessant for den rettslige forståelse og bedømmelse⁴.

Utover første del av 1900-tallet bodde flyttsamene på Finnmarksvidda ennå i telt, goatti, vinterstid. Familiebostedet var altså mobilt. Men nettopp i dette forhold har det skjedd en stor forandring i løpet av få årtier. Et første skritt besto i at flere og flere flyttsamefamilier bygget seg hytter eller småhus i vinterbeiteområdet. De gikk med andre ord over til fast bosetting vinterstid. Slik var det f.eks. i Kautokeino Østfjell, hvor de første hyttene ble bygget før annen verdenskrig, da gjerne av de rikere flyttsamene, og senere av stadig flere. Et annet trekk var at man fra 1945-46 begynte å ta i bruk komfyr i goatti. Helt til 1958-59 var det i Kautokeino enkelte flyttsamefamilier som holdt på vinterteltet, og ikke hadde ordnet seg med egen hytte eller leid hus vinterstid. Avviklingen av goatti som vinterbosted for familien gikk således over bare 20 års tid eller så.

Særlig fra noe ut i 1970-årene skjer så en stor forandring nummer 2 i bosettingsmønsteret til flyttsamene i Kautokeinoområdet. Hyttene, som for en stor del var bygget langt inne på vinterbeitet, blir nesten alle forlatt som familiebosted om vinteren til fordel for moderne hus, enten i Masi, på Kautokeino kirkested eller på forskjellige mindre steder langs indre riksvei Kautokeino - Karasjok. Husene blir med andre ord lagt til utkanten av vinterbeiteområdet, og til og med utenfor dette.

Denne forandring med hensyn til bostedet har visstnok ikke ført til endring av reindriftsmønsteret ellers. Hjorden benytter de samme områder som før, hyttene som før var familiebossteder brukes nå som gjeterhytter, og det er moderne teknikk, særlig

⁴ De følgende opplysninger om denne forandring skylder jeg særlig byråsjef Regnor Solbakk, Oslo, samt reindriftsagronom John Losø og kommunetolk Klemet Hermansen, begge Kautokeino.

snøscooteren, som kan tillate familien å bo borte fra hjorden, og som gjør det mulig for gjeterne raskt å nå fram dit de skal.

3.3 RETTSOPPFATNINGEN. FORHOLDET MELLOM FLYTTSAMER OG FASTBOENDE PÅ VIDDA.

Vi ser altså at for eks. Kautokeino-samene, på forbausende kort tid i dette århundre har gått over fra telt til hus, og dermed fra nomadisme til fast bosetting vinterstid. Det vil her si størsteparten av året. Forteller dette oss noe om deres rettsoppfatning?

Når man spør om ikke denne store forandring i det ytre har endret eller svekket flyttsamenes rettsoppfatning, får man det inntrykk, i blant også det klare svar, at det ikke er tilfelle. Flyttsamenes rettsoppfatning er vid, blir det sagt. Den strekker seg over vinterbeitet som helhet, og er ikke spesielt knyttet til boplassen. Og man slutter: Altså har bostedet ikke for dem helt den samme betydning som for bonden. For bonden er gården med innmarken selve utgangspunktet for bruk og rettsoppfatning. Flyttsamen innordner bostedet friere ut fra driftsforholdene og helhetens behov.

Dette kaster et bestemt lys over Finansdepartementets uttalelse i 1848-proposisjonen. Når det der ble henvist til at lappene ikke hadde faste boliger, var det riktig nok, men man grep da fatt i et forhold som må antas å ha vært uten betydning for samenes egen naturutnyttelse og rettsoppfatning. Man ble stående i et synspunkt som var vesentlig for jordbruket, men som ikke hjalp til noen forståelse av samenes situasjon, og derfor ikke skulle være avgjørende for rettsbedømmelsen.

Vi vil fortsette å betrakte Finnmarksvidda, og begrenser oss i det følgende til vinterbeitet i Kautokeino reinsogn. Det svarer omtrent til det området som ligger syd for indre riksvei, og videre vestover etter samme linje.

Det blir oppgitt om dette vinterbeiteområdet at det har reinlav over det hele, at hele området er i bruk og at vinterbeitet nå har vært godt i en rekke år siden 1972⁵.

Vinterbeitet utgjør ett distrikt som administrativt er fellesområde, men det har innen området vært stor stabilitet i bruken fordi de forskjellige familier og siidaer fra gammelt av har hatt sine bestemte beiteområder for hjorden. Denne praksis blir ennå i stor grad fulgt, selv om det også er tendenser til en oppløsning av den og siidaene mer enn før må jenke seg etter hverandre. Inne i dette reindriftslandet ligger spredte bygder og bosetninger med fastboende, som også baserer seg på primærnæringer og kan utpeke sine tradisjonelle bruksområder som avlange øyer i alt vinterbeitet.

Forholdet mellom disse fastboende og flyttsamene er nært, både på grunn av inngifte og gjensidig hjelpsomhet, og fordi det har foregått en tilflytting av flyttsamer til bygdene de senere år. Rettsoppfatningen innbyrdes synes å være klar, nemlig at begge gruppers bruk av naturen oppfattes som likeverdig rettslig sett. Man kan høre dette særlig betont av fastboende, som synes flyttsamenes interesser er kommet for sterkt i forgrunnen i den alminnelige diskusjon.

Når man forsøker å lodde kvaliteten i denne rettsoppfatning, får man inntrykk av at den iallfall går i retning av eiendomsrett til grunnen. Konflikten med almenheten og industrialismen tilhører først de siste to-tre tiår, og lever ennå, synes det, mer i følelsen av urett overfor andres inntrengen enn i en klar, begrepsmessig tanke om hvor langt den egne rett strekker seg og kan ventes respektert. Deres rett har ikke vært en slik som det var nærliggende å overdra og omsette i penger, men har vokst fram gjennom tilhørigheten til viddelandskapet og

⁵ Opplysninger om reindriften er gitt av reindriftsagronom John Loso, og Aslak Eira ved Nordisk Samisk Institutt, Kautokeino.

den avgjørende betydning vidda har hatt på alle måter for livsoppholdet.

3.4 "VI HAR FØRSTERETTEN".

En uttalt rettsoppfatning kommer til uttrykk i betegnelsen: mis læ vuostas riek'ti: vi har førsteretten, en uttrykksmåte som synes gangbar både blant fastboende og flyttsamer. Utgangspunktet er den historiske rett, som de mener skal respekteres også i samtiden. For flyttsamene kan det bety siidaens førsterett til den tradisjonelle vinterbeitestrekning, men slik at andre, som ellers ville komme i nød, kan gis innpass når situasjonen krever det.

Særlig når det gjelder flyttsamene, ser det ut til at rettsoppfatningen ikke uttrykker seg gjennom ett begrep, men gjennom samspillet mellom flere. Siida er betegnelsen for reindriftsgruppen, som kan skifte for eks. ved overgang til vinterbeitet, og dette begrep blir i moderne betydning antatt å inkludere et rettsforhold for gruppen til grunnen. Dål'vi-åruhat er stedet for siidaens tradisjonelle vinterbeite, der de vet at de fra gammelt av hører til.

Utover det knytter rettsoppfatningen seg også til det øvrige vinterbeiteområdet, hvor de har mulighet for å slippe til når det trengs. Det har sammenheng med at man på vidda ikke kan dele inn vinterbeitet strikt, men må gjøre de tilpasninger som naturforholdene alt i alt krever. Dermed blir også rettsoppfatningen innbyrdes mindre eksklusiv. Dertil kommer at det nok også ligger i samens egen natur å unngå overdrivelse i formen. En forsiktig uttrykksmåte betyr derfor ikke nødvendigvis at rettsoppfatningen er svak eller uklar. Guotton er beitingen, en del av hjordens virksomhet, eller egentlig beiteforholdene med snøsituasjonen og annet av betydning for beitet og tilgangen til det. Uttrykket: Mis læ vuostas riek'ti, vi har førsteretten, omfatter da hele denne situasjon, som klart nok må oppfattes og bestemmes som et rettsforhold av like elementær

karakter som jordbrukets forhold til innmarken og den private utmark.

Erik Solems kategoriske uttalelse (1.1 foran) om at reinsamene ikke mener at de har eiendomsrett til beiteplassene, er tydeligvis av tvilsom berettigelse i vår tid og må vel ha vært det også i 1930-årene. En vanskelighet som kommer inn, er den språklige, og samenes egen uvilje mot selvhevdelsen og den sterke form i uttrykket. Dertil kommer det rettslige, altså hva slags eiendomsrett man i tilfelle skal referere til og spørre etter, når rettsoppfatningen bringes på bane. Temaet eiendomsrett er i det hele tatt mer komplisert enn man får inntrykk av gjennom dette avsnitt i Solems fremstilling. I det tilfellet han refererer til, behøver det ikke å ha vært tale om en manglende rettsoppfatning, men om et manglende kontrollsystem til å håndheve en samisk rettsoppfatning⁶.

3.5 SAMENES BRUK BEDØMT SOM FLERBRUK.

Til slutt skal vi peke på et trekk ved den samiske naturutnyttelse som stiller rettstenkningen overfor en spesiell oppgave.

Gårdsbrukets rettsforhold kan beskrives med utgangspunkt i gården og innmarken, og så den forynnede bruk over utmarken til almenningen. Rettsforholdet avspeiler denne tilstand mellom punkt og periferi. I utmarken kan én slags bruk, for eks. fiske, ha vært grunnlaget for den eiendomsrett som ble vunnet.

Hos samene møter vi i utpreget grad flerbruken. Den var typisk for veidesamfunnet på Finnmarksvidda, men er ennå karakteristisk for såvel fastboende som flyttsamer. Også reindriften utøver en allsidig bruk av landskapet, og har tradisjonelt støttet seg til naturressurser som fisk, småvilt, bær,

⁶ Det siste synspunkt skylder jeg Kaisa Korpijaakko. Seminar ved Nordisk Samisk Institutt 1. april 1986.

skogsvirke o.a. Den samiske flerbruk pulserer derfor ikke så mye mellom punkt og periferi, men mer langs linjen og utover flaten, hvor punktet heller innordner seg helheten som igjen lever seg ut i det rytmiske forløp gjennom året.

Rettsbedømmelsen på Finnmarksvidda må spenne over hele dette knippe av ulike bruksmåter som støtter hverandre innbyrdes og først sammen utgjør det tradisjonelle livsgrunnlag. Men det er uvant for rettstenkningen å skulle gripe en slik pulserende helhet av bruksmåter. For løsøre har vi betegnelsen tingsinnbegrep som uttrykk for et sett av gjenstander som overspennes rettslig av en samlet bruk og dermed av et samlet rettsforhold. Eiendomsretten omfatter her såvel det hele under ett som de enkelte ting så lenge de inngår i helheten. På Finnmarksvidda er det også en overgripende og ordnende bruk som kommer i betraktning. Her kunne man på noe lignende vis tale om et innbegrep av rettigheter, som isolert bedømt kanskje ville bli betegnet som bruksrettigheter, men som i sin innbyrdes avhengighet og i sitt samspill kan sies å medføre en stegring (høyning) av rettsforholdet og samlet konstituere eiendomsrett. Det er da brukens betydning og det innbyrdes forhold mellom bruksmåtene som konstituerer arten av rettsforholdet, og dette selv kan i sine forskjellige utløpere og sammenhenger fortsatt stå under regulering av gjeldende lovgivning. Men denne lovgivning har da kanskje noe annet å forholde seg til enn lovgiveren før trodde.

Det kan også være at lovgiveren er seg bevisst det usikre ved rettsforholdets karakter, men likevel finner å ville vedta reguleringsloven. Slik var situasjonen da gjeldende reindriftslov ble gitt. Landbruksdepartementet uttalte i proposisjonen at hva som er historisk korrekt og hva som er gjeldende rett i omstridte spørsmål, lar seg ikke fastslå hverken ved en kort oversikt i premissene til en ny lov eller i form av noe vedtak. Departementet var enig med Stortingets landbrukskomité i at det ikke er nødvendig å ta standpunkt til eventuelle meningsforskjeller om historiske og rettslige forhold for å kunne ta stilling til forslaget om ny lov om reindriften

(Ot.prop. nr. 24 1977-78 s. 2). Dermed er det også sagt at lovens egen betegnelse av reindrifftsretten som en bruksrett (§ 9), er foreløpig og ikke bindende i sin helt generelle form.

Vi ser altså at retten til et stykke natur i dag kommer opp på forskjellig måte for jordbruket og for de typiske samiske næringer. For et gårdsbruk gjelder spørsmålet retten til et stykke utmark. Eiendomsretten har her sin forankring i innmarken, og spørsmålet om retten til utmarkstykket gjelder bare eiendomsrettens utstrekning. Ved den samiske flerbruk på vidda mangler man ofte denne referanse til en etablert eiendomsrett ett sted, og spørsmålet gjelder rettsforholdets art overhodet. Om man da vil støtte rettsbedømmelsen til brukens betydning og karakter, og ikke bare dømme ut fra rettsoppfatningen, kan den betraktning som nettopp ble nevnt være nyttig, at rettsforholdet stegres eller høynes til eiendomsrett når en tilstrekkelig bruksmessig helhet foreligger. Vi har da nådd et synspunkt som viser seg å kunne spenne over begge kulturer, både den samiske og bondekulturen. Utmark i et visst omfang i tillegg til innmarken var for gårdsbrukets fremvekst like nødvendig som kombinasjonsdriften har vært det for næringene på den karrige Finnmarksvidda. Vi møter i begge tilfelle det samme rettsbehov og grunnspørsmål, bare i noe forskjellig skikkelse. Et mellomtilfelle som kan hjelpe oss til å se sammenhengen, er den type gårdsbruk som ennå er sterkt avhengig av flere ulike utmarks næringer, og hvor dette forhold får praktisk betydning for omfanget av eiendomsretten til utmark. Et slikt tilfelle er referert i Rt. 1982 s. 1541 (Svartisheidommen).

Saken gjaldt fastsettelsen av grensen mellom en eiendom tilhørende staten i Rana, og et bygselbruk som staten i 1901 hadde solgt til brukeren. Det ble tatt utgangspunkt i at salget omfattet all den grunn som naturlig hørte til gårdens næringsgrunnlag. Staten fremholdt at dette bare gjaldt grunn hvor gården hadde utøvd en eksklusiv rådighet, således hvor melkekyrne hadde beitet. Høyesterett la imidlertid også vekt på sauebeiting, snarefangst og bruk av et fiskevann.

4 SAMMENFATNING OG UTSYN.

Vi har i det foregående forsøkt å finne tilgang til en rettslig bedømmelse av nomadismen på Finnmarksvidda. Mer konkret har vi berørt noen sider ved temaet nomadisme og eiendomsrett: Finnmarksamenes rettsoppfatning, overgangen til bofasthet vinterstid i reindriften og bedømmelsen av bruken på vidda som flerbruk. Ut fra dette synes det ikke å være noen motsetning mellom eiendomsrett og det vi møter på Finnmarksvidda som nomadisme eller samisk flerbruk ellers. Det er trekk ved den samiske rettsdannelse på vidda som peker inn i et rettsforhold like grunnleggende som de rettsforhold vi ellers betegner som eiendomsrettslige innenfor landbruket. Å anerkjenne en likeverdig stilling for samene på Finnmarksvidda ville svare til brukens sosiale betydning og eiendomsrettens sentrale stilling i vårt rettsliv. Samtidig behøver et slikt rettsforhold ikke være identisk med bestemte andre jordrettslige forhold i sin konkrete utforming. Grunnen på Finnmarksvidda har beholdt en betydning som næringsgrunnlag og kulturfaktor uten å bli industrialisert, og samene har ikke disponert over større deler av vidda ved kjøp og salg. Jorden her er for den samiske bevissthet ikke blitt til vare.

Den problemstilling vi møter på Finnmarksvidda, er egenartet. Rettsbedømmelsen må her leve opp til et krav om å vise respekt for en fremmed kulturform. Det krever en rettstenkning som vedkjenner seg å stå inn i en utvikling, som ikke overlater til lovgivningen å utarbeide alt nytt, men som også ser gjeldende rett som noe uferdig inntil et tilfredsstillende synspunkt for rettsbedømmelsen er utarbeidet.

Manuskriptet ble utarbeidet til et symposium ved Nordisk Samisk Institutt, Kautokeino, i september 1986: "Lappekodicillen av

1751 - var dette samenes Magna Charta?" Overskriftene utover i fremstillingen er tilføyd nå.

LITTERATUR.

Arnesen, Arne G., Samenes rett til land og vann i Sverige - og Norge - etter Högsta Domstolens dom i Skattefjällsmålet. Lov og Rett 1981 s. 421-424.

Cramér, Tomas, Jämlikheten satt ur spel: HD:s dom i Skattefjällsmålet. Radix, Tidskrift för humanism 1981 s. 58-79.

Solem, Erik, Lappiske rettsstudier, Oslo 1933.

Stang, Fredrik, Ret og kultur, Samtiden 1917 s. 429-449.

Vorren, Ørnulv, Finnmarksamenes nomadisme I og II, Universitetsforlaget, Oslo 1962.

Innstilling fra Lappekommissjonen av 1897. Kristiania 1904.

Samekomitéens innstilling 1959.

Ressursutvalget for Finnmarksvidda. NOU 1978:18A, Finnmarksvidda, natur - kultur.

Samerettsutvalgets første innstilling, NOU 1984:18. Om samenes rettsstilling. Vedlegg 7.

St.prp. nr. 21, 1848

Ot.prp. nr. 9 1976-77

St.meld. nr. 21, 1962-63

Ot.prp. nr.24 1977-78

Innst. O. VI 1964-65

Rt. 1862 s. 654

Ot.prp. nr. 48 1963-64

Rt. 1982 s. 1541

Olav Lid:

"EIGEDOMSRETTE TIL GRUNN - KREV UTVIKLINGEN ENDRINGAR?"

1 INNLEIING.

Det emnet som er sett opp til drøfting (i dette bidraget), forutset at ein har det nokonlunde klart for seg kva ein meiner med omgrepet eigedomsrett reint generelt - og meir spesielt kva som ligg i dette å ha eigedomsrett til eit grunnstykke, stort eller lite. Å klarleggje desse spørsmåla er ei juridisk oppgåve og ei vanskeleg slik, ei oppgåve som nordiske rettslærde har vore mykje opptekne med gjennom storparten av dette hundreåret. Eg oppfattar det som mi hovudoppgåve her å gje eit oversyn over utfallet av desse drøftingane. Det vil då seia å skissere opp det som skulle vera sjølv utgangspunktet for våre drøftingar, nemleg kva som ligg i omgrepet eigedomsrett til grunn slik vi oppfattar det i dag.

Når så dette er klarlagt kan ein gje seg inn på spørsmålet om det bør skje ei endring i den tilstand som er tilstades. Dette er, slik eg ser det, meir eit politisk enn eit juridisk spørsmål, og ein jurist er ikkje i kraft av sin fagkunnskap fagmann på dette området. Kanskje kan juridisk innsikt og fagkunnskap vera til hjelp når det politisk sett er semje om kva endringar i tilstanden ein ynskjer, og oppgåva er gjennom lovendringar å oppnå noko av det som er siktemålet. Kanskje kan ein jurist med spesiell rettshistorisk fagkunnskap om skipnader som har vore prøva før og dei røynsler som derigjennom har vore gjorde, gjeva verdfull hjelp under drøftingane av dei alternative rådebøter som kan koma på tale. Men her kan allmenne historiske kunnskapar og først og fremst sakkunnskap på det økonomiske fagområdet vera til like stor nytte som den juridiske fagkunnskapen.

I praksis kan det likevel bli vanskeleg å halde dei to sider av denne oppgåva frå kvarandre. Det synest alltid ha falle vanskeleg for folk å drøfte eigedomsretten utan å blande saman spørsmålet om kva eigedomsretten representerer av realiteter slik tilstanden er med spørsmålet om korleis eigedomsretten bør vera. Eller for å bruke faguttrykk frå den romarrettslege skole: Det er mest umogeleg å framstille eigedomsretten de lege lata utan å leggje fram sitt syn på eigedomsretten de lege feranda. Det er derfor truleg at vi også her kjem til å oppleve noko av dette.

2 KVA ER EIGEDOMSRETT?

Eigedomsretten blir i dag gjerne definert som einerett til å råde over ein ting som ein sjølv vil - innanfor dei grenser rettsskipnaden til kvar tid set for handlefridomen. Det er vanleg å sonde mellom den fysiske og juridiske sida av råderetten. Den fysiske eller faktiske råderetten er det ein brukar når ein sjølv steller med tingen reint fysisk, omskapar han, brukar han opp, øydelegg han eller let han seile sin eigen sjø. Den rettslege sida av saka omfattar rett for eigaren til å selje tingen, byte han bort, pantsetja han, gje andre lov til å bruke han - og endeleg la han gå i arv. Til den rettslege sida av eigarposisjonen bør ein visst og rekne visse plikter som kviler på eigaren. Når det gjeld eigedomsretten til grunnen kan det vera naturleg å nemne plikt til å svare skattar og andre offentlege avgifter, plikta til å halde dyrka jord i hevd og til å skjøtte skogen forsvareleg, - når det gjeld annan fast eigedom kan nemnast plikt til å bøte på skade som sjølve eigedomen kan koma til å påføre utanforståande. (Ei gesims losnar og fell ned i hovudet på nokon som går på gata). Denne sida av saka synest det vera grunn til å leggje større vekt på i våre dagar enn tidlegare.

2.1 "ØJEBLIKSBILDER" AV EIGEDOMSRETTEEN.

Den definisjonen av eigedomsretten som ein soleis kan setja opp, seier ingen ting om det faktiske innhaldet eller den maktposisjonen eigaren har. Med dette uttrykket siktar eg berre til slike generelle spørsmål som kor langt eigaren skal kunna gå når det gjeld å gjera med sitt som han vil. Det er eit negativt avgrensa kompleks av rettar vi samlar i den sekken vi kallar eigedomsrett, og det er dei rettsreglar og normer som gjeld til kvar tid, som avgjer kor langt eigaren kan gå i sin råderett, kva han kan gjera med det som høyrer han til, og kva han må ta seg til fordi han nå ein gong er eigar. Og om det, som eg sa, først og fremst er ei politisk oppgåve å avgjera kvar desse grensene for eigarråderetten skal setjast til kvar tid, er det ei juridisk oppgåve å slå fast kvar denne grensa går ut frå dei rettsreglar som gjeld. Rett nok blir det ikkje mogeleg å laga anna enn "øjebliksbilder" av eigedomsretten, oppfatta på denne måten. Med nye lover og normer blir ikkje berre ramma for biletet utvida eller innskrenka, men sjølve innhaldet blir eit anna. Det er den danske rettslærde Poul Meyer som har funne på dette uttrykket. ("Ejendomsretten i støbeskeen" s. 16). Eg trur det kan vera nyttig å hugse på dette pointet - det gjer at ein ikkje ein gong for alle kan slå seg til tols med ei påvisning av kva det vil seie å vera eigar av ein ting eller ein eigedom.

2.2 EIGEDOMSRETTEEN, SAMFUNNETS GRUNNLAG.

Ikkje alltid har juristane vore så "beskjedne" som eg her har vore når det gjeld spørsmålet om eigedomsrettens innhald og lovgjevarens handlefridom overfor eigaren. Kanskje er ikkje på langt nær alle juristar i dag heller samde i dei synsmåtar eg her har gjort meg til tilsmann for. Nå kan eg på ingen måte gje meg sjølv æra for å ha funne fram til dette standpunktet. Som eg alt har nemnt har det vore arbeidd mykje med desse spørsmåla her i landet og i grannelanda våre gjennom lange tider, og mange er det som har gjort sitt til å avdekke realitetane. Den

som i dei siste åra her hjå oss har gjort mest i retning av å ta opp gamle sanningar til kritisk revisjon, er etter mi meining Carl August Fleischer. Eg veit ikkje om han vil finne at dei formuleringar eg her vil koma med fullt ut er i samsvar med hans syn, men eg vil på mi side ikkje unnlate å nemne at eg synest han har greidd å klarleggje mange vesentlege sider av problemet som før var meir eller mindre tåkelagde og nedstøva, slik at det nå er mogeleg å drøfte heile samanhengen på ein langt meir realistisk måte enn før.

Det har tidlegare vore nokså vanleg å gå ut frå at eigedomsretten måtte ha ein indre fast kjerne som ikkje måtte rørast om ein i det heile skulle tala om eigedomsrett. Denne "kjernen" var "freda" mot lovgjevarane - dels fordi grunnlov og statsskipnad direkte forbaud visse slags inngrep - dels fordi samfunnet vårt nå ein gong byggjer på skipnaden med privat eigedomsrett til grunn og til dei sentrale materielle godar som berre er tilstades i avgrensa mengd. Å gå laus på "sjølve kjernen i eigedomsretten" vil då vera å gå laus på sjølve grunnlaget samfunnet byggjer på. For dei som såg det heile på denne måten, måtte det derfor ta seg ut som ei sentral juridisk oppgåve å finne ut kva som høyrde med til denne kjernen. Det har likevel synt seg å vera ei umogeleg oppgåve.

2.3 LITT EIGEDOMSRETTSHISTORIE.

Eg veit ikkje om det er eit særkjenne ved juristar at dei kjenner seg tryggare og meir sikre i si sak om dei kan finne støtte for sitt syn langt attende i tida - då først og fremst hjå dei gamke romarrettslege profetar. Av det eg alt har sagt går det fram at ein kanskje bør vera noko skeptisk til denne innstillinga; heller ikkje romerske juristar var vel i stand til å teikne anna enn "øjeblikksbilder" av dei rettslege realitetar dei framstelte. Men sikkert nok er det at det let seg gjera å føre ideen om eigedomsretten som ein naturgitt, absolutt og nærmast konkret realitet langt tilbake i retts- eller idehistoria. Dei mest overtydde og konsekvente talsmenn

for dette synet finn vi mellom naturrettstilosofane i opplysningstida på 1700-talet. (Jfr. Steinsholts diskusjon av John Locke i denne boken). Dei rekna eigedomsretten med til dei heilaga og ukrenkelege rettar som mot slutten av hundreåret blei høgtidleg proklamerte som menneskerettane. Eigedomsretten var eit halvvegs metafysisk band mellom eigaren og tingen, eit forhold som ikkje tolde innblanding utanfrå. Eigedomsretten måtte vera heil og fri - einast underlagd eigarens frie vilje. At desse to krav ikkje let seg sameine i praksis, var dei kanskje ikkje klar over frå først av - eller dei fann at det måtte så vera. Båe synsmåtane kom til å få svært mykje å seia både under dei politiske omveltningane som kulminerte med den store franske revolusjonen og dei ikkje mindre omveltningar på det økonomiske og produksjonsmessige område som fylgde ut gjennom 1800-talet.

Dei politiske omveltningane var i første rekke retta mot feudalsamfunnet. Noko av det mest typiske ved feudalstaten var ei lagdeling i samfunnet - og ei lagdeling av råderetten over dei materielle godar - då først og fremst råderetten over grunnen som på den tida utan tvil var den viktigaste produksjonsfaktor og rikdomskjelde. Feudalherren hadde frå gamalt av ein viss overordna råderett over grunnen, ein over-eigedomsrett kan vi kalle det. Korleis den var komen i stand var gått i gløyme, og den maktposisjonen han gav, motsvara ikkje lenger nokon produktiv innsats som var til å begripe. Dei som hadde den daglege handtering med jorda og direkte stod for den avkastning jorda gav, dei hadde berre ein utnyttingsrett - men også denne kunne ofte delast opp i fleire lag. For det mellomsjiktet i samfunnet, borgarskapet, som i særleg grad fekk fremje sine interesser gjennom revolusjonen, falt det naturleg å sjå seg sjølve som dei verkelege eigarar og deira rett som den same eigedomsrett som måtte vera heil og fri.

Ein må nok kunne seia at dette nye synet på eigedomsretten og eigarposisjonen slo igjennom under dei omveltningar i samfunnsstrukturen som denne brytingstida resulterte i. Dermed kan vi her draga fram eit historisk svar på det prinsipielle

spørsmålet som diskusjonsemnet vårt reiser: Er det verkeleg så at vår oppfatning av eigedomsretten er funksjonelt bestemt, og er det så at endringar i dei tekniske og sosiale tilhøve gjer det naudsynleg å endre innhaldet i eigedomsretten. Ser vi nøye etter, finn vi nok mange andre historiske døme på at dette er skjedd. Det er derfor fullt rasjonelt å spørje om utviklinga i dag i vårt land har ført til sopass endra tilhøve at det kan vera grunn til å gje eigedomsretten eit anna innhald enn før.

For så å vende tilbake til det syn på eigedomsretten som slo igjennom her i Vest-Europa omkring den store franske revolusjon, kan ein visst også konstatere at desse synsmåtane høvde godt under den industrielle revolusjon og for det kapitalistiske næringsliv som tok til å vekse fram for alvor straks etter at dønningane frå dei politiske omveltningane stilna av.

2.4 EI FUNKSJONELL GRUNNGJEVING AV EIGEDOMSRETTE.

For vår forfatningsmessige og rettspolitiske utvikling har desse straumdrag hatt langtidsverknad etter som dei utan tvil verka inn både på utforminga og praktiseringa av sentrale reglar i grunnlova vår. Vi kom ikkje til å få nokon grunnlovsparagraf som med reine ord slo fast at det norske samfunnet bygde på den private eigedomsrett til grunnen og til andre upersonlege produksjonsmiddel. Den danske og finske grunnlov talar tydlegare i så måte. Men slik §§ 97 og 105 i vår grunnlov har vore oppfatta, har desse føresegnene mellom anna hatt til oppgåve å verne om den private eigedomsretten som samfunnet vårt bygde på.

Vi kan vel også slå fast at denne skipnaden er basert på ei funksjonell grunngjeving. Bortsett frå nokre få, svært teoretiske eller doktrinært innstilte personar, trur eg det framleis er vanleg semje i folket vårt om det synet at det - i alle fall inntil vidare - tener både individet og samfunnet best at grunnen, jorda, er emne for privat råderett. Dei aller fleste her i landet har til denne dag sett det slik at fast

eigedom blir best utnytta og verdiane best tekne vare på om kvar del av grunnen er privat eigedomsrett undergitt. Det var lenge allment godtatt at det var best for alle partar, samfunnet medrekna, at eigaren var suveren på sitt eige område. Ein kan gjerne taka jordskifteinstituttet som døme på at dette har vore den vanlege røynsla og det staten har gått inn for til denne dag. Men samstundes må ein vera klar over at det i dag ligg ein annan realitet i dette enn det gjorde den gongen grunnlova vår kom i stand - ja også samanlikna med tilhøva då striden omkring rekkevidda av grunnlovsparagrafane 97 og 105 for alvor loga opp i dei første ti-åra i vårt hundreår.

2.5 GRENSE FOR EIGARRÅDERETTEN.

Det var serleg under striden omkring konsesjonslovene dette skjedde. Mange såg t.d. føresegnene om heimfallsrett for staten til fossar og andre naturrikdomar som ikkje kunne utnyttast utan konsesjon, som eit reelt innhogg i sjølve eigedomsretten. Trass i utfallet av denne første striden har argumentasjonen gjerne gått igjen - og stort sett i same form - også i den politiske strid omkring andre lovkompleks vi seinare har fått - som t.d. jordlovgjevinga med lovene frå 1928 og 1955 som sentrale hendingar, lov om skogvern, lov om friluftslivet, veglova, bygningslova og sist men ikkje minst strandlova. Men mange, mange andre lover kunne nemnast. Alle desse lovene har kvar på sitt felt sett grenser for eigarråderetten og saman med utbyggjinga av konsesjonslovene gjort det meir og meir vanleg at eigaren treng samtykke frå offentlege styresmakter om han skal ta grunnen sin i bruk til nye aktivitetar som tidlegare var ukjende eller økonomisk utan interesse. Det kan her vera av stor prinsipiell interesse å samanlikne med den utvikling som har gått for seg når det gjeld næringsfridomen elles. Etter kvart er det blitt svært lite ein kan setje i gang med utan samtykke eller løyve frå eit eller anna forvaltningsorgan. Mange har sett også denne utviklinga som uheldig - ja skremmande, og kanskje er vi snart komne til endes på denne vegen. Slogordet "fri etableringsrett" frå drøftingane omkring

fordeler og ulemper med tilslutnad til fellesmarknaden kan tyde på at mange ynskjer ei endring i utviklinga. Ein skal då heller ikkje rekne med at ordskiftet omkring kva som høyrer med eller bør høyre med til "eigedommsrettens kjerne" er slutt, ikkje ein gong striden om kor langt grunnlovsvernet for eigarposisjonen går. Nye lovreguleringar som synest vera på trappene vil utan tvil få striden til å loga opp att. Likevel trur eg vi er komne tolleg langt i å kartleggje dette rettsområdet nå.

Og skulle eg prøve meg med ei oppsummering eller ei skissering av kvar grenselina går, så trur eg det er mest realistisk å sjå det slik at grunnlova ikkje set reelle stenge mot å avgrense eigarråderetten med lovbod som forbyd åtgjerder lovgjevarane finn skadeleg eller kanskje berre uheldige. Nokon kontroll eller etterprøving av det skjønnet lovgjevarane baserer seg på når det finn ein aktivitet skadeleg eller uheldig, trur eg ikkje domstolane heretter vil innlate seg på. Dette vil ikkje seia at grunnlova ikkje lenger yter nokon vern av eigarinteressene. Det som direkte er fastslege i slike grunnlovsbod som i §§ 97 og 105, står ved lag - og reglane vil som hittil i nokon monn måtta brukast analogisk. Dersom offentlege interesser tilseier at eigaren må tvingast til å gje frå seg eigedomen sin til andre, har han krav på "full erstatning", kva nå dette måtte bety. Ei forbodslov som direkte tek sikte på å overføre råderetten frå eigaren til det offentlege eller til andre slik at direkte oreigningsinngrep kunne sparast, vil truleg heretter som hittil strande mot grl. § 105. Det same vil truleg vera tilfelle med lovbod som la på eigaren tyngsler som direkte tek sikte på å gjera eigedomen verdlaus for han og dermed reelt overføre hans tradisjonelle eigarinteresser til det offentlege.

2.6 KVA ER IGJEN AV GRUNNLOVSVERNET FOR EIGEDOMSRAÐERETTEN?

For å seia eit par ord særskilt om forbodet i grl. § 97 mot å gje lover tilbakeverkande kraft, veit vi at dette gjeld utan prutningsmonn lover som fastset straff for handlingar som var

straffri på handlingstida. Det same ville gjelde ei lov som knytte tyngjande plikter til spesielle utnyttingar av eigarråderetten som alt var gjennomførte før lova kom i stand. Men noko fritaking for plikter som lov måtte påleggje alle eigarane framover, vil ingen kunna krevje i kraft av grl. § 97 fordi om han fekk sin eigedom før denne nye lova kom. Like lite som ei forbodslov må gje han rett til å halde fram med ein aktivitet på eigedomen hans fordi han hadde drive på med denne verksemda så lenge han var eigar, ikkje ein gong om dette var den einaste utnyttingsmåten som interesserar han.

Det som - etter dette synet - blir att av reelt innhald i grunnlovsvernet for eigedomsråderetten - blir kanskje ikkje stort anna enn ei bremse på lovgjevarane, ei sikring mot altfor bråe kast og omsiftingar i dei privarrettslege relasjonar. Men etter mi meining er det svært viktig og heldig for den samfunnsmessige utvikling å ha slike "fleksible, konstitusjonelle garantiar". Mellom anna spelar dei så vidt eg kan forstå også ei viktig rolle når det gjeld spørsmålet om kva som er politisk mogeleg å få til av endringar av det tilvande til kvar tid. Jamvel om ein godtek det syn at avgjerande for kvar grensene for eigarens fri råderett over sin eigedom skal gå, er kva som er mest tenleg for det allmenne beste, så syner vel røynsla at reformer og ombøter kan falle annleis ut i praksis enn entusiastane rekna med på førehand. Ein kjem lengst med å "ile langsomt".

3 LITT OM EIGAR OG BRUKSRETTSHAVAR.

Hittil har eg berre halde meg til den avgrensing i eigarrådeveldet som lovbod representerer - dvs. dei generelle avgrensingar i handlefridomen som gjeld kvar og ein som er eigar av noko - først og fremst eit grunnstykke.

Men når det gjeld råderetten til den einskilde, konkrete grunneigar, vil hans råderett og maktposisjon kunna vera avgrensa av andre rettshavarar som har spesiell heimel for å

kunna utøva ein eller annan slags råderett over eigedomen- eller som kan motsetje seg at eigaren tek til eitt eller anna som han elles ville hatt lov til. Eg tenkjer på alle slags servituttar og bruksrettar som kan kvile på fast eigedom. Desse reiser mange både prinsipielle og praktiske problem når ein skal ta opp eigedomsretten til drøfting slik heilt frå grunnen av. Eg skal berre streife inn på nokre få av dei.

3.1 EIGEDOMSRETT - BRUKSRETT.

For det første kan det mang ein gong vera vanskeleg å avgjera om det er eigedomsrett eller bruksrett ein står overfor. Særleg gjeld det gamle hopehav som det ikkje er råd å finne ut korleis er komne opp frå først av. Mangt kan tyde på at dei gamle hadde mindre sans for denne fine distinksjonen mellom eigedomsretten på den eine sida og bruksrettar på den andre. Den djupe skilnaden skal her vera at eigedomsretten som nevnt gjev høve til all slags råding over eigedomen som ikkje er beint fram nekta av eigaren - altså ein negativ avgrensa råderett. Bruksretten er derimot positivt avgrensa - den gjev rettshavaren berre høve til å bruke tingen på den måten som rettsgrunnlaget positivt peikar ut. Konsekvensen av dette er mellom anna at om ein bruksrett fell bort, er det eigedomsretten som overtek tomromet.

Dei gamle heldt seg til det som var det praktisk viktige - og dei uttrykte seg gjerne slik at ein "åtte" beitet, ein annan lauvskogen eller barskogen, ein tredje "åtte" slåtta i visse område medan fiske og jakt høyrde heile gruppa av interesserte til. Korleis desse råderettane skulle rubriserast reint juridisk kom kanskje helst opp i samband med rettargang eller utskifting og tinglysing, og eg trur nok det ved slike høve kan ha skjedd mang ei forfordeling. Det har gjerne gått ut over dei som har hatt meir spesielle råderettar og som derfor er blitt karakteriserte berre som bruksrettshavarar til vinning for den eller dei som er blitt utpeika som eigar i formell meining. Så lenge eigedomen berre blei utnytta på tradisjonell måte, spela

ikkje dette stor rolle. Men når nye utnyttingsmåtar kom i bruk eller når nokon av dei spesielle råderettane ikkje lenger hadde interesse, var det den som hadde vore utpeika som "verkeleg eigar" som hausta fordelane. Ein sannare måte å karakterisere desse hopehav på er å seia at eigedomsretten er kløyvd. Uttrykket har professor Knut Robberstad æra for, og han har også synt at skipnaden med kløyvd eigedomsrett framleis er mykje utbreidd i visse deler av landet (jfr. Robberstads bidrag i kapittel 6, og Rogstads kommentarer i kapittel 7).

3.2 RESTRIKSJONAR MOT VISSE BRUKSRETTAR.

Dei fleste bruksrettar er nok skipa ved ei etterviseleg handling og kan nok seiast å vera skapte ved at eigaren har bruka sin juridiske råderett over eigedomen. Heilt til det siste har det vore tolleg fritt å skipa både alltidvarande og midlertidige bruksrettar over fast eigedom, men med dei endringar i jordlova § 55 som blei gjennomførte i 1970, er ikkje dette lenger tilfelle. Nå trengst det samtykke frå fylkeslandbruksstyret til å feste bort, pakte bort eller skipe bruksrett over del av fast eigedom for meir enn 10 år. Det står rett nok ikkje at samtykke er naudsynleg også for å skipa bruksrett over heile eigedomen, og det er noko rart. Det vanlege er at bruksrettar kviler over heile den tenande eigedom, så det ville vera litt merkeleg om samtykke berre skulle trengjast når det var berre over ein del av eigedomen bruksretten skal kvile.

Vi har hatt restriksjonar mot visse slags bruksrettar tidlegare også - dei viktigaste galdt bruksrettar i skog som først stod i skoglova frå 1863 og som nå finst i servituttlova frå 1969. Denne gjev viktige reglar om omordning og avskipping av bruksrettar. Slike reglar finst også i jordskiftelova.

Og nettopp når det gjeld avskipping av bruksrettar, står skjønnet eller jordskifteretten ofte overfor dette vanskelege spørsmålet som eg alt så vidt streifa - om det er berre

grunneigaren som skal nyte godt av dei nye kvalitatar som grunnen måtte ha - eller om også bruksrettshavaren bør få sin del av dei verdiar som blir frigjorde når alt skal ordnast slik at grunnen kan takast i bruk til nye og meir lukrative formål. Ei heilt formalistisk avgjerd ut frå ein konstruktiv oppfatning av eigedomsrett og bruksrett kan etter mi meining føre til lite rimelege resultat. Dei mange spørsmål som kan reise seg i denne samanheng, kan eg ikkje koma meir inn på her.

3.3 EIGAR - BRUKSRETTSHAVAR.

Ei vilkårleg forstyrring i balansen mellom eigar og bruksrettshavar kan stundum bli resultatet av nye lover. Lover som forbyd visse slags bruksrettar i det heile eller seier at slike rettar berre kan skipast for viss tid, har av omsyn til grl. § 97 til vanleg vore gitt verknad berre for ettertida, slik at rettar som har vore skipa før den nye lova, har fått stå ved lag. Men dette har ikkje vore tilfelle med lover som heilt forbyr visse slags bruk av fast eigedom - altså utan omsyn til om det er eigar eller ein bruksrettshavar som ville stå for bruken. Eit forbod mot beiting med visse slags bufe i skog ville einsidig gå ut over beiterettshavaren om denne er ein annan enn grunneigaren, men finn lovgjevarane slik beiting uheldig, må dei utan hinder av grunnlova kunna forby slik bruk - og utan at beiterettshavaren har krav på vederlag. Forbod mot å byggje nærare strandkanten enn 100 meter vil i særleg grad råke den som har sikra seg rett til å ha hus der. Er han berre festar, vil han truleg sleppe å betale festeavgifta som er avtala, men tilhøva kan liggje slik til rette at det er han som kjenner dette forbodet som eit tap. Grunnen vil kunna utnyttast som før, og det er kanskje berre den gamle eigaren som har høve til å halde fram med den tradisjonelle bruksmåten. Endå sterkare kan verknaden vera av slik lokal lovgjeving som den ein står overfor ved ein stadfest reguleringsplan - til dels også ved planvedtekter etter bygningslova. Private byggjeklausular som er lagt på grunnen på førehand og som rettshavaren kanskje har betalt mykje for, fell bort i den mon

dei er i strid med reguleringsplanen, og noko vederlag for dette får ikkje servitutthavaren - etter vanleg lære i alle fall. Alt dette samsvarar lite med det som gjerne har vore lært når det gjeld å finne ut grensa mellom lover som utan hinder av grunnlova kan setje nye grenser for handlefridomen og slike som inneheld ei maskert oreigning. Det har det nemleg vore lagt vekt på om lovbodet direkte flyt over økonomiske verdier frå ein borgar til ein annan.

I det heile har eg ei kjensle av at vår rett har vore meir i favør av eigar enn av bruksrettshavar. Men kanskje dette vil koma til å jamne seg ut dersom det går slik, som mangt tyder på, at all utnytting av fast eigedom blir avhengig av konsesjon eller løyve. Dermed blir alle i realiteten bruksrettshavarar og ingen ting anna.

Og når det gjeld spørsmålet om eventuelle endringar i den private råderetten over grunnen, som altså skulle vera hovudemnet for drøftingane i dette bidraget, kan ein visst sjå bort frå skilnaden mellom eigedomsrett og bruksrett. Dei spørsmål eg har tenkt å koma inn på i det følgjande, dei stiller seg stort sett likt anten det gjeld råderett som er utslag av eigedomsrett eller det ein har kalla bruksrett i tradisjonell meining.

4 KVEN SKAL HA VERDAUKEN AV GRUNNEN?

Går ein så over til å drøfte spørsmålet om kva for endringar i innhaldet av eigedomsretten som det kan tenkjast at utviklinga har gjort ønskjeleg eller nødvendig, vil eg draga fram to ulike område som har vore mykje opp i det offentlege ordskifte. Det første gjeld erstatningsfastsetjinga ved oreigning av fast eigedom - eller ved slik innskrenkning i eigarråderetten at det må likestillast med oreigning. Det er sikkert rett at i mange tilfelle skaper kravet om erstatning etter tomteverdi store økonomiske problem - først og fremst for stat og kommune - når grunnen skal takast i bruk til ikkje lukrative formål som

skolar, sjukehus, idrottsanlegg, kanskje skal ein og ta med bustadbyggjing og vegar til alt dette som i og for seg kan vera svært lukrativt. Det blir påstått at dei store grunn-erstatningane kan hindre utbyggjing idet oreigningsvederlag for grunn og ulemper et opp ein altfor stor del av det offentlege budsjett. Som boteråd mot slik utgliding ligg det då nær å peike på den utvegen å knyte oreigningsvederlaget strengt til den bruksverdi eigaren av grunnen slik han var nytta ved oreigningstidspunktet eller på den tid oreigningsinngrepet først kom på tale. Ein skulle med andre ord taka bort salgsverdien eller "gjenanskaffelsesverdien" som alternative grunnlag ved fastsetjing av vederlaget.

4.1 OREIGNING TIL LUKRATIVE FORMÅL.

Før ein innlet med på å ta nærare stilling til denne tanken, vil eg gjerne seia eit par ord om situasjonen når det gjeld oreigning til lukrative føremål som industriutbyggjing av alle slag - herunder kraftliner og også vegar og andre samferdselsinnretningar. Er det også i slike saker slik at oreigningsvederlaget har tendens til å hindre utbyggjing? Eg er ikkje så godt kjend med tilhøva at eg tør svare nei på det spørsmålet - endå om det allmenne inntrykket vel helst er at det blir bygt og utbygt med rasande fart rundt om i landet vårt. Eg har fått opplyst at når det gjeld kraftoverføringsliner kjem utgiftene til grunn - herunder sjølve skjønnsutgiftene - normalt opp i 10% av dei totale byggjekostnader. Eg synest ikkje dette er så avskrekkande, noko skal vel grunneigaren i alle fall ha. Spørsmålet er berre om ein ved å halde seg strengt til bruksverdien kunne redusere desse 10% så mykje at det gjorde noko til og frå i denne samanheng. Når det gjeld oreigningsvederlag ved kraftutbyggjingar, er det som kjent slik at vederlaget skal aukast med 25% ut over det som ville vera full erstatning - noko ein kanskje skal sjå på som unntak frå hovudregelen om at oreignaren ikkje skal gje frå seg til den gamle eigaren noko av den særlege verdi grunnen vil ha for han. Er det så at oreigningsvederlaga alt i alt trugar med

å velte eller seinke samfunnsnyttige utbyggjingsiltak, kunne det kanskje då i første omgang vera naturleg å ta bort dette tillegget. Men i denne samanheng vil eg minne om at påbodet i grunnlova om full erstatning kan vore oppfatta som ein garanti mot oreigningsinngrep i utrengsmål. Berre om det er heilt på "tvillaust at inngrepet er til meir gagn enn skade" som det står til slutt i oreigningslova § 2, skal dei gamle eigarinteressene vike og oreignaren få ta over. Dette skal dei som avgjer oreigningssøknaden passe på, men det vil ofte vera ei vanskeleg skjønssak. Og nettopp her skulle då oreigningsvederlaget vera eit nyttig kjennemerke på om vurderinga har vore rett: Ser ikkje oreigaren seg tent med å betale den gamle eigaren og andre som har rettar i tingen slik at dei økonomisk sett er like godt stilt som før inngrepet, ja, då er ikkje samfunnet tent med at det blir gjort noko tvangsinngrep.

Når det gjeld industriell utbyggjing - inklusive kraftoverføringsliner - ser det for meg helst ut til at oreigningskostnadene måtte setjast munaleg opp om dei skulle kunne påverke visse utbyggjingsplanar reelt. Som døme kan eg nemne eit tilfelle der det var spørsmål om å få lagt om ei prosjektert kraftoverføringsline slik at ho ikkje skulle gå rett over dei sentrale deler av ei lita grend - som elles var siste gardane der det var fast busetnad på lange leier.

4.2 INNVENDINGAR MOT GRUNNERSTATNINGAR.

Ei anna innvending som har vore bruka mot dei grunnerstatningar som ofte har vore fastsette ved oreigning, går ut på at det er urimeleg - somme seier urettferdig - at grunneigaren skal nyte godt av den verdauke som skriv seg frå offentlege investeringar - i det heile frå tiltak som ikkje skriv seg frå han. Denne innvendinga har for meg størst vekt når det gjeld oreigning av grunn til ikkje-lukrative føremål. Ser ein saka frå denne synstaden, ligg det nær å gje si tilslutning til tanken om å låse oreigningsvederlaget fast til den aktuelle bruksverdi eigedomen har hatt for eigaren. Men denne framgangsmåten har

hittil vore rekna som stridande mot det likskapsprinsipp som vår rettskipnad med grunnlova i spissen prøvar å gjennomføre. Det vil som oftast vera berre eit lite mindretal som må lata frå seg grunn til dei investeringstiltak som får grunnprisane i heile området til å stige. Alle dei andre som får ha sitt i fred, dei vil ha fordel av prisstiginga - berre ikkje den som må gje frå seg sitt ved oreigning.

Stundom kan ein spørje om dette er nokon fordel for dei andre. Eg siktar ikkje berre til auken i eigedomsskattar som spøker i vasskorpa, men heller til dei fenomen som løyner seg bak slike spørsmål som det Per Borten fortalde om for ei tid sida: Kan det vera forsvarleg å bruke jord til jordbruk i Bærum der tomteprisane nå (i 1971) nærmar seg 50 000 kroner målet?

Slik likskapsprinsippet har dominert ved utforminga av reglane for fastsetjing av oreigningsvederlag, trur eg lite på at det nå skulle vera politisk mogeleg å få gjennomføre nye reglar som fastslo at berre den aktuelle bruksverdien skal svarast ved oreigning - jamvel om det konstitusjonelt kanskje kunne passere.

Då måtte ein kanskje heller gå den motsette vegen og la samfunnet inndraga all samfunnsskapt verdauke. Dette kunne skje på fleire måtar - kanskje mest nærliggjande å tenkje på ein verdaukeskatt. Det er vel noko slikt som ligg bak planane om auke i eigedomsskattane, og lite veit vi vel om verknaden av eit slikt tiltak på lengre sikt. Det er i det heile stor fare for at inngrep og reformer i denne materien kan få andre verknader enn ein rekna med på førehand. Dei røynsler ein har gjort med inntektsskattleggjing av tomtegevinst har vel ikkje vore berre gode. Best var det kanskje at det offentlege straks oreigna all grunn som det vil bli aktuelt å byggje ut i pressområda. Men kor mykje måtte ein då ta? Og kan ein vera viss på at planane blir ståande? Og kva med grunn i privat eige som alt er utbygd? I Vestfold blei det i sommar kravt 180 000 kr. for småhus i strandsonen.

5 EIGEDOMSRETTEEN OG RESSURSUTNYTTINGA.

So vil eg seia eit par ord om eit postulat som eg av og til har møtt - og som kanskje helst blir sett fram av dei som kallar seg "populistar" og som gjerne er heller høgmalte i dagens debatt. Det blir framhalde at eigedomsretten ikkje lenger er ei sikring for at grunnverdiane blir forsvarleg utnytta. Tvert imot, vår eigedomsskipnad fører til uforsvarleg øyding av naturverdiar og ressursar som også høyrer komande generasjonar til.

5.1 KRITIKK AV EIGEDOMSRETTEEN?

Eg synest det er mykje vanskeleg å ta stilling til denne kritikken og endå vanskelegare å tenkje seg reformar som kunne avbøte ulempene. Som eg alt har vore inne på, trur eg at folk flest her hjå oss er av den meining at det sikrar den beste utnytting av dei produksjonsevner som er nedlagde i landet vårt at grunnen er privat eigedomsrett underlagd. Under eit system med privat eigedomsrett er dette magre og ugjestmilde landet teke i bruk av folket vårt og avtvinga ein etter måten god levemåte for eit stadig stigande folketal. Sett frå ein landbrukssynstad, som det fell særleg naturleg å bruke for det forum eg her står framfor, slår vel denne vurderinga framleis til. Det var ein fryd å sjå dei duvande kornåkrar over store delar av landet vårt i sommar. I andre distrikt står skogane betre enn nokon gong. Trass i flukta frå landbruksnæringane som vi høyrer så mykje om, må ein vel ha lov til å ta dei mange velstelte heimar i mange bygdelag som teikn på effektivitet og trivnad under det systemet som rår.

Men biletet tek seg ikkje ut på same måten over alt. I mange landsdelar finn ein altfor mange jordvegar som ikkje blir drivne. Det kan lett finnast døme på at det er sjølve eigedomsretten som er skuld i at jorda ikkje lenger blir bruka. Eigaren er kanskje gamal og ute av stand til å stå for drifta - det er

lite å tene ved å pakte eller leige bort jorda, folketrygd eller andre ytringar gjev eigaren det som trengst til livsopphald. Med den stadige inflasjon og den spesielle høgkonjunktur for fast eigedom er det lett å forstå at eigaren er lite innstilt på å selje. Og så går alt sin skeive gang.

Likevel trur eg ein skal vera varsam med å slå fast at skipnaden med privat eigedomsrett til grunnen har utspela si rolle. Også grunn som ligg i offentleg eige kan vera i vanhevd eller heilt ute av drift. Men alt i alt må ein nok medgje at situasjonen, framstelt på denne måten, gjev plass for ettertanke og tvil. Tenkjer ein så på det aukande omfang forpaktningsskipnaden har hatt i dei siste 10-år, kan det sjå ut som om vi er på full fart tilbake til noko av det som var typisk for feudalsamfunnet. Det er ikkje noko sjølv sagt at den som brukar jorda som produksjonsfaktor også har eigedomsretten - berre han elles sit trygt. Kanskje kunne ein også draga inn i perspektivet det aspekt at subsidiering av landbruksdrift synest vera godteke som noko uomgjengeleg nødvendig - til og med innanfor EF. Alt i alt må ein vel medgje at trua på den heilage og ukrenkjelege, alt omfattande private eigedomsretten ikkje står så sterkt som før. I denne situasjon synest det vera vanskelegare enn nokon gong å avvise innblanding i eigarrådveldet i form av forbod mot visse aktivitetar og løyvetvang for andre - og i form av ei skjerpning av pliktene eigarposisjonen fører med seg. Det er slett ikkje så sjølv sagt som det var for berre nokre få år sida at grunneigaren i kraft av sin eigedomsrett til grunnen skal ha rett, enn seia einerett, til dei nye verdiar som finst i grunnen og som ny teknikk eller samfunnsutviklinga i det heile har bore fram. Særleg synest det vera sterke grunnar til å stille særlege krav til den eigar som går inn for å skaffe seg størst mogeleg del i dei goder velferdssamfunnet byd på, også skal vera lojal mot dei interesser samfunnet har å gjera gjeldande når det gjeld utnyttinga av den grunnen han er eigar av.

5.2 KAN PRIVAT EIGEDOMSRETT FØRE TIL RESSURSØYDING?

Alt dette galdt altså eigedomsretten som middel til eller hindring for ei positiv utnytting av produksjonspotensialet som ligg i grunnen. Men så var det spørsmål om den private eigedomsretten kan tenkjast å føre til rovdrift og ressursøyding. Ein kan vel ikkje utan vidare avvise den tanken. Slik naturrettfilosofane og ideologane bak den økonomiske liberalismen oppfatta eigarposisjonen, ligg det nær å tru at systemet lett måtte føre til rovdrift og ansvarsløyse.

Ein skal visst helst vera varsam med å slå fast kva som er typisk for ein periode eller eit geografisk område - særleg om det ligg langt borte. Eg har lenge vore svært skeptisk overfor dei gjengse skildringar ein møter om korleis eigedomstilhøva var her i landet langt attende i tida. Det veit vi lite eller ingen ting positivt om. Når det blir hevda at store deler av skogar og utmarksområde var eigarlaust frå gamalt av, svarar eg at det er lite sannsynleg. Dei magre levekår arkeologiske funn fortel om, spesielt den ekstensive driftsform som er typisk for veide- og samlesamfunnet, talar vel heller for at det var særleg viktig å få drege opp klåre grenser omkring det einskilte driftsområde. At teknikk og sosiale tilhøve gjorde sameige og samdrift til rasjonelle driftsmåtar, står ikkje i strid med dette synet. Og eg trur også at alt dette gjorde sitt til å skjerpe ansvarskjensla hjå den einskilte, aktuelle eigar med omsyn til måten han bruka sin eigedom på. Den uviljen ein framleis kan møte hjå mang ein odelsbonde mot å gjeva frå seg noko av odelsgodset han har i si forvaltning, det er etter mi meining eit fint utslag av ei slik ansvarskjensle. Garden skal ikkje vera ringare når bonden gjev han over til sin etterfylgjar, enn tilfellet var då han i si tid tok over. Eg vil ikkje seia at vi ikkje møter utslag av denne innstillinga også når det gjeld innehavarar av andre rikdomskjelder. Men landbruksdrift har i seg sjølv lengre perspektiv enn anna næringsdrift, ei gruve blir tømd, ein fabrikk eller ei handelsverksemd er avhengig av skiftande teknikk, konjunkturar og andre samfunnstilhøve. Ein veit ikkje kor lenge det er

grunnlag for å halde fram med verksemda, det er derfor viktig å få med seg det ein kan få tak i med det enno let seg gjera. Jorda derimot kan gje mat også i framtida om ho blir teken vare på - og mat vil det vera bruk for så lenge det finst munnar å mette.

Derfor trur eg det eg har kalla den naturretslege oppfatning av eigedomsretten på mange måtar braut med det gamle agrarrettslege synet her hjå oss. Og på same måte trur eg det har vore alle andre stader der det moderne kapitalistiske samfunnsynet har tørna saman med eit eldre agrarsamfunn. Og når det derfor her hjå oss - i alle fall i visse krinsar - har vore etterlyst eit nytt syn på eigedomsretten og eigarråderetten nettopp av omsyn til ressursforvaltning og miljøvern, kan det kanskje vera meir råkande å tala om å vende tilbake til det eldre syn på desse spørsmåla.

Om nokon nå av det eg har sagt meiner å merke ei kritisk innstilling til det som med eit stikkord kan kallast det kapitalistiske samfunnssystem, så kan eg ikkje avvise det. Men i denne samanheng vil eg understreke at eg ikkje kjenner meg overtydd om at eit system der det offentlege har hand om all grunn og sjølv står for produksjonsverksemda vil vera nokon garanti for ei meir forsvarleg ressursforvaltning og sikre eit betre miljøvern enn det ein burde kunna få i stand under vårt system. Så vidt eg kan forstå pumpar dei like intenst oljen or jorda i Sovjet-Samveldet som i USA, og etter det eg har sett i avisene, blir vassdraga like mykje tilgrisa og forgifta på båe sider av jernteppet. Det kan sjå ut som om dei handlar på vegne av slike offentlegrettslege rettssubjekt som stat eller kommune, aldri har råd til å gje avkall på det som kan sjå ut som den mest nærliggjande fordel for dei interesser dei representerer. Utan ein vaken og påpasseleg opinion som har høve til å koma til orde med kritiske innvendingar, kan det beint fram vera ein større fare både for rovdrift og miljøforgiftning om alt er i offentleg eige enn om ein har eit system bygt på privat eigedomsrett og privat initiativ, men med ein utbygt og effektiv kontroll frå samfunnets side.

DEL IV

ET ØKONOMISK PERSPEKTIV

Kapittel 1: Eignedomsteori og eignedomsutforming.
Av: *Hans Sevøtdal*.

Kapittel 2: Struktur og økonomi. Teoretiske perspektiver
på eiendomsforhold i landbruket.
Av: *Sigurd Rysstad*.

Hans Sevatdal:

EIGEDOMSTEORI OG EIGEDOMSUTFORMING.

1 INNLEIING.

I denne framstillinga skal eg freiste å knyte nokre trådar mellom det vi har kalla "eigedomsteori" på den eine sida, og den meir praktisk retta yrkesutøvinga i "eigedomsutforming" på den andre. Omgrepet "eigedomsteori" er sjølvstøtt ikkje serleg presist, men meiningsinnhaldet i vår samanheng er nærast at vi studerar omgrepet "eigedom" - slik det kan te seg i juridisk, sosiologisk, økonomisk og filosofisk teori. Framstillinga mi byggjer på kapitla framfor.

Omgrepet "eigedomsutforming" går på relativt målmedvetne (intensjonale) endringar i eigedomsforholda, dvs. i

- eigarforhold
- eigeformer og
- fysisk struktur

Det gjeld fast eigedom, dvs. areal og tekniske anlegg knytt varig og fast til arealet.

I profesjonssamheng vil eigedomsutforming kunne omfatte jordskifte, praktisering av jordpolitiske lover, reglar og andre retningsliner med tilhøyrande økonomiske virkemiddel (stikkord: jordlov, konsesjonslov, delingslov m.m.), eigedomsserverv, herunder kjøp og forkjøp, oreigning og bevisst dirigering av leigeforhold. Når vi skal freiste å presisere kva "eigedomsutforming" er kjem ein nokså fort inn i eit grenseland mot utilsikta, eller i alle fall "ikkje planlagt", endring i eigedomsforhold. Slike endringar kan kome som følgje av anna, meir allmen politikk, t.d. skattepolitikk. Presis grensedraging mellom det tilsikta og det utilsikta er ikkje så viktig i vår samanheng her, vi må berre vere klar over at problemet er der.

Eigedomsutforming er altså retta mot det å få i stand endringar slik at eigedomsforholda blir meir tenlege i ein eller annan forstand, for ein eller annan. Nå kan jordeigedom ha mange slags funksjonar for eigaren, og målsettingar om endring må nødvendigvis ta utgangspunkt i desse funksjonane. Dette er nokså sjølvsgatt når endringane skal skje for at eigaren skal kunne ha større nytte av eigedomen; nytten må definerast i relasjon til funksjon. Meir komplisert blir dette når endringane skal gi nytte for nokon som ikkje er eigar, t.d. ålmenta. Men då og vil eigedomen sin funksjon for eigaren vere sentral, t.d. i spørsmål om eventuelle vederlag for inngrep i eigarens disposisjonsrett.

Vi kan raskt skille ut tre slag funksjonar:

- Foretaksmessig funksjon. Areala er produksjonsfaktor i ein produksjonsprosess, først og fremst i planteproduksjon. Men det kan og vere at areala inngår på anna vis i andre slags produksjonsprosessar, t.d.. som råstoff, lagerplass, tomt. "Personen" omforminga er relatert til kan oppfattas som "driftsleiar", "produsent" eller "brukar". Mange vil vel idag oppfatte "bonden" som eigande foretaksleiar. Det vesentlege er at både eigaren og omverda oppfattar og behandlar areala som produksjonsfaktor. Omgrep som "nytte" og "tap/vinning", vil normalt kunne knyttast til eit foretaksrekneskap med ei inntekts- og utgiftsside, og eigarens adferd kan forståast og tolkast innanfor ramma av produksjonsforetaket.
- Kapitalmessig funksjon. Ein konsentrerar seg om renteavkastning og handel, dvs. eigedomen som eit objekt blant andre interessante objekt for investering og forrentning, kjøp og sal. Døme kan vere ein som sit med grunn for å tene pengar på den ved bortleige eller sal seinare. Ordet "kapitalmessig"

brukt om areal er ikkje bra, men det er vanskeleg å finne noko betre. I produksjonsteorien skil vi mellom jord, kapital og arbeid, der kapital er storkna sveitte. Her fokuserar vi på det at fast eigedom kan oppfattast (av eigaren) som ei vare på lik line med andre varer, og som ein kan ha nytte av å gjere transaksjonar med, t.d. kjøp/sal, bortleige og pantsetjing.

- Konsumentmessig (forbruksmessig) funksjon. Eigedommen el. areala blir "konsumert" av "nokon" t.d. som tomt, ved turgåing, jakt osv. Denne "nokon" kan i og for seg godt vere eigar, eller ha anna slag status m.o.t. eigedsrett, t.d. leigar, men det er altså rollen som konsument ein fokuserar på her. Nemning forbrukar er kanskje ikkje heilt god, "brukar" er betre, fordi den ikkje gir assosiasjonar i retning av "å bruke opp".
- Sosial funksjon.
Eigedom kan ha andre viktige funksjonar også, funksjonar som det kan knytast endringsmålsettingar til. Status er kanskje den viktigaste av desse, t.d. slik at jordeigedom gir prestisje eller medlemskap i ei gruppe eller eit lokalsamfunn. Men situasjonen kan også vere omvendt; medlemskap i gruppe er bestemt av andre faktorar, og medlemskapet gir eigedsrett. Vi kunne kanskje samle alt dette under nemninga sosial funksjon.

I praksis kan ein finne alle funksjonane på eitt og same areal og i ein og same eigedomssomformingsoperasjon. Sagt på ein annan måte: Eit areal har som oftast fleire bruksformål, og det har vanlegvis fleire "rettshavarar". Ta t.d. eit fjellområde som eigaren leiger bort til jakt og til sauebeite. For eigaren er det kapitaleigedom, for jaktleigaren konsumenteeigedom, og for sauebonden produksjonsfaktor. For

fotturisten som brukar det i kraft av allemannsretten er det og konsumenteiendom.

Dette eg nå har fått fram kan oppfattast som trivielle, men viktige eigenskapar ved jordeiendom. Det er også eit par andre eigenskapar som bør nemnast:

- Den har ei gitt lokalisering i rommet - den ligg fast og må brukast "der". (Sjølvsagt, men viktig).
- Mengda av jordeiendom er endeleg og gitt, det er så mykje, korkje meir eller mindre.
- Den eksisterar vanlegvis i visse "kvanta" eller "standardstorleikar". Kor store desse standardeiingane er, korleis dei blir behandla, kor stabile dei er osv., er m.a. avhengig av delingslovgjeving, delingspraksis og matrikkel m.o.t. grunneiendom. Store delar av matrikkelæra går på å definere og vedlikehalde desse standardeiingane og rettane knytte til dei.

Slik eg ovafor har skildra eigedomsutforming, går det først og fremst på direkte og konkret endring. Indirekte endringar, t.d. ved hjelp av generelle økonomiske virkemiddel fell som nemnt stort sett utanfor. Grensa er sjølvsagt nokså flytande, men det problemet er til å leve med.

Sosiologien er m.a. oppteken av maktaspektet ved eiendom, jfr. Berge, kap. 2. Eiendom er makt, eller gir makt. Slik er det pr. definisjon, eigedomsretten er eksklusiverande. Det gir bare meining "å eige" ein ting når det inneber at nokon andre ikkje eig tingen. Og det er også intuitivt slik vi oppfattar det i kvardagslivet og uttrykkjer det i kvardagspråket (sjå t.d. Berge del I, kapittel 1, avsnitt 1.2.).

I retts-pråket er maktaspektet ved jordeiendom langt på veg borte, i og med at dei relasjonane som det der blir lagt mest

vekt på går mellom eigar og objekt (rettssubjekt og rettsobjekt). Det at eigedom også er uttrykk for ein relasjon mellom menneskje blir mindre framheva. I jordskiftestudiet bør vi vere merksame på dette, serleg fordi vi har mykje tingsrett og lite av "rett mellom menneskje" i kursa våre.

I jordskifteprofesjonen har vi eit liknande tilhøve, - der fokuserar vi på dei juridiske relasjonane mellom eigar og objekt, og på eigedom som produksjonsfaktor. Altså: Vi er mentalt og fagleg først og fremst opptatt av den juridiske og den produksjonsøkonomiske forståingsramme for omgrepet "eigedom". Sagt på ein annan måte: Det å sikre juridisk rettferd og å effektivisere bruken av produksjonsfaktoren jord i økonomiske produksjonsforetak samtidig, er det vesentlege. Dette er på ein måte dei tradisjonelt viktigaste omsyna i emnesområdet og i profesjonen eigedomsutforming, i serleg grad jordskifte. Vi kan t.d. sjå på tolkinga av §3 i jordskiftelova - dette med at ingen skal li tap. "Ingen" er eigarar/-rettshavarar, og "tap" er mest identisk foretaksøkonomisk "underskott" - stort sett. Her kombinerar ein altså juridisk rettferd med produksjonsaspektet for å finne ut kva tap er for noko.

Til slutt i denne innleiinga kan det høve å minne kort om at:

- Jordskifte er ein prosess mellom aktørar som i ein eller annan forstand er avhengige av kvarandre m.o.t. drift, disponering og bruk av eigedomane sine. Det handlar altså om eigarar og eigedomar i samhandling med andre eigarar og eigedomar.
- Jordskifte ligg på sida av forvaltningsorgana sitt arbeidsområde og kompetanseområde.
- Marknadsmekanismane for kjøp/sal av landbruksareal fungerer vanlegvis på ein måte som skil seg sterkt frå tilhøva i ein "perfekt marknad", slik den gjerne blir framstilt i neoklassisk økonomisk teori.

2 TRANSAKSJONSKOSTNADER.

Dette er altså kostnader - av alle slag - målbare eller ei, knytte til det å få i stand transaksjonar, t.d., avtaler og kontraktar, og til det å oppfylle avtalene og vedlikehalde ordningane.

Det første vi då kan konstatere er at det aller meste av det Jordskifteverket og andre eigedomsutformingsorgan gjer m.o.t. beslutningstaking, det kunne partane ha gjort sjølve, evt. med leigd profesjonell teknisk hjelp, dersom dei hadde vore samde. Eller at dei evt. hadde hatt aksepterte organisasjonar og beslutningstakarrutiner. Dette gjeld (med få unntak) heile jordskifterettens besluttande verksemd, fastsetting av rettsforhold inkludert.

Kva er det så som rettferdiggjjer at staten skal engasjere seg i jordskifte? Kvifor kan ikkje vi overlate det heile til marknadskreftene? Etter det vi har lært i kapitla framfor er utgangspunktet for svaret heilt åpenbart; det er spørsmål om transaksjonskostnadene. Transaksjonskostnadene med å få til endring blir heilt enkelt for store til at partane vil og kan akseptere dei. Og ikkje bare det at dei blir store innanfor eit slags "rimeleg" intervall, dei blir absolutte eller kvalitative på den måten at ein part heilt enkelt kan motstå alle "tilbod" om kompensasjon for endring. Han vil heilt enkelt ikkje - ut frå sitt subjektive verdistandpunkt. Og det har han full rett til innanfor vårt legale system. Sagt på ein annan måte: Aktørane har ikkje så mykje til felles m.o.t. verdipreferansar at det kan kome i stand transaksjonar.

Offentleg jordskifte er altså rett og slett ein måte å 1) reduere transaksjonskostnadene på, og 2) å tvinge gjennom transaksjonane. Dette var grunngevinga for å innføre jordskifteinstitusjonen, og det er framleis det som legitimerar den. Men når denne institusjonen er veletablert, så er den i seg sjølv eit moment som aktørane må rekne med. "Dersom du

ikkje går med på tilbodet mitt - krev eg jordskifte, el. evt. oreigning". Dette er den omvendte uthalarsituasjonen, skal vi kalle det "utpressarsituasjonen"? Det utviklar seg ein praksis kring det å gå til jordskifte med visse problem. Sagt på ein annan måte, jordskifte blir ein del av rammebetingelsane for aktørane sine handlingsmåtar.

Samanliknar vi jordskifte i Norge med jordskifte i andre land, - så har nok det direkte tvangsaspektet fått noko større rom hos oss enn hos dei fleste andre. I praksis vil det sei at jordskifteorgana bestemmer handfast og direkte innanfor sitt kompetanseområde, men kompetanseområdet er "smalare" enn hos andre. Indirekte "tvangsmiddel" kan t.d. gå ut på å endre vilkåra for forhandlingsløysingar og andre marknads-transaksjonar. Grovt sagt er jordskifteretten hos oss i prinsippet ein institusjon som bestemmer i større grad enn den forhandlar og meklar fram løysingar. Dette har rimelegvis noko samanheng med at jordskifte hos oss blei organisert innanfor domstolapparatet. I prinsippet forhandlar ein ikkje om kva som er rett, ein finn fram til det, - og dømmer i samsvar med det. Denne organiseringa har også medført ei vesentleg innskrenking i makta til å endre eigarforholda - vi er bunde til eksisterande eigarstruktur. Vi kan ikkje "bestemme" eller oreigne bort ein aktør. I andre land har ein utvikla mekanismar for å "forhandle bort" aktørar, t.d. passive jordeigarar. Det er lett å sjå at dei to ulike tilnæringsmåtene kan føre til ulike løysingsmåtar. I forhandlingsmodellen kan det t.d. opprettast grunneigarlag, og innan dette kan forhandling føre fram til beslutning om skifteplan. Verdsetting og skiftegrunnlag kan kome etterpå, som oppgjer, t.d. bestemt av ein skjønnsinstitusjon. I vår domstolmodell kan det vanskeleg skje på den måten. (Men det er sjølvsagt mogleg å forhandle i domstolmodellen også).

I utgangspunktet er det å finne eit akseptabelt nivå på transaksjonskostnadene eit typisk vurderingsspørsmål. Og i den profesjonelle verksemda må vi aldri tape av syne at reduksjon av transaksjonskostnader er eit viktig delmål. Vi kan altså

ikkje bruke ubegrensa mykje ressursar på ei sak, den skal "løne" seg. Ressursbruken ved offentleg jordskifte må for det første sjølvstakt halde seg godt under nytteverdien, og den må jamt over haldast godt under transaksjonskostnadene ved marknadsløysingar også, dersom jordskifte skal kunne legitimerast over tid.

Døme på situasjonar der transaksjonskostnadsproblema er "løyste" i den forstand at jordskifteretten har makt til å beslutte endringar utan at partane er samde:

- Ombytte av grunn. Dette kan samanliknast med kjøp/sal (ved tvang), jsk.l. § 2b.
- Individualisering - oppløyse fellesskapstilstand og avløysing av bruksrettar. Jsk.l. § 2a, § 2d.
- Fellestiltak - opprette fellesskapstilstand m.o.t. investeringsprosjekt jsk.l. § 2e.
- Bruksordning - opprette el. endre fellesskapstilstand i bruk av areal - jsk.l. § 2c. Bruksordning kan liggje på ein skala med to ytterpunkt:
 - * direkte bruksreglar, dvs. sei korleis areala skal brukast.
 - * indirekte - dvs. opprette organ for beslutningstaking fastsette prosedyrereglar for beslutningstaking, jfr. jsk.l. § 34.

Utgangspunktet for alle desse typane av operasjonar er avhengighet i ein eller annan forstand mellom aktørane. Dels er det oppløysing av ein eksisterande uønskt rettsleg avhengighetstilstand, dels kan det vere endring av slik avhengighetstilstand. Men det kan og vere å operasjonalisere og formalisere ein de facto materiell, i motsetning til rettsleg, avhengighetssituasjon. Denne siste er karakterisert ved at aktørane ikkje lenger kan drive rasjonelt kvar for seg, men dei manglar organisatoriske rammer for sambruken, og kan

heller ikkje etablere det gjennom forhandlingar. Døme: Bruksordning i eit område der alle eig kvar sin teig heilt ut. Kvifor er det så vanskeleg for partane å forhandle seg fram til minnelege løysingar?

Vi kan vel så nokolunde trygt gå ut frå at eigarane (partane) freistar å maksimere nytten sin av eignedomen, uansett kva denne nytten måtte vere. Og vidare at dei forfølger dette målet med sers varierende grad og styrke, m.a. i høve til kor stor potensiell eller aktuell andel av deiras materielle (eller åndelege) "totalnytte" eignedomen kan ha. Enkelt sagt: Kor mykje eignedomen relativt sett betyr for dei i materiell eller annan forstand.

I og for seg er dette overfladisk sett nok til å forklare ein slags liberalistisk tilstand av alles kamp mot alle for å realisere sine mål. Men gitt at aktørane har informasjon om kvarandre og om striden, og kunnskap om at det finst løysingar som gir noko netto nytte for alle, skulle ein tru det ville vere mogleg å forhandle seg fram til fellesløysingar utan for store transaksjonskostnader. Og det skjer da også nokså ofte, men altså ikkje ofte nok.

Noko av forklaringa på høge transaksjonskostnader kan liggje i at relasjonane mellom eignedom og eigar er så ulike for ymse eigarar som kan vere bunde saman i eit fellesskap. Eg har i innleiinga nemnt fire typar av relasjonar mellom eignedom og eigar, og vil her nytte følgjande nemningar:

1. Produsenteigedom
2. Kapitaleigedom
3. Konsument eigedom
4. "Sosial" eigedom

Det å ha innsikt i desse og evt. andre relasjonar er sjølv sagt sers viktig for å kunne lage tilfredsstillande skifteplanar, det gjeld sjølve måla aktørane har med eignedomen, og måla for eigedomsutforminga. Men å tilfredsstille alle blir då sers

vanskeleg, kanskje uråd, men ved jordskifte er det heller ikkje nødvendig i og for seg for å få i stand transaksjonen.

Det er ei vanleg praktisk røynsle frå Jordskifteverket at felles yrke og mål med bruken av eigedom gir større mulighet for minnelege løysingar og gode skifteplanar. Det er nokså lett å forklare - både sosialt og skifteteknisk: Bønder (her i tydinga produsentar) kan samhandle og forstå kvarandre, og jordskiftarane får enkle og eindimensjonale målsettingar å arbeide med.

På den andre sida skulle ein tru att måla til dei fire gruppene i visse tilfelle kunne utfylle kvarandre på ein slik måte at løysingar (avtaler) kunne kome i stand tolleg lett. Produsenten treng areal som den passive eigaren treng brukar til. Den spontane utviklinga av jordleige (tilleggsjord) kan vere døme på slike situasjonar. Marknadskrefter ser her ut til å virke eit stykke på veg. Men elles må vi nok dra inn ei mengd forhold som forstyrrar marknadsløysinga, - t.d. dette at det ofte er så relativt lite ein jordeigar kan tene i alle fall på å leige bort, - og at konsumenteigarar ofte subjektivt sett taper på endringar, når endringane i utgangspunktet er baserte på ønskje om effektivisering av produksjon.

I tillegg til at det ofte er lite å tene for jordeigaren på å overføre disposisjonsretten til produsenten, så er det også lite å tape på å la vere. Ein jordeigar kan relativt kostnads- og risikofritt sitte med jordeigedom utan at den blir brukt til noko. Vi har liten eller ingen eigedomsskatt, og eigedomsretten har ei sterk ideologisk stilling som vernar eigaren mot å miste den. Risikoen for minska sosial status ved "ikkjebbruk" er nok også mykje mindre enn før, i og med at eigaren kanskje korkje sosialt eller geografisk høyrer heime i eit produsentmiljø.

La oss sjå litt på jordlovsorgana si verksemd i denne samanhengen, dvs. med å få til marknadstransaksjonar. Jordlovens § 6 anviser aktiv forhandling og mekling for å få i stand transaksjonar mellom dei aktørane "ein" ønskjer skal samhandle.

Denne lovstaden blir typisk nok nesten aldri brukt, den er ein av dei mest sovande reglar i jordlova, og det seier ikkje lite. Kvifor er det slik? Eg trur det er fordi vi ikkje har utvikla tradisjonar for å forhandle fram løysingar på dette området. Dette står i merkeleg motsetnad til andre område som t.d. det velutvikla samvirke om sal av produkt og kjøp av produksjonsmiddel (produsentsamvirke). Når det derimot gjeld jord har ein valt virkemiddel som forkjøp o.l. brutale inngrep for å få i stand "transaksjonar" mellom aktørane. Altså sterke men ubruka (kanskje ubrukande?) virkemiddel. Eit viktig poeng er at det her ikkje berre gjeld om å få i stand transaksjonar mellom aktørar som marknadsmessig burde ha føremuner av å samhandle. I tillegg skal jorda etter "jordlovsmodellen" gå til den som "treng den best" i ein eller annan forstand, ikkje til den som kan eller vil betale mest. Jordlovsverksemda har altså eit jordpolitisk siktemål, kanskje på tvers av marknadskreftene.

Dette siste gir ein viktig innsikt. Vi kan ikkje bruke marknadskrefter og "varsame" forhandlingsstrategiar dersom formålet er å få i stand "jordreformer" eller andre endringar som går mot interessene til ein av aktørane.

I minnelege "vegjordskifte" har vi døme på at transaksjonane mellom grunneigarane, dvs. skifteplanen i form av makeskifte og reelle kjøp/sal, - blir forhandla fram til semje, medan vederlaget for grunnavståing blir fastsett tvangsmessig ved skjønn.

I ein del samanhengar er problema med transaksjonskostnadene freista løyst gjennom lovreglar som gir høve til fleirtalsvedtak.

3 PROBLEM AVLEIDDE FRÅ TRANSAKSJONSSITUASJONEN.

3.1 GRATISPASSASJERPROBLEMET.

Gratispassasjeren er han som nyt fruktene av tiltak andre set i gang, utan å ta sin del av kostnadene.

Tilsynelatande er dette problemet løyst i jordskiftesamanheng, ettersom jordskifteretten bestemmer at endringane skal skje, og ettersom fordeling etter nytte er knesatt som generelt prinsipp for kostnadsdeling. Jordskifte kan altså tvinge ein part til å dekke sin del.

Dette er likevel ein litt for enkel synsmåte. Det å løyse problemet i den forstand at alle medverkar positivt, er sjølv sagt meir problematisk. Jordskifterettens tvangspraksis er avgrensa til basiskostnadene (dei direkte pengemessige utgiftene) i t.d. eit felles investeringstiltak. Det blir likevel ofte slik at ein eller nokre få må dra lasset i form av aktiv pådriving og arbeid. Jordskifteretten kan nok i og for seg utnemne formann i vegforeninga, men kva hjelper det å ha ein formann som ikkje gjer noko? Løysing av problemet i denne meir ambisiøse forstand krev meir enn beslutningsmakt. Det krev innsikt, analyse, forhandling og tolmod - mellom anna.

Ein finn elles ofte gratispassasjeren i samband med kultiveringstiltak innan jakt og fiske, dvs. utnytting av ein ressurs som "flyt" fritt omkring i eit område, uavhengig av eigedomsgrenser, og der ressursen kan haustast av den som har retten der byttet til kvar tid er. Gratispassasjeren hauster der andre sår. I jordbruk og skogbruk har vi vel alltid hatt lovreglar som siktar mot å minke eller løyse dette problemet (jfr. Rysstads diskusjon i neste kapittel).

I jordskifte er bruksordning og fellestiltak dei viktigaste virkemidla for å løyse problemet.

3.2 UTHALARPROBLEMET.

Uthalaren er han som kan kreve "urimeleg" kompensasjon for å bli med i eit tiltak eller ein eller annan transaksjon, i kraft av ein slag "nøkkelposisjon".

I prinsippet er også dette problemet eliminert gjennom jordskiftets beslutningskompetanse og tvangskraft. Men: Sjølve det rettslege prosedyresystemet som vi har gir relativt store muligheter for trenering, både via eit komplisert og omstendeleg ankesystem, og via samankoplinga med forvaltningsavgjerder i jordskiftesakene, med tilhøyrande klagesystem.

Utsiktene til langdryg og kostbar saksbehandling i alle instansar påvirkar nok både jordskifteretten og andre aktørar til å akseptere løysingar som gir "vriompeisen" med smart advokat føremuner.

Vi må rekne med at dette problemet vil auke på, ettersom forvaltningsavgjerder i større grad kjem til å inngå i jordskiftesakene. Det same gjeld kjøp/sal/bortleige, dvs. transaksjonar som for tida stort sett ligg utanfor både jordskifterettens og forvaltningsorgana sin beslutningskompetanse, men som etter kvart blir viktige forhandlings-element i sakene. Og forhandling vil alltid gi eit visst spelerom for uthalaren.

3.3 ALLMENNINGENS TRAGEDIE.

I si klassiske form som overbruk (rovdrift) av sameige kan dette problemet lett løysast ved jordskifte, - gjennom individualisering av bruksretten (oppløysing) eller ved bruksordning. Bruksordning kan gå ut på å gi reglar direkte for bruken eller å etablere beslutningsorgan og prosedyrereglar. Overbruk var viktigaste grunngeving for individualiseringa av skogallmenningar og tildels skogsameigene på 17- og 1800-talet. Men i siste tilfelle var omsynet til betre (meir intensiv) arealutnytting viktigare enn å hindre overbruk. Problemet er

eigentleg at ein som regel også må ta omsyn til eit mål om økonomisk effektivitet, det er ikkje nok å hindre bestemte bruksmåtar. Det å dele opp skogsameiger i småteigar hindrar nok i og for seg rovdrift, men det fremmar ikkje økonomisk rasjonelt skogbruk. Ein del norske skogområder er "individualiserte" i ein slik grad at det hindrar mest all bruk.

Men dei viktigaste problema som kan rubriserast under omgrepet "allmenningens tragedie" i Norge idag - havet og miljøforurensing - ligg utanfor jordskifterettens kompetanse. (Hav og luft er allmenningar i eigentleg forstand). Det som kjem nærast er vel fiske i ferskvatn - og det er ein relativt viktig del av arbeidsområdet, i form av bruksordning i elvar og innsjøar. M.o.t. utmarksbeite er det for tida heller under- enn overbeiting.

M.o.t. jakt er "overbeskattingsproblemet" løyst ved kvotetil- deling, altså lausrive frå den eigedomsrettslege sfære i så måte, og flytta over til sfæren for offentleg regulering. Jordskifte kan tradisjonelt brukast på saksområde som ligg innanfor den privatrettslege sfære. Men dette er kanskje i ferd med å endre seg noko, jfr. endringa i jsk.l. § 29 våren 1988. Denne endringa pålegg jordskifteretten å ivareta allmenne interesser m.o.t. "naturmiljøet, landskapsbiletet og livs- miljøet til planter og dyr".

3.4 INTERNALISERING AV EKSTERNALITETER.

Dette problemet har å gjere med at dei totale inntektene og dei totale kostnadene ved ei verksemd ofte ikkje fell saman hos ein og same aktør; inntektene fell på ein og kostnadene på ein annan. Det har to sider:

1. Fører til dårleg ressursbruk, forureining, rovdrift osv. fordi beslutningstakaren - dvs. han som får inntektene- ikkje treng å bere kostnadene. Dei andre aktørane greier ikkje å tvinge kostnadene på han. Forsåvidt er dette det

same som allmenningens tragedie. Internalisering av kostnader går ut på å plassere dei der dei høyrer heime-enkelt sagt.

2. Den andre sida er at ein aktør ikkje haustar fruktene av investeringa si - dei fell på andre (gratispassasjerar). Dette skulle da hindre el. bremse visse investeringar, arealutnyttingsformer osv. Internalisering av inntekter betyr å syte for at dei fell på den som besluttar om tiltaket.

Mange av dei eigeformene vi fann og finn på skalaen mellom ytterpunktta "kollektiv" og "individuell", kan tolkast som forsøk på å internalisere enten inntekter eller kostnader. Vanleg løysingsmåte for å internalisere inntekter har vore individualisering i ei eller anna form. Døme: Deling av sameige, deling av felles beite på innmark der den einskilde hadde engteigar. Men også bruksordning og tvangsmessig deltaking i kostnadene til felles tiltak må nemnast.

Institusjonelle ordningar for å internalisere kostnader er svakt utvikla hos oss, både innan offentleg regulering og innan eigedomsutforming. Hytteutbygging i fjellet kan tene som døme. Den som er først ute på sin teig brukar for det første granneteigane som friareal utan at det kostar han noko. Og i neste omgang hindrar han dei andre i å bygge, via regulerings-systemet, ettersom styresmaktene vil nekte vidare utbygging fordi området ikkje "tåler" meir. Reaksjonen på dette kan vere krav om bruksordning for denne aktiviteten eller utjammingsordningar, jfr. den nå oppheva Strand- og fjellplanlova, som hadde reglar om såkalla repartisjon.

Refusjonsordningane etter plan- og bygningslovgjevinga og visse skattar og avgifter er meint å skulle ha internaliseringsfunksjon m.o.t. kostnader. Miljøavgifter på industri som forureinar er freistnader i denne retningen.

4 DAGSAKTUELLE ULØYSTE PROBLEM.

I denne framstillinga har eg freista å sjå visse fenomen i samtida i eigedomsteoretisk lys. Til slutt skal eg resonere litt summarisk kring det eg meiner er viktige men uløyste problem.

Kva er dei mest "presserande" problema for eigedomsutforminga i landbruket i denne materien? Rimelegvis vil mange sei driftskostnadene, derav følgjer målet kostnadsreduksjon. Arealmessig betyr det at ein må få til større og betre arronderte areal til foretaka. Jordskifte kan ikkje tvangsmessig overføre disposisjonsrett (leige) eller eigedomsrett. Her må ein byggje ut forhandlingsvegen, jfr. § 32 i jsk.l. Tre moment synest viktige:

- 1) Overføring av areal til foretak som kan nytte dei mest effektivt.
- 2) Organisering (fysisk, transportmessig osv.) av desse areala i rasjonelle foretak.
- 3) Ivaretaking av kulturlandskap, miljø og andre tilsvarande verdjar. Dette kan medføre ekstensivering av driftsmåtane (mindre avling pr. arealeining).

Arealressursar det er tale om er:

Jordbruksareal

Produktiv skog

Utmarksareal, herunder vatn

Kostnadmink og miljøvern er rimelegvis motstridande omsyn i overproduksjonstider. Skal ein både få redusert kostnadene og ta meir omsyn til miljøet må det rimelegvis føre til stordrift og ekstensivering. Det blir plass til færre foretak og færre bønder, ettersom totalproduksjonen ikkje kan aukast. Dette får ein neppe til via marknaden, og regulering og aktive direkte og konkrete inngrep av typen jordskifte ser ut til å vere nødvendig.

Som ei slag strukturert oppsummering av dette har eg laga skissa nedanfor.

Moglege virkemiddel etter arealkategori og problemfelt. Stikkord.

AREAL-KATEGORI	PROBLEMFELT	Miljø etc.
	Overføring til føretak/kontraksstruktur	Fysisk organisering av foretak
Jordbruksareal	<ol style="list-style-type: none"> 1. Marknaden. 2. Jordpolitikk og generelle virkemiddel. 3. Forhandling ved ymse organ, herunder jordskifte. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Jordskifte og anna direkte planlegging. 1. Off.regulering. 2. Øk. virkemiddel. 3. Direkte planlegging, herunder jordskifte?
Skog	<ol style="list-style-type: none"> 1. Neppe løysbart, gitt nåverande rammer. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Samvirke. 2. Bruksord. og felles tiltak v/jordskifte. 1. Off.reg. 2. Haldnings-skapning.
Utmark	<ol style="list-style-type: none"> 1. Utmarkslag o.l., forhandling. 2. Jordskifte? 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Utmarkslag. 2. Jordskifte 1. Off.reg. 2. Haldnings-skapning.

Sigurd Rysstad:

STRUKTUR OG ØKONOMI.

TEORETISKE PERSPEKTIVER PÅ EIENDOMSFORHOLD I LANDBRUKET.

1 INNLEDNING.

Jeg vil i dette bidraget konsentrere meg om eiendomsrettens økonomiske funksjon. Drøftinga vil hovedsaklig bli knytta til eiendomsforhold i landbruket. Både befolkningsutvikling, offentlige økonomiske og institusjonelle rammer, virksomheten i andre økonomiske sektorer og teknologiske innovasjoner får som regel betydelige føringer for de beslutninger som fattes av de økonomiske aktører i landbruket. Disse forhold vil bli behandla som eksogent - dvs. ytre - gitte rammebetingelser. Tilgangen på produktive ressurser er resultat av m.a. historisk gitte investeringsforløp, og blir behandla som endogent gitte rammebetingelser.

Med disse rammer gitt skal jeg behandle eiendomsproblemet ut fra tre forskjellige tilnærminger:

Jeg skal for det første beskrive ulike typer (lokale) institusjoner som regulerer bruken av produksjonsmidler og fordeling av goder i landbruket. For det andre skal jeg diskutere hvordan institusjonstype og rettighetsfordeling påvirker både ressursbruk, fordeling og utviklingstakt. Og for det tredje skal jeg diskutere hvilke forhold som bidrar til å henholdsvis fremme og hemme endringer i eiendomsforholda.

Jeg begynner med en del generelle betraktninger omkring eiendomsforhold i landbruket (avsnitt 2). Først presenteres en del sentrale begreper. Denne begrepseksersisen går etterhvert

over i en presentasjon av en generell modell som jeg skal bruke som referanseramme for analysen av eiendoms- og leieforhold. Oppmerksomheten vil deretter i all hovedsak bli retta mot visse utvalgte eieformer (avsnitt 3) - fra allmennings- og sameieformen til privat ene-eie - og visse utvalgte typer av kontraktsrelasjoner mellom eiere og leiere av jord og arbeidskraft i landbruket (avsnitt 4).

Jeg vil i hovedsak bygge på de såkalte transaksjonskostnads- og eiendomsretts-retningene innen økonomisk teori, og forutsetter at leseren har et visst kjennskap til tradisjonell økonomisk teori slik vi kjenner den fra standard lærebøker i faget. Avslutningsvis skal jeg imidlertid kort streife innom enkelte andre teoretiske retningers perspektiver på eiendomsforhold i landbruket. (avsnitt 5).

2 GENERELLE BETRAKTNINGER.

2.1 SENTRALE EIENDOMSBEGREPER.

De amerikanske økonomene Furubotn og Pejovich (1972) har presentert denne hyppig siterte definisjonen på eiendomsrett:

"The right of ownership in an asset, whether by a private party or the state, is understood to consist of the right to use it, to change its form and substance, and to transfer all rights in the asset through, e.g. sale, or some rights through, e.g. rental."

En person som eier en avgrensa mengde ressurser, har rett til å ekskludere andre personer fra å bruke disse ressurser. Eiendomsretten regulerer med andre ord forhold mellom mennesker om bruk av ressurser. En ene-eier har rett til å ekskludere alle andre fra å bruke ressursen. Eies en ressurs i sameie mellom to eller flere rettighetshavere kan disse ekskludere alle andre - men ikke hverandre - fra å benytte seg av

ressursen. Ene-eie og sameie representerer to hovedtyper av eie-former.

La oss ta som utgangspunkt at det er mer enn en eier i et geografisk avgrensa område. Som eksempel kan vises til den norske gården (gårdsnummer) som igjen som regel består av flere bruksenheter (bruksnummer). Eierrettighetene som er knytta til et slikt geografisk avgrensa område kan i prinsippet være fordelt på en av følgende måter:

(a) Hver eier kan eie ideelle parter av de samlede eier-rettigheter i området

(b) Området kan være delt i teiger hvor hver eier har ene-eie over ressursene på de respektive teiger, eller

(c) Mellomformer mellom (a) og (b) hvor enkelte ressurser er ene-eid mens ressursene på andre teiger ligger i sameie.

Jeg skal definere eie-struktur som:

(a) hvilke rettigheter som er definert (hvilke ressurser det er definert eier-rettigheter til og hvilke eieformer som eksisterer),

(b) hvordan disse rettigheter er fordelt og

(c) hvem de eier-berettigede er - om det er staten, en juridisk person eller en fysisk person, og i siste fall individuelle forhold som bosted, yrke etc.

I henhold til den valgte definisjon av eier-rettighet har en eier rett til å overføre sine bruksrettigheter for et kortere eller lengre tidsrom til andre økonomiske aktører - som av forskjellige grunner kan ha bedre forutsetninger for å gjøre bruk av ressursene.¹ Overføringer av disposisjonsrettigheter kan foregå på flere måter hvorav vi skal nevne to prinsippielt forskjellige typer:

¹ Eierne kan ha relativt dårlige kunnskaper om jordbruksproduksjon, dårlig tilgang på kapital eller for lite tid til å drive jorda sjøl pga. for eks. bedre alternative sysselsettingsmuligheter.

(1) Dersom hver eier sitter med ideelle parter av de samlede rettigheter kan det defineres ene-rett til å bruke noen (evt. alle) av ressursene som det er definert rettigheter over og så mot økonomisk kompensasjon i form av leie overføre disse rettighetene til en eller flere brukere. Hver bruksbesitter får da eksklusive bruksrettigheter over visse ressurser mens andre kanskje disponeres i fellesskap. I dette tilfellet vil de nye besitterne stå i leieforhold til eierne som kollektiv. Sjølve retten til å overføre kontrollen over de felles-eide ressurser til leietakere kan i visse tilfeller være samla på en aktørs hånd - et valgt organ (en sekundær aktørgruppe), en "høvding", eller (som det var i Norge på 1600-tallet) den som eier mest, men det økonomiske vederlag for rettighetsoverføringene fordeles på partseierne.

(2) Dersom eier-rettighetene i større eller mindre grad er individualisert slik at hver eier i utgangspunktet innehar eksklusive eierrettigheter til enkelte ressurser på visse teiger (og kanskje har sameie-retter i andre områder) vil hver eier sjøl kunne overføre sine mer eller mindre individualiserte rettigheter til potensielle brukere. Det blir dermed direkte kontraktsforhold mellom enkelt-eiere og enkelt-besittere.

I tillegg til landarealer anvendes som kjent både arbeidskraft og kapital av ulike typer (redskaper, bygninger, husdyr mv.) i landbruksproduksjonen. Bruken av arbeidskraft og kapital er også regulert av eiendomsinstitusjoner.

De primære eiere av de ulike ressurser som anvendes i landbruket (dvs. jord, kapital og arbeidskraft) inngår kontrakter av kortere eller lengre varighet hvor deler av de rettigheter de i utgangspunktet har kontrollen over overføres til de økonomiske foretak i landbruket mot en eller annen form for økonomisk kompensasjon. Den struktur som etableres gjennom disse rettighetsoverføringer skal jeg kalle områdets agrare struktur. For analytisk formål kan agrar struktur dekomponeres i:

(a) en fysisk struktur (bruks- og teigstruktur),

(b) den institusjonelle struktur (dvs. omfanget av ulike institusjonelle arrangement mellom brukere i et område og mellom eierne av de ulike ressurser som anvendes i landbruksproduksjonen), og

(c) en besitter-struktur (hvem og hvor mye hver enkelt bruker

disponerer av de samlede disposisjonsrettigheter til landbruksressursene),

2.2 TEORETISK UTGANGSPUNKT.

Tilgang på produktive ressurser (jord, arbeidskraft og kapital), teknologi (kunnskap om hvordan jord, arbeid og kapital best kan kombineres i produksjonen), markedsmessige forhold (priser på produkter og innsatsfaktorer) og eksogent gitte institusjonelle forhold (lover, skattesystemer etc.) bestemmer landbrukets samlede sett av produksjons- og investeringsmuligheter.

Ifølge den fullkommne konkurranse-modellen fra (neo-klassisk) økonomisk teori vil historisk gitte eiestrukturer ikke ha noen innvirkning på hvordan ressursene blir allokert. Alle produktive ressurser vil bli anvendt av de produsenter som oppnår høyest avkastning på dem i produksjonen - uavhengig av hvem som i utgangspunktet måtte eie dem. Alle goder vil tilsvarende bli forbrukt av de som har høyest betalingsvillighet (og -evne) for dem. Dermed er i grove trekk kravene som økonomene stiller til effektiv ressursbruk tilfredstilt. Et såkalt perfekt marked vil pr. definisjon sikre en (i økonomisk forstand) effektiv allokering av samfunnets ressurser.

Det kan være nyttig å merke seg at økonomenes effektivitetsdefinisjon er fullstendig fordelingsnøytral. Sett for eksempel at et lite mindretall av befolkningen har kontroll over all kjøpekraft i samfunnet. En samfunnsmessig effektiv ressursallokering vil (i henhold til denne definisjonen) være sikra når dette mindretall "fritt" har fått "kommandert" samfunnets ressursbruk gjennom transaksjoner på uregulerte markeder. Dette vil da sjølsagt skje på bekostning av det store flertalls behov, som i eksempelet over ikke kontrollerer ressurser som de kan bruke til å bytte til seg goder for egen behovstilfredstillelse gjennom markedstransaksjoner. Dersom bare markedene er

"perfekte" er ressursbruken like fullt effektiv i økonomisk forstand.

Ulik eiestruktur vil som nevnt gi ulik fordeling av kjøpekrafta - og eiestrukturen vil dermed ha innvirkning på etterspørselstrukturen og størrelsen av samfunnsmessig sparing og investering. Noen annen innvirkning på økonomiske utviklingsforløp har imidlertid eiestrukturen ikke ifølge en slik neo-klassisk tilnærming.

Et slikt teoretisk resultat virker imidlertid lite rimelig. Kartet samsvarer dårlig med det terreng vi kjenner fra historiebøker og egne empiriske observasjoner. Forskjeller i eiendomsforhold har i praksis ofte gitt svært ulike økonomiske resultat. Det er derfor på sett og vis forståelig nok mange som forkaster økonomisk teori som forståelsesramme for analyse av økonomiske endringsprosesser.

I stedet for å tømme den økonomisk-teoretiske barnelærdom ut med badevannet, skal jeg ta utgangspunkt i retninger innen økonomisk teori som tar som utgangspunkt at forutsetningene for fullkommen konkurranse innebærer en for grov forenkling av virkeligheten til å ha anvendelighet i analyser av sammenhengen mellom struktur og økonomi.

Som et samlebegrep skal jeg kalle disse forutsetningene "paradis forutsetninger". Økonomer kan gjerne drømme om at virkeligheten var så enkel fullkommen konkurranse modellen kunne brukes som forståelsesramme for alle sentrale økonomiske prosesser. Og økonomer med en liberalistisk verdi-forankring synes også å mene at fravær av offentlig regulering av markedene vil bringe menneskeheten så nær "paradis" som råd er - da frie, perfekte markeder som nevnt sikrer effektiv ressursallokering.

Gjennom en kort diskusjon av enkelte sentrale modellforutsetninger skal jeg imidlertid vise at perfekte markeder kun eksistere i en teori-verden. Etter at vi har modifisert disse

forutsetningene kan vi imidlertid gå i gang med å bygge opp en tankemodell som etter mitt syn vil kunne gi nyttig innsikt om økonomiske konsekvenser av ulike eiendomsforhold.

I fullkommen konkurranse modellen forutsettes det at aktørene har fullkommen informasjon, at det ikke er noen risiko forbundet med de produksjons- og investeringsbeslutninger som tas, at det ikke er noen eksternaliteter forbundet med produktiv virksomhet og at det gjennom markedstransaksjoner inngås kontrakter som sikrer at teknologiske stordriftsfordeler blir utnyttet.

En grunnleggende forutsetning for at markeder skal kunne fungere som allokeringssystemer er at det er definert eierrettigheter til ressursene. Definering og håndheving av slike rettigheter skjer ikke kostnadsfritt. Eksternaliteter kan - som vi skal komme tilbake til seinere - i prinsippet internaliseres dersom det blir definert presise eierrettigheter også til slike sidevirkninger av økonomisk virksomhet slik at for eks. rettigheter til å påføre eksternaliteter kan omsettes gjennom markedstransaksjoner. Stordriftsfordeler kan også utnyttes gjennom kontraktsinngåelser mellom ulike økonomiske aktører. Og en produsent kan redusere risikoen forbundet med økonomisk virksomhet gjennom kontrakter som velter deler av risikoen over på andre parter.

Kostnader forbundet med å definere og håndheve rettigheter, innhente informasjon, forhandle om og håndheve kontrakter kalles med et samlebegrep transaksjonskostnader.

Oppsummert har vi at transaksjonskostnader består av følgende kostnadskomponenter:

- Kostnader forbundet med å definere presise eierrettigheter til ressurser
- Kostnader ved å innhente informasjon, evt. ressurstap som oppstår dersom man avstår fra å innhente fullkommen informasjon.

- Kostnader forbundet med å forhandle om, inngå, overvåke og håndheve kontrakter, evt. ressurstap som oppstår dersom en unnlater (eller ikke klarer å komme til enighet om) å inngå og overvåke presise kontrakter om økonomiske forhold.

Herunder:

- Kostnader forbundet med å inngå kontrakter som sikrer at stordriftsfordeler utnyttes, evt. ressurstap som oppstår ved at stordriftsfordeler ikke utnyttes.
- Kostnader forbundet med å internalisere eksternaliteter, evt. ressurstap som oppstår dersom en unnlater å internalisere alle eksternaliteter ved økonomisk virksomhet.
- Kostnader ved å forsikre seg mot uønska risiko, evt. ressurstap som skyldes at en velger strategier med lavere grad av risiko.

Transaksjonskostnadene forbundet med å oppnå en tenkt optimal ressursbruk kan ofte være betydelige. Viktige stikkord i denne sammenheng er det velkjente gratispassasjer-problemet og det mindre kjente "hold-out"-problemet - som grovt går ut på at enkelt-aktører i visse tilfeller kan være i en strategisk posisjon slik at de kan nekte en rekke andre aktører i å nytte sine ressurser slik de ønsker - og "hold-out'en" bruker da denne posisjonen til å oppnå særfordeler. (Disse problemene gis en noe grundigere behandling i avsnitt 2.2.1).

Den historisk gitte eiestructuren i landbruket har vesentlig innvirkning på hva slags agrar struktur som er etablert. Ulik eiestructur vil innebære forskjeller i fysisk struktur, besitterstruktur og/eller institusjonell struktur.

I fullkommen konkurranse modellen abstraherer vi enkelt og greit bort transaksjonskostnadene og ressursallokeringa blir dermed optimal, uavhengig av hvordan den historisk gitte agrare struktur er. Når vi innfører mer realistiske modell-forutsetninger, dvs. innfører transaksjonskostnader i markedsmodellen, vil vi imidlertid se at historisk gitt agrar struktur kan ha betydelig innvirkning på hvor store de samlede samfunnsmessige transaksjonskostnadene forbundet med å sikre en teoretisk sett optimal utnyttelse av ressursene blir.

Det lar seg i praksis sjølsagt ikke gjøre å etablere agrare strukturer hvor det ikke eksisterer transaksjonskostnader forbundet med å oppnå effektiv ressursallokering. De samlede transaksjonskostnader vil imidlertid være forskjellige i ulike agrare strukturer. Fra et snevert effektivitetssynspunkt vil den beste struktur være den som minimerer de samlede transaksjonskostnader forbundet med å oppnå en mest mulig effektiv ressursbruk.

2.2.1 Nærmere om eksternaliteter, gratis-passasjerer og "hold-out"- problemer.

Det eksisterer pr. definisjon eksternaliteter i økonomien dersom ikke alle kostnader og/eller inntekter forbundet med å produsere (evt. forbruke) et gode belastes/tilfaller produsenten (evt. forbrukeren). Konsekvensen blir i såfall at det gjennom markedet ikke gis insentiver som sikrer at aktørene tilpasser seg samfunnsmessig optimalt, da deler av de samfunnsmessige kostnader og/eller inntekter forbundet med produksjon (eller forbruk) blir velta over på andre enn de som produserer (forbruker) de enkelte goder.

Det klassiske eksempelet på eksternaliteter er bedriften som i tillegg til å produsere goder som etterspørres på markedet påfører andre aktører kostnader i form av forurensning uten å gi kompensasjon for deres tap i velferd og/eller produksjonsmuligheter. Produsentens kostnader er lavere enn de totale samfunnsmessige kostnader forbundet med å produsere godet, og vil dermed produsere mer enn hva som er samfunnsmessig optimalt.

Eksternaliteter kan i henhold til Coase' teorem internaliseres dersom enten (a) produsenten tildeles rettigheter til å forurense slik at han dermed eventuelt kan inngå kontrakter med berørte parter hvor han mot en viss kompensasjon forplikter seg til å la være å forurense, eller (b) ved at eventuelle skadelidne tildeles rettigheter til frihet fra forurensning som de (om de vil) kan selge til potensielle forurenserne. Uansett hvem som tildeles

disse rettighetene vil eksternaliteten bli internalisert da produsenten nå vil inkludere alle de samfunnsmessige forureningskostnadene i sin produksjonskalkyle. I tilfelle (a) pga. tapte inntekter ved å unnlate å selge retten til å forurense og i tilfelle (b) gjennom den kompensasjon forurenser må forplikte seg til å betale ved kjøp av forureningsrettigheter.

Begrepet kan som nevnt generaliseres til også å omfatte positive eksternaliteter (inntekter). Dersom en produsent gjennom for eksempel et grøftings- eller senkingstiltak øker produksjonspotensialet også på naboeiendommene uten å bli kompensert for denne påførte verdiøkning, har vi å gjøre med en positiv eksternalitet.

I prinsippet kan man tenke seg at alle eksternaliteter kan internaliseres gjennom å definere eierrettigheter også til alle side-effektene fra produksjons- eller investeringstiltak. Problemet er at det kan være vanskelig og/eller kostbart å definere, forhandle om, overvåke og håndheve markedstransaksjoner av slike side-effekter. Transaksjonskostnadene kan med andre ord bli så høye at internalisering av den grunn forhindres.

Dersom en økonomisk aktør må løse ut andre rettighetshavere før han kan sette i gang et prosjekt, kan han støte bort i det såkalte "hold-out" problemet. Sett at det er nødvendig å inngå avtaler med en hel rekke grunneiere (potensielle "hold-outs") før et investeringstiltak kan iverksettes. Anta videre at det er relativt enkelt å forhandle seg fram til avtaler med samtlige involverte parter med unntak av en. Denne oppnår dermed en sterk forhandlingsposisjon som han kan utnytte til å presse den økonomiske kompensasjon langt utover de reelle tap han vil lide dersom prosjektet realiseres.

La meg illustrere med et eksempel: Sett at en grunneier ønsker å bygge en vanningskanal (eller en veg) som må gå over en rekke andre personers eiendommer. Desto større antall parter som blir berørt av tiltaket - desto større vil sannsynligvis transaksjonskostnadene forbundet med å inngå avtaler med de aktuelle parter være. I slike tilfeller har hver "hold-out" mulighet til å

blokkere prosjektet og kan bruke denne strategiske posisjon til å oppnå særfordeler.

Jeg bruker her "hold-out" begrepet om situasjoner hvor en enkelt-aktør kan blokkere andre aktørers bruk av deres ressurser. Dette er en sterk versjon av "hold-out"-problemet. Dersom en person nekter å samarbeide, men forsåvidt ikke direkte kan hindre andre personer i å igangsette et prosjekt, kan det også oppstå "hold-out"-problemer da vedkommendes virksomhet kan ødelegge for fellestiltaket. Eksempel: Sett at et område ligger i sameie. Dette er brukt som beiteområde. Sjøl om 9 av 10 personer ønsker å endre arealbruken, kan dette forhindres ved at den tiende person nekter å la være å ha beitedyr i området.

Dersom en produsent har planer om å sette i gang et prosjekt som også vil være av nytte for andre, kan han støte bort i det såkalte gratis-passasjer problemet (jfr. også Berges diskusjon i del I, kapittel 1). De som får nytte av for eksempel et senkningstiltak iverksatt av andre, kan nekte å kompensere for den verdiøkning de tilføres gjennom tiltaket. De samfunnsmessige inntekter ved prosjektet vil pga. gratis-passasjer problemet være større enn (investors) privatøkonomiske inntekter, og forekomsten av slike eksternaliteter kan forhindre at prosjektet blir realisert.

"Hold-out" og gratis-passasjer problemene gjør det ofte vanskelig og/eller kostbart å internalisere alle eksternaliteter forbundet med økonomisk virksomhet. Omfanget av slike problemer (i landbruket) vil være avhengig av områdets agrare struktur. Jo flere rettighetshavere som blir berørt av et tiltak, desto vanskeligere kan det være å få etablert ei ordening som sikrer at et prosjekt hvor inntektene er internalisert blir realisert.

2.2.2 Generelt om markedssvikt.

Når vi skal vurdere hvorvidt markedet fra et samfunnsmessig perspektiv egner seg som allokeringsform eller ikke, er det

hensiktsmessig å avklare følgende aspekter ved de goder som det må allokere ressurser til for å få produsert:

(a) Lar det seg gjøre å ekskludere alle andre individer fra å nyte godt av et gode som et individ disponerer - uten å måtte pådra seg høye transaksjonskostnader?

(b) Er det rivalisering i forbruk?

Dersom godet er et såkalt perfekt delbart gode (som for eks. poteter) vil det kun gjøre nytte for et individ (dvs. den som spiser poteta). Det er med andre ord rivalisering i forbruk. Det er ikke rivalisering i forbruk dersom et individs bruk av godet ikke reduserer den mengde av godet som er tilgjengelig for andre individer. Eksempler på slike "perfekt udelelige" goder er TV-signaler, fyrlykt-signaler og forsvar mot ytre fiender.

Dersom vi kan svare (1) ja på spørsmål (a) og (b) over, vil godet bli allokert på en samfunnsmessig effektiv måte gjennom markedet. Slike goder kalles i økonomisk teori "private goder". Hvis vi (2) kan svare ja på spørsmål (a) men må svare nei på spørsmål (b) vil det også være tilstrekkelige insitamenter til at enkeltaktører på privat initiativ tilsammen produserer samfunnsmessige optimale mengder av slike goder. Dette forutsetter som nevnt at det ikke er kostbart å sikre internalisering av alle inntektene ved å ekskludere potensielle gratis-passasjerer fra å nyte godt av godet. Eksempler på slike goder kan være en veg, et parkanlegg, TV-signaler etc.. (kfr. Taylor 1987 og Randall 1987).

I de to andre tilfeller, dvs. (3) hvor det er rivalisering i forbruk, men hvor det er umulig (eller svært kostbart) å ekskludere andre fra å nyte godt av godet og (4) hvor det ikke er rivalisering i forbruk og hvor det heller ikke lar seg gjøre å ekskludere andre fra å nyte godt av et gode produsert av andre, vil "anonyme" markeder (som regel) ikke allokere ressurser til å produsere samfunnsmessig optimale mengder av godet pga. gratis-passasjer-problemer.

Eksempler på (3) er fisken i havet, grunnvann, vilt som beveger seg på områder hvor flere har jaktrettigheter etc. Gratis-

passasjer-problemer kan oppstå i slike tilfeller da flere personer i praksis har anledning til å nytte det samme godet.²

Det mest brukte eksempel på (4) er forsvar mot ytre fiender. Det er ikke rivalisering i forbruk for et slikt gode og man kan heller ikke ekskludere noen i gruppa fra å nyte godt av forsvar-et. Fravær av for eks. rovdyr er et kollektivt gode for saueholdere som benytter seg av "ubeskytta" utmarksbeiter. Dersom en av saueholderne går til personlig felt-tog mot rovdyr, kan han ikke forhindre at de øvrige saueholderne også nyter godt av det kollektive godet han produserer gjennom å redusere rovdyrstammen. De øvrige saue-eierne blir gratis-passasjerer.

Dersom det er vanskelig å ekskludere andre fra å nyte godt av et gode som en aktør produserer, vil som nevnt markedet (som regel) ikke gi aktørene insitamentet til å produsere samfunnsmessig optimale mengder av godet. Grunnen til dette er at en profittmaksimerende aktør vil unnlate å produsere mer av et gode når grensekostnadene (ved den siste produserte enhet) er større enn de privatøkonomiske grenseinntekter.

Siden alle medlemmene i gruppa nyter godt av det kollektive gode (som frihet fra skadedyr) vil imidlertid de samfunnsmessige inntekter forbundet med å produsere det kollektive gode langt overgå de privatøkonomiske inntekter. Det blir dermed (som regel) allokert for lite ressurser til produksjon av slike goder gjennom anonyme markeder.³ Det samme gjelder også for produksjon av (perfekt) delbare goder dersom en ikke kan ekskludere andre fra å

² Allmenningens tragedie hører hjemme i denne kategori. Kfr. diskusjon om dette problem under.

³ Det kan forekomme tilfeller hvor en eller flere av gruppemedlemmene har privatøkonomiske insitamentet til å produsere samfunnsmessig optimale mengder også av slike goder. Et nærliggende eksempel kan være ei fyrlykt. Når ei fyrlykt først er etablert gir den samtidig fyrtjenester for de andre gruppe-medlemmer. Det er derfor tilstrekkelig at en person av privatøkonomiske årsaker produserer et slikt kollektivt gode. Gruppa blir i såfall "priviligert."

nytte godt av godet.⁴ Dersom det ikke lar seg gjøre å håndheve eierrettigheter til et gode, blir markedet med andre ord ubrukelig som koordineringsmekanisme for økonomisk aktivitet.

Fra et enkelt individs synspunkt vil sjølsagt det beste være at andre påtar seg kostnadene ved å produsere det kollektive godet. Dersom alle tenker slik vil imidlertid resultatet i såfall bli en såkalt Fangens dilemma løsning. Gratis-passasjer problemer fører til at det (for alle aktører) verst tenkelige skjer: Ingen kollektive goder blir produsert.

Hvordan kan en unngå Fangens dilemma løsningen? En offentlig instans kan finansiere produksjonen av slike goder eller evt. etablere institusjoner som pålegger en eller flere aktører å produsere godet for egen regning. En tredje mulighet foreligger imidlertid også - nemlig frivillige samarbeidsløsninger.

2.2.3 Frivillige samarbeidsløsninger - en illusjon?

Ronald Coase's trylleformular for å løse eksternalitetsproblemet er å definere presise individualiserte eierrettigheter til alle (knappe) ressurser. Eksternalitetene vil da bli internalisert, og problemet løst gjennom at aktører henholdsvis kjøper og selger rettigheter inntil marginalkostnaden forbundet med å redusere (øke) en eksternalitet er identisk med den marginale nytten (for alle andre aktører) av å redusere (øke) eksternaliteten.

I praksis viser det seg imidlertid at det ofte er vanskelig og/eller kostbart å løse problemet på denne måten. Transaksjonskostnadene kan forhindre avtaleinngåelser som ville ha redusert eksternalitetsproblemet. Mange økonomer hevder da at eksistens av

⁴ Jeg omtaler i resten av avsnittet alle goder som det ikke er rivalisering i forbruk som "kollektive goder". Goder hvor det på den ene siden er rivalisering i forbruk men som på den andre siden ikke er "ekskluderbare", er i prinsippet ikke kollektive goder, men det kreves like fullt en eller annen form for kollektiv handling dersom en skal sikre at det blir produsert samfunnsmessig optimale mengder av godet.

eksternaliteter i såfall er et bevis på at de samfunnsmessige transaksjonskostnader forbundet med slike avtaleinngåelser er større enn den samfunnsmessige nytten (kfr. Demsetz 1967).

Transaksjonskostnadene er som nevnt en variabel størrelse som avhenger av de gitte institusjonelle forhold, men det er slett ikke sikkert at innføring av mer presise, eksklusive privat eierrettigheter (individualisering) nødvendigvis alltid gir de laveste transaksjonskostnader og dermed det beste samfunnsmessige resultat. I avsnitt 3 vil jeg presentere et eksempel som viser hvordan individualisering av rettighetene kan føre til "hold-out"-problemer forbundet med fellesbruk av ressurser. I visse tilfeller kan fellesbruk sikre en samfunnsmessig optimal ressursutnyttelse pga. muligheten til å utnytte stordriftsfordeler.

Alternativene til individualisering gjennom definering av presise eierrettigheter er enten (a) etablering av andre typer institusjoner som kan regulere ressursbruken og/eller (b) frivillige samarbeidsløsninger (kollektive handlinger).

Jeg skal i dette avsnitt diskutere mulighetene for at ressurser blir optimalt allokert til tross for at det ikke finnes perfekte markeder eller alternative institusjonelle arrangement som sørger for at eksternaliteter blir internalisert og kollektive goder produsert.

Dersom offentlige myndigheter ikke griper inn og regulerer ressursbruken, er samarbeid mellom (i det minste noen av) gruppemedlemmene (ofte) en forutsetning for at slike goder skal bli produsert.⁵ Tre mulige utfall foreligger:

(1) Gruppe-medlemmene blir enige om å betale en eller flere aktører for å produsere godet. Lokale institusjonelle arrangement sørger for at godet blir produsert. Gjennom å endre de spille-

⁵ Unntak kan som nevnt oppstå dersom gruppa er "privilegert", dvs. at en eller flere aktører av privatøkonomiske grunner produserer optimale mengder av godet.

regler som aktørene forholder seg til unngår man fangens dilemma løsninger. Slike løsninger forutsetter gjerne at gruppa kan støtte seg til et eksternt organ (domstol el.) som har tilstrekkelige sanksjonsmidler til å sørge for at avtalen blir etterlevd av partene.

(2) Gruppemedlemmene blir ikke enige om å endre spillereglene (institusjonene), men tilstrekkelig mange velger likevel å samarbeide. I spillteoretiske termer sier vi at strategisk interaksjon mellom gruppemedlemmene fører til at det likevel blir produsert noe av godet. Dette forutsetter at det strategiske spillet mellom aktørene ikke er et statisk (en-periode) fangens dilemma spill. (Slike grupper kalles "intermediære".)

(3) Det blir ikke produsert noe av godet. (Slike grupper kalles "latente".)

Mancur Olson (1971) hevder i klassikeren "The Logic of Collective Action" at desto større gruppa er, desto større sannsynlighet er det for at det ikke blir produsert noe av slike goder. Det er ifølge Olson tre grunner til dette::

(i) Desto større gruppe, desto mindre vil hvert individs nytte av et kollektiv gode være.

(ii) Desto større gruppe, desto mindre sjans er det for at den er privilegert (dvs. at det er lønnsomt for en person å produsere samfunnsmessig optimale mengder av godet) eller intermediær (dvs. at et tilstrekkelig stort antall gruppemedlemmer frivillig velger å samarbeide).

(iii) Desto større gruppe, desto større blir organisasjonskostnadene forbundet med å etablere og vedlikeholde lokale institusjonelle arrangement som sørger for at det kollektive godet blir produsert (inkludert etablerings- og løpende forhandlingskostnader).

Det første argumentets gyldighet forutsetter at godet ikke er perfekt delbart, dvs. at mengden av godet som er tilgjengelig for en aktør avtar noe når antall gruppe-medlemmer som forbruker godet øker. Det tredje argumentet er relativt uproblematisk. Desto flere involverte parter, desto kostbarere blir det som regel å etablere og vedlikeholde en organisasjon som sørger for at godet blir produsert.

Det andre argumentet kan i mange tilfeller være riktig, men behøver ikke alltid å være det. Taylor (1987) avviser at det er noen nødvendig negativ sammenheng mellom gruppestørrelse og muligheten til at kollektive goder vil bli produsert (sjøl om det ikke er institusjonelle arrangement som sikrer at godet blir produsert) gjennom frivillige bidrag fra uavhengige aktører.

Olson analyserte dette problemet ved hjelp av statistisk (enperiode) spill-teori. Taylor påpeker derimot at de fleste interaksjoner mellom mennesker ikke avgrenser seg til engangsforetelser. En spillers strategivalg vil derfor bli gjort på bakgrunn av hva de øvrige spillere gjorde i forrige periode. Og i slike spill-situasjoner er det slettes ikke sikkert at gratis-passasjer problemer vil oppstå.

Anta for eksempel at hver spiller tenker slik: Jeg samarbeider (dvs. produserer kollektive goder) i første omgang og ser hvordan det går. Dersom det viser seg at også de andre samarbeider i innledningsrunden fortsetter jeg samarbeidet, men hver gang jeg ser at de andre ikke samarbeider slutter jeg også å samarbeide helt til de andre samarbeider igjen. Dersom en person velger å være gratis-passasjer i en periode vil dette føre til at ingen kollektive goder blir produsert i neste periode. Dersom gevinsten ved å være gratis-passasjer i en periode er stor i forhold til den neddiskonterte verdien av tilgang på det kollektive godet i framtida, vil ingen kollektive goder bli produsert. Dersom verdien av det kollektive godet blir vurdert til å være stor i forhold til den billetten som må betales, vil det være rasjonelt for hver enkelt å betale denne (produsere kollektive goder).

På bakgrunn av dynamiske spill-teoretiske analyser konkluderer imidlertid Taylor (1987, side 105) med at sannsynligheten for at kollektive goder blir produsert gjennom strategisk interaksjon mellom gruppemedlemmene avtar når gruppestørrelsen øker. Hovedgrunnen til dette er at desto større gruppa er, desto vanskeligere blir det for en aktør å overvåke alle de øvrige gruppemedlemmer for å finne ut om de samarbeider eller er gratispassasjerer.

3 AGRAR STRUKTUR OG ØKONOMISK UTVIKLING.

3.1 INNLEDNING.

Den historisk gitte eiestrukturen i landbruket har som nevnt vesentlig innvirkning på hva slags agrar struktur som er etablert. Ulike eiestrukturer vil kunne føre til forskjeller både i fysisk struktur, besitterstruktur og institusjonell struktur.

Neo-klassiske økonomer forutsetter gjerne at det finnes perfekte faktormarkeder for alle innsatsfaktorer. I såfall vil ikke historisk gitt eiestruktur ha nevneverdig innvirkning på økonomiske utviklingsforløp. De neo-klassiske markeder vil friksjonsfritt allokere samtlige ressurser til de produsenter som får høyest avkastning på dem i produksjonen. Når vi innfører realistiske forutsetninger om hvordan faktormarkedene i virkeligheten fungerer - dvs. om forekomst av eksternaliteter, risiko, mangelfull informasjonstilgang og transaksjonskostnader ved inngåelse av kontrakter - vil imidlertid historisk gitt agrar struktur kunne ha stor innvirkning på ressurs-allokering, ressursutnyttelse av allokerede ressurser og investeringsforløp.

3.2 ÅRSAKER TIL STIVHET I STRUKTUREN.

Strukturelle endringer innebærer behov for avtaler mellom to eller flere aktører. Det kan være vanskelig og/eller kostbart å oppnå en slik enighet (om for eks. endringer i institusjonelle arrangement mellom besitterne) mellom annet pga. gratispassasjer- og "hold-out"-problemer.

Transaksjonskostnadene for kjøp/salg og leie av jord kan også være betydelige. Det empirisk observerte fenomen at det ofte er svært liten aktivitet på markeder for kjøp og salg av jord gir en indikasjon på at jord bare i liten grad blir allokert gjennom kjøp/salg-mekanismen dit hvor den ville ha gitt høyest avkastning (Basu 1986). Det kan være en rekke årsaker til at aktiviteten på

dette markedet ofte er liten. Offentlig regulering kan dempe salgsaktiviteten på det åpne marked (eks. odelslovgivning). De fleste eiendomsoverføringene av norske gårdsbruk skjer for eksempel innen familien. Basu (op.cit) peker imidlertid på at jordmarkedet ofte er ekstremt inaktivt også i tilfeller hvor det ikke er noen institusjonelle hindringer mot slike eiendomstransaksjoner.

Han antyder at årsaken kan finnes i mangel på såkalte "interim markets". Sett at en eier kunne tenke seg å kjøpe en mer lagelig jordteig. På grunn av lav markedsaktivitet selger han ikke sin egen teig før han med sikkerhet vet at han kan få tak i en teig som for hans formål er bedre. Ifølge Basu kan (op.cit, side 163): "Such markets ... get caught at low turnover equilibrium." Man selger ikke jord fordi det kan være umulig å få kjøpt en lagelig teig tilbake seinere. Immobiliteten av jord kan bidra til å forklare hvorfor jordmarkeder ofte er svært inaktive samtidig som klokke- og hestehandelen går livlig for seg.

Informasjonsproblemer kan muligens også spille inn. Man kan ha godt kjennskap til hva man har, men lite informasjon om andre sine jordteiger. Sjøl om markedstransaksjoner kan virke forlokkende, kan slike risiko-betraktninger dempe på kjøps- og salgsaktiviteten.

Det er heller ikke særlig dristig å hevde at kulturelle forhold kan ha innvirkning på jordmarkedet. Jordeiendommen kan i mange kulturer fungere som bindeledd i storfamilien. Denne funksjonen kan dels sikres gjennom institusjoner av odelsrett-typen, og dels ved at aktørene har felles normer og holdninger (ideologi) som disiplinierer jordeieren til å føre arven etter fedrene videre. Jordeiendommen kan dermed både fungere som et inter-familiært bånd og representere et uttrykk for kontinuitet i generasjonenes virke her på jorda.

Stor omsetning på markedet for kjøp og salg av jord blir det ofte først når eierne må gi fra seg rettighetene sine ved konkurs eller lignende (kfr. Basu, op.cit.). Vi kan derfor konkludere at

eiestruktur må få oppmerksomhet da de neo-klassiske markeder som forutsettes å allokere jord gjennom kjøp og salg dit hvor den kaster mest av seg, ofte ikke fungerer slik de neo-klassiske modeller forutsetter. En alternativ allokeringsform er gjennom jordleie-arrangement. Jeg skal i avsnitt 4 diskutere hvorvidt slike arrangement kan være en fullverdig erstatning for "perfekte" jordmarkeder.

3.3 STRUKTURELLE HINDRINGER FOR ØKONOMISK UTVIKLING.

En konkret agrar struktur kan "filtrere" bort produksjons- og investeringsmuligheter som ville ha vært profitable under andre strukturelle forhold. Historisk gitt struktur vil dermed ha betydning for den økonomiske utviklinga.

Sett at vi i utgangspunktet har en tilnærma optimal struktur- dvs. en struktur som minimerer de samfunnsmessige transaksjonskostnader forbundet med effektiv ressursutnyttelse. Ressurstilgangen kan imidlertid endres over tid. Tilgangen på arbeidskraft kan øke eller bli redusert. Jordarealet kan bli utvida gjennom nydyrking eller innskrenka pga. m.a. erosjonsproblemer. Kapital kan akkumuleres eller forbrukes. Eksogent gitte teknologiske, markedsmessige og institusjonelle forhold kan også endres over tid.

Transaksjonskostnadene forbundet med å realisere de nye muligheter kunne kanskje blitt mindre dersom strukturen ble endra. En struktur som tidligere i hovedsak "filtrerte" bort uprofitable prosjekter, blir slik en hemske for videre utvikling da nye muligheter ikke passerer gjennom det gamle "filter".

Bortfiltrering av økonomisk interessante produksjonsmuligheter vil bryte mot kravet til det jeg vil kalle statisk effektivitet, dvs. effektiv allokering og utnytting av gitte ressurser i

produksjonen,⁶ mens bortfiltrering av samfunnsmessig profitable investeringsmuligheter vil bryte mot kravet til det jeg vil kalle dynamisk effektivitet. En nødvendig forutsetning for å oppnå dynamisk effektivitet er full internalisering av alle inntekter og kostnader forbundet med investeringstiltak.

3.4 SENTRALE KOMPONENTER I AGRARE STRUKTURER.

For analytisk formål skal vi betrakte agrare strukturer som bestående av hovedsaklig to filterlag. For det første de institusjonelle forhold mellom de økonomiske foretak i området, dvs. hvilke typer av rettigheter som er definert over ressursene i området (relatert til en fysisk struktur) samt hvordan disse er fordelt mellom de økonomiske foretak i området (reflekteres i en besitterstruktur). Dette "filteret" kan vanskeliggjøre full utnyttelse av eventuelle stordriftsfordeler samt hindre statisk og dynamisk effektivitet pga. problemer og/eller kostnader forbundet med å internalisere eksternaliteter. Dette siste som følge av det er mer enn en enhet som driver produksjonsvirksomhet i området. I avsnitt 3 vil jeg m.a. diskutere hvordan ulike typer økonomisk samkvem mellom brukere i et område eksemplifisert med teigblanding og felleseie påvirker de samlede transaksjonskostnadene.

⁶ Neoklassisk teori's krav til effektiv allokering innebærer at grenseverdien av en innsatsfaktor skal være lik i alle produksjoner og produksjonsenheter. Et perfekt marked vil automatisk sørge for effektiv ressursallokering ved at markedsaktørene vil etterspørre mer av en innsatsfaktor inntil grenseverdien (grenseprodukt x produktpris) er lik faktorprisen. Neoklassikerne abstraherer stort sett bort det som skjer innen produksjonsenheten ved å betrakte den som en "magisk boks" som automatisk transformerer allokerte ressurser til ferdige produkter. Jeg skal definere effektiv ressursutnyttelse som den produksjonsorganisering som minimerer ressurstapet i transformasjonen av allokerte ressurser til ferdige produkter. Dette består av to komponenter: Differansen i produserte verdier mellom tenkt optimal ressursutnyttelse og faktisk ressursutnyttelse samt transaksjonskostnadene forbundet med å oppnå dette produksjonsresultat (kostnader ved arbeidsorganisering, informasjonsinnhenting etc).

Det andre filter-laget utgjøres av den kontraktstruktur som regulerer forholdet mellom eierne av de ulike typer ressurser som settes inn i produksjonen av landbruksprodukter, dvs. henholdsvis jord, kapital og arbeidskraft. Et problem med jordleiearrangement kan være høye transaksjonskostnader forbundet med å utforme og håndheve kontrakter mellom bruker og eier som sikrer at inntektene fra en investering tilfaller investor. Slike internaliseringsproblemer kan hemme investeringsnivået i landbruket. Dette problemet skal vi ta opp til diskusjon i avsnitt 4.

Desto færre bruksbesittere pr. arealenhet - desto mer utbredt vil bruk av leid arbeidskraft være. Det andre "filteret" avhenger med andre ord av det første.

Den største ulempen med store produksjonsenheter er at transaksjonskostnadene forbundet med å sikre god utnyttelse av leid arbeidskraft kan være relativt høye. Det er god grunn til å tro at transaksjonskostnadene (arbeidsorganisering, overvåkning mv.) ved bruk av familie-arbeidskraft er mindre enn transaksjonskostnadene forbundet med bruk av leid arbeidskraft. (kfr. Pollak 1985).

Fordelene med store bruk kan fra et snevert økonomisk perspektiv stikkordsmessig oppsummeres som relativt lave transaksjonskostnader forbundet med å utnytte tekniske stordriftsfordeler samt relativt lave kostnader (pr. produsert enhet) forbundet med å innhente informasjon om hvilke produksjons- og investeringsmuligheter som gir det optimale økonomiske resultat.

Ifølge neoklassisk økonomisk teori vil en produsent innhente mer informasjon inntil den marginale kostnad ved informasjonssøkingen er lik dens marginale verdi (merprodukt x pris). Informasjon er et gode som ikke forbrukes ved anvendelse. Dersom en fordeler informasjonskostnadene på produsert volum, ser vi at desto større produsert volum er, desto mer ressurser til informasjoninnhenting er det rasjonelt å bruke totalt sett. Bedre informasjon om hvordan innsatsfaktorene skal anvendes, vil føre til skift i de teknologiske parametre i produktfunksjonen. Mer

vil bli produsert sjøl med uendra bruk av innsatsfaktorer. Denne type kostnader taler til disfavør av småskala-produksjon. Som vi imidlertid allerede har påpekt vil arbeidsorganiseringsproblemer ofte favorisere små-produsenter som familiebrukere, og en kan også i noen grad kompensere for denne svakheten ved småskala-produksjon gjennom utbygging av offentlige eller private vegledningsapparat. (kfr. Kanel 1975).

Fra et utviklings-perspektiv er det videre mulig at det i en agrar struktur bestående av i det minste enkelte større brukere vil være flere risikovillige entreprenører enn i en småbrukstruktur. Og aktører som har økonomisk evne og vilje til å ta risikable beslutninger vurderes blant annet av Schumpeter som viktige katalysatorer for økonomiske endringsprosesser.⁷

3.5 EN TEORI OM STRUKTURELL ENDRING.

Historisk gitt agrar struktur kan med andre ord filtrere bort enkelte av de produksjons- og investeringsmuligheter som endogen ressurstilgang og eksogent gitt teknologi, markedsforhold og institusjoner (lover mv.) gir.

I et neo-klassisk samfunn vil strukturen friksjonsløst tilpasse seg endringene i ressurstilgang, teknologi, institusjoner og markedsforhold. I virkeligheten er imidlertid (som nevnt) markedene for jord, kapital og arbeidskraft langt fra perfekte. Strukturelle endringer kan være tidkrevende prosesser, og siden strukturendringer innebærer kontraktsinngåelser mellom to eller flere økonomiske aktører kan det ofte være betydelige problemer og/eller kostnader forbundet med å foreta strukturelle endringer. De nytte- og profittmaksimerende aktørene vil imidlertid prøve å

⁷ I tillegg kommer sjølsagt de fordelingsmessige virkningene av ulike eiestrukturer i landbruket. De fordelingsmessige virkninger bør iallefall tillegges stor vekt i fattige agrarsamfunn hvor storparten av befolkninga er avhengig av de inntekter de får som produsenter av jordbruksprodukter samtidig som alternative sysselsettingsmuligheter kan være små.

oppnå enighet om strukturelle endringer som reduserer transaksjonskostnadene forbundet med å oppnå en (i økonomisk forstand) mest mulig effektiv ressursutnyttelse.

Jeg hevder med andre ord (som hypotese) at strukturelle endringer kan forklares som resultat av økonomiske aktørers bestrebelser på å redusere transaksjonskostnadene forbundet med å oppnå en mest mulig effektiv ressursutnyttelse.

En agrar struktur som tidligere har filtrert bort relativt få interessante produksjons- og investeringsmuligheter kan når disse endres - blant annet som følge av endringer i teknologiske og markedsmessige forhold - hemme den videre utvikling av jordbruket. Eller for å bruke marxistiske termer: Produksjonsforholda blir lenker for utviklinga av produktivkreftene.

Størrelsen på de samfunnsmessige omstillingsproblemer og/eller kostnader forbundet med å tilpasse strukturen til de nye endogent gitte ressursmessige, og/eller eksogent gitte markedsmessige, institusjonelle og teknologiske forhold vil sjølsagt avhenge av hvordan den agrare struktur er i utgangspunktet. Desto flere parter som må enes for å få gjennomført en strukturendring, desto vanskeligere vil det normalt være å få gjennomført endringen. Mellom annet gratispassasjer- og "hold-out"-problemer kan hindre samfunnsmessige lønnsomme endringer fra å bli realisert. Resultatet av strukturelle endringsforløp vil kunne være forskjellig i områder hvor ressurstilgang, eksogent gitte institusjoner, teknologi og markedsførhold er like dersom den historisk gitte agrare struktur er forskjellig.

Jeg hevder med andre ord (som hypotese) at historisk gitt agrar struktur vil kunne ha betydelig innvirkning på økonomiske utviklingsforløp.

Siden vi nå en gang ikke lever i en neo-klassisk verden med friksjonsfrie, perfekte faktormarkeder, kan staten ha en betydelig misjon som pådriver i strukturelle endringsprosesser som blir vurdert som gunstige for å frigjøre næringene fra gamle lenker.

Jordeiere som har forlatt bruka sine - vil ofte ikke gi opp eierrettighetene sine av fri vilje. Det kan ofte være nødvendig med jordreformer om en skal få fjerna klassen av "absentee-owners" fra landbruket. "Hold-out"- og gratis-passasjer problemer kan videre hemme endringer i teigstruktur og institusjonelle forhold mellom bruka. Risiko-vegring kan videre gjøre det nødvendig med offentlige økonomiske stimuli (subsider) for å få brukere til å ta det økonomiske løft som strukturelle endringer ofte innebærer.

Og - sist men ikke minst - det er sjølsagt ofte reelle interesse-motsetninger mellom brukerne. Enkelte brukere kan objektivt sett være tjent med å beholde den gamle struktur, mens andre har økonomiske ressurser (jord, arbeid og kapital) som gjør at de kan utnytte nye produksjons- og investeringsmuligheter dersom de først blir kvitt lenkene som den gamle struktur representerer. Lover som favoriserer den ene eller andre gruppe av aktører, dvs. som definerer hvilke interessenter som skal ha rett til å realisere sine ønsker - de som vil beholde de gamle ordninger eller de som vil ha endringer - har derfor ofte betydelige fordelingsmessige virkninger.

Men strukturelle endringer er slettes ikke alltid noe nullsum-spill, hvor den ene gruppas gevinst i sin helhet betales av ei annen gruppe. Strukturelle endringer kan ofte være nødvendig dersom en skal utnytte de muligheter som ressurstilgang og eksogent gitte markedsforhold, institusjoner og tilgang på teknologi representerer. Strukturelle endringer kan åpne vegen for teknologiske omlegginger som bidrar til å øke næringas produksjonspotensiale og/eller frigjøre arbeidskraft til andre næringer. Dette er endringsprosesser som ofte er av vital betydning - ikke bare for næringas konkurranseevne men for hele landets økonomiske utvikling.

3.6 MELLOMBETRAKTNINGER.

I figur 1 (under) har jeg forsøkt å gi en skissemessig oppsummering av framstillinga så langt. Figuren viser for det første hvilke eksogene og endogene forhold som virker inn på økonomiske vekstprosesser, og for det andre hvordan agrar struktur kan betraktes som et filter mellom "paradisiske" produksjons- og investeringsmuligheter og faktisk produksjons- og investeringsatferd. For det tredje hvordan endringer i ressursmessige, og eksogent gitte markedsmessige, institusjonelle og teknologiske forhold kan føre til at historisk gitt agrar struktur filtrerer bort nye muligheter, og dermed påfører samfunnet et økt effektivitetstap. For det fjerde hvordan økninger i dette effektivitetstapet kan indusere endringer i agrar struktur, dels via endringer i eiestructur og dels gjennom direkte endringer i institusjonell og fysisk struktur. Det kan imidlertid være betydelige problemer og/eller kostnader forbundet med å gjennomføre slike strukturelle endringer. Figuren antyder derfor - for det femte - at offentlige myndigheter kan bidra til å hemme eller fremme slike strukturelle endringer gjennom strukturpolitiske tiltak av ulike slag.

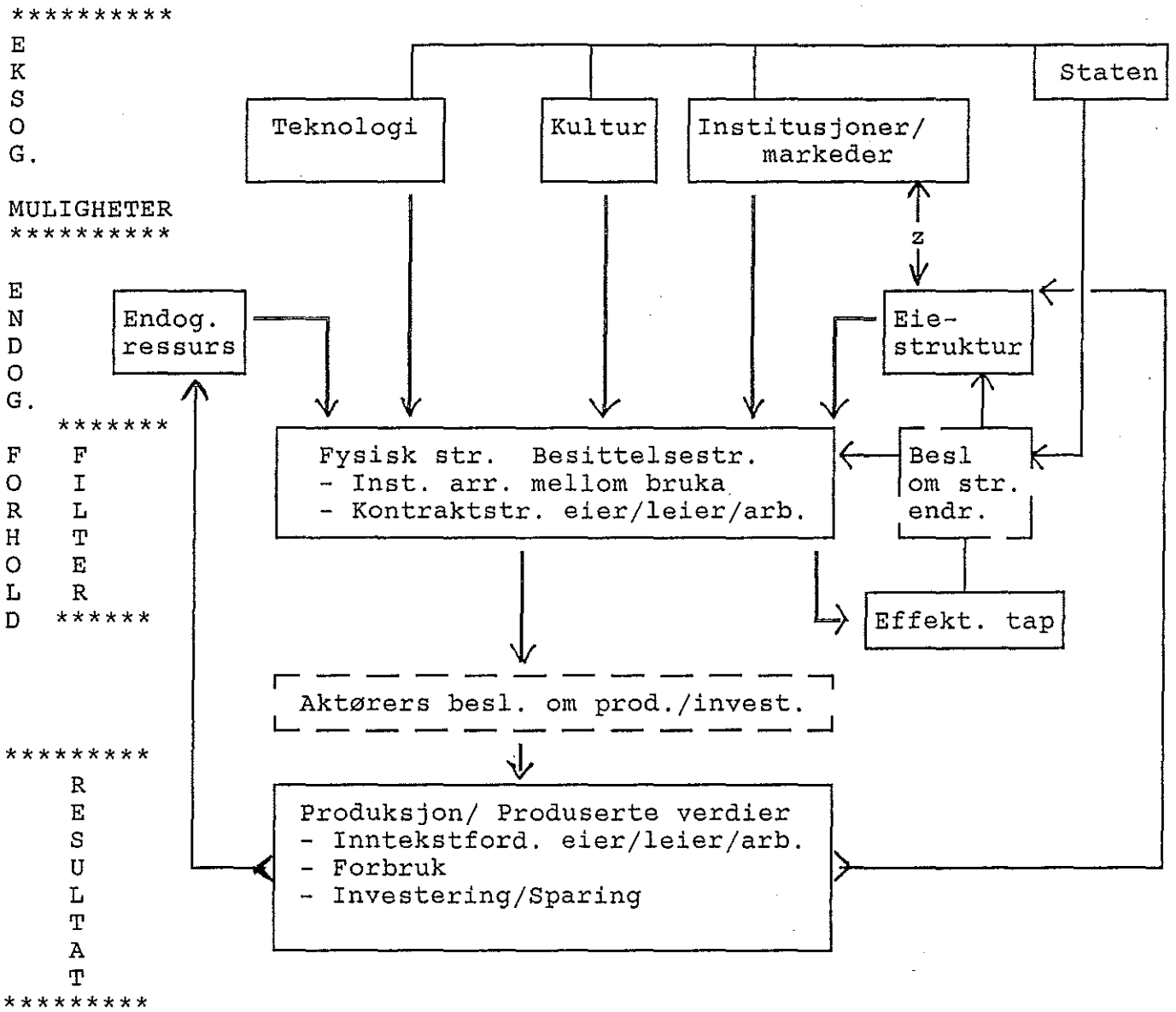

Fig. 1. Agrar struktur og økonomisk utvikling.

4 TEIGBLANDING, ALLMENNING, SAMEIE OG UTSKIFTING.

Det norske jordskifteverket ble starta i 1859 for å få fortgang i utryddelsen av allmenning og sameie i utmark og teigblanding i innmark. Teigblanding innebærer oppdeling og spredning av den dyrka jorda som tilhører et bruk, på mange små teiger.

Vi kan i prinsippet skille mellom allmenning og sameie. I en "åpen allmenning" kan hvem som helst i prinsippet hevde å ha rett til å benytte seg av ressursene (for eksempel et uregulert fiskeri), mens kun et begrensa antall mennesker kan gjøre krav på retten til å nytte seg av ressurser i lukkede sameier. I praksis finnes det en rekke mellomformer mellom en helt åpen allmenning og et lukka sameie. En slik mellomform er den lukkede allmenning hvor kun de som er bosatt innafor et geografisk avgrensa område har disposisjonsrett over allmenningsressursene.⁸

Sameie og allmenning blir av økonomer betrakta som problem pga. eksternalitets-problematikken. Dersom en ressurs ligger i allmenning eller uregulert sameie er det kun deler av kostnadene ved hvert individs ressursbruk som blir internalisert. Sett at en eier av 1/10-part av et uregulert sameie hogger et tre. Vedkommendes trekapital reduseres med 1/10 tre pga. av hogst-beslutningen, mens resten av kapital-reduksjonen belastes de øvrige eiere. Investerer partseieren i tiltak som øker verdien av de felleseide ressurser, kan han ikke selv regne med å høste hele inntektsøkninga som skyldes investeringstiltaket. De andre partseiere blir gratis-passasjerer. Uregulert allmenning og sameie blir dermed et ressursøkonomisk problem, særlig fordi institusjonsformene gir insentiver til for sterk utnytting av reproduerbare ressurser

⁸ Kfr. Sevatdal (1986b) som skiller mellom "sameie mellom bruk" og "bygdeallmenninger". I en bygdeallmenning vil "the common land belongs completely to the local farming population." Kfr. også Øyhus (1988) som m.a. gir en oversikt over en del internasjonal litteratur om "Commons"-problematikken.

(eks. overbeiting) og videre hindrer iverksetting av investeringsstiltak som kunne ha økt framtidig samfunnsmessig produksjon.⁹

Det bør presiseres at en nødvendig forutsetning for at eksternalitets-problemer oppstår ved felleseie, er at også kontrollen over ressursbruken er fordelt på mer enn en økonomisk enhet. Et aksjeselskap kan ses på som et sameie, men her er all kontroll over hvordan ressursene utnyttes samla på en økonomisk aktør (selskapets ledelse). Aksjeeierne får (innflytelse på styrets sammensetting og) del i virksomhetens utbytte, men har ikke selv rett til å bruke de felles-eide ressurser.

Institusjonsformene allmenning og sameie skaper med andre ord eksternalitetsproblemer dersom ikke ressursbruken er regulert gjennom sekundære institusjonelle arrangement.

Fra et snevert ressursøkonomisk synspunkt kan den åpne allmenningen betraktes som mer problematisk enn de helt lukkede. I et lukket sameie kan det være mulig å få etablert overenskomster (institusjonelle ordninger) som regulerer bruken av de felleseide ressurser slik at i det minste noen av felleseie-problemene blir løst. Forutsetninga for at slike overenskomster skal ha noen verdi er at det finnes et eksternt organ som har maktmidler til å sørge for at overenskomsten blir etterlevd dersom det oppstår konflikter mellom partene. Slike formaliserte samarbeidsordninger vil ha mindre verdi i en åpen allmenning hvor nye folk stadig kan komme til og i prinsippet gjøre krav på å få nytte ressursene uten å være bundet av den etablerte ordning.

Det er som nevnt over også mulig at aktørene velger å samarbeide sjøl om de ikke er bundet til det gjennom inngåtte avtaler. Sannsynligheten for at dette skal skje er størst i små lukkede sameier. Sett for eks. at alle rettighetshavere i et område er interessert i å høste av de felleseide ressurser i framtida.

⁹ Kfr. Hardin's (1968) klassiske artikkel "The tragedy of the Commons" - som på norsk som regel omtales som Allmenningstragedien.

Dette forutsetter at det samlede ressursuttak i hver tidsperiode begrenses slik at de fornybare ressurser (eks. fisk, skog, beite etc.) reproduseres. Anta at alle tenker slik: Jeg er interessert i å høste av ressursene også i framtida. Jeg skal derfor avstå fra å høste mer enn den andel som det er rimelig at tilfaller meg. Dersom de andre også samarbeider, dvs. unnlater å ta ut mer enn deres andel av et økologisk forsvarlig ressursuttak, fortsetter jeg samarbeidet. Hvis de andre nekter å samarbeide, da slutter jeg også å samarbeide og forsøker i stedet å høste så mye som mulig mens det ennå er tilgang på ressurser. Desto flere rettighetshavere, desto vanskeligere blir det for en aktør å ha oversikt over hvilke strategier de andre velger, og desto mindre er sannsynligheten for at samarbeidsløsninger blir valgt. Kfr. diskusjonen over om muligheten for frivillige samarbeidsløsninger.

Det andre "ondet" jordskiftebevegelsen tok mål av seg til å utrydde, var teigblandinga. Dette at for eksempel dyrka-jorda som tilhørte et bruk var fordelt på mange små, spredte teiger ble betrakta som et hinder for økonomisk utvikling. Mange små teiger ble sett på som mindre hensiktsmessig enn en stor. Transportkostnader (pga. flytting av mennesker og redskaper mellom teigene) og jordarbeidingskostnader (pga. små, ulagelige teiger) ble høyere i et teigblanda enn i et konsolidert (en-teigs) jordbruk. Det ble videre mer dødareal mellom teigene dess flere teiger, og dessuten førte det store teigantallet til at gjerdehold (mellom teigene) ble for kostbart slik at en viss driftsmessig koordinering mellom de enkelte eiere ble framtvunget.

Før kunstgjødsla revolusjonerte åkerbruket, ble plante- og husdyrproduksjon stort sett drevet i kombinasjon. Beiting av innmark vår/høst inngikk ofte som en viktig del av produksjonssystemet. Pga. det mangelfulle gjerdehold måtte vår/høst-beiting samordnes. Driftskoordinering krevde institusjonelle arrangement hvor regler for bruk av arealer var fastsatt (eks. så- og høstetid) eller hvor koordineringsmyndighet var gitt en sekundær aksjonsgruppe (eks. grendelaget).

Koordinering innebar en viss form for driftstvang. Arealer kunne ikke alltid brukes som man ville. Sådde man til en teig som var utlagt til felles beite ble avlinga ødelagt av beitedyr. Brukte man vekster med lengre modningstid enn det institusjonelle arrangement forutsatte, risikerte man å måtte høste på et ugunstig tidlig tidspunkt osv.

Utskiftingsprofetenes løsning på disse problemer var: Oppløsning av allmenning og sameie og konsolidering av teiger og gjerdehold mellom bruka slik at driftsmessig individualisme ble sikra.

Hvorfor forekom i det hele tatt sameie, teigblanding og fellesbeiting av åkerarealer vår, høst og i brakkingsår dersom slike ordninger var så ineffektive som jordskiftets profeter ville ha det til? Slike problemstillinger har fått ubetydelig oppmerksomhet i norsk landbruksøkonomisk litteratur. Kontrasten til den engelske jordskiftelitteraturen (som vi med et fellesord kaller litteraturen om "Commons", "Open fields", "Scattering" og "Enclosure") er enorm. Vi skal derfor presentere noen teoretiske bidrag derfra som kan ha interesse også utover engelske forhold.

4.1 DET ØKONOMISKE RASJONALE FOR TEIGBLANDING OG SAMEIE.

Det engelske "Open field system", eller det åpne jordbruk, er et av de mer gjennomdiskuterte tema i økonomisk historie. Systemet kan beskrives med følgende stikkord: Teigblanding, organisert fellesbeiting av utmark og innmark og bebyggelse samla i landsby eller grendetun. Denne måten å organisere jordbruksdrift var vanlig også i store deler av Norge før utskiftingsarbeidet for alvor kom i gang i siste halvdel av forrige århundre. Grendetun var riktignok lite utbredt på Østlandet, og på Østlandets flatbygder var det også lite teigblanding (Hasund 1932, side 171-174, se også Berges bidrag i del I, kapittel 1 i denne boka).

Det åpne jordbruk brøt med kravene både til statisk og dynamisk effektivitet i henhold til konvensjonell anvendelse av økonomisk teori. Driftskostnadene ble for eks. større i et teigblanda enn i

et konsolidert jordbruk og inntektene fra investeringer (i jordforbedring mv.) ble ikke fullstendig internalisert pga. fellesbeiteinstitusjonen. Hvordan kan en forklare at et slikt system var vanlig i store deler av Europa fram til utskiftingsvirksomheten kom igang: Visste ikke jord-eierne sitt eget beste? Var de i økonomisk forstand urasjonelle og ofra effektivitet på likhetens alter? Kan systemet betraktes som et urasjonelt biprodukt av sterk befolkningsøkning og historisk gitte arveinstitusjoner? Eller finnes det også økonomisk rasjonelle grunner for denne måte å organisere jordbruk på som konvensjonell (i våre termer paradisiske) anvendelse av økonomisk teori ikke fanger opp?

Dahlman (1980) antyder at sameie av utmark var det eldste av elementene i det åpne system. Deretter oppsto teigblandinga og til slutt kom organisert fellesbeiting av innmark. Jeg skal innledningsvis presentere teorier som forsøker å forklare hvorfor teigblandingssystemet ble til.

F. Seeböhm (1912, ref. i Dahlman 1980) hevder at teigblandingssystemet oppsto i områder med tung jord fordi det måtte brukes 8-oksers spann ved pløying. For å forenkle organiseringa av pløyinga delte man jorda i små teiger slik at alle brukerne fikk en teig opp-pløyd hver dag. Et slikt argument kan imidlertid ikke forklare hvorfor systemet var utbredt også i områder med lettere jordarter.

Vingradoff (1892, ref. i Dahlman 1980) forklarer teigblandinga som resultat av at bøndene hadde sterke preferanser for likhet. For å sikre at alle fikk tilgang på jevn gode jordressurser, ble jorda delt i mange små teiger som så ble fordelt på alle hushold etter likhetsprinsipper. Dette argument faller imidlertid (ifølge Dahlman op.cit) på empirisk observerte ulikheter i bruks-størrelser også i områder hvor teigblanding var utbredt.

Joan Thirsk (1964, ref. av Dahlman op.cit) hevder at teigblandinga kom som resultat av bruksdelingsprosesser ved generasjonsskifte. Når et bruk ble delt, delte man alle innmarksteigene samtidig som at ny rydningsjord ble fordelt på de nye brukere.

Dahlman argumenterer mot denne forklaringa med at teigstørrelsen etter denne teori skulle ha blitt mindre og mindre for hver generasjon, noe som visstnok ikke var tilfelle i England.

Bishop (1935-6) presenterer teigblandingssystemet som resultat av kontinuerlig nydyrkningsvirksomhet. Når et område et år ble rydda var flere brukere delaktige i virksomheten og fikk utlagt hver sin teig. Neste gang et område ble dyrka skjedde det samme. Resultatet ble et sterkt teigblanda jordbruk. Ifølge Dahlman (op.cit) kan dette være en riktig teori om hvorfor tilløp til teigblanding oppsto. Teorien kan imidlertid ikke forklare hvorfor disse tilløp ikke ble motvirka gjennom makeskifte av teiger som tok sikte på å øke konsolideringsgraden (dvs. redusere teigan-tallet pr. bruker) dersom teigspredninga virkelig var effektivitetshemmende.

Med Donald McCloskey kasta økonomene seg for alvor inn i teigblandingsdebatten på leiting etter forhold som kunne forklare systemet som en rasjonell tilpassingsform (1975a, side 95):

"One or other deus machina - common ploughing, egalitarian instincts, clearing of the waste, partible inheritance - is lowered into the action to scatter the plots, but when it has been lifted back to the rafters the question arises why its effects persists."

McCloskey hevder at teigspredninga kan forklares utifra ønske om å stabilisere hvert husholds avlinger fra år til år. Teigblandingssystemet førte riktignok til et betydelig effektivitetstap, dvs. en økning i kostnader og reduksjon i gjennomsnittlig avlingsstørrelse, men dette tapet var bøndene villig til å ta da fordeling av produksjonen på mange små teiger spredt utover store arealer førte til at avlingsvariasjonen fra år til år ble redusert.

Teigblanding var med andre ord (ifølge McCloskey) en risikooversjons-strategi. Avlingsnivå kan som kjent variere betydelig fra

teig til teig avhengig av jordbunnsforhold, lokalklimatiske forskjeller, lokale angrep av insekter og skadedyr etc. Jordbunnsforhold som er gunstige i et regnrikt år kan gi katastrofeavlinger i et tørkeår osv.. For å sikre seg imot at store deler av avlinga i enkelte år ble ramma av uforutsigbare forhold, fordelte man innsatsen på mange, godt spredte teiger. McCloskey anslår at kostnadene (i det engelske "open-field"-systemet) ved denne risikosprednings-ordninga i form av lavere gjennomsnittlig inntekt kunne ha vært i størrelsesorden rundt 10% (McCloskey 1976, side 125). Denne forsikrings-premien var imidlertid bøndene villige til å betale i mangel av bedre forsikrings-alternativer da stabilisering av avling og inntekt reduserte sannsynligheten for individuelle katastrofe-avlinger i enkeltår.

Stefano Fenoaltea (1976, side 130) diskuterer McCloskeys risikoaversjons-argument:

"The argument is close kin to much analysis of more recent agricultural systems; it is a direct application of economic theory; it is simple yet comprehensive; and it is wrong."

Han benekter altså at risikoaversjon kan forklare teigspredninga. Bøndene kunne ifølge Fenoaltea velge langt bedre strategier dersom de ønska å stabilisere matforbruket enn gjennom stabilisering av produksjonen ved hjelp av teigspredning.

For det første kunne de spare deler av kornavlinga fra gode år med tanke på at dårligere ville komme. For det andre kunne de som ble hardt ramma et år, låne av folk som gjorde det godt det året. Videre fungerte kirkas tiende-ordning som en slags kollektiv forsikringsordning. Hardt ramma bønder mottok hjelp fra kirka. Også andre typer kollektive lagringstiltak fantes ofte, slik at Fenoaltea ser ingen grunn til at bøndene skulle velge teigblanding som forsikringstrategi dersom det var tilfelle at systemet førte til betydelige effektivitetstap.

Fenoaltea hevder derimot at spredning av teiger var økonomisk rasjonelt fordi det fra et agronomisk synspunkt var fordelaktig å ha jordlapper hvor jordbunns- og lokalklimatiske forhold varierte slik at optimale jordarbeidings- og høstingstidspunkt ble fordelt over lengre tid. Dersom bøndene hadde hatt mer homogene arealer ville de enten måtte bearbeide og høste større deler av arealet på mindre optimale tidspunkt og dermed pådratt seg det vi gjerne kaller lagelighetskostnader, eller alternativt brukt mer leid arbeidskraft for å få utført mer av arbeidet til rett tid.¹⁰ Problemet med å bruke leid arbeidskraft er imidlertid at transaksjonskostnadene forbundet med å transformere kjøpt arbeidstid til effektiv arbeidsinnsats som nevnt kan være spesielt store i jordbruket da arbeidsoperasjoner er spredt over større arealer slik at overvåking og arbeidsorganisering kan bli kostbart. Slike transaksjonskostnader forutsettes gjerne å være mindre ved bruk av familiens egen arbeidskraft.¹¹ Spredning av teiger kan derfor ses på som en strategi for å maksimere bruk av familiens arbeidskraft. Større konsolideringsgrad ville ha ført til større arbeidstopper med enten mer bruk av leid arbeidskraft (og høyere transaksjonskostnader) eller alternativt høyere lagelighetskostnader enn i et teigblanda jordbruk hvor hvert husholds produksjon var spredt på teiger med ulike jordbunns- og lokalklimatiske forhold.

McCloskey (1977) imøtegår Fenoaltea ved å trekke i tvil hans påstand om eksistensen av bedre forsikringsordninger. Lagrings-svinn ved bruk av tradisjonell lagringsteknologi kunne være

¹⁰ I engelsk agronomisk litteratur brukes "timeliness costs" om denne type ressurstep. (kfr. det norske "lagelighetskostnader"). Fenoaltea (1976) bruker ikke slike termer. Men årsaken til teigspredninga finner han nettopp i ønsket om å minimere summen av lagelighetskostnader og transaksjonskostnader forbundet med å bruke leid arbeidskraft: "The key to scattering, rather, is to be found in the transaction costs of purchasing or exchanging labor; once these costs are taken into account, diversification is seen to increase the scope for useful selfemployment and for economically small and stable hired hands, and the open fields can be justified by the simple desire to maximize agricultural productivity."

¹¹kfr. også Eswaran og Kotwal 1985; og Pollak 1985

betydelig, særlig i områder med relativt fuktig klima. Han benekter også at kirka spilte noen særlig sentral rolle i å dele ut mat til dem som var ramma av avlingssvikt. Videre hevder han at renta på det vi kan kalle forbrukslån var såpass høy at alt i alt framsto teigblandingssystemet som den beste risikoaversjonsstrategi og derfor ble foretrukket til tross for det betydelige effektivitetstap ordninga (ifølge McCloskey) medførte.¹²

Dahlman (op.cit) kritiserer teigsprednings-debatten for å konsentrere oppmerksomheten mot kun ei side ved det såkalte åpne jordbrukssystem. For å forstå systemets rasjonale mål, ifølge Dahlman, hele systemet analyseres under ett. Han setter som mål å utvikle en modell som kan forklare teigblanding og fellesbeite av inn- og utmark dersom følgende forhold er gitt:

(1) Landsbyens ressurser er eksklusivt eide i den forstand at ingen utenforstående kan gjøre krav på eierrettigheter til ressursene.

(2) Individuelle eier-rettigheter til innmark når den ligger i åker.

(3) Kombinert produksjon av korn (evt. rotvekster mv.) og husdyrprodukter. Disse produksjoner er komplementære i den forstand at gjødsel fra beitedyr er viktig for å holde avlingsnivå oppe i kornproduksjonen.

(4) Halvparten eller alternativt tredjeparten (avhengig av rotasjonssystem) av åkerarealet ligger brakk hvert år. Innmarka er således delt inn i et mindre antall jorder.

¹² Geografen Alan Baker (1979) benekter ikke at teigblanding innebar en viss risikospredning. Dette betrakter han imidlertid som en bieffekt av systemet og ikke en årsak til at systemet ble etablert. Han er enig med Joan Thirsk i at årsaken til systemet var bruksdeling pga. befolkningsøkning, og hevder at teigblanding var den beste måte å sikre at fordelene og ulempene ved å ha jord av ulik type ble likelig fordelt.

Med disse forhold gitt argumenterer Dahlman for at sameie av utmarka ("the waste") er økonomisk rasjonellt (op.cit., side 115):

"Given the size of the arable fields, and that there are private property rights in the arable, the economic problem becomes one of organizing the ownership of the waste so as to achieve the maximum grazing out of those lands, or, alternatively, to exploit the grazing to be had from the waste as cheaply as possible. Here the assumption of increasing returns to scale in grazing is crucial."

Årsaken til disse stordriftsfordeler ved beiting er at gjeting blir relativt billigere ved større flokkstørrelse og med færre arealrestriksjoner. Kostnadene til gjerdehold rundt innmark blir videre langt mindre dersom beiting av innmark er kollektivt organisert slik at man slipper gjerdehold mellom individuelle eiere. En sentral oppgave for beitedyra var å gjødsle brakklagte innmarksområder etter å ha vært på utmarksbeite på dagtid. Og stordriftsfordelene ved slik felles-beiting er ifølge Dahlman betydelige.

Kostnadene ved fellesbruk av beite-ressurser var opprettelse og drift av landsbyinstitusjoner i form av regelverk (institusjonelle arrangement) og landsbystyre (sekundær aksjonsgruppe) for å hindre at klassiske sameie-problemer med overbeiting oppsto. Antall dyr hver eier hadde på beite måtte derfor reguleres. Videre medførte felles-utnyttelsen av beite-ressursene driftstvang. Regelverk eller landsbystyre måtte spesifisere hvilke arealer som hvert år skulle legges ut til åker, når vårbeiting på disse områder skulle opphøre og når høstbeiting kunne ta til. I tilfeller hvor det åpne system ble foretrukket, måtte disse kostnadene ifølge Dahlmans modell være mindre enn kostnadsreduksjonen som kunne oppnås gjennom felles utnyttelse av beite-ressursene.

Fellesbeite i utmark kunne i og for seg også ha funnet sted selv om denne var formelt delt i individuelt eide teiger. Dahlman peker imidlertid på to forhold som gjorde det mer rasjonelt med sameie all den tid marka ble brukt til felles beiting. For det første ville det være lettere å organisere fellesbeite i et sameie:

".. communal rights in the waste for the village member would at least save on the costs of internal litigation over whose property the waste is, for it would belong to the community as a whole."

For det andre sikra kollektive eier-rettigheter at ingen plutselig trakk seg ut av fellesorganiseringa av beite-ressursene. (op.cit., side 119). Med individuelle eier-rettigheter ville man kunne støtt på det såkalte "hold-out" problemet ved at enkelte brukere kunne true med å trekke seg ut av fellesbeiteordninga, og dermed påført de øvrige kostnader (eksternaliteter), dersom de ikke ble gitt konsesjoner i form av for eksempel rett til å beite med flere dyr. Gjennom trusler av denne art kunne enkelte ha opparbeida seg særfordeler som på sikt kunne true hele ordningas eksistens. Sameie demma med andre ord effektivt opp for "hold-out" problemer ved fellebeiting av utmark.

Teigblandinga i innmark forklares med et lignende resonnement.¹³ Siden gjerdehold rundt de individuelt eide teiger ble uforholdsmessig mye dyrere når jorda var teigblanda, hindra dette at brukere trakk seg ut av fellesbeiteordninga. Potensielle "hold-outs" fikk svekka sin forhandlingsposisjon vis-a-vis fellesskapet, og en (ifølge Dahlman) fornuftig fellesorganisering av inn- og utmarksbeite ble bevart.

Et sentralt begrep i Dahlmans analyse er transaksjonskostnader. Det åpne system minimerte de samfunnsmessige transaksjonskost-

¹³ Årsaken til at innmarka ikke var felleseid var behovet for individualiserte disposisjonsrettigheter over jorda så lenge den lå i åker.

nader ved kombinert produksjon av korn- og husdyrprodukter gitt tilgjengelig teknologi. Gjennom felles organisering av beitebruken klarte man å utnytte stordriftsfordelene samtidig som man unngikk de klassiske sameie-problemer. Den administrasjon som ordninga krevde påførte sjølsagt hver enkelt visse kostnader. Det åpne jordbruks eksistens forutsatte ifølge Dahlman at disse transaksjonskostnadene var mindre enn kostnadene (inkludert tap av utnyttelse av stordriftsfordeler) i et system hvor full individualisering av eier-rettighetene og konsolidering av teigene ville ha underminert rasjonell felles-utnyttelse av ressursene.

4.2 NOEN UTSKIFTINGSTEORIER.

Klassiske økonomer som Adam Smith (1974, side 377) og Karl Marx (1973, vol.I side 745) så på utskifting som betydelige framskritt. Marx var riktignok klar over at teigkonsolidering og innføring av eksklusive beiterettigheter ("enclosure") hadde negative fordelingsmessige virkninger (for de eiendomsløse som ble fordrevet fra "the Commons"), men han så det positive i at utviklinga av produktivkreftene ikke lenger ble hemma av de gamle produksjonsforholda:

"In spite of the smaller number of its cultivators, the soil brought forth as much or more produce, after as before, because the revolution in the conditions of landed property was accompanied by improved methods of culture, greater co-operation, concentration of the means of production".

Både McCloskeys, Fenoalteas og Dahlman framholder imidlertid - i motsetning til hva Marx og Smith gjorde - (som nevnt) at teigblanding var en rasjonell tilpassingsform. Vi har presentert deres tre ulike teorier om hvorfor systemet var økonomisk rasjonelt gitt de eksisterende teknologiske og markedsmessige muligheter. Men hvordan forklarer disse økonomene at det "rasjo-

nelle" systemet ble oppløst gjennom utskiftingsvirksomheten i innmarka.¹⁴

"Enclosure" betyr direkte oversatt inngjerding. Begrepet er imidlertid brukt for å beskrive en rekke prosesser som tilsammen transformerte det åpne jordbruk til et jordbruk hvor eierrettigheter og kontroll over jordressursene var fullstendig individualisert. Stikkord er oppløsning av sameie i utmark, konsolidering og inngjerding av åkerteiger i innmark samt oppheving av landsbyinstitusjoner som regulerte beitebruk i innmark og dermed la restriksjoner på bruk av åkerarealene.

McCloskey forklarer, som vi husker, teigblanding som en risiko-vegrings-strategi som påførte brukerne et betydelig effektivitets-tap, men som likevel ble valgt i mangel av bedre forsikrings-ordninger. Når han skal forklare utskiftingsprosessene hvor oppløsning av teigblandinga er et sentralt element, er han forbausende lite opptatt av risiko-problematikken. Riktignok antyder han at (McCloskey 1975b, side 127):

"The gradual decline of the riskiness of farming can explain, perhaps, why the dissolution of the English open fields occurred chiefly in the seventeenth or eighteenth century, rather than in the thirteenth or fourteenth." (Min understrekning)

Det angivelig reduserte behov for å spre risiko gjennom teigspredning, kan imidlertid ikke forklare de betydelige variasjonene i utskiftingsvirksomhet mellom landsbyer og fra år til år. McCloskey (op.cit) gjør ingen forsøk på å sannsynliggjøre at jordbruksproduksjon var blitt en mindre risikabel leveveg allerede på 1600 og 1700 tallet. La oss imidlertid akseptere hans utgangspunkt som er at risikospredning etterhvert ble mindre

¹⁴ Utskiftingsbevegelsen i England ("the enclosure movement") varte ifølge J.A. Yelling (1977) fra 1450 til 1850. Til sammenligning kom utskiftinga i Norge for alvor igang i siste halvdel av forrige århundre.

viktig og at effektivitets-tapet fra teigblandinga derfor fikk mer og mer karakter av å være en unødvendig høy forsikringspremie.

Oppløsning av teigblandinga ville kunne føre til større totalavlinger med bruk av samme teknologi (forbedra statistisk effektivitet), men muliggjorde også introduksjon av ny teknologi som for eksempel anlegging av kunsteng på konsoliderte, inngjerda parseller (op.cit. side 154). Oppløsning av teigblandinga og inngjerding av de individuelle teiger førte nemlig til at inntekter fra investeringstiltak (som anlegging av kunsteng) i større grad ble internalisert. Dette førte dermed til et gjennombrudd for slike agronomiske nyvinninger.

På inntektsida av McCloskeys nytte-kostnads analyse for utskifting, kommer dermed økt produksjon multiplisert med produktpris.¹⁵ Prisøkning på jordbruksprodukter kan dermed ifølge denne modell bidra til å forklare igangsetting av utskiftingstiltak.

McCloskey retter imidlertid mest oppmerksomhet mot kostnadssida, hvorav de viktigste var det vi kan kalle tradisjonelle jordskiftekostnader (forhandlinger, honorar til utskiftingsmenn etc.) og kostnader i forbindelse med gjerdehold og overvåking av at eiendomsretten til teigene ble overholdt.

Han antyder at forhandlingskostnadene (pr. arealenhet) blir større desto flere parter som er involvert i skiftet. Vi bør imidlertid tilføye at dette er spesielt tilfelle i det vi kan kalle frivillige skifter, dvs. utskifting som forutsetter at alle berørte (dvs. bruksbesittende) parter skal bli enige. I slike situasjoner kan gratispassasjer- og "hold-out"-problemer bli store. I den utstrekning det offentlige griper inn og opphever, eller modifiserer, den enkeltes vetorett i utskiftingssaker, vil forhandlingskostnadene kunne bli vesentlig lavere. Prosessen blir enklere. Man blir ikke i samme grad nødt til å løse ut reelle og taktiske motstandere ("hold-outs") gjennom å gi konsesjoner av

¹⁵ Evt. også korrigert for endringer i variable kostnader

ulike slag. Videre vil lovpålagte kostnadsfordelingsregler kunne redusere gratispassasjerproblemer forbundet med utskiftingstiltak.

Den andre hovedtypen kostnader (i McCloskeys modell) er kostnader forbundet med å hevde eiendomsretten til de fullstendig individualiserte teiger. Gjerdehold som vern mot beitedyr er ofte den viktigste komponenten. Slike kostnader vil falle pr. arealenhet med økende teigstørrelser.¹⁶ Generell overvåking mot tjuveri etc. vil en intuitivt tro er enklere i et konsolidert utskifta jordbruk enn i et teigblanda, og reduserte overvåkings-kostnader kunne muligens komme inn på inntektssida for tiltaket.

Utskiftingskostnad pr. arealenhet vil med andre ord være avhengig av eksisterende agrar struktur - spesielt bruksstørrelsene og antall brukere som er involvert i skiftet. Individuelle egenskaper ved bruksbesitterne (som for eksempel holdning til samarbeid) fortjener imidlertid også å bli inkludert i en forklaringsmodell for utskiftingsprosesser.

Ifølge en nytte-kostnads betraktning vil en aktør ønske å gjennomføre ei utskifting dersom nåverdien av tiltaket er positiv, dvs. at de diskonterte inntekter ved prosjektet er større enn de diskonterte kostnader. Det knytter seg imidlertid særlig stor usikkerhet til inntektsida da den avhenger av framtidige priser på produkter og innsatsfaktorer. Videre vil sjølsagt "valg" av kalkulasjonsrente ha innvirkning på nåverdien av tiltaket. Desto sterkere preferanse for høyere umiddelbart forbruk, desto høyere kalkulasjonsrente og desto mindre sannsynlig vil det være at utskiftingsprosjektet blir privatøkonomisk lønnsomt.

Brukere som lever nær sultegrensa og derfor har lite midler å avsette til investeringstiltak, vil også pga. risiko-problemet

¹⁶ Dette kan illustreres ved et enkelt eksempel: Rundt en kvadratisk teig på 400m^2 blir gjerdelengden 80m. Firedobles teigstørrelsen til 1600m^2 , dobles gjerdelengden til 160m. Som en kuriositet, kfr. Smitt 1890, side 209.

være mer skeptiske til utskiftingstiltak enn rikere eiere. Kfr. McCloskey (op.cit, side 148):

"A small landowner entering an agreement to enclose exposes himself to the risk of getting a worse allotment than he had before.... even if there is an overall increase in efficiency ... A man with a larger portfolio of land, would be exposed to less risk, even aside from any direct influence over the terms of enclosure that he might have as a rich member of the village."

Fenoaltea (1976) har, som vi husker, et fundamentalt forskjellig syn på teigblandinga. Denne tilpassingsformen var en profittmaksimerings-strategi og McCloskey's risiko-vegrings-argument ble avvist ved å vise til eksistensen av langt bedre forsikringsordninger. Årsaken til teigblandinga fant han i (det vi har kalt) ønsket om å minimere lagelighetskostnader, dvs. ressurstap som skyldes at arbeidsoperasjoner ikke blir utført på optimale tidspunkt. Hvordan forklarer han så utskiftinga, dvs. oppløsinga av det teigblanda jordbruk?

Vi ville kanskje ha venta ei sterk fokusering på innovasjoner i mekaniserings-teknologi. Ved økt mekanisering kan arbeidsoperasjoner utføres raskere, og lagelighetskostnadene forbundet med å ha arealer hvor jordbunns- og lokalklimatiske forhold er like, vil dermed bli redusert. De positive sider ved å spre teigene utover store områder vil dermed avta med økende mekaniseringsgrad, alle andre forhold holdt konstant.

Fenoaltea (1986) fokuserer imidlertid ikke på slike sammenhenger mellom mekanisering og lagelighetstap. Tvertimot er han opptatt av å få fram at det gamle system ut fra skalabetraktninger ikke var noe hinder for å ta i bruk ny teknologi. I det gamle system kunne for eksempel hele innmarksarealet betraktes som operasjonsenhet for mekaniserbare operasjoner. Forekomst av felles organisering av pløying gir empirisk belegg for at teigstørrelsene i det gamle system ikke nødvendigvis var noe hinder for mekanisering.

Hans utskiftingsteori tar utgangspunkt i kravet til drifts-koordinering i det gamle system (Fenoaltea 1976, side 147):

"When techniques were changing slowly, if at all, a consensus as to the optimum use of the land was readily achieved; but agreement to innovate could only be reached with difficulty, particularly in view of the wholly empirical nature of the new advances ... and of the inevitable ignorance of their long-term effects. Some villages stuck together until a new consensus emerged after a painful process of education, but others found it preferable to dissolve the common operation and let each go his independent way."

Vi bør kanskje legge til at individuell uavhengighet innebar gjerdehold rundt de individuelle teiger. Og gjerdekostnadene ble drastisk redusert gjennom konsolidering av de tidlige spredte teigene. Fenoaltea oppsummerer sin utskiftingsteori slik:

"Enclosure did not reap economics of scale; but it did allow independent operation with minimal externalities, and the imperfect diffusion of information made independence valuable."

Dahlman (1980, side 147) definerer utskifting ("enclosure") som:

"The simultaneous occurrence of the following two events: the consolidation of scattered strips, and the abolition of communal rights and decisionmaking."

Utskifting blir dermed definert som oppløsning av det åpne jordbruk, og han setter som krav til sin modell for det åpne jordbruk at den både skal kunne forklare hvorfor systemet ble etablert og seinere brøt sammen gjennom utskiftingstiltak.

I likhet med Fenoaltea hevder han at skalabetraktninger ikke kan forklare hvorfor teknologiske endringer kunne føre til at det åpne jordbruk ble oppløst. Han påpeker også at koordineringskravene gjorde systemet lite tilpassingsdyktig til teknologiske

endringer, men avviser (eksogent gitt) tilgang på ny teknologi som en tilstrekkelig forklaring på hvorfor utskiftingsvirksomheten kom i gang, og står da tilbake med økonomenes favorittforklaring (Dahlman 1980, side 154):

"There is only one element left: the extent of the market, and the influence of relative prices."

En utvidelse av markedet for jordbruksprodukter framtvang ifølge Dahlman, spesialisering (i salgsproduksjon) ved at områder med komparative fortrinn i husdyrproduksjon (pga. lokalisering og ressurs-situasjon) spesialiserte i en slik retning, mens områder med komparative fortrinn i planteproduksjon satsa på denne type salgsproduksjoner.

I områder med komparative fordeler i for eksempel kornproduksjon, ville det ikke lenger være hensiktsmessig å opprettholde teigblandinga, da dens funksjon - nemlig å sikre at stordriftsfordeler i beiting av innmark ble utnyttet - fikk lav verdi.¹⁷

Og resultatet av denne markeds-induserte regionale spesialisering er i Dahlmans modell full utskifting med konsolidering av teiger og opphevelse av felles beiterettigheter.

I områder med komparative fortrinn i husdyrproduksjon vil, ifølge Dahlman, markedskreftene føre til at det gamle system bryter sammen da åkerbruket konkurreres ut samtidig som at skalafordelene i husdyrproduksjonen etter teorien skulle føre til at en driftsenhet utkonkurrerte de andre og underla seg all jorda som tilhørte landsbyen eller grenda.

¹⁷ Ifølge Dahlman (1980, side 156): "It would no longer be desirable to incur the costs of scattering simply in order to achieve the large-scale grazing in the open fields."

4.3 TEIGBLANDING, UTSKIFTING OG ØKONOMISK UTVIKLING.

Teigblandinga blir av mange økonomer og historikere betegna som urasjonell. Utskiftingsbevegelsen blir likens ofte forklart som et resultat av framveksten av økonomisk rasjonalitet blant jordbruksbefolkninga (kfr. McCloskey 1975b, side 151). Ifølge slike tankeretninger vil den økonomiske utviklinga i jordbruket i Norge på 1800-tallet kunne forklares med at det først da lyktes å overbevise bøndene om at det var mye å tjene på å (oppløse det åpne jordbruk og) innføre institusjonelle forhold som innebar full individualisering av jordbruksdrifta.

Jeg finner det rimelig å legge mest vekt på forklaringer som tok for gitt at bøndene i økonomisk forstand var rasjonelle. I såfall representerer både det åpne og det utskifta jordbruk rasjonelle tilpassingsformer til gitte ressursmessige, teknologiske og markedsmessige forhold. De tre utskiftingsteoriene som vi presenterte la i det alt vesentlige vekt på endringer i (ut ifra vår modell) eksogent gitte forhold som markedsmessige- og teknologiske muligheter, men endogene forhold som (historisk gitt) agrar struktur ble også (av McCloskey) gitt oppmerksomhet. Videre pekte vi på at endringer i eksogent gitte institusjoner (som for eksempel jordskiftelovgivning) kunne redusere gratispassasjer- og "hold-out"-problemer i jordskifte-prosessene, og dermed ha innvirkning på omfanget av utskiftingsvirksomheten.

Jeg skal nå kort oppsummere de teoribidrag som ble presentert over, samt drøfte sammenhengen mellom denne type strukturelle forhold og økonomisk utvikling. La oss ta det siste først.

4.3.1 Det åpne jordbruks innvirkning på den økonomiske utviklinga.

Tilgangen på jord, arbeidskraft og kapital samt eksogent gitte teknologiske og markedsmessige muligheter bestemmer det totale sett av produksjons- og investeringsmuligheter. Agrar struktur betrakter vi som et filter som fjerner en rekke av disse mulig-

hetene: Dels kan agrar struktur hindre at stordriftsfordeler blir effektivt utnyttet; dels fører institusjonelle ordninger til at enkeltaktører ikke kan utnytte nye muligheter pga. kommunal koordinering av den økonomiske aktivitet; og dels påvirker agrar struktur (det vi kan kalle) internaliseringsgraden ved ulike type produksjons- og investeringsopplegg.

Grovt sett kan vi si at de institusjonelle forhold i det åpne jordbruk hemma visse teknologiske transformasjoner (som for eksempel omlegging til kunsteng), la en demper på omfanget av andre typer investeringer (for eksempel jordforbedringstiltak) pga. kollektiv bruk av beite-ressursene samt førte til at det var visse eksternaliteter (ugrasspredning mv.) i produksjonen.

Fordelene ved dette system var god risikospredning, relativt små laglighetskostnader (evt. små transaksjonskostnader forbundet med å få utført arbeidsoperasjoner på optimale tidspunkt) og (muligens) små "hold-out"-problemer forbundet med å utnytte stordriftsfordeler i beitebruken.

Hvorvidt ulempene med systemet var større eller mindre enn fordelene er avhengig av hva slags produksjons- og investeringsopplegg som til en hver tid ga det mest optimale økonomiske resultat.

4.3.2 Faktorer som kan tenkes å forårsake oppløsning av det åpne jordbruk.

Agrar struktur er ikke statisk. Eiestrukturen kan endres over tid som følge av økonomiske og demografiske prosesser.¹⁸ Mens arveoppgjør ofte bidrar til å spre eier-rettighetene til produksjonsmidlene, kan økonomiske prosesser ofte virke i motsatt retning.

¹⁸ Bruksdelingsprosesser styres imidlertid ikke bare av størrelsen på barneflokker. Migrasjonsrater påvirkes av hvordan mulighetene er for å livnære seg i andre områder. Institusjoner som styrer arveprosessene kan være eksogent gitte lover, men lokale ressursmessige og kulturelle forhold kan også påvirke hvordan eier-rettighetene blir fordelt når de overføres fra en generasjon til den neste.

Aktører som har råderett over relativt mye produktive ressurser har som regel bedre muligheter til å akkumulere produksjonsmidler - som for eks. jordeiendom som kommer på markedet etterhvert som andre bukker under i konkurransen, enn de som fra før har lite.¹⁹ Slike endringer i eiestrukturen vil kunne utløse endringer i de institusjonelle forhold mellom resterende brukere.

Sett at vi tar utgangspunkt i en historisk gitt eiestruktur. Hvilke faktorer kan da føre til at aktørene individualiserer jordbruket gjennom makeskifter og reforhandling av de institusjonelle ordninger mellom brukerne?

Endringer i ressurstilgang og/eller eksogent gitte teknologiske og markedsmessige muligheter kan gjøre det lønnsomt å endre ressursbruken (gjennom endringer i investerings- og produksjonsopplegg). Det kan imidlertid være høye transaksjonskostnader forbundet med å internalisere eksternaliteter og/eller utnytte stordriftsfordeler gitt den gamle struktur. Gjennom strukturelle endringer kan transaksjonskostnadene forbundet med endra ressursbruk reduseres.

Teknologiske innovasjoner og/eller markedsmessige endringer som stimulerer overgangen til intensiv husdyrproduksjon (vekselbruk med kunsteng) kan for eks. indusere slike strukturelle endringer, pga. gratispassasjerproblemene ved slike driftsopplegg i det åpne jordbruk. Prisøkning (evt. bedring i avsetningsforhold) for husdyrprodukter vil i henhold til McCloskeys nytte-kostnads

¹⁹ Dette siste er et sentralt element i marxistiske modeller hvor det ofte forutsettes at slike konsentrasjons-prosesser ubønhørlig vil produsere agrare strukturer hvor kontrollen over jord og kapital blir konsentrert på ei lita gruppe kapitalister som i all hovedsak baserer produksjonen på bruk av leid arbeidskraft. De som dyrker jorda blir proletarisert, og familiebruket levnes ingen sjanser. Virkninga av arve-prosesser blir imidlertid ofte oversett og stordriftsfordelene i jordbruket kan ofte bli overdrevet. Problemer forbundet med arbeidsorganisering i jordbruket blir for eksempel ofte undervurdert. Mer om dette seinere.

modell kunne føre til oppløsning av teigblandinga som følge av økning av inntektsida for utskifting.

I henhold til Dahlmans modell vil utvidelse av markedet for jordbruksprodukter framtvinge spesialisering i produksjonen som igjen fører til omlegging av ressursbruken. Dahlmans modell for spesialisert husdyrproduksjon predikerer at (antatte) stordriftsfordeler vil føre til en sterk konsentrasjon i bruksstrukturen. Han forutsetter dermed, implisitt, at det er nærmest perfekte faktormarkeder for jord og arbeidskraft. Denne konsentrasjonstendensen kan i visse situasjoner godt tenkes å bli motvirka av eksistensen av høye transaksjonskostnader på arbeidsmarkedet, og det er slettes ikke sikkert at jord alltid vil bli allokert gjennom eie-og/eller leiearrangement til de produsenter som har høyest grenseinntekt av denne innsatsfaktoren.

Dersom vi tar utgangspunkt i Fenoalteas modell for det åpne jordbruk, vil også utvikling av arbeidsbesparende teknologi kunne føre til at det økonomiske rasjonale for det gamle system faller bort. Om vi tar utgangspunkt i McCloskeys (risikosprednings-) modell for teigblanding, vil utvikling av markeder for kreditt og forsikring kunne føre til at det åpne, teigblanda system blir avløst av et fullstendig individualisert jordbruk.

Oppløsning av det åpne jordbruk kan med andre ord forklares som resultat av økonomiske aktørers forsøk på å redusere transaksjonskostnadene forbundet med å oppnå en mest mulig effektiv utnyttelse av de produktive ressurser gitt endringer i ressurs-tilgang og/eller teknologiske og markedsmessige muligheter.

Vi skal heller ikke glemme at det kan skje endringer i (for aktørene) eksogent gitte "tilbud" av institusjonelle arrangement. Nye institusjonelle alternativer kan bidra til å redusere transaksjonskostnadene forbundet med å utnytte eksisterende produksjons- og investeringsmuligheter. Utskiftingsprosesser kan derfor i prinsippet induseres av endringer i ytre institusjonelle rammebetingelser. Som eks. kan det vises til at endringer i jordskiftelovgivning kan innebære svekkelse av enkeltaktørers

muligheter til å blokkere for aktører som ønsker å foreta utskifting. Transaksjonskostnadene forbundet med utskiftingsprosessen reduseres ved fjerning av visse "hold-out"-problemer.

4.3.3 Det strukturelle endringsforløp er avhengig av historisk gitte strukturer.

Strukturelle endringsprosesser induseres som nevnt av at endringer i ressursmessige, markedsmessige og teknologiske forhold gjør transaksjonskostnadene forbundet med å utnytte ressursene økonomisk optimalt unødvendig høye. Det kan imidlertid være betydelige problemer og/eller kostnader forbundet med å gjennomføre strukturelle endringer. Omfanget av disse problemer og/eller kostnader vil avhenge av den historisk gitte agrare struktur:

- McCloskey viser for eksempel at forhandlingskostnadene i utskiftingssaker kan være avhengig av antall rettighetshavere som er involvert, og at gjerdekostnader pr. arealenhet i et utskifta jordbruk øker med avtakende teigstørrelse. "Hold-out"- og gratispassasjer-problemer forbundet med slike strukturendringer kan imidlertid reduseres gjennom eksogent gitte institusjoner (jordskiftelovgivning).

- Noen aktører kan være mer villige til å ta risikable beslutninger enn andre. Økonomisk evne til å bære eventuelle tap som kan risikeres som følge av investeringer i strukturelle endringer, kan påvirke aktørenes risikovillighet. Et åpent, koordinert jordbruk kan bli spesielt hemmende på økonomiske utviklingsprosesser når usikkerhet og ufullkommen informasjon om nye teknologier og framtidige priser introduseres i vår modell for sammenhenger mellom agrar struktur og økonomisk utvikling. Desto mer usikkerhet som er knytta til en alternativ driftsform, desto mindre sannsynlig er det at bøndene klarer å bli enige om enten å (a) endre ressursbruken i den gitte struktur eller (b) å påta seg kostnadene ved strukturelle endringer som tilrettelegger for individuell økonomisk tilpassing. Desto viktigere rolle vil også det offentlige ha i å stimulere slike strukturelle endringer

gjennom innføring av økonomiske stimuli og/eller institusjoner (jordskiftelovgivning) som tilrettelegger for strukturendringene. Det kan sjølsagt være fordelingsmessige virkninger av utskiftingstiltak. Sjøl om enkelte grupper vil kunne tape på slike strukturelle endringer kan de ikke betraktes som nullsumspill hvor den ene gruppes gevinst i sin helhet betales av den andre gruppes tap. Utskiftingstiltak kan nemlig tilrettelegge for teknologiske endringer som kan stimulere økonomiske vekstprosesser.

5 LEIE AV JORD OG ARBEIDSKRAFT.

Jordleie har hatt betydelig omfang i norsk jordbruk gjennom tidene. Hasund (1932, side 39) kan for eksempel berette at :

"Allerede i vikingetiden var jordleien almindelig" .. og "ved sagatidens slutning kan antallet av leilendinger neppe settes lavere enn til 2/3 av bøndene."

Leieforhold ble derfor regulert allerede i de eldste lover. Fra 1660 begynte jordleie å avta i omfang, men har nå i de siste årtier tiltatt igjen slik at rundt 1980 leide 1/3 av alle brukere jord og 1/5 av jordbruksarealet ble drevet på leiebasis (Skappel 1934-36; Selfors 1981, forordet).

Jordleieproblematikken har fått liten oppmerksomhet i etterkrigstidas norske landbruksøkonomiske litteratur.²⁰ Kontrasten til den internasjonale økonomiske litteraturen er stor. Klassiske økonomer (som A. Smith, J.S. Mill, K. Marx og A. Marshall) og en rekke etterkrigsøkonomer med interesse for økonomisk utvikling har latt seg fasinere av denne problematikken. Vi skal derfor igjen vende oppmerksomheten bort fra den teorifattige norske litteratur og gi en kort presentasjon av noen sentrale bidrag på

²⁰ Jordleie-problemet er såvidt berørt i nyere norsk økonomisk litteratur gjennom Serck-Hansen (1985) og Bergland (1988).

jordleieproblemet fra den internasjonale økonomiske litteratur. Hensikten med denne teoretiske ekskursjon er igjen en baktanke om at vi kan hente inspirasjon og impulser som kan være nyttige i vårt arbeid med å belyse sammenhenger mellom agrar struktur og økonomisk utvikling.

Vi antyda over at det ofte er liten aktivitet på markeder for kjøp og salg av jord. Noe av årsaken til dette er denne innsatsfaktorens immobilitet, men m.a. institusjonelle og kulturelle forhold kan også bidra til å hindre at jord blir allokert gjennom kjøp og salg til de produsenter som kan oppnå høyest avkastning ved å bruke den i produksjonen.

På grunn av den ofte lave kjøps- og salgsaktiviteten blir alternative måter å allokere jordressurser mellom økonomiske aktører ofte av stor betydning. Dersom det fantes perfekte markeder for leie av jord, dvs. markeder hvor blant annet transaksjonskostnader ikke eksisterte, ville eie-strukturen fortsatt ikke ha noen innvirkning på samfunnets ressursallokering. Vi skal nå ved hjelp av litteraturstudier drøfte hvorvidt det er rimelig å betrakte allokering av jord gjennom ulike leiearrangement som problemfri i henhold til de krav vi har stilt til statisk og dynamisk effektivitet.

Vi kan etter Jaynes (1984) klassifisere leie-arrangement i følgende undergrupper:

(a) Leie betalt i form av arbeidsplikt på eiers bruk.

(b) Lott-leie, dvs. leie betalt i form av på forhånd avtalt andel oppnådd avling. (I engelsk litteratur brukes "sharecropper" og det franske "metayer" om det vi på norsk oversetter som lott-bruiker eller lottleier).

(c) Fast leie i form av på forhånd avtalt mengde jordbruksprodukter.

(d) Fast leie i form av penger.

Leieform (b) er den som har fått mest oppmerksomhet i den økonomiske litteraturen. Ifølge Hasund (1932) har denne leie-

formen vært lite utbredt i Norge. Docent Landmark (1893, side 212) hevda imidlertid på slutten av forrige århundre at "forpagtningerne afsluttes ofte i form af lottebrug." Som en oppsummering av jordleie-litteraturen skal vi drøfte hvorvidt og i tilfelle hvordan leiearrangement kan tenkes å virke inn på økonomiske utviklingsprosesser.²¹

5.1 DE ØKONOMISKE KLASSIKERES SYN PÅ JORDLEIE OG SJØLEIE.

Adam Smith (1974, side 484f) diskuterer overgangen fra livegenskap til lottleie i Europa fra middelalderen til 1776 da "The Wealth of Nations" ble publisert. Han hevder at denne institusjonelle endring fremma et mer effektivt jordbruk da de som dyrka jorda ble gitt insentiver til å øke produksjonen i form av andel av produsert mengde. Det er som nevnt ofte store problemer med "pisk"-systemer i jordbruket da produksjonen er spredt utover store arealer slik at nødvendig overvåking i slike systemer blir kostbar.

Smith kritiserer jord-leie generelt for at de som bruker jorda ikke blir gitt tilstrekkelig sikkerhet for eventuelle langsiktige investeringer som kunne ha bidratt til å øke framtidig produksjon. En leilending har derfor ikke de samme insentiver som en sjøleierende bonde til å investere i oppdyrking og jordforbedrings-tiltak.

John Stuart Mill (1965) er enig med Smith i at jordleiesystemet ikke gir tilstrekkelige insentiver til investeringer foretatt av bruker. Dessuten stiller han også spørsmål ved om lott-leie systemet sikrer en effektiv allokering av ressurser da leier i slike ordninger kun beholder en del (som regel halvparten) av merproduktet fra økt arbeidsinnsats. Lott-brukeren vil derfor ha insentiver til å allokere mindre arbeidskraft pr. arealenhet enn

²¹ Gjennomgangen av jordleie-litteraturen er i det alt vesentlige en forkorta versjon av Rysstad (1986).

en sjøleier som får høste hele merproduktet av økt arbeidsinnsats.

Mill var imidlertid, ifølge Jaynes (1984), sannsynligvis den eneste av de klassiske økonomer som eksplisitt ga uttrykk for at det i en situasjon med uperfekte og kanskje ikke-eksisterende faktor-markeder for visse tjenester, var usikkert om lott-leie fra et samfunnsmessig perspektiv var mindre effektivt enn andre leie-former. I moderne termer kan vi kanskje si at allerede Mill forkasta nirvana-perspektivet²² på økonomiske institusjoner og så nødvendigheten av å sammenligne institusjonelle alternativer under realistiske forutsetninger om eksistens av markedsimperfeksjoner.

Karl Marx (1967, vol.3, side 803) betrakta lott-leie som:

".. a transitory form from the original form of rent to capitalist rent."

Med en kapitalistisk leieform mener Marx fast leie i form av penger. Årsaken til at lott-leie inntreer som mellomform mellom leie betalt i form av arbeidskraft og leie betalt i form av penger, er at brukeren i denne fase ikke har nok kapital til å drive fullstendig "capitalist management." Marx ser dermed på lott-leie formen som en kreditt-formidlings ordning som vil forsvinne når leier har fått akkumulert tilstrekkelig kapital. Leie i form av pengeavgifter vil videre etterhvert bli erstatta av sjøleie når bruker har fått samla nok kapital til å kjøpe den jorda han driver.

Marx ser på det sjøleide familiebruk som et framskritt men på ingen måte noen ideell organisasjonsform (Marx op.cit, side 808):

"Proprietorship of land parcels by its very nature excludes the development of social productive forces of labour, social forms of labour, social concentration of capital,

²² Jfr. avsnitt 3.1.2 og Demsetz (1969)

large-scale cattleraising, and the progressive application of science."

Familie-jordbruket vil ifølge Marx hindre at viktige teknologiske framskritt blir tatt i bruk blant annet fordi stordriftsfordelene bare kan utnyttes fullt ut i store økonomiske enheter. Ja, Marx tar faktisk såpass hardt i at han hevder at (side 813):

"Small landed property creates a class of barbarians standing halfway outside the society."

Store kapitalistiske jordbruks-foretak vil imidlertid også bli et hinder for videre utvikling av de samfunnsmessige produktivkrefter, hovedsakelig fordi avhengigheten av markeds konkurransen fører til at den kapitalistiske jordbruker blir tvunget til å drive rovdrift på naturgrunnet for å overleve i konkurransen. Og som en konsekvens utpines jorda og "the vitality of the soil" (side 812) ødelegges.²³

Alfred Marshall som sammen med Leon Walraz regnes for å være grunnleggeren av den neo-klassiske tradisjon innen økonomien, er den av de gamle, store som viet jordleie-problematikken mest oppmerksomhet. Marshall (1930) er i likhet med Smith og Mill også mest opptatt av lott-leie formen, og også han ser årsaken til at denne leieformen ble tatt i bruk i leierens behov for kapital, eller mer presist kreditt.

Lott-leie formen kan ifølge Marshall være en effektiv måte å allokere produktive ressurser dersom jord-eier passer på at leilendingen allokterer like mye arbeid pr. arealenhet som en leier med fast leiesats ville ha gjort. Følgelig må jordeier være villig til å (op.cit., side 644):

".. spend much time and trouble, either of his own or of a paid agent, in keeping the tenant at work .. If the control of the

²³ Husk at dette er skrevet på midten av 1800-tallet. Kfr. dagens miljødebatt, Brundtlandskommisjonens innstilling mv.

landlord is slight the cultivation is poor... For when the cultivator has to give his landlord half of the returns to each dose of capital and labour that he applies to the land, it will not be to his interest to apply any doses the total return to which is less than twice enough to reward him."²⁴

Lettere omskrevet: Siden lott-bruker beholder kun halvparten av avlinga sjøl, vil han la være å bruke mer arbeidskraft (og kapital) på et jordstykke når grenseproduktet av arbeidskrafta (og kapitalen) er dobbel så stor som dens alternative kostnad. En slik ressursallokering er klart ineffektiv, men Marshall peker på at eier av egen interesse vil påse at leier yter mer arbeidskraft (og kapital) pr. arealenhet.

Jordeier vil i henhold til teorien kunne tvinge leietaker til å øke arbeidskraftinnsatsen pr. arealenhet så lenge leiers gjennomsnittlige arbeidsvederlag er minst like høyt som arbeidskraftas markedspris. Dersom jordeier forsøker å presse leietakeren utover dette nivå, vil leietakeren i stedet foretrekke en arbeidskontrakt.

Marshall er imidlertid fullt klar over at det er forbundet store kostnader med å overvåke og håndheve at lott-brukeren ikke stopper å arbeide når verdien av brukers andel (lott) av det produserte merprodukt er lik alternativ-verdien av arbeidskrafta. Arbeids-insentiv problemet kan løses dersom eier inngår kortsiktige eller oppsigelige leiekontrakter som overvåkes. Investerings-insentiv problemet kan løses dersom langsiktige investeringer blir foretatt av eier. Marshall konkluderer med at (side 645):

²⁴ Marshall peker på at i praksis kunne størrelsen på leilendings andel variere (mellom 1/3 og 4/5) avhengig av tilbudet av arbeidskraft og jordeierens kapitalinnsats i produksjonen. Ifølge Eswaran og Kotwal (1985,p.363) er imidlertid en andel på en halv svært vanlig i lottbrukskontrakter i den tredje verden i dag.

".. the advantages of the metayer system are considerable when the holdings are very small, the tenants poor, and the landlords not averse to take much trouble about small things."

I likhet med Marx betrakter Marshall sjøleie som en bedre måte å organisere jordbruksvirksomhet på, da systemet gir tilstrekkelige insentiver til både å arbeide og investere. Også deltidsbruket får Marshalls fulle velsignelse, og samvirkeorganisering trekkes fram som en organisasjonsform småbrukerne kan ta i bruk for å få utnytta eventuelle stordriftsfordeler samtidig som de får beholde (side 655):

".. the joys and social gains of small properties."

5.2 JORDLEIE OG SJØLEIE I NYERE ØKONOMISK TEORI.

Marshall ble etter hvert tolka dit hen at lott-leie pga. arbeidsinsentiv problemene nødvendigvis var en ineffektiv allokeringsform. Og mesteren fikk sjølsagt mange "disipler".²⁵

Chicago-økonomen D. Gale Johnson var (ifølge Cheung 1968) den "første" neo-klassiker som stilte spørsmål ved den da konvensjonelle oppfatning at lott-leie var en ineffektiv leie-form. Johnson (1950) peker på at effektiv allokering av arbeidskraft kan oppnås dersom lott-bruker gis kortvarige leie-kontrakter slik at oppsigelse kan være risset bak speilet som sørger for at lott-leier arbeider like mye pr. arealenhet som andre typer leilendinger ville ha gjort. Johnson innrømmer imidlertid at kortvarige kontraktsforhold også har ei negativ side ved at forventa utbytte av mer langsiktige investeringer foretatt av leier er mindre enn om kontraktsforholdet hadde vært sikrere.

²⁵ Kfr. for eks. litteratur-gjennomgangen til Cheung (1968) og Johnson (1950).

I prinsippet kan dynamisk effektivitet sikres dersom det lar seg gjøre å definere eier-rettigheter til alle investeringer slik at leietaker er sikra kompensasjon om leieforholdet skulle utløpe. Transaksjonskostnadene forbundet med å sikre full internalisering kan imidlertid bli så høye at Johnsons innrømmelse i høy grad er berettiget.

La meg illustrere med et jordforbedringseksempel: Dersom en leietaker skal sikres full internalisering av inntektene fra et slikt tiltak må det kontraktsfestes hvor stor kompensasjon eier skal gi leietaker dersom leieforholdet opphører. Det kan være vanskelig å kvantifisere kostnadene ved tiltaket, hvor fort tiltaket bør "avskrives", og det vil også kunne oppstå problemer med å forhandle om og overvåke at kontrakten blir fulgt. Og viktigere: Problemet blir særlig stort når en tar i betraktning det store antall faktiske investeringer som foretas på et bruk. Gjødsling må for eks. betraktes som en mellom-langsiktig investering da den gir meravlinger en rekke år framover. Kfr. også Phil Raup (1972, side 287) som gir følgende innsiktsfulle kommentar til investeringsproblematikken i jordbruket:

"A clear understanding of the capital-forming processes that lead to agricultural growth is essential. In the early stages of agricultural development this process is predominantly one of accretionary gains in capital stocks. The investment decisions involved are typically made in small segments, spread over many seasons or gestation periods. The capital formed adds to impressive totals, but the process is characterized by many small, plodding steps. ... Capital in farming is rarely concentrated, in a spatial sense, and its formation is heavily weighted by the time dimension. It accumulates by an incremental process that is best described as accretionary."

Hvordan kan så utbredelsen av lottleie forklares dersom den i beste fall er like effektiv som andre leieformer, og i tillegg setter strenge krav til at eier overvåker at leietakerne ikke sluntrer unna. Bardhan og Srinivasan (1971) og Stiglitz (1973)

forklarer fenomenet som en risiko-vegrings strategi. Siden lottleie består av andel av faktisk oppnådd avling, vil noe av risikoen bli velta over på eieren. I fast-leie kontrakter må leier bære hele risikoen sjøl.

Eswararan og Kotwal (1985) avviser (på bakgrunn av empiriske arbeider) denne hypotesen, og framsetter i stedet en generell teori om kontrakt-struktur i jordbruket som også kan forklare utbredelsen av lottleie-kontrakter. Denne teorien tar som utgangspunkt at en i jordbruksproduksjonen benytter seg av visse tjenester som ikke direkte kan kjøpes gjennom markeder:

(a) Overvåking av arbeidskraft, dvs. arbeidsleder tjenester

(b) Kunnskap og ferdigheter som trengs for å ta korrekte produksjonsbeslutninger, eller det vi her vil kalle "bedriftsleder" tjenester.

De forutsetter i utgangspunktet at jordeieren er dyktigere enn leilendingen til å ta produksjonsbeslutninger, mens leilendingen på den annen side er flinkere til å sørge for at (hans) familiens arbeidskraft blir effektivt utnyttet.

Valg av kontrakt-struktur vil ifølge deres modell avhenge av hvor store disse antatte forskjeller mellom jordeier og jordleiers egenskaper som henholdsvis "bedriftsleder" og arbeidsleder er. Lottleie vil bli foretrukket framfor fast-leie kontrakter dersom jordeiers spesielle egenskaper som "bedriftsleder" er mer verdt enn merarbeidet som følger pga. arbeidsinsentiv-problemene i denne leieformen.

Dersom forskjellen mellom eiers og leiers bedriftsleder-egenskaper avtar tilstrekkelig pga. generell bedring i kunnskapsnivået, vil fast-leie kontrakter bli valgt da denne leieformen ikke innebærer de samme arbeidsinsentivproblemer som lottleieformen. Om derimot leilendingens suverene posisjon som arbeidsleder rokkes pga. for eksempel teknologiske endringer, mens eier

fortsatt er suveren som "bedriftsleder", vil jordleie-kontraktene bli avløst av arbeidskontrakter.

5.3 KONTRAKTSTRUKTUR OG ØKONOMISK UTVIKLING.

De klassiske økonomer var noe skeptiske til om lott-leie formen sikra det vi kaller statisk effektivitet, men i det minste Marshall var klar over at jordeier kunne tvinge igjennom effektiv allokering av arbeidskraft også under denne leie-formen. Klassikerne var imidlertid klar over at leie-arrangement generelt kunne føre til problemer med å sikre dynamisk effektivitet. Dette siste var de nyere økonomer lite opptatt av, men Johnson innrømte at slike problemer kunne oppstå i jordleie-kontrakter. Lott-leie ble av flere forklart som en risiko-vegrings strategi. Eswaran og Kotwal avviste dette og presenterte en generell modell for kontrakt-struktur i jordbruket som vi nå skal utvide ved å trekke på den lærdom de klassiske økonomer ga oss ved å påpeke problemer forbundet med å sikre dynamisk effektivitet gjennom leiearrangement.

Kostnader forbundet med å internalisere alle inntekter fra investeringer kan oppstå i leiearrangement uansett om jordeier eller jordleier foretar investeringen. Om jordeier foretar investeringen vil han måtte overvåke og kontrollere leilendingens bruk og vedlikehold av driftsmidlet. Dersom investeringene blir foretatt av jordleier må han sikres retten til kompensasjon for tapte inntekter dersom leieforholdet opphører. Det avgjørende er for såvidt ikke hvorvidt leieforholdet er kortvarig eller sikra gjennom permanent bruksrett. Det sentrale punkt er om investor er sikra fulle eierrettigheter til de investeringer som foretas slik at han hele tida er i sin full rett til å realisere dem gjennom salg. Problemer oppstår spesielt i investeringer i jordforbedringstiltak eller driftsmidler som det er vanskelig og/eller kostbart å flytte på.

Med dette som tillegg til Eswaran og Kotwals modell kan vi betrakte valg av kontraktsform i jordbruket som et minimerings-

problem hvor summen av følgende grupper transaksjonskostnader søkes gjort så liten som mulig:

(1) Kostnader forbundet med å innhente fullkommen informasjon slik at korrekte produksjonsbeslutninger kan tas (evt. ressurstap som skyldes ukorrekt informasjon). (Kfr. Eswaran og Kotwals antagelser om jordeiernes overlegenhet på dette område).

(2) Kostnader ved å sikre effektiv allokering av arbeidskraft, (evt. ressurstap som skyldes ineffektiv allokering av arbeidskraft). (Kfr. insentiv-problemet i lott-leie formen).

(3) Kostnader ved å sikre effektiv utnyttning av den allokerte arbeidskraft, (evt. ressurstap som skyldes at arbeidskrafta ikke blir effektivt utnytta). (Kfr. familie-overhodets antatte overlegenhet).

(4) Kostnadene ved å sikre dynamisk effektivitet ved å internalisere alle inntekter (og kostnader) forbundet med investeringer, (evt. ressurstap som skyldes at mangelfull internalisering av inntekter/kostnader fra investeringer). (Kfr. sjøleie-formens overlegenhet på dette punkt).²⁶

Jordleie-arrangement kan med andre ord fra et samfunnsmessig perspektiv være den beste allokeringsform dersom jordeier og jordleiers fortrinn som henholdsvis bedriftsleder (1) og arbeidslleder (3) er tilstrekkelig stor til å overgå leie-arrangementenes ulemper som for lott-leie formen finnes i gruppe (2) og (4) og for øvrige leie-arrangement i gruppe (4).

²⁶ Dersom vi inkluderer risiko-problemet i modellen, vil kostnader forbundet med å spre risiko komme inn som et femte punkt. Kfr. lottleieformens risiko-sprednings-egenskaper. Gjennom slike kontrakter veltes noe av den økonomiske risiko over på jordeieren. Dersom en jordleier ønsker å oppnå samme risikospredningseffekt i et fast-leie arrangement som han kunne hatt i en lott-kontrakt, må han påta seg kostnader ved inngåelse av forsikringskontrakter. Behovet for å velte risiko over på andre kan også reduseres gjennom å satse på mindre risiko-fulle produksjonsopplegg (teigspredning, satsing på et bredt produktspekter), yrkeskombinasjoner og/eller oppbygging av lagre - dvs. ressurser som kan tares på dersom avlinga et år slår feil. Teigspredning og lagerhold er imidlertid ikke kostnadsfritt.

Dersom forutsetninga om at jordeier-klassen har suverene kunnskaper ikke holder - noe jeg intuitivt vil tro ofte vil være tilfelle - vil valg av kontraktsform bli et valg av det nest beste alternativ, hvor det beste ville ha vært om markedet for kjøp og salg av jord hadde allokert jorda slik at den var eid av de som fikk størst avkastning av den. Og i tilfeller hvor familiebruket utnytter alle stordriftsfordeler vil det pga. av (2,3,4) være det sjøleide familie-bruket som minimerer de samfunnsmessige transaksjonskostnader i denne modellen.

Den kontraktstruktur som minimerer de samfunnsmessige transaksjonskostnader vil sikre best mulig utnyttelse av de produktive ressurser og dermed også være det beste utgangspunkt for økonomisk vekst. Eller for å bruke et bilde: Den kontraktstruktur som minimerer de samfunnsmessige transaksjonskostnader er den som filtrerer bort færrest interessante produksjons- og investeringsmuligheter. Av særlig betydning er det at den valgte struktur gir muligheter for internalisering av inntektene fra investeringer, da det er akkumulering av produktive ressurser som skaper grunnlaget for økt produksjon i framtida.

Om den historisk gitte eiestruktur forhindrer en slik løsning, kan en betrakte differansen mellom det uopnådde "first best" og det valgte "second best" som de samfunnsmessige kostnader ved jordleie. (Kfr. Roumasset og Uy 1980).

Det bør imidlertid tilføyes at det kan være vanskelig å få realisert en slik tenkt "first best"-løsning. Heller ikke markedet for kjøp og salg av jord kan gjøres "perfekt". Man kan ikke fjerne alle transaksjonskostnader på dette markedet. Gjennom forskjellige offentlige institusjonelle tiltak kan en imidlertid bidra til å stimulere aktiviteten på dette markedet. Eksempler på slike tiltak kan muligens være oppheving av "odelslov"-lignende reguleringer av markedet, ekstrabeskatning av jordeiere som ikke er bosatt på eiendommen, tiltak som reduserer omfang av jordinvesteringer som sikring mot inflasjonstap. etc.

6 NEO-MARXISTISKE OG NEO-POPULISTISKE PERSPEKTIVER PÅ STRUKTURELL ENDRING I JORDBRUKET.

Under presentasjonen av Marx's synspunkter på jordleie refererte vi kort hans visjoner om jordbrukets strukturelle utvikling: De små vareprodusentene ("simple commodity producers" eller familiebrukerne) som baserer seg i det alt vesentlige på bruk av familiens egen arbeidskraft - og derfor ikke kan karakteriseres som kapitalister uansett om deres produksjon omsettes på markedet - ville forsvinne. Den teknologiske utviklinga under kapitalismen ville favorisere storskalaproduksjon; småbøndene ville ikke makte markedskonkurransen mens de store ville klare å bygge ut driftsapparatene sine slik at de fikk behov for leid arbeidskraft. Bondebefolkninga ville med andre ord gjennomgå en differensieringsprosess; ei lita gruppe ville bli igjen som kapitalistiske bønder mens det store flertall ville bli proletarisert.

Kapitalistiske produksjonsforhold innebærer med andre ord bruk av leid (fri) arbeidskraft og produksjon for markedet. En familiebruker som produserer for markedet men ikke bruker nevneverdig med leid arbeidskraft er ifølge marxistisk teori en "enkel vareprodusent" og ingen kapitalist.

Marx skrev sine verker på midten av det forrige århundre - på ei tid da den kapitalistiske produksjonsform hadde stor suksess innen de fleste vareproduksjoner, og han antok at også jordbruket ville gjennomløpe en tilsvarende konsentrasjons- og sentraliseringsprosess. Rundt århundreskiftet vendte ledende marxistiske teoretikere som Lenin og Kautsky tilbake til jordbruksproblemet med spørsmålene: Hvorfor hadde ikke familiebrukerne forsvunnet i det russiske og tyske jordbruk? Hvordan kunne en forklare at små jordbruksprodusenter eksisterte side om side med kapitalistiske jordbruksforetak både i Russland og Tyskland? (Kfr. Goodman og Redclift 1985 og Alavi og Shanin 1986).

Kautsky pekte på to forhold som kunne forklare familiebrukets standhaftighet som produksjonsform:

(1) Familiebrukerne var villige til å godta et arbeidsvederlag for innsatt arbeidsmengde på bruket som lå under lønnsnivået for jordbruksarbeiderne. Derfor overlevde småprodusentene til tross for at de ikke fikk utnyttet antatte stordriftsfordeler. Grunnen til at småbøndene (i Tyskland ifølge Kautsky) valgte å forbli underbetalte småprodusenter i stedet for å selge arbeidskrafta si på arbeidsmarkedet var dels ønsket om en uavhengig arbeidssituasjon og dels usikkerheten forbundet med å være fullstendig avhengig av lønnsarbeider-markedet. Den observerte differansen mellom markedsverdi på arbeidskraft og oppnådd arbeidsvederlag for familiebrukerne reflekterte - for å bruke moderne termer - dels en forsikringspremie og dels den egenverdi familiebrukeren opplevde ved å være herre på eget bruk.

(2) Kautsky pekte også på at de kapitalistiske produsenter sjøl kunne være interessert i å beholde småbrukere i området for å sikre tilgangen på arbeidskraft. Dette siste kunne forklare hvorfor man ofte fant kapitalistiske og ikke-kapitalistiske produksjonsformer side om side i jordbruket (kfr. Patnaik 1979, side 407f).

En del amerikanske marxistisk orienterte sosiologer slo seg imidlertid ikke til ro med Kautsky's forklaringer på hvorfor jordbruket var så motstandsdyktig mot kapitalistisk infiltrasjon. Harriet Friedmann (1980, side 159) viser til at den teknologiske utviklinga faktisk har ført til at familiebruket har styrka sin posisjon vis a vis kapitalistiske foretak i jordbruket i den vestlige verden i dette århundre. Familiebruket har ikke bare klart å øke produksjonen gjennom spesialisering og bruk av ny teknologi. Kapitalistiske foretak har i stor grad ironisk nok gjennom kapitaliseringsprosessen, investert seg ut av sine kapitalistiske produksjonsforhold. Gjennom mekanisering mv. har produksjonsenheter som tidligere baserte sin produksjon på leid arbeidskraft (kapitalistiske produksjonsforhold) gått over til å bli familiebruk (i marxistisk terminologi "enkel vareproduksjon". Jfr. Steinholts diskusjon i del II, kapittel 2, avsnitt 2.2).

Neo-populisten Chayanov avviste også den marxistiske differensieringsteori og presenterte i stedet sin "peasant economy"-modell som bygde på neo-klassisk nytte-teori. Familiebruket overlever for det første fordi familiemedlemmene først og fremst søker å tilfredstille sine grunnleggende forbruksbehov. Inntil disse er tilfredstilt er de da også villige til å arbeide hardt. For det andre fordi familiebruket kan klare å overleve i perioder med prisnedgang ved å arbeide hardere og produsere mer, mens kapitalistiske foretak som produserer med bruk av leid arbeidskraft bukker under i markedskonkurransen (kfr. Patnaik 1979, side 386).

Chayanov aksepterer med andre ord neo-klassikernes nytteteori men han forutsetter bort neo-klassikernes perfekte faktormarked for arbeidskraft. Den nytte-maksimerende familiebruker anvender sin arbeidskraft som om den ikke hadde noen alternativ verdi på markedet. Familiemedlemmene arbeider på bruket inntil de har produsert nok til å tilfredstille sine konsum-behov. Derfor kan man - ifølge Chayanovianske modeller - få "perverse" produsentreaksjoner i jordbruket som for eksempel produksjonsøkning som respons på prisnedgang og omvendt.

A.K. Sen (1966) observerte at det var et omvendt forhold mellom bruksstørrelse og avlingsnivå i indisk jordbruk på 1960-tallet. Hvorfor fikk småbøndene gjennomgående høiere avlinger enn storbøndene? Kunne denne observasjonen forklares ved hjelp av Chayanov-modellen? Sen tok utgangspunkt i at dersom faktormarkedene hadde vært perfekte ville avlingsnivået ikke variere med bruksstørrelse. Han utvikla så en "peasant model" som tar utgangspunkt i at det eksisterer faktormarkeder, men at de som regel er langt fra perfekte. Ulik faktorintensitet på ulike bruksstørrelser kan forklares med uperfekte faktormarkeder for jord og arbeidskraft. (kfr. Brömley og Verma 1987).

Dersom faktormarkedene var perfekte ville jord, arbeidskraft og kapital blitt allokert til de produksjonene hvor de ga høyest avkastning. En småbonde ville arbeide på eget bruk inntil grenseverdien av arbeidskrafta (grenseprodukt x produktpris) var lik markedsprisen for arbeidskraft. Tilsvarende ville en stor-

bonde leie inn mer arbeidskraft inntil grenseverdien av denne var lik markedsprisen for arbeidskraft. Grenseproduktet av hver innsatsfaktor skulle altså vært det samme for store som små produsenter. Dersom store og små produsenter brukte den samme teknologi (med identiske teknologiske parametre) skulle det ikke vært systematiske forskjeller i avlingsnivå mellom store og små bruk. Dersom vi introduserer transaksjonskostnader på arbeidsmarkedet i denne modellen blir imidlertid resultatet annerledes. Forhandlingskostnader, organiserings- og overvåkingskostnader kommer i tillegg til markedsprisen for leid arbeidskraft. Dermed vil en rasjonell bonde som baserer seg på bruk av leid arbeidskraft anvende mindre arbeidskraft pr. arealenhet enn en småbonde, da transaksjonskostnadene gjør leid arbeidskraft dyrere enn familie-arbeidskrafta. Dette gjelder sjøl om teknologien er den samme på begge brukstyper. Sen's observasjoner fra indisk jordbruk kan med andre ord forklares når en innfører realistiske forutsetninger om transaksjonskostnader på markedene for jord og arbeidskraft.

Chayanovs "peasant-economy"-modell har derimot - ifølge Theodor Shanin (1986) - blitt falsifisert gjennom en rekke statistiske tester:

"Put in a rigorously scientific form and accordingly mathematized, it was not substantiated by most of the available data drawn from Russia of the early part of the century or else from the 'developing societies' of today."

Shanin peker på at svakheten ved Chayanovs modell er at den ikke inkluderer politiske tiltak og markeder for arbeidskraft. Det er derfor slett ikke så rart at modellen har gjort størst lykke når den er blitt anvendt i studier av "'Stone Age Economics' of the gatherers and hunters."

Teorien har imidlertid tross dette mange tilhengere - ikke minst i norske antropologiske og visse landbruksøkonomiske kretser. Hovedårsaken til dette er (for antropologene) at teoribidrag som

er kritiske til tradisjonell økonomisk teori i enkelte kretser hilses ukritisk velkommen, og (for enkelte landbruksøkonomer) at teorien kan bidra til å legitimere høye produsentsubsidier i perioder med "overproduksjon". Bønder responderer jo som nevnt "annerledes" enn vanlige markedsaktører på prisendringer - ifølge Chayanov - de øker produksjonen når prisen går ned og omvendt.

7 AVSLUTNING.

Forhåpentligvis vil de som har vært med på følget så langt være enige med meg i at eiendomsforhold fortjener stor oppmerksomhet i samfunnsforskningen - særlig dersom en har som målsetning at forskning skal bidra til å gi økt forståelse om hvordan en bør tilrettelegge for at mennesker skal kunne utnytte de velferds-muligheter som naturgitte forhold og teknologiske innovasjoner har gitt oss.

Jeg håper også vi kan være enige i at økonomisk teori er et fruktbart utgangspunkt for studier av strukturelle og økonomiske endringsprosesser.

Skulle det imidlertid oppstå avvik mellom våre teoretiske kart og konkrete empiriske terreng - så håper jeg at leseren er enig med meg i at vi heller bør stille spørsmål ved relevansen av våre teorier og modeller enn ved rasjonaliteten i økonomiske aktørers atferd. Og bønder har stort sett de samme intellektuelle forutsetninger, holdninger og preferanser som andre økonomiske aktør-grupper. Eller - for å si det med Dahlman (1980, side 198):

"There are no dumb peasants, only inadequate theories of those researchers who attempt to explain peasant behavior."

LITTERATUR

- Alavi, H. og T. Shanin 1986: "Peasantry and Capitalism: Karl Kautsky On 'The Agrarian Question.'" Introduksjon til Kautsky, K.: The Agrarian Question. Pluto Press
- Armer, M. 1973: "Methodological Problems and Possibilities in Comparative Research." I: M. Armer og A.D. Grimshaw (eds.): Comparative Social Research: Methodological Problems and Strategies. New York: Wiley
- Arrow, K. 1962: "The Economic Implications of Learning by Doing." Review of economic studies. Vol. 29, pp.155-173
- Baker, A.R.N. 1979: "Observations on the open fields". Journal of Historical Geography. Vol. 5 (3), pp 315-323
- Barber, W.J. 1967: A History of Economic Thought. New York: Penguin Books
- Bardhan, P.K. og T.N. Srinivasan 1971: "Cropsharing Tenancy in Agriculture: A Theoretical and Empirical Analysis." American Economic Review. Vol: 61, pp.48-64
- Basu, K. 1986: "The market for land. An analysis of interim transactions". Journal of Development Economics. Vol. 20 pp 163-177
- Baumol, W.J. og W.E. Oates 1975: The theory of environmental policy. Economics, environmental policy. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall
- Becker, G.S. 1976: The Economic Approach to Human Behavior. Chicago: The University of Chicago Press
- Bergland, H. 1988: "Om jordleie." Sosialøkonomen Vol: 42, nr. 2
- Binswanger, H.P. og V.W. Ruttan 1978: Induced Innovation. Technology, Institutions and Development. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Bromley, D.W. og B.K. Verma 1987: "The political economy of Farm Size in India: The Elusive Quest". Economic Development and Cultural Change. Vol. 35. p 791-808
- Calabresi, G. og A.D. Melamed 1972: "Property rules, liability rules, and inalienability: One view of the cathedral". Harvard Law Review. Vol: 85. pp1089-1128
- Carter, M.R. og D. Kanel 1985: "Tenancy Reform and Economic Development." Department of Agricultural Economics, University of Wisconsin, Madison

- Chayanov, A.V. 1966: *The Theory of Peasant Economy*. Manchester: Manchester University Press. (Opptrykk i 1986 ved Wisconsin University Press, Madison)
- Cheung, S. 1968: "Private Property Rights and Sharecropping." *Journal of Political Economy*, pp. 1107-22
- Cheung, S. 1969: "Transaction costs, risk aversion, and the choice of contractual arrangements." *Journal of law and economics*. Vol: 12. pp23-42
- Cheung, S. 1970: "The structure of a contract and the theory of a non-exclusive resource." *Journal of law and economics*. Vol: 13. pp 49-70
- Coase, R. 1960: "The problem of social cost." *Journal of law and economics*. Vol. III (Oct.), pp. 1-44
- Dahlman, C.J. 1979: "The problem of externality." *Journal of law and economics*. Vol:22, pp. 141-162
- Dahlman, C.J. 1980: *The Open Field System and Beyond: A property right analysis of an Economic Institution*. Cambridge: University Press
- Davis L. og D.C. North 1971: *Institutional change and American Economic Growth*. Cambridge: University Press
- Demsetz, H. 1967: "Toward a Theory of Property Rights." *American Economic Review*. Vol. LVII (May 1967), pp. 347-373
- Demsetz, H. 1969: "Information and Efficiency: Another Viewpoint." *Journal of law and economics*. Vol: XII (1), pp. 1-22
- Dovring, F. 1956: *Land and labor in Europe. 1900-1950*. The Hague: Martinus Nijhoff
- Elder, J. 1972: "Cultural and social factors in agricultural development." I: Uphoff og Ilchman (eds.): The Political Economy of Development. University of California Press
- Elliott, J.E. 1986: "Modeling Technological and Institutional Change in Karl Marx's Theory of Capitalism." *Journal of Economic Issues*. Vol. 20, pp 403-412
- Elster, J. 1979: *Forklaring og dialektikk*. Oslo: UniPax
- Elster, J. 1983: *Explaining Technical Change. Studies in Rationality and Social Change*. Cambridge University Press
- Eswaran, M. og A. Kotwal 1985: "A theory of Contractual Structure in Agriculture." *American Economic Review*. Vol. 75, pp.352-67

- Fenoaltea, S. 1976: "Risk, Transaction Costs, and the Organization of Medieval Agriculture." *Explorations in Economic History*. Vol. 13 pp 129-151
- Fenoaltea, S. 1977: "Fenaltea on Open Fields: A Reply." *Explorations in Economic History*. Vol. 14 pp 405-410
- Friedmann, H. 1980: "Household Production and the National Economy: Concepts for the Analysis of Agrarian Formations." *The Journal of Peasant Studies*. Vol. 7, pp. 158-184
- Furubotn, E.G. 1972: "Property rights and economic theory: A survey of recent literature." *Journal of Economic Literature*. Vol. 10 (Dec) pp 1137-1162
- Goodman, D. and M. Redclift 1985: "Capitalism, Petty Commodity Production and the Farm Enterprise." *Sociologia Ruralis*. Vol 25, pp. 232-247
- Gåsdal, O. 1988: "Samarbeid og solidaritet blant medlemmene i landbrukskooperasjonen." I: Aksnes, K. (red): Solidaritet i nordisk landbrukskooperation. Esbjerg: Sydjydsk Universitetsforlag
- Hardin, G. 1968: "The Tragedy of the Commons." *Science*. Vol. 162 pp.1243-8
- Harris, J.R og M. Todaro 1970: "Migration, Unemployment and Development." *American Economic Review*. March. pp.126-42
- Hasund, S. 1932: *Vårt landbruks historie*. Oslo
- Hayami, Y. 1984: "Assessment of the Green Revolution." I: C.K. Eicher & J.M. Staatz (eds): *Agricultural Development in the Third World*. Baltimore: John Hopkins University Press
- Hayami, Y. og V.W. Ruttan 1985: *Agricultural Development*. Revised and expanded edition. Baltimore: John Hopkins University Press
- Hernes, G. 1977: "Structural Change in Social Processes." *American Journal of Sociology*. Vol. 82 (3), pp. 513-547
- Janvry, Alain de 1981: *The Agrarian Question and Reformism in Latin America*. Baltimore: The John Hopkins University Press
- Jaynes, G.D. 1984: "Economic Theory and Land Tenure." I. H. Binswanger og M. Rosenzweig (eds.): Contractual arrangements, Employment and Wages in Rural Labor Markets in Asia. Yale University Press

- Johnson, D.G. 1950: "Resource Allocation under Share Contracts." *Journal of Political Economy*. Vol. 50, pp. 111-23
- Kanel, D. 1975: "Creating Opportunities for Small Farmers: the Role of Land Tenure and Service Institutions." I: Dumett, R.E. og L.J Brainard (eds): Problems of rural development. Case studies and multi-disciplinary perspectives. Leiden E.J. Brill
- Pigou, A.C. (red) 1925: *Memorials of Alfred Marshall*. London: MacMillan
- Kautsky, K. 1988: *The Agrarian Question*. London: Swan Press. (Originalutgaven publisert på tysk i 1899)
- Kim, K. 1983: "Toward a sociological theory of Development." *Rural Sociology*. Vol: 38 (4)
- Kristol, I. 1981: "Rationalism in Economics." I: D. Bell og I. Kristol (eds.): The Crisis in Economic Theory. New York: Basic Books Inc.
- Lachman, R. 1985: *From Manor to Market*. University of Wisconsin. (Working Paper Dept. of Sociology).
- Leff, N.H. 1979: "Entrepreneurship and Economic Development: The Problem Revisited". *Journal of Economic Literature*. Vol. 17, pp.46-64
- Leibenstein, H. 1981: "Microeconomics and x-efficiency theory: If there is no crisis, there ought to be". I: D. Bell og I. Kristol (eds.): The Crisis in Economic Theory. New York: Basic Books Inc.
- Malthus, T.R. 1960: *On Population*. The Modern Library. New York
- Mann, S.A. and J.M. Dickinson 1978: "Obstacles to the Development of a Capitalist Agriculture." *The Journal of Peasant Studies*. Vol. 5, pp. 467-481.
- Marshall, A. 1930: *Principles of Economics*. An introductory volume. Eight edition. London: MacMillan and co.
- Marx, K. 1967: *Capital*. Vol.1 og 3. New York: International Publishers
- Mill, J.S. 1965: *Principles of Political Economy*. Books I and II. Toronto: University of Toronto Press.
- McCloskey, D.N. 1975a: "The Persistence of English Open Fields". I: W.N. Parker og E.L.Jones (ed.): European Peasants and Their Markets. Princeton NJ: Princeton University Press

- McCloskey, D.N. 1975b: "The Economics of Enclosure: A market analysis". I: W.N. Parker og E.L.Jones (ed.): European Peasants and Their Markets. Princeton NJ: Princeton University Press
- McCloskey, D.N. 1976: "English Open Fields as Behavior Towards Risk." I: P. Uselding (ed.): Research in Economic History. Greenwich, Connecticut: Jai press
- McCloskey, D.N. 1977: "Fenoaltea on Open Fields: A Comment." Explorations in Economic History. Vol. 14, pp 402-404
- McCloskey, D.N. 1979: "Another Way of Observing the Open Fields: A reply to A.R.H. Baker." Journal of Historical Geography. Vol 4 (3) pp 426-429
- McCloskey, D.N. 1980: "Scattering in Open Fields: A Comment." The Journal of European Economic History. Vol. 9 pp 209-215.
- Mooney, P. H. 1982: "Labor time, production time and capitalist development in agriculture." Sociologia Ruralis. Vol. 22, pp. 279-291
- Mooney, P.H. 1983: "Toward a class analysis of Midwestern Agriculture." Rural Socilogy, Vol: 48, pp. 563-584
- Nicholson, W. 1985: Microeconomic theory. New York: The Dryden Press
- North, D.C. 1981: Structure and Change in Economic History. New York: W.W. Norton
- Olson, M. 1965: The logic of collective action. Harvard University Press
- Otsuka, K. og Y. Hayami 1988: "Theories of Share Tenancy: A Critical Survey". Economic Development and Cultural Change. Vol. 37 (1), p.31-68)
- Patnaik, Utsa 1979: "Neo-Populism and Marxism: The Chayanovian View of the Agrarian Question and its Fundamental Fallacy." The Journal of Peasant Studies. Vol. 6, pp.375-420
- Pollak. R. 1985: "A transaction cost approach to families and households." Journal of Economic Literature. Vol. 28 pp 581-608
- Polanyi, K. 1944: The Great Transformation. Boston: Beacon Press
- Posner, R.A. 1981: The Economics of Justice. Camebridge, MA: Harvard University Press

- Randall, A. 1972: "Welfare, efficiency and the Distribution of rights." In: G. Wunderlich and W.L. Gibson (eds): Perspectives of Property. Institute for Research on Land and Water Resources. Pennsylvania State University
- Randall, A. 1974: "Coasian Externality Theory in a Policy Context". *Natural Resource Journal*. Vol 14, pp. 35-52
- Randall, A. 1981: *Resource Economics. An Economic Approach to Natural Resource and Environmental Policy*. Columbus, Ohio: Grid Publishing
- Rao, J.M. 1986: "Agriculture in recent development theory." *Journal of Development Economics*. Vol. 22 pp 125-38
- Raup, P. 1972: "The contribution of land reforms to agricultural development: An analytical framework." I: Uphoff og Ilchman (eds.): The Political Economy of Development. University of California Press
- Roumasset, J. og M. Uy 1980: "Piece rates, Time rates and teams." *Journal of Economic Behavior and Organization*. Vol 1 pp 343-360
- Runge, C. F. 1981: "Common Property Externalities: Isolation, Assurance, and Resource Depletion in a Traditional Grazing Context." *American Journal of Agricultural Economics*. Nov. 1981. pp595-606
- Ruttan, V.W. 1978: "Induced Institutional Change." I: Ruttan og Binswanger (1978)
- Rysstad, S. 1986: "The economics of land tenancy. A critical literature review." Upublisert notat
- Schumpeter, J. 1961: *Capitalism, Socialism and Democracy*. London: Gorge Allen and Unwin
- Schumpeter, J. 1971: "The Instability of Capitalism." I: N. Rosenberg (red.): The Economics of Technological Change. Middlesex: Penguin Books
- Selfors, A. 1981: *Jordleie i norsk Jordbruk. Melding nr. 38 fra Institutt for Jordskifte og eiendomsutforming*. NLH
- Sen, A.K. 1977: "Starvation and Exchange Entitlements: A General Approach and its applications to the Great Bengal Famine." *Cambridge Journal of Economics*. Også trykt i Sen (1981): *Poverty and Famines*. Oxford
- Sen, A.K. 1984: *Resources, Values and Development*. Harvard University Press

- Serck-Hanssen, J 1985: Notat om sharecropping. Institutt for Fiskerifag, Universitetet i Tromsø. Skriftserie C nr. 1/85
- Sevatdal, H. 1987: Om egedomsforhold og arealbruk. Upublisert notat. Institutt for jordskifte og arealplanlegging, Norges landbrukshøgskole.
- Shanin, T. 1986: "Chayanov's Message: Illuminations, Miscomprehensions, and the Contemporary 'Development Theory'". Introduksjon til Chayanov (1986): Theory of Peasant Economy. Madison: Wisconsin University Press
- Smith, A. 1937: Wealth of Nations. New York: Modern Library
- Stiglitz, J. 1973: "Incentives and Risk Sharing in Agriculture." Review of Economic Studies. Vol. 61, pp.219-56
- Taylor, M. 1987: The possibility of cooperation. Camebridge: Camebridge University Press
- Thirlwall, A.P. 1986: Growth and development. London: Mac Millan
- Uphoff og Ilchman (eds.) 1972: The Political Economy of Development. University of California Press
- Weber, M. 1981: Den protestantiske etikk og kapitalismens ånd. Oslo: Gyldendal
- Williamson, O.E. 1981: "The Economics of Organization: The Transaction Cost Approach." American Journal of Sociology. Vol: 87, pp. 548-577
- Øyhus, A. O. 1988: " The peasant as an Object and Means for Rural Development." I: The Environmental Challenge in The Third World. Development and environment no. 1. (pp 39-54). Noragric. Ås-NLH